

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 10

1973

7-8

iz vsebine

- **MOJCA DRČAR-MURKO:** Neuvrščanje
- **IVAN KRISTAN:** Kočevski zbor — rojstvo samostojne Slovenije
- **NAJDAN PAŠIČ:** Aktualni problemi naše marksistične teorije
- **USTAVNE SPREMEMBE:** Tekste so napisali — Gorazd Kušej, Miha Ribarič, Stane Kranjc in Bogdan Kavčič
- **MIROSLAV PEČUJLIČ:** Marksizem in sociologija (II)
- **ANDREJ DOLINŠEK-BORIS VERBIČ:** Vpliv trgovinske politike EGS na jugoslovanski izvoz
- **MARKO ŠTROVS:** Manjšine in Organizacija združenih narodov
- **ROZA LUXEMBURG:** O Marxu in marksizmu
- **SALVADOR ALLENDE:** Čliska pot v socializem

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vaneč Siftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg, Boris Zihertl

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1973

7-8

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; *za organizacije:* letna 80 din; *za študente:* letna 40 din; *za tujino:* letna 120, posamezen izvod 12 din; *v prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja, let. 10,
št. 7-8, str. 593-824, Ljubljana,
julij-avgust 1973

PO 1962/1974

vsebina

UVODNIK:

MOJCA DRČAR-MURKO: Neuvrščanje 595

ČLANKI, RAZPRAVE:

IVAN KRISTAN: Kočevski zbor — rojstvo samostojne Slovenije 600

NAJDAN PAŠIČ: Aktualni problemi naše marksistične teorije 610

RUDI LEŠNIK: Samoupravnost v vzgojno-izobraževalnem procesu 626

ANDREJ DOLINSEK-BORIS VERBIČ: Vpliv trgovinske politike EGS na jugoslovanski izvoz 638

USTAVNE SPREMEMBE:

GORAZD KUŠEJ: Premiki v pojmovanju ustavnosti 655

MIHA RIBARIČ: Delegatski in skupščinski sistem v osnutku republiške ustave 665

STANE KRANJC: Družbenopolitične organizacije v osnutkih ustav 676

BOGDAN KAVČIČ: Ustava o samoupravljanju v organizacijah združenega dela 690

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

MARKO KERŠEVAN: K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi 698

CIRIL RIBIČIČ: Delegatski sistem in verske skupnosti 711

MOJCA DRČAR-MURKO: Na vse ali nič 713

ALBIN IGLIČAR: Čigavi interesi v zakonu? 717

SAMO ZUPANČIČ: Gradacija letalskega prometa in letališč v Sloveniji 720

ZNANOST IN DRUŽBA:

MIROSLAV PEČUJLIČ: Marksizem in sociologija (II) 730

DUSAN F. LIKAR: Nekaj misli k oblikovanju naše znanstvene politike 749

DOKUMENT ČASA:

SALVADOR ALLENDE: Čilska pot v socializem 758

MEDNARODNI ODNOSI:

MARKO ŠTROVS: Manjšine in Organizacija združenih narodov 773

NEMANJA BOŽIČ: Pogajanja med ZDA in SZ o omejitvi strateškega orožja 785

SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:

Roza Luxemburg o Marxu in marksizmu 796

ROZA LUXEMBURG: Karl Marx 797

ROZA LUXEMBURG: Zastoj in napredek v marksizmu 803

PRIKAZI, RECENZIJE:

ANTON BEBLER: IX. svetovni kongres mednarodnega združenja za politične vede 808

BOŠTJAN MARKIČ: Ob zbirki »Ideje« 813

NEDA BRGLEZ: Mala marksistična knjižnica 814

Bibliografija o ustavnih spremembah (izbor) 816

Iz domačih revij 818

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

819

Avtorski sinopsisi 823

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 10, št. 7-8, str. 593—824, Ljubljana, julij-avgust 1973

EDITORIAL:

MOJCA DRČAR-MURKO: Nonalign-
ment 595

ARTICLES, STUDIES:

IVAN KRISTAN: Assembly at Ko-
čevlje — the birth of Independent Slo-
venia 600
NAJDAN PASIĆ: Topical Problems
of our Marxist Theory 610
RUDI LEŠNIK: Self-management in
Educational Process 626
ANDREJ DOLINSEK — BORIS VER-
BIČ: The Influence of the Commercial
Policy of the Common Market on Yu-
goslav Export 638

CONSTITUTIONAL AMENDMENTS:

GORAZD KUŠEJ: Changes in the
Conceptions of Constitutionalism 655
MIHA RIBARIČ: Delegate and As-
sembly System in the Draft of the
Constitution of the Republic 665
STANE KRANJČ: Socio-political Or-
ganizations in Draft Constitutions 676
BOGDAN KAVČIČ: Constitution
about Self-management in the Orga-
nizations of United Labour 690

VIEWS, COMMENTS:

MARKO KERŠEVAN: To the Discus-
sions concerning Marxism, Atheism,
and Religion in Self-management So-
ciety 698
CIRIL RIBIČIČ: The System of De-
legates and Religious Communities 711
MOJCA DRČAR-MURKO: Everything
or Nothing 713
ALBIN IGLIČAR: Whose Interests in
the Law? 717
SAMO ZUPANČIČ: Gradation of Air
Traffic and Airports in Slovenia 720

SCIENCE AND SOCIETY:

MIROSLAV PEČUJLIČ: Marxism
and Sociology (II) 730
DUŠAN F. LIKAR: Some Thoughts to
the Forming of our Science Policy 749

DOCUMENT OF THE TIME:

SALVADOR ALLENDE: Chilean Way
to Socialism 758

INTERNATIONAL RELATIONS:

MARKO ŠTROVS: Minorities and the
United Nations Organization 773
NEMANJA BOŽIČ: The Negotiations
between USA and the Soviet Union
concerning the Limitation of Strategic
Arms 785

SOCIALIST THOUGHT IN THE
WORLD:

Roza Luxemburg on Marx and Mar-
xism 796
ROZA LUXEMBURG: Karl Marx 797
ROZA LUXEMBURG: Stagnation and
Progress in Marxism 803

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

МОЙЦА ДРЧАР-МУРКО: Неприсо-
единение 595

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ИВАН КРИСТАН: Кочевский съезд —
день рождения независимой Слове-
нии 600
НАЙДАН ПАШИЧ: Актуальные про-
блемы нашей марксистской теории 610
РУДИ ЛЕШНИК: Принципы само-
управления в процессе образования
и воспитания 626
АНДРЕЙ ДОЛИНШЕК — БОРИС
ВЕРБИЧ: Влияние торговой полити-
ки ЕЭО на югославский экспорт 638

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ИЗМЕНЕ-
НИЯ:

ГОРАЗД КУШЕИ: Продвижение в
понимании конституционности 655
МИХА РИБАРИЧ: Система делегаций
и скупщин в проекте республикан-
ской конституции 665
СТАНЕ КРАНЬЦ: Место обществен-
но-политических организаций в про-
ектах конституций 676
БОГДАН КАВЧИЧ: Конституция о
самоуправлении в организациях об-
ъединенного труда 690

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОССЫ, КОММЕНТА-
РИИ:

МАРКО КЕРШЕВАН: К дискуссиям о
марксизме, атеизме и религии в са-
моуправляющемся обществе 698
КИРИЛ РИБИЧИЧ: Делегатская си-
стема и религиозные сообщества 711
МОЙЦА ДРЧАР-МУРКО: На всё или
ничто 713
АЛБИН ИГЛИЧАР: Чьи интересы в
закоме? 717
САМО ЗУПАНЧИЧ: Градация воз-
душного сообщения и аэродромов в
Словении 720

НАУКА И ОБЩЕСТВО:

МИРОСЛАВ ПЕЧУЈЛИЧ: Марксизм
и социология (2 ч.) 730
ДУШАН Ф. ЛИКАР: Некоторые суж-
дения о формировании нашей поли-
тики в науке 749

ДОКУМЕНТ ВРЕМЕНИ:

САЛВАДОР АЛЬЕНДЕ: Чилийский
путь в социализм 758

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МАРКО ШТРОВС: Меньшинства и
Организация Объединенных Наций 773
НЕМАНЯ БОЖИЧ: Переговоры об
ограничении стратегического воору-
жения между США и СССР 785

СОЦИАЛИТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В
МИРЕ:

Роза Люксембург о Марксе и мар-
ксизме 796
РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ: Карл Маркс 797
РОЗА ЛЮКСЕМБУРГ: Застой и про-
гресс в марксизме 803

Mojca Drčar-Murko

Neuvrščanje

Dolgoročne človekove usmerjenosti k napredku, blaginji, razumnemu izkoriščanju vseh energij, ki so na voljo, k pravičnosti in strpnosti v vse bolj povezanem svetu, ni mogoče ovrednotiti kot vrsto posamičnih dogodkov, brezčasnih. Zaradi narave nenehnega gibanja je težko celo določiti, kje je začetek in konec te težnje. Taka prizadevanja človeštva so v posamičnih obdobjih lahko bolj živa, odločnejša, širša in prenehajo biti zadeva ozkega že civiliziranega kroga; vse to pa ne spreminja začetne ugotovitve, da so takšna prizadevanja prirejena rasti splošne zavesti na višji stopnji razvitosti družb in da zato tudi uspehi ne morejo biti dokončni in popolni — enkratni. V vsakem času zrastejo nove zahteve po smotrnejšem povezovanju, po demokratizaciji medčloveških odnosov in nikoli ni mogoče prepričljivo ugotoviti, ali je že prišlo do vrha takega gibanja, ki ne bi zahtevalo nadaljnjih naporov.

Če za to politiko neuvrščenosti razumemo kot sintezo univerzalne človekove nenehne težnje k bolj popolnim in ustrežnejšim medsebojnim odnosom, ki pa ima tudi značilnosti konkretnega političnega boja, potem tudi zanjo velja podmena o trajnosti, ki izključuje dokončne ocene. Pred desetimi leti bi tak vrh lahko bil prizadevanje za človekovo emancipacijo v najširšem pomenu, za rasno enakopravnost, za priznanje, da je samoodločba narodov vodilno načelo urejenih

mednarodnih odnosov. V tem času so stopila v ospredje dopolnila tedanje podobe emancipacije: sama politična neodvisnost ne zadostuje, če se ji v organskem pomenu ne pridruži še ekonomska s svobodnim izkoriščanjem narodnih bogastev vred; enakost ljudi naj se ne konča z deklaracijami, ampak naj se izrazi v približno enakih možnostih za razvoj, v približno podobnih razmerah blaginje.

Na drugi strani pa to, da so predstavili poudarek in dvignili družbeno zavest o nujnosti enakopravnejših odnosov na višjo raven, priča, da gibanje neuvrščenih napreduje, glede na dolgoročne cilje sicer počasi, a vendarle napreduje. Moč gibanja je zato tudi v nastajanju nekakšne moralne platforme. Opredeljujejo jo prvine, ki so morda na zunaj manj vidne, vplivajo pa na človekovo zavest ter tako posredno odmevajo tudi v državnih politikah. Gre za moralno moč, ki je pač abstraktne narave in je ni mogoče količinsko ovrednotiti; ta moč pa je vendarle del mednarodnih odnosov, nekakšna navzoča energija, ki v času zaostritev odigra vlogo pomirjevalnega fluida, utegne pa tudi konkretnije poseči v bistvo sporne zadeve. Z zornega kota tehtanja, v kakšni meri se moralna energija lahko spremeni v konkretno moč pri odločanju in nevtraliziranju vplivov, je prav konferenca voditeljev neuvrščenih držav dobrodošla priložnost za tako oceno. Ne samo zato, ker pripravljene analize gibanja že same primerjajo in napoveduje-

jo, ampak tudi zato, ker se konkretna politična moč najlažje poveča z nastopi najbolj kompetentnih privržencev gibanja.

Srečanje je bilo logični dogodek v razvoju gibanja neuvrščenih in se je prav tako logično vključilo v proces demokratizacije mednarodnih odnosov. V dveh pomenih se je pokazala volja udeležencev gibanja, da sprejemajo tako politiko kot izhodišče za svoje nastopanje v mednarodnih odnosih: v številčnem, saj se je razširil krog neuvrščenih, in v vsebinskem, ko so dopolnili program in celodelno preuredili prednostni seznam nalog; sem sodi tudi to, da so vključili žgoče geslo o tem, kako nujna so dejanja in vzajemno koordiniranje posamičnih naporov.

Če bi iz obilnega gradiva, govorov in sklepnih dokumentov poiskali veljavne prvine neuvrščenosti, ki zadevajo omejnjeni globalni pomen človeškega prizadevanja za mir in blagostanje, bi lahko rekli tole:

— neuvrščenost je usmerjena zoper politiko moči in nasilja v vseh oblikah in si prizadeva, da bi ukinila mednarodne odnose, ki so nastali na merjenju moči in so potemtakem dali prednost večjim in močnejšim;

— velika vprašanja našega časa so v bistvu le emanacija revščine in neenakopravnosti; njima je torej treba posvetiti dejanja, ne pa se zgolj ukvarjati s posledicami;

— svet je vzajemno odvisen, blaginja ne more trajno cveteti

v enem delu sveta, ne da bi ogrožala mir v drugem, v skrajni posledici pa tudi tiste, ki blaginjo uživajo;

— notranje odnose med neuvrščeni je nujno preurediti tako, da bodo solidarni, in da bodo omogočili uspešnejše vključevanje med tradicionalne posestnike moči;

— vzajemna odgovornost bogatega in revnega dela za usodo »enega samega sveta« zadeva tudi razvrščanje znanstvenih in kulturnih dosežkov; znanost in kultura sta navsezadnje oba le strdek družbenih razmer in dokazujeta stopnjo demokratičnosti in civiliziranosti mednarodnih odnosov;

— sporazumevanje med velikimi in pomembnimi dejavniki v mednarodnih odnosih je koristen začetek za njihovo demokratizacijo, ne pa tudi konec; neuvrščeni zavračajo miselno in gmotno varuštvo iz načelnih pobud, pa čeprav bi ju spremljali najboljši nameni;

— konkretna dejanja naj presežejo raven dobronamernih izjav; s pomočjo solidarnostnega sklada za ekonomski in družbeni razvoj neuvrščeni s sredstvi, ki so na voljo; s skupno trgovinsko in denarno strategijo naj si neuvrščeni utrdijo položaj enakopravnih dejavnikov v mednarodni politiki.

Mir, kakor ga je opredelilo alžirsko srečanje, je navsezadnje veliko več kot zgolj prenehanje spopadov, sklepanje zavezništev ali pogodb o prijateljstvu. Je sinteza političnih, gospodarskih, in kulturnih dolgo-

ročnih teženj človeštva, izraženih tudi v veljavnih in priznanih mednarodnih dokumentih, ki ne dopuščajo etnične, rasne, idejne ali kake druge razlike med ljudmi.

V času iskanja, prilagajanja novim mednarodnim razmeram in dejavnega vključevanja v spreminjanje teh razmer, moramo opredeliti še eno stran vprašanja, če hočemo ta trenutek oceniti gibanje neuvrščeni. Kljub veljavni opredelitvi, da je skupina držav z globalnimi skupnimi koristmi široko odprta, je gibanje ohranilo tudi prvine iz zgodnjih obdobj nastajanja. Kljub temu, da je preraslo ozke okvire protesta zoper blokovsko uvrščanje in spoznalo nujnost enotnejšega nastopanja v času popuščanja napetosti, ga vendarle še naprej določa tudi razmerje med velikimi silami. Še drugače: pred obdobjem popuščanja in pogajanj je imela politika neuvrščeni razmeroma odkrite nasprotnike, prostor gibanja je bil omejen in krizni položaj v mednarodni politiki so skoraj neposredno vplivali na sposobnost dogovarjanja in ukrepanja neuvrščeni. Obdobje popuščanja, ki ga v splošnem zaznamuje zlasti normalizacija odnosov med ZDA in Kitajsko, bolj dolgoročno in globlje pa sodelovanje med ZDA in Sovjetsko zvezo, pa je v bistvenem spremenilo možnosti gibanja neuvrščeni. Neposredni pritiski so popustili, vsaj tisti z izrazito politično vsebino, toda ostali so ekonomski pritiski in se še razširili tako prek delovanja večnacionalnih go-

spodarskih skupin, zapiranja držav v ožje kroge ali zaradi neenakopravnih trgovinskih odnosov. Razširil se je prostor za učinkovito politično akcijo, (toda sproščanje je povečalo tudi strah, da bosta dve sili s tajno diplomacijo delili in obvladovale svet). Namesto poenostavljene pogodbe — Zahod proti Vzhodu in vsak posebej proti neuvrščeni — se je pojavila možnost, da si države izbojujejo enakopravnost v nastopanju na mednarodnem prizorišču, kar bi moralo hkrati pomeniti, da bodo kljub svoji sorazmerni šibkosti lahko posegale v proces sprejemanja najpomembnejših odločitev. Skratka — popuščanje med dvema blokovskima skupinama neuvrščeni ni odvezlo vzroka za obstoj, zadalo pa ji je nekoliko bolj zapletene naloge, ki zahtevajo precejšnjo mero strpnosti, razumnega zavzemanja za okvirne skupne koristi in morda tudi spremembo v prednostnem seznamu najnujnejših nalog. Vprašanja nerazvitosti in vedno bolj skritih oblik ekonomskega izkoriščanja so se povzpela v vrh pozornosti in vprašanje ekonomske neodvisnosti je postalo še bolj pereče.

Odprle so se torej drugačne možnosti za utrditev gibanja neuvrščeni držav. S tem pa ni rečeno, da sta Vzhod in Zahod opustila poprejšnja sumničenja in da sta pripravljena temeljito spremeniti svoje stališče do gibanja. Od tega, v kakšni meri sta se pripravljena sprijazniti s posledicami njunih boljših odnosov, je še vedno odvisna

učinkovitost mednarodnega nastopanja neuvrščeni držav. Pogled na stališča velikih sil, bi dal približno takšnole podobo: Francija kaže previdno naklonjenost, Kitajska izjavlja odločno podporo, ZDA ugotavljajo, da je gibanje postalo pomemben dejavnik v mednarodnih odnosih in Sovjetska zveza se strinja s tistimi točkami, kjer se zavzema za boj proti imperializmu. Zdi se, da je med vsemi velikimi silami naredila Sovjetska zveza največ korakov, da bi neuvrščene prepričale o življenjski povezanosti usode socialističnih dežel z neuvrščeni tako imenovanega »tretjega sveta« pa tudi, da bi jih opozorila na nevarnosti, ki naj bi jim grozile. To velja v prvi vrsti za oceno, da neuvrščeni napačno ugotavljajo, da je največji sodobni problem delitev sveta na razvite in nerazvite, na bogate in revne.

Če primerjamo odmeve na doslej najmočnejši zbor voditeljev neuvrščeni dežel in odmeve na srečanje v Lusaki, prav gotovo spoznamo, da zdaj tudi velikim ni vseeno, kaj neuvrščeni sklepajo in kaj želijo. Sovjetska zveza je še ob Lusaki zagovarjala staro blokovsko tezo, da so neuvrščeni samo zaloge za širjenje vpliva dveh blokov in 24. kongres sovjetske partije neuvrščeni sploh ni omenil, čeprav je dolgoročno začrtoval mednarodno politično usmeritev. Gibanje je torej pridobilo vpliv in pomen, ko ga je generalni sekretar Brežnjev v posebni poslanici podprl, sicer z zadržki, a vendar podprl.

Počasi, toda vidno, se tudi iz zahodnega tiska, ki prikazuje neuvrščeno politiko, zgublja nekoč pripisana ocena, da so neuvrščeni tampon med koristmi velikih in je to potemtakem njihova edina korist.

Veliko zanimanje Latinske Amerike, Azije pa tudi prisotnost opazovalcev iz nekaterih držav, ki bi jih težko vključili v kako »zborovanje revežev«, je dodala prizadevanjem neuvrščenih držav pomembne nove točke v prihodnjih odnosih z velikimi silami. Sprostitev poprej napetih odnosov med blokoma je torej oživila zanimanje za politiko, ki je z zaostrovanjem prepada med razvitimi in nerazvitimi postala veliko več kot samo »tretja možnost« in velike sile bodo lahko dokazale, kako resno so mislile z idejami o »novih mednarodnih odnosih«, ki naj bi omogočili demokratizacijo in dali vsem državam pravico, da sodelujejo v postopku nastajanja odločitev.

Za zdaj je o tej volji mogoče reči le to, da se obe sili tudi prilagajata novim razmeram, ki sta jih v veliki meri sami omogočili, toda vsaj v enaki meri je opaziti težnjo, da prav zaradi demokratizacije mednarodnih odnosov in rastoče politične emancipacije »tretjega sveta« veliki sili iščeta druge poti za dogovarjanje. V tem času zato tudi mednarodni politiki ZDA in Sovjetske zveze kažeta zna-

menja dvojnosti, iskanja in prilagajanja. Besedna priznanja o enakopravnosti velikih in majhnih zvečine še vedno čakajo tudi na ustrezno vsebino, posebej še, ker so »veliki in majhni« velikokrat v resnici »bogati in revni«. V konkretnem se nezaupljivost dveh velikih sil, z njima pa tudi razvitega sveta, ni spremenila, postala je le manj napadalna in bolj previdna. Gibanje neuvrščenih je tudi pri njih tako nehote postalo vredno večjega spoštovanja in upoštevanja, to pa je že dovolj za ugotovitev, da gre za začetek velikega zasuka v mednarodnih odnosih.

* * *

Nasprotja v gibanju glede izbire taktike in strategije, različni prijemi za reševanje notranjih družbenih napetosti in različna idejna prepričanja nedvomno vplivajo na sposobnost ukrepanja gibanja neuvrščenih v celoti. Toda skupnost koristi, kakor jih opredeljujejo sklepni dokumenti, je vendarle tako prepričljiva, da lahko vodi učinkovito dejanje. Besedni dvoboji med nekaterimi udeleženci so zato delovali kot sol in poper, ki naredita hrano bolj pikantno, vendar pa z njima ni mogoče napolniti želodca. Bistvo, spontano spoznanje, da so te dežele povezane v boju za enakopravne možnosti v razvoju, je dalo osnovni ton konferenci in obvezalo udeležence v imenu 2 milijard ljudi »tretjega sveta«.

Kočevski zbor — rojstvo samostojne Slovenije

I

Cankarjeve besede »Narod si bo pisal sodbo sam...«, ki so bile izpisane kot geslo na steni Sokolskega doma v Kočevju, kjer je od 1. do 3. oktobra 1943 potekal zbor odposlancev slovenskega naroda, lahko razumemo simbolično v dvojnem pomenu:

— prvič pomenijo napoved socialne revolucije, graditev ljudske oblasti — ljudstvo si bo samo gradilo svojo oblast, »... ne frak mu je ne bo in ne talar...«

— drugič pa pomenijo napoved nacionalne osvoboditve, nacionalne osamosvojitve, torej napoved nacionalne samoodločbe.

Med narodnoosvobodilnim bojem se je oboje uresničilo. Cankarjeva simbolika, v kateri so se odražala zlasti žgoča socialna protislovja, ki so bila značilna tudi za bivšo Jugoslavijo, je iz strastnega verovanja v prihodnost, iz vročega upanja, ki naj pomaga preživeti, postala resničnost.

Trideseta obletnica zasedanja zbora odposlancev slovenskega naroda (kočevski zbor), ki poteka te dni, nas zavezuje, da si osvežimo spomin na ta izbor, predvsem na pomen, ki ga je zbor imel za slovenski narod.¹

¹ Na zboru odposlancev so številni razpravljalci govorili o zgodovinskem pomenu zbora. V otvoritvenem govoru je predsednik izvršnega odbora OF Josip Vidmar dejal, da pomeni zbor začetek časov, o katerih je pel Prešeren: »Tje bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti vol'jo vero in postave« (»Zbor odposlancev slovenskega naroda«, str. 12, CZ, Ljubljana 1953). Po besedah popredsednika izvršnega odbora OF Edvarda Kardelja je zbor pomemben, ker potrjuje pravilnost dotedanje poti in pa ker je položil »najvažnejše temelje za svobodno in demokratično bodočnost slovenskega naroda« (navedeno delo, str. 91). Član izvršnega odbora OF Zoran Polič je poudaril, da je (sedaj, ko je narodnoosvobodilna vojska osvobodila polovico slovenskega ozemlja) pomembna in odgovorna naloga uresničiti iz temeljnih točk Osvobodilne fronte sklep, da prevzame po osvoboditvi oblast Osvobodilna fronta kot celota (n. d., str. 113). Sekretar izvršnega odbora OF Boris Kidrič je dejal, da je potrebno, da zbor »položi neke vrste temelj naši ... narodni in ljudski oblasti«. Pri tem je štel izvolitev vrhovnega plenuma OF za eno pglavitnih nalog zbora (n. d. str. 144).

Če ocenjujemo pomen kočevskega zbora z ustavnopravnega in političnega vidika, je treba poudariti njegovo delovanje predvsem v naslednjih treh glavnih smereh:

1. zgrajevanje slovenske države,
2. razčiščevanje odnosa do prejšnje oblasti,
3. vzpostavljanje federativne zveze z drugimi jugoslovanskimi narodi.

II

Poglavitni pomen oziroma poglavitna naloga kočevskega zbora je bila nedvomno ta, da v državnopravnem pogledu zaokroži dotedanji razvoj pri vzpostavljanju nove ljudske oblasti in da postavi temelje samostojne slovenske države. Druga dva vidika — to je federativno povezovanje z drugimi jugoslovanskimi narodi in odklonitev londonske begunske vlade — sta izvedena iz tega dejanja, sta njegova logična posledica: če ne bi bilo prvega, bi tudi ne bilo drugih dveh dejanj.

Šlo je za to, da je »slovenski narod prvič v zgodovini vzel krmilo svoje usode v lastne roke«, sklenil zgraditi lastno državo po načelih, ki si jih je samostojno postavil in je s tem »končno veljavno stopil v krog suverenih narodov«, kot so zapisali v razglasu zbora odposlancev.²

V Kočevju so se 1. do 3. oktobra 1943 zbrali sredi najhujšega osvobodilnega boja demokratično izvoljeni odposlanci (delegati) slovenskega naroda, ki so odločali o predstavnstvu in vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega boja in o organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju.

Glede tega je bilo nesporno ugotovljeno dvoje:

— prvič, da predstavlja slovensko narodnoosvobodilno gibanje Osvobodilna fronta slovenskega naroda, da je Osvobodilna fronta na slovenskem ozemlju edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda, in

— drugič, da je plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda oziroma slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) najvišje predstavništvo slovenskega naroda v vojnem razdobju, ki združuje v sebi zakonodajno in izvršilno oblast slovenskega naroda s pravico postavljanja vse potrebne organe ljudske oblasti.

Na kočevskem zboru je prišla ponovno do izraza in je bila ponovno potrjena posebnost osvobodilnega boja in graditve nove oblasti v Sloveniji, ki jo je posebjala OF slovenskega naroda.

² Da mora slovenski narod v svoji borbi za združitev računati predvsem na lastne sile, ne pa se naslanjati na mešetarjenje velesil, zlasti pa ne na tvorce versajškega sistema, ki so razkosali slovenski narod med štiri države, je svoj čas močno poudarjal zlasti Edvard Kardelj-Sperans v svojem znanem delu iz l. 1938 »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, ko je izrecno zapisal »da je združitev slovenskega naroda stvar njega samega, njegovih najnaprednejših sil in njegovega boja na lastnem terenu in boja proti vsakokratnemu konkretnemu sovražniku« (n. d. str. 343).

Ko je Komunistična partija Slovenije že prve dni po okupaciji dala pobudo za ustanovitev Osvobodilne fronte (protiimperialistične fronte) in je od njene ustanovitve dalje predstavljala njeno idejno in organizacijsko jedro, je s tem sprožila proces preraščanja Osvobodilne fronte v splošno *vsenarodno osvobodilno gibanje*.

Če je bilo glede na to, da je ves čas obstoja bivše Jugoslavije Komunistična partija Slovenije bojevala neizprosen boj za socialne in politične pravice delovnega ljudstva in se ostro upirala fašizmu, logično, da je dala pobudo za ustanovitev OF, je bilo razumljivo, da se je ob ustanovitvi OF »zdržilo, kar je bilo pozitivnega v slovenski preteklosti, s prelomno slovensko bodočnostjo«, kot je dejal na kočevskem zboru Boris Kidrič.

Ker je bila OF vsenarodno osvobodilno gibanje, ki je združevalo vse napredne sile slovenskega naroda, je bilo popolnoma razumljivo, da je edino iz tega vsenarodnega gibanja lahko rasla nova ljudska oblast. S tega vidika je mogoče govoriti o *dvojnem značaju OF*: da je vsenarodno politično osvobodilno gibanje in da je hkrati nosilka nove ljudske oblasti.³

Ta dvojnost je dobila svoj odraz seveda tudi v organih oblasti, ki jih je zbor izvolil kot edine, ki predstavljajo slovensko narodno oblast v vojnem razdobju. Vrhovni plenum OF je bil hkrati najvišje politično vodstvo Osvobodilne fronte in hkrati najvišji predstavniški organ slovenskega naroda, to je slovenski narodnoosvobodilni odbor.⁴ Temu ustrezno je bil izvršni odbor osvobodilne fronte kot izvršilni organ vrhovnega plenuma OF hkrati tudi predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega odbora.

Poudariti velja, da ni šele na kočevskem zboru prišlo do izraza dejstvo, da je OF nosilka ljudske oblasti. To ni bilo sporno že od začetka uveljavljanja Osvobodilne fronte. Zato se je vrhovni plenum OF že na tretjem zasedanju 16. septembra 1941 hkrati konstituiral v slovenski narodnoosvobodilni odbor, in sicer z namenom, da bo v vlogi najvišjega organa oblasti nastopal pod imenom slovenski

³ Zoran Polič, član izvršnega odbora OF, je v referatu o graditvi nove ljudske oblasti med drugim dejal: »Osvobodilna fronta ima torej dvojen značaj: v prvi vrsti je vsenarodno osvobodilno gibanje, ki združuje v sebi vse slovenske ljudske plasti, vse nazore in vse pokrajine ter tako predstavlja voljo celotnega slovenskega naroda. Drugič, in to kot posledica prvega dejstva, pa je Osvobodilna fronta kot nosilka narodne oblasti.« (N. d., str. 116.)

Boris Kidrič, sekretar izvršnega odbora OF, je isto misel povedal takole: »Po eni plati je Osvobodilna fronta vsenarodno politično gibanje, ki se bori za osvoboditev slovenskega naroda, za njegovo osvoboditev in združitev, za doseg nacionalnih ciljev, za doseg demokratičnih pravic ljudskih množic; po drugi plati pa je Osvobodilna fronta, kakor sem že rekel, tudi že dejansko slovenska narodna oblast.« (N. d., str. 145.)

⁴ Prav zaradi dvojnega značaja Osvobodilne fronte, o katerem je govoril, je Boris Kidrič dejal, da mora biti vrhovni plenum OF »i vrhovno politično vodstvo Osvobodilne fronte i vrhovni predstavnik suverene slovenske oblasti«. (N. delo, str. 145.)

narodnoosvobodilni odbor (SNOO).⁵ Vendar pa takrat ta organ ni bil izvoljen, ampak so ga sestavljali predstavniki vseh političnih skupin, združenih v Osvobodilni fronti. Vodstvo OF je zaradi tega imelo že dalj časa v načrtu sklicanje podobnega zbora predstavnikov slovenskega naroda, to bi bil zbor delegatov krajevnih narodnoosvobodilnih odborov. Če ne bi bilo italijanske ofenzive, bi bil ta zbor sklican že poleti 1942.⁶

Jeseni 1943 je bil poskus za sklic zbora ponovljen in uspešno uresničen. Tako smo dobili »v slovenski narodni zgodovini prvi demokratično izvoljeni, iz ljudskih predstavnikov obstoječi zbor«,⁷ ki je moral izvoliti vrhovni plenum OF oziroma slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovne organe slovenskega naroda v času narodnoosvobodilnega boja. Prav demokratično izvolitev vrhovnega plenuma oziroma slovenskega narodnoosvobodilnega odbora je imel Boris Kidrič za eno izmed poglobitvenih nalog kočevskega zbora.⁸

III

Takrat ko so postavljali temelje slovenske državnosti oziroma nove ljudske oblasti, je razumljivo moralo priti do *razčiščenja odnosa z ostanki prejšnje oblasti*, to je z begunsko londonsko vlado. Stališče kočevskega zbora do londonske vlade je bilo odklonilno, in sicer iz dveh glavnih razlogov: ker v begunski vladi ni pravega zastopnika slovenskega naroda in ker begunska vlada ni napravila ničesar za rešitev slovenskega narodnega vprašanja.

⁵ Dejansko je že na tem zasedanju vrhovnega plenuma OF kot slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, torej kot najvišjega organa oblasti, sprejel zelo pomembne odloke, v katerih se izraža nova ljudska oblast: odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve, odlok o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije, odlok o narodnem davku in odlok o posojilu svobode. (Gl. odloke o zbirki: Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, str. 21—24.)

⁶ T. Ferenc: »Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju,« Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, št. 1—2/1966, str. 402.

⁷ Josip Vidmar, predsednik izvršnega odbora OF, je v otvoritvenem govoru poudaril kot eno izmed značilnosti kočevskega zbora njegovo demokratičnost: »Vsi vi dobro veste, kako ste bili izvoljeni, zato morate tudi vedeti, da slovenski narod še ni nikoli v svoji zgodovini tako neodvisno postavjal, volil svojih predstavnikov, kakor je zbiral in izbral vas.« (»Zbor odposlancev slovenskega naroda«, str. 11.)

⁸ Na Črnomaljskem zboru 19. februarja 1944 je Boris Kidrič med drugim dejal: »Volitve v kočevski zbor in sam kočevski zbor sta predstavljala dvoje ... po drugi strani pa velikanski korak naprej v razvoju našega slovenskega parlamenta, v razvoju parlamentarnega zarodka, vzpostavljenega 1941, v resnični parlament, v izvoljeni parlament. Slovenski narodnoosvobodilni odbor, vzpostavljen na kočevskem zboru, ni več sestavljen iz predstavnikov patriotskih skupin, ki so se odločile za narodnoosvobodilno borbo, temveč je zbor odposlancev slovenskega naroda, zbor z vsemi parlamentarnimi kvalitetami, čeprav ustvarjen v razmerah, ki so vse prej kot pa ugodne za uveljavljanje formalnih zahtev in načel demokracije.« (Boris Kidrič, »O graditvi narodne oblasti in slovenske državnosti v okviru federativne Jugoslavije«, Zbrano delo, II, str. 28, CZ 1959.)

Zaradi tega zbor odreka »begunski vladi pravico zakonitih predstavnikov slovenskega naroda«. Kot zakonite predstavnike priznava zbor izvršilni odbor Osvobodilne fronte in AVNOJ.⁹ Sicer je zaradi mednarodnopravne kontinuitete Jugoslavije bilo potrebno londonsko vlado še nekaj časa obdržati (obdobje »dualizma oblasti«), vendar pa je bilo očitno, da doma, v notranjih odnosih, stara oblast praktično ni živela več in tudi ni imela nobenih upov v vrnitev — čeprav je to vprašanje ostalo ves čas formalno odprto, da se bo rešilo po končani vojni.

Razredni interesi nosilcev prejšnje oblasti so le-te spravili v položaj, da so med narodnoosvobodilnim bojem prišli navzkriž z osvobodilnim bojem svojega lastnega ljudstva: ker so upali, da jim bo okupator za nagrado za njihovo izdajalsko početje vrnil prejšnje položaje oblasti, so se postavili na njegovo stran in zoper osvobodilni boj svojega lastnega ljudstva. To pa je bil odločilni element¹⁰ v tako hitri in nesporni izvedbi socialne revolucije, v kateri je buržoazijo zamenjal delavski razred.

IV

Vendar pa med narodnoosvobodilnim bojem v Sloveniji in tudi na kočevskem zboru ni šlo samo za uresničitev neke abstraktne *pravice do samoodločbe* slovenskega naroda (kot politične pravice, ki je dobila svoj pomen že v francoski revoluciji in ki jo je razglasil tudi ruski proletariat ob oktobrski revoluciji). Šlo je za veliko več. Šlo je za odločanje o usodi slovenskega naroda, o njegovi prihodnosti, o njegovi biti ali ne biti.

Zasluga Osvobodilne fronte na čelu s komunistično partijo je, da samoodločbe ni razumela kot pravico, ki je sama sebi namen, da je ni razumela kot pot k samovšečnemu zapiranju vase in k nacionalistični avtarkiji, ampak da jo je razumela kot pot za rešitev perečega nacionalnega vprašanja bivše Jugoslavije. Zato je bila samoodločba uresničena na edini zgodovinsko realen način, ki lahko zagotovi prihodnost Slovencev kot naroda, to je s sklenitvijo federativne zveze z drugimi jugoslovanskimi narodi.

V uresnitvi samoodločbe je prišlo do nujne dialektične zveze dveh načel: *pravice do samostojnosti* in nacionalne samobitnosti Slovencev in potrebe po *federativnem povezovanju* z drugimi narodi, s katerimi Slovence vežejo življenjski interesi. To pa je način v reševanju nacionalnega vprašanja, ki ga je že v bivši Jugoslaviji imela v programu Komunistična partija Jugoslavije.

Tako se je v graditvi nove ljudske oblasti povezal razredni interes delavskega razreda z reševanjem nacionalnega vprašanja. Ivan Cankar, ki je v vlogi bodočega nosilca oblasti slovenskega naroda

⁹ Vsebinsko podoben sklep glede begunske vlade je v imenu vseh jugoslovanskih narodov sprejel AVNOJ na drugem zasedanju v Jajcu 29. novembra 1943.

¹⁰ Ivan Kristan: »Družbena ureditev SFR Jugoslavije, str. 36, CZ, Ljubljana 1972.

videl delavski razred (»Na tvojih plečih, na plečih slovenskega delavca, delavca proletarca, sloni usoda slovenskega naroda, naroda proletarca«), je kot edino realno rešitev nacionalnega vprašanja Slovencev videl v federaciji z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Cankarjev program v reševanju socialnega in nacionalnega vprašanja se je tako v celoti uresničil. Uresničil se je prav zaradi tega, ker razredno in nacionalno vprašanje nista bili obravnavani vsako zase, ampak kot med seboj soodvisna dialektična celota.¹¹

Odposlanci slovenskega naroda so na kočevskem zboru potrdili usmeritev k zgraditvi jugoslovanske federacije, ki je dobila potem svoj vrh na drugem zasedanju AVNOJ 29. novembra 1943 v Jajcu in se je končala v letu 1944 z zasedanji najvišjih nacionalnih predstavniških teles posameznih narodov, ki so potrdili sklepe drugega zasedanja AVNOJ (Slovenci smo to storili na črnomaljskem zboru 19. in 20. februarja 1944).

Kočevski zbor je potrdil sklep izvršnega odbora OF, da je v imenu slovenskega naroda vstopil v AVNOJ. To je izvršni odbor OF storil tako, da je naknadno, že po zasedanju AVNOJ v Bihaću, pozdravil ustanovitev AVNOJ in vanj imenoval člane izvršnega odbora OF za člane AVNOJ.¹² V resoluciji kočevskega zbora je rečeno, da je izvršni odbor OF s tem »izpolnjeval sveto načelo sloge in enotnosti južnoslovanskih narodov v borbi proti okupatorju, hkrati pa

¹¹ Povezanost nacionalnega in razrednega vidika je zlasti poudarjal E. Kardelj-Sperans v navedeni študiji o razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Med drugim je pisal: »Združitev slovenskega naroda je zgodovinska nujnost in borba za ta smoter je ena glavnih nalog naprednih sil slovenskega naroda. Toda njena ostvaritev je lahko samo rezultat zloma imperialističnega sistema v tem delu Evrope . . .« (n. d., str. 343). Ko citira že tolikokrat navajano Cankarjevo misel, poudari, da je Cankar našel izhod v reševanju nacionalnega vprašanja, ko je pokazal, »da je bodočnost slovenskega naroda odvisna od povezanosti njegovega boja z naprednimi in demokratičnimi družbenimi silami na čelu z delavskim razredom«. (N. d., str. 378.)

¹² Kot je znano, Slovenci (poleg Makedoncev) nismo poslali delegacije na zasedanje AVNOJ v Bihać. E. Kocbek (»Tovarišija«, str. 270, 272, Obzorja, Maribor 1967) piše, da Slovenci nismo bili pravočasno obveščeni o sklicanju AVNOJ. Isto ugotovitev povzema T. Ferenc (»Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji, jeseni 1943«, str. 675, Obzorja, Maribor 1967). V poročilu verifikacijskega odbora, ki ga je na zasedanju v Bihaću prebral V. Zečević, je rečeno, da v spisek članov AVNOJ niso vnesli delegatov Slovenije, ki niso prispeli zaradi težav na poti. Ta drugačen podatek se je potem razširjal. Med drugim ga povzema tudi prof. Šnuderl (»Politični sistem Jugoslavije«, str. 25, Ljubljana 1965), ko pravi, da se slovenski delegati niso mogli prebiti skozi zasedena ozemlja.

Profesorja Šnuderla sem prosil za pojasnilo glede tega podatka. Pojasnil mi je, da je njegov podatek v knjigi dejansko samo deloma točen: z njim ni mišljena pot naše delegacije na ustanovni zbor AVNOJ v Bihać, ker je vabilo za zasedanje v Bihaću prišlo v Slovenijo prepozno, ampak se nanaša na neuspešno potovanje v Bihać dveh članov AVNOJ oz. Izvršnega odbora AVNOJ, t. j. E. Kocbeka kot podpredsednika in J. Rusa kot člana, ki ju je vanj skupaj z drugimi člani naknadno imenoval Izvršni odbor OF. Kocbek in Rus bi naj bila stalno na sedežu AVNOJ. Sredi januarja sta se v spremstvu Mačka-Matije odpravila na pot proti Bihaću, vendar zaradi sovražnih ofenziv nista prišla do cilja, ampak sta se morala vrniti v Dolomite. (To potovanje opisuje E. Kocbek v »Tovarišija«.)

ravnal v smislu samoodločbe slovenskega naroda za demokratično Jugoslavijo — resnično in enakopravno domovino južnoslovanskih narodov«.

V

Gledano z zgodovinske perspektive nazaj je kočevski zbor torej eden izmed najpomembnejših mejnikov v zgodovini slovenskega naroda. Kot prvi demokratično izvoljeni zbor odposlancev slovenskega naroda je postavil temelje za zgraditev slovenske države in določil smer njene graditve.

Kočevski zbor pomeni za Slovence to, kar pomeni drugo zasedanje AVNOJ za vse jugoslovanske narode.

Sklicanje kočevskega zbora je bilo izredno modro in politično daljnovidno dejanje vodstva Komunistične partije Slovenije oziroma Osvobodilne fronte. Zlasti po kapitulaciji Italije, ko je bila osvobojena že polovica ozemlja, je bilo sklicanje takšnega zbora skrajna potreba. To je bil čas, ko je bilo potreba pridobitve revolucije tudi formalnopravno utrditi,¹³ če smo hoteli hoditi samostojno pot, če smo hoteli preprečiti, da bi o naši usodi odločali drugi, če smo hoteli preprečiti, da bi bili ponovno drobiž za plačevanje računov velesil.¹⁴ Nevarnost, da bi o naši usodi odločali drugi in da bi ponovno bili sredstvo za plačevanje medsebojnih uslug drugih, pa gotovo ni bila majhna, kar je pokazala naša lastna zgodovina in izkušnje številnih drugih narodov.

Zaradi tega je zgodovinsko tako pomembna politična daljnovidnost in vztrajnost vodstva komunistične partije in vodstva Osvobodilne fronte — enaka ugotovitev velja tudi za tvorce AVNOJ — da je v tedanjih izredno težkih razmerah pripravilo zbor odposlancev slovenskega naroda, ki je imel tudi vso formalno legitimacijo za odločanje o najpomembnejših vprašanih prihodnosti slovenskega naroda.

Istčasno, ko so se gradili temelji slovenske državnosti, ko so bili začrtani obrisi za uresničenje zgodovinske težnje slovenskega naroda po svoji lastni državi, pa je bilo naravno pričakovati, da bo prišlo do *združitve vseh delov slovenskega naroda*. Že v temeljnih točkah OF so postavili za izhodišče delovanja Osvobodilne fronte boj za osvoboditev in združitev vseh Slovencev.

Zato je vrhovni plenum OF že v času priprav zbora odposlancev 16. septembra 1943 sprejel zgodovinsko pomemben sklep o priklju-

¹³ »Revolucija si mora tudi formalno državnopravno zavarovati svoje pridobitve,« poudarja Makso Šnuderl (»Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Slovenije«, str. 93).

¹⁴ »Končno je v teh letih prišel čas, ko je slovenski narod za vselej zaključil to žalostno poglavje svoje zgodovine... Če smo bili doslej drobiž za urejanje medsebojnih računov imperialističnih velikanov, smo sedaj postali nosilci napredne ideje v tem delu Evrope,« je na kočevskem zboru poudaril E. Kardelj, podpredsednik izvršnega odbora OF (»Zbor odposlancev slovenskega naroda«, str. 72).

čitvi Slovenskega primorja k Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Med drugim so zapisali v razglasu: »Vrhovni plenum Osvobodilne Fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglašča priključitev Slovenskega primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.«¹⁵

To dejanje je bilo pravo državnoopravno dejanje, v katerem se je izražala suverenost slovenskega naroda. Ko je AVNOJ na drugem zasedanju v Jajcu dobra dva meseca pozneje sklepal tudi o tem vprašanju, je praktično samo *potrdil* odločitev vrhovnega plenuma OF, objavljeno v omenjenem razglasu. Tako je že na zasedanju AVNOJ v Jajcu prišlo do izraza dejstvo, da se v novo Jugoslavijo združujejo samostojni in enakopravni narodi, ki sami odločajo o svoji usodi in ki se na podlagi načela samoodločbe združujejo v demokratično federativno Jugoslavijo. Ker pa je pri priključitvi Slovenskega primorja šlo za akt zunanje suverenosti, ga je moral sprejeti AVNOJ kot začasno predstavniško telo jugoslovanskih narodov.¹⁶

S tem dejanjem se začena ne samo popravljati nacionalna krivica tistim zamejskim Slovencem, ki so jih v skladu z versajsko politiko in zaradi diktata v Rapallu odtrgali od matičnega naroda, ampak se predvsem kaže odločnost slovenskega naroda in drugih jugoslovanskih narodov, da ne dovolijo, da bi si z našo narodno krvjo velike sile plačevale medsebojne račune.

Pomen kočevskega zbora za samostojen razvoj Slovenije, za razvoj njene državnosti, lahko v določeni meri vrednotimo z mislijo, ki jo je na zboru izrekel Boris Kidrič glede Osvobodilne fronte: »Če ne bi bila organizirana Osvobodilna fronta slovenskega naroda, danes Slovencev kot naroda ne bi bilo več.«

VI

Letos praznujemo obletnico kočevskega zbora na deloven način: z ustavno razpravo o osnutkih ustave SR Slovenije in SFR Jugoslavije, kjer so dobili ponovno potrditev tisti temelji in cilji, ki so jih sprejeli odposlanci slovenskega naroda pred tridesetimi leti v Kočevju.

Če imamo pred očmi trojni pomen kočevskega zbora, kot smo ga poudarili uvodoma, potem sta danes še vedno aktualna predvsem dva njegova vidika, tj. *graditev slovenske državnosti* in *pa federativna*

¹⁵ Šnuderl, »Dokumentie«, str. 83.

¹⁶ AVNOJ je istočasno potrdil sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega Primorja in sklep ZAVNO Hrvatske o priključitvi Istre, Reke, Zadra in hrvatskih otokov.

Ko je Boris Kidrič na prvi seji predsedstva AVNOJ 30. novembra 1943 govoril o tem, je predlagal, »da se donese zajednička odluka AVNOJ ne o priključenju ovih naših krajeva Sloveniji i Hrvatskoj nego odluka o potvrđivanju odluka zemaljskih antifašističkih veća, pošto su ta veća već donela odluku o priključenju anektiranih oblasti novoj Jugoslaviji«. (»Prvo i drugo zasedanje AVNOJ«, str. 248.)

povezanost z drugimi jugoslovanskimi narodi. Ta dva vidika sta predmet obeh ustavnih besedil in se uresničujeta v skladu z zahtevami današnjega časa socialistične graditve ter izkušnjami tridesetletnega razvoja.

Toda tudi sedaj ostaja izhodišče isto, kot je bilo postavljeno že takrat: pravica slovenskega naroda do samoodločbe in graditve lastne državnosti ter hkrati povezovanje Slovencev z drugimi jugoslovanskimi narodi v federativno zvezo enakopravnih in prostovoljno združenih narodov. Druge alternative ni bilo tedaj in je tudi danes ni. Slovenci lahko iščemo podlago in garancijo za svoj narodnostni razvoj in samostojnost edino v federativni zvezi z drugimi jugoslovanskimi narodi. To spoznanje pa velja tudi za druge jugoslovanske narode, kajti vsak izmed njih je, če bi ostal sam, izpostavljen realni nevarnosti, da bi zgubil samostojnost in neodvisnost.

Prav tu pa je najmočnejša *stična točka kočevskega zbora in AVNOJ* in prav zaradi tega so avnojska načela lahko trajna podlaga nadaljnji graditvi jugoslovanske federacije.

Slovenci smo prek IO OF pozdravili zasedanje AVNOJ v Bihaću kot »Ustavotvorni zbor bodoče enotnosti in sožitja jugoslovanskih narodov, zgrajenega na bazi samoodločbe in enakopravnosti«. ¹⁷ Nova Jugoslavija mora posameznim narodom zagotoviti enakopravnost in pravico, da vsak narod sam gospodari na svojih tleh. Zato je kočevski zbor odobril vstop Izvršnega odbora OF v AVNOJ, priznal AVNOJ kot edino vrhovno oblast narodov Jugoslavije in izvolil delegacijo za njegovo drugo zasedanje 29. in 30. novembra 1943 v Jajcu.

Sklepi II. zasedanja AVNOJ v Jajcu, katerih tridesetletnico prav tako praznujemo letos, so za graditev nove Jugoslavije postavili dvoje odločilnih izhodišč: *demokratsko ljudsko oblast in federacijo*. Od takrat se za novo Jugoslavijo uporablja tudi novo ime, ki izraža ta izhodišča: Demokratska federativna Jugoslavija (DFJ). Ti dve izhodišči predstavljata dve osi, okrog katerih se je odvijal celoten nadaljnji razvoj Jugoslavije. Ti dve izhodišči sta tudi danes osrednja vsebina ustavne ureditve, ki jo uzakonjujemo; razlika je ta, da danes ne gre več samo za demokratsko federativno Jugoslavijo, ampak za socialistično demokratsko federativno (republiko) Jugoslavijo.

Kočevski zbor in zasedanje AVNOJ v Jajcu sta dala podlago tudi za dokončno formalno uresničitev samoodločbe slovenskega naroda in njegovo združitve v federativno skupnost z drugimi jugoslovanskimi narodi. Slovenski narodnoosvobodilni svet je na zasedanju v Črnomlju 19. februarja 1944 potrdil delo slovenske delegacije in izjavil, da se je slovenski narod »združil z narodi Srbije, Hrvatske, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v enotni državni skupnosti, v federativni Jugoslaviji, zgrajeni na načelih resnične ljud-

¹⁷ Snuderl, »Dokumenti . . .«, str. 67.

ske demokracije in narodne enakopravnosti«. Slovenski narodno-osvobodilni svet se je v imenu slovenskega naroda zavezal, »da bo slovenski narod častno izvršil obveze, ki izhajajo iz njegove pripadnosti federativni Jugoslaviji«.18

Ko danes obravnavamo osnutke ustav SFRJ in SRS, se zavedamo prehojene poti in žrtev, ki so bile potrebne, da so dolgoletne želje in pričakovanja osvoboditve in združitve Slovencev kot enakopravnega naroda v federativni Jugoslaviji postale resničnost. Zavedamo se, da socialistična federativna Jugoslavija lahko obstaja samo kot skupnost enakopravnih narodov, da pa je za uresničenje te enakopravnosti hkrati potrebno razvijati medsebojno solidarnost in razumevanje med narodi, narodnostmi in delovnimi ljudmi Jugoslavije. To je med drugim tudi cilj ustavnih dokumentov, ki jih sedaj pripravljamo.

¹⁸ Prav tam, str. 135.

Aktualni problemi naše marksistične teorije

Zveza komunistov vodi daljnosežno akcijo, v kateri kritično proučuje stanje v družbi in v svojih lastnih vrstah in mobilizira delavski razred in vse socialistično opredeljene sile za boj, v katerem se razrešujejo ključna vprašanja našega nadaljnega družbenega razvoja na socialističnih samoupravnih temeljih. V tem sklopu široko zasnovanih in dolgoročno usmerjenih aktivnosti naj bi našlo svoj prostor tudi današnje posvetovanje znanstvenih in partijskih delavcev o stanju in problemih marksistične teorije pri nas.*

Zapletene zgodovinske naloge, v katerih se trgajo obroči razredne družbe in gradi socializem, zahtevajo od avantgarde delavskega razreda — njene partije — da se ustrezno organizira za neposredno revolucionarno akcijo, da trdno stoji na pozicijah delavsko-razrednih interesov, da je po svoji sestavi in po idejnih opredelitvah integralni del tistih družbenih sil, ki so že s svojim položajem v družbi usmerjene v to, da spremenijo svet in osvajajo nova prostranstva za razvoj in humanizacijo družbe. Uspešno vodenje boja za družbeno osvoboditev dela zahteva od avantgarde delavskega razreda vse to in še več. Zahteva namreč zvezo komunistov, ki je sposobna, da z znanstveno teoretično analizo in osmišljanjem družbene stvarnosti in revolucionarne prakse (v kateri je sama angažirana kot vodilna sila in dejavnik organizirane zavesti) odkriva objektivne zakonitosti neke etape družbenozgodovinskega razvoja in na tej podlagi oblikuje strategijo revolucionarnega gibanja. Naloge utiranja novih zgodovinskih poti lahko uspešno izpolnjuje samo avantgarda, ki ima kakovosti komunistične partije v Marxovem pomenu besede, partije, katere »teoretična prednost pred ostalo množico proletariata je pogled v razmere, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja«. Kolikor so družbene razmere za progresivno spreminjanje družbenih odnosov bolj zapletene in kolikor so neposredne naloge pomembnejše in obsežnejše, toliko večja je potreba, da se vodilna vloga razredno naj-

* Gre za posvetovanje o teoretičnem delu in ZKJ, ki je bilo 18. in 19. junija 1973 v Beogradu. Op. ur.

bolj zavednega dela revolucionarnega gibanja gradi in potrjuje s pomočjo ustvarjalnega povezovanja teoretskega mišljenja s konkretnimi nalogami, ki jih gibanje rešuje v življenjski praksi.

Govoriti o akcijski sposobnosti zveze komunistov je govoriti tudi o njegovi usposobljenosti, da teoretsko prednjači, tj., da mobilizira potencialne teoretske in znanstvene misli za razreševanje nalog, ki izvirajo iz same prakse revolucionarnega spreminjanja družbenih odnosov. Ta sposobnost povezovanja teoretske in znanstvene misli s praktično akcijo je bila in je bistvena determinanta revolucionarne moči partije.

Zato prav v tem trenutku, ko so progresivne sile naše družbe tako intenzivno angažirane v boju za nove produkcijske odnose in prevladujoč položaj združenega dela v celotnem procesu družbene reprodukcije in ko se je naša družba v celoti znašla na velikem zgodovinskem križišču — soočena z resnimi težavami in zapletenimi, zgodovinsko novimi nalogami — problemi stanja in razvoja marksistične teorije in znanstvene ustvarjalnosti ter družbene angažiranosti znanosti dobivajo izjemen pomen in postajajo hudo aktualni.

Pri nas v zadnjih letih precej obširno razpravljamo o problemih znanosti in znanstvene ustvarjalnosti kot tudi o različnih odprtih vprašanjih, ki jih sproža razvoj naše družbe. Številna so znanstvena srečanja, simpoziji, posveti in konference, na katerih razpravljamo o različnih vidikih te problematike. To posvetovanje, ki danes začena svoje delo, ima predvsem značilnost partijskega posvetovanja, ki ga organiziramo v okviru priprav za X. kongres ZKJ. To tudi določa naravo srečanja, sestavo udeležencev, izbiro temeljnih tem za diskusijo in sam pristop k problemom, o katerih bomo razpravljali v dvodnevnem delu. To je razgovor in odgovor med komunisti o temeljnih vprašanjih, ki se nanašajo na razvoj in funkcijo marksistične teorije v razreševanju nalog sedanje faze razvoja naše družbe.

Komisija predsedstva ZKJ za idejna vprašanja in teoretično delo ter pripravljalni odbor, ki ga je ustanovila v sodelovanju z ideološkimi komisijami CK republik, pokrajin in JLA, sta že pred več meseci pripravili okvirno zamisel posvetovanja in določili teze za temeljne referate. V sklopu priprav za to posvetovanje je bila vrsta razgovorov, diskusij, izmenjavali smo stališča z znanstvenimi delavci-komunisti s področja družbenih ved, z ljudmi iz znanstvenoraziskovalnih institucij, z uredniki in sodelavci teoretskih revij itn. Na samo posvetovanje smo povabili nekaj komunistov, politikov in znanstvenih delavcev, ki se ukvarjajo s teoretskim delom in od katerih lahko pričakujemo prispevek k organiziranemu naporu ZK, da odgovorno in kritično ocenimo obstoječe stanje in da najdemo najbolj ustrezne poti in sredstva za krepitev teoretskega dela v partiji in za doseganje nove kvalitete v povezovanju teorije in prakse.

Na posvetovanju naj bi bili v žarišču razprave trije krogi med seboj povezanih problemov.

V okviru prvega tematskega kroga (ki se približno prekriva s temo enega izmed referatov) naj bi bil predmet kritičnega razčlenjevanja kompleks odnosov, ki bi razkrival medsebojno odvisnost in povezanost med razmerami boja delavskega razreda za njegovo družbeno osvoboditev in med razvojem revolucionarne teorije. Številna vprašanja, ki so povezana s tem, postajajo posebno aktualna v razmerah, kakršne so danes v naši družbi. Na eni strani glede na že uresničene prodore samoupravljanja bolj intenzivno kot kdajkoli poprej občutimo potrebo, da bolj razvijemo revolucionarno teorijo, ki bi bila sposobna združevati in usmerjati akcijo progresivnih družbenih sil k zgodovinskim ciljem družbene osvoboditve dela. Na drugi strani pa zaostrena protislovja objektivnega položaja združenega dela, še vedno velika in osamosvojena vloga nosilcev posredniških in upravljaljskih funkcij v razmerah zmerom bolj svobodnega izražanja in soočanja različnih interesov omogoča, da delavski razred pa tudi njegova avantgarda trpita velikanski pritisk vseh konservativnih in antisamoupravnih družbenih sil, katerih idejni vplivi se zlivajo v eno in isto strugo — v težnji, da se praksa »osvobodi« teorije in da se teorija pragmatizira ali — kar je v bistvu isto — da obrne hrbet praksi. Kako razrešiti ta protislovja, ne da bi restavrirali etatistično-birokratsko idejno tutorstvo nad delavskim razredom in vso družbo (kar bi nujno povzročilo tudi restavracijo državno-lastniških in etatističnih produkcijskih odnosov) in ne da bi prepustili družbeni razvoj stihiji, kar bi pri prevladi meščanskega liberalizma in tehnokratskega elitizma v idejni sferi nujno pripeljalo k ponovni vzpostavitvi kapitalskih odnosov v sferi materialne reprodukcije?

Drugi krog problemov, ki naj bi bil predmet razprave, so teoretska vprašanja, ki so vezana za samo zvezo komunistov in njeno vlogo, da je temeljni nosilec teoretskega mišljenja in teoretskega posploševanja prakse. Za nadaljnji razvoj teorije in za ustvarjalni vpliv teorije na prakso je velikanskega pomena, da kritično pretresemo, toda tudi v vsakdanji praksi močno uveljavimo tisto, kar je zveza komunistov že ustvarila na področju marksistične teorije in kar je pomembno teoretsko posploševanje izkustva in spoznanj iz bogate zakladnice socialistične revolucije, ki se je izvirno razvijala. Na drugi strani pa je prav tako pomembno, da kar najbolj jasno opredelimo tiste strateške smeri, v katere naj bi se usmerilo znanstveno raziskovanje in teoretična misel, oba kot orožje revolucionarnega razreda — njegovih današnjih nalog in potreb.

Tudi platforma za X. kongres poudarja na več mestih, da je nujno marksistično teorijo in vse znanstvene potenciale angažirati v organiziranem naporu, ki bi odkrival in širil najbolj napredno razreševanje tistih vprašanj, ki so ključnega pomena za naš nadaljnji razvoj in ki o njih platforma tudi govori.

Tretji krog problemov se nanaša na kadrovska in materialna vprašanja znanstveno-raziskovalnega dela. Da bi čim bolj konkretno spoznali pomanjkljivosti, ki prihajajo na dan na področju znanstvenega raziskovanja in glede nujnega povezovanja in prežemanja prakse z znanstvenimi dosežki in spoznanji, je treba kritično pretresti tudi temeljne organizacijsko-institucionalne probleme znanstveno-raziskovalnega dela kot tudi vprašanja usmeritve in politike na tem področju.

Za revolucionarno delavsko partijo, kot je zveza komunistov, povezovanje teoretskega mišljenja in praktičnega revolucionarnega boja ni abstraktno in doktrinarno vprašanje, marveč bistveni pogoj za uresničevanje njene družbene vloge. Zgodovinska bilanca dosedanjega boja zveze komunistov to nespodbitno potrjuje. Vsak velik rezultat v tem boju hkrati tudi dokazuje, da je partija sposobna da teoretsko prodre v bistvo dane družbeno-zgodovinske situacije in da na tem temelju določi zmagovito strategijo praktične revolucionarne akcije.

Toda res je tudi narobe: so obdobja, v katerih je zaradi pritiska pragmatizma in rutinstva v delu zveze komunistov, zaradi krepitve vpliva birokratskega subjektivizma v partiji in v družbi ali zaradi koncesij silam, ki so hotele zanikati vodilno vlogo zveze komunistov, prihajalo do podcenjevanja idejnega in teoretskega dela in slabitve dejanskega vpliva kritične misli na družbeno prakso — za njimi so po pravilu, ki ne pozna izjeme, prihajala obdobja stagnacije v razvoju družbenih odnosov in nevarnega kopičenja družbenih protislovij.

Naj gre za prodor birokratsko-tehnokratskih teženj, ki neposredno ogrožajo elementarne samoupravne pravice delavcev, za nacionalizem, ki napada same temeljne večnacionalne socialistične skupnosti ali za malomeščanski liberalizem, ki v imenu formalne svobode in koeksistence vseh interesov in ideologij postavlja pod vprašaj vodilno vlogo delavskega razreda in njegove politične avantgarde — vsi ti pojavi se ujemajo z zanemarjanjem marksistične teorije in ideologije in s tem, da so ves čas potisnjeni na rob temeljnega toka družbenozgodovinskega gibanja.

Komunistična partija Jugoslavije je zmagala v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji, ker je bila sposobna ugotoviti, kje so pglavitne potencialne sile družbenega prevrata, in usmeriti svojo akcijo v tej smeri: uspelo ji je, da je v svoji teoretsko utemeljeni revolucionarni strategiji povezala in združila progresivne zgodovinske težnje narodov naše dežele, da uresničijo nacionalno enakopravnost in svobodo, s težnjo delavskega razreda in vseh izkoriščanih slojev, da napravijo konec sistemu razredne eksploatacije. Tako je KPJ s tem, da je odkrivala specifičnost narodnoosvobodilne vojne in revolucije v naši deželi, ne samo praktično, marveč tudi pomembno teoretično prispevala k osvetljevanju zakonitosti in različnih poti,

po katerih potekajo socialistične revolucije v sodobnem svetu. S tem so povezana tudi pomembna spoznanja o bistvu nacionalnega vprašanja in o problemih socialističnega federalizma, do katerih je prišla zveza komunistov, ko je povezovala teoretsko mišljenje in družbeno prakso.

Velikodržavnemu hegemonističnemu pritisku stalinizma se ne bi mogli uspešno upreti, če se KPJ ne bi bila od začetka usmerila na proučevanje in analizo globljega družbenega bistva in objektivne določenosti tega konflikta, ki je najbolj neposredno ogrozil samostojno razvojno pot naše revolucije. Ko je partija odkrivala globlje družbeno bistvo za tistim, kar je bilo očitno na sami površini političnega dogajanja, je uspela doseči dve stvari, ki sta trajnega pomena za nadaljnji socialistični razvoj v naši deželi in za globlje razumevanje nekaterih pojavov prehodne dobe:

prvič, dana je bila poglobljena marksistična kritika etatizma in birokratizma, ki sta zasnovana na državno-lastniškem monopolu, kakor tudi tistih političnih in idejnih teženj, ki izhajajo iz takih odnosov;

drugič, s samoupravljanjem je bil ustvarjen trden in trajen družbenoekonomski temelj, ki je zagotavljal nadaljnjo samostojno razvojno pot naše revolucije in odprl proces oblikovanja novih samoupravnih produkcijskih odnosov, v katerih se presegajo meje lastninskega monopola in združeni delovni ljudje jih obvladujejo z razmerami, sredstvi in rezultati svojega dela. S tem se — povezujoč socialistično teorijo in socialistično prakso in z razvojem samoupravnih oblik organizacije družbe — načrtuje konkretna zgodovinska pot družbene osvoboditve dela.

Tudi danes pogosto slišimo, da je bilo ustanavljanje delavskih svetov v Jugoslaviji predvsem akt pragmatiko-političnega prilagajanja položaju, ki je nastal s konfliktom s kominformom, da pa je teorija prišla šele kasneje, da apologetsko blagoslovi prakso. Takšna mnenja so popolnoma netočna in se ne ujemajo s tistim, kar se je dejansko dogajalo. Ne poznajo tistega, kar je bilo bistveno za uresničevanje vodilne vloge partije — to pa je stalno povezovanje teorije in prakse v družbeni akciji zveze komunistov. V govoru, ki ga je imel tovariš Tito pred zvezno skupščino 26. julija 1950 ob sprejemanju prvega zakona o delavskih svetih, je poudaril, da ta zakon »vsebuje celovit program socialističnih odnosov v proizvodnji: glede družbene lastnine, glede dolžnosti in pravic delovnih ljudi in se torej mora uresničiti v praksi, če mislimo zgraditi socializem«. Te Titove besede najbolje dokazujejo, da je Komunistična partija Jugoslavije že v tem času imela dovolj natančne predstave o daljnosežnosti in implikacijah revolucionarnega koraka, ki smo ga storili s tem, ko smo vpeljali delavske svete.

O tem pričajo tudi najpomembnejša teoretska dela že na začetku petdesetih let. V njih lahko najdemo nedvomno potrdilo za

kontinuiteto razvoja celovite teoretske koncepcije o bistvu in poteh samoupravne preobrazbe družbe. Med izoliranimi klicami samoupravnih odnosov in organizacije, ustvarjenih z oblikovanjem prvih delavskih svetov, in razvitimi oblikami in koncepti organiziranja celotne družbe na samoupravnih temeljih — kot jih določa nova ustava — je enotna razvojna nit tako v praktično-politični akciji zveze komunistov kot v njenih temeljnih teoretskih opredelitvah.

Žal še nimamo dovolj teoretskih in znanstveno-zgodovinskih študij, ki bi kritično in analitično obdelale genezo in temeljno vsebino tistega, kar bi lahko pogojno imenovali teorijo socialističnega samoupravnega razvoja naše družbe. To pa je pomembna potreba družbe, če hočemo spodbujati in pospeševati teoretično mišljenje in ustvarjanje pri nas, pa tudi idejno komunicirati z mednarodnim delavskim gibanjem. Zato to vprašanje gotovo zasluži, da ga resno pretresemo tudi na tem posvetovanju.

Ker je zveza komunistov nosila zgodovinsko odgovornost za zavestno usmerjanje družbenega razvoja, je bila v položaju, da najde teoretske in praktične odgovore na zelo zapletena vprašanja, ki jih je sprožalo samo gibanje družbe po novih zgodovinskih poteh. Problemov ni bilo mogoče odlagati, pa tudi ne kratkomalo prenašati v območje abstraktnih teoretskih konstrukcij, ker bi vsak daljši zastoj na poti, po kateri smo šli, lahko ogrozil že uresničene začetne prodore. Temeljni razredno opredeljeni cilj — družbena osvoboditev dela — je določal tudi smer, v katero so bili osredotočeni napor zavestnih socialističnih sil skozi več kot dve desetletji boja za samoupravni družbeni sistem — takšen sistem, v katerem postajajo interesi in potrebe ljudi v združenem delu in njihove težnje in opredelitve temeljna gibalna sila celotnega družbenega razvoja. Na teh temeljih je zveza komunistov — ki je kot avantgardna sila bila v ospredju in spremljala ter proučevala in posploševala skušnje in zahteve revolucionarne prakse — bogatila marksistično teoretsko misel z novimi spoznanji, z novo opredelitvijo pomembnih problemov razvoja socialistične družbe, s konkretno analizo novih produkcijskih odnosov in protislovij družbene lastnine, s teoretskim posploševanjem izkustva udejanjenja diktature proletariata in vodilne vloge delavskega razreda v razmerah graditve samoupravnega sistema družbenih odnosov.

Izoblikovali smo tudi koncept politične organizacije družbe, katerega celotna institucionalna struktura (organizacija družbeno-političnih skupnosti, delegatsko povezovanje samoupravne družbene baze s centri političnega odločanja, skupščinski sistem, interesne skupnosti itn.) je prilagojena naravi novega produkcijskega odnosa, ki omogoča in zahteva odločujoč vpliv človeka v združenem delu na celotno območje političnega odločanja. Kritika buržoazne predstavniške demokracije je dobila s tem materialno, konkretno-zgodovinsko podobo. S tem se je odprl proces podružbljanja politike.

Velik teoretski pomen imajo skušnje zveze komunistov v uresničevanju vloge poglobitve organizirane sile socialistične zavesti v naši družbi. Njena revolucionarna akcija je zagotavljala, da je družbeni razvoj dobil naravo zavestno usmerjenega družbenozgodovinskega procesa. Zato so si tudi vse sile v družbi, angažirane v političnih in idejnih bojih, predvsem prizadevale uveljaviti svoj vpliv na zvezo komunistov. Vprašanje položaja in vloge zveze komunistov, njene organizacije in načina delovanja so bile tiste točke, na katerih so se posebno ostro spopadale in lomile nasprotno družbenozgodovinske težnje. Da bi ohranila zveza komunistov svojo razredno naravo, svojo povezanost z delavskim razredom in sposobnost, da odločilno vpliva na poglobitveni tok zgodovinskega dogajanja, je morala stalno razvijati kritično zavest in teoretsko spoznanje o svoji družbeni biti in svoji vlogi v vsaki fazi družbenega razvoja. Odtod velik teoretski pa tudi praktičnopolitični pomen tistih spoznanj, do katerih se je dokopala zveza komunistov, ko je kritično proučevala svojo lastno dejavnost in obvladovala tako pritisk antidelavskih, liberalističnih in malomeščansko-anarhističnih pojmovanj, ki so v stoterih različicah postavljala vprašaj nad vodilno vlogo zveze komunistov in težila, da jo v imenu demokracije odrinejo čim dlje od matice družbenozgodovinskega dogajanja, kot tudi pritisk birokratskoetatističnih in tehnokratskih tokov, ki so si prizadevali, da pripišejo zvezi komunistov zgolj vlogo nosilca osamosvojene oblasti nad delavskim razredom in nad vso družbo.

Da bi zveza komunistov uspešno vodila in dobivala razredne bitke v naši deželi in da bi zavarovala svoj socialistični razvoj, je morala kolikor mogoče poglobljeno in kolikor mogoče točno spoznati celoto razmer in oblik, v katerih je moči uresničiti zgodovinski pohod socializma v sodobnem svetu. Provincializem in samozadovoljno, samozaljubljeno zapiranje v krog lastnih skušenj in v svoje specifične okoliščine sta bila zmerom tuja vsakemu resnično revolucionarnemu delavskemu gibanju. Ker je imela zveza komunistov delavsko gibanje v svoji deželi za neločljiv del mednarodnega delavskega gibanja, si je prizadevala — pri tem se je opirala na spoznanja, ki jih je črpala iz lastne revolucionarne prakse — da prodre čim globlje v temeljne zakonitosti sodobne družbenozgodovinske epohe in da v neskončni pisanosti konkretnih razmer in oblik boja za revolucionarno spreminjanje obstoječega stanja odkriva tisto, kar so prvine povezanosti, solidarnosti in skupnega interesa socialistično opredeljenih družbenih sil v vsem svetu. Zveza komunistov je prispevala h globljemu razumevanju zgodovinskih določenosti in stvarne narave nekaterih značilnih pojavov prehodnega obdobja. Kritika etatizma na mednarodni ravni in z njim povezane blokvske razdelitve sveta, kritika neokolonializma in raznih oblik njegovega agresivnega izražanja v novih razmerah, globlje prodiranje v implikacije čedalje večjega neskladja med razvitimi in ne-

razvitimi deželami, ocene o svetovnozgodovinski naravi in dosegu narodnoosvobodilnih gibanj zaslužjenih narodov in o bistveno spremenjenih razmerah boja delavskega razreda za njegovo družbeno osvoboditev v vseh delih sodobnega sveta — vse to je bila idejno-teoretska podlaga, na kateri se je konstituiral koncept politike neuvrščenosti in aktivne miroljubne koeksistence. Strategija boja za mir in za socializem je dobila s tem širšo in zanesljivejšo idejno-teoretsko podlago.

Zveza komunistov je doslej nemalokdaj nespodbitno dokazala, da ustvarjalno uporablja in razvija marksistično teorijo kot instrument in orožje revolucionarne prakse. Razume se, da ta njena sposobnost ni nikakršna nespremenljiva količina niti ni značilnost, ki bi bila dana od boga. Pregled do zdaj prehojene revolucionarne poti opozarja na neko *splošno zakonitost*: sposobnost zveze komunistov, da teoretsko prednjači in da združuje revolucionarno teorijo in revolucionarno prakso, je bila toliko večja, kolikor je sama dosledneje odstranjevala in odpravljala vire birokratskega subjektivizma v svoji družbeni poziciji in v načinu uresničevanja svoje vodilne idejne in politične vloge.

Z zmago v revoluciji je zveza komunistov prevzela v svoje roke komandne položaje v mehanizmu državne oblasti, ki se je oblikoval na novo, spremenil se je v vladajočo partijo. Organizirana državna prisila je bistveni instrument nasilnega spreminjanja družbenih odnosov v korist zmagovitega delavskega razreda. Za uresničitev svojih revolucionarnih ciljev se avantgarda razreda — njegova partija — opira ne samo na organiziranje družbenega in političnega delovanja delavskega razreda in delovnih množic sploh in idejno usmerjanje njihove akcije, marveč tudi na sredstva državne prisile, s katerimi odpravlja vse preostale vire ekonomske in socialne moči strmoglavljenih izkoriščevalskih razredov in pretrga okove, ki so ovirali nove družbene sile zgodovinskega napredka.

V takšnih razmerah, dokler se novi produkcijski odnosi še niso zadosti razvili in utrdili in dokler povezuje združene proizvajalce s sredstvi proizvodnje posredništvo državnega lastniškega monopola, je partija na oblasti pod močnim pritiskom birokratsko-subjektivističnih oblik zavesti. Ta zavest se spočenja tudi v njenih vrstah zaradi objektivnih protislovij, v katerih partija uresničuje svojo vodilno vlogo. Brž ko uporaba sredstev prisile prekorači težko zaznavno mejo, do katere zahtevajo in opravičujejo prisilo same potrebe delavskega razreda, nastopi nujna zamenjava ciljev: namesto da bi bila sredstvo, ki ga partija uporablja za osvoboditev pobud in ustvarjalnih potenc delavskega razreda, se državna prisila spreminja v sredstvo vladanja nad delavskim razredom in nad vso družbo. To je temeljni zgodovinski nauk stalinizma.

Značilna poteza birokratskega subjektivizma je iluzija, da državni zakon, ki je izraz subjektivne volje vladajočih političnih sil,

postaja že s tem, da je sprejet, objektivna zakonitost družbenega življenja. Zato je za vsako birokratizirano delavsko stranko značilen prezirljiv odnos do teorije in do znanstvenega raziskovanja sploh, torej je značilno tudi ugašanje smisla in sposobnosti za teoretsko mišljenje. Takšni partiji ni do znanosti in teorije, ki odkrivata objektivne zakonitosti družbenega gibanja preprosto zaradi tega, ker si domišlja, da lahko te objektivne zakonitosti zamenja s subjektivnimi diktati svoje volje. V železnem objemu birokratskega subjektivizma izdahne vsaka znanost in vsaka znanstvena teorija. Zamenja ju bolj ali manj rafinirana apologetika in različne znanstvene tehnike ohranjanja obstoječega družbenega stanja, ki jih danes ne manjka.

Za odnos partije do teorije in do družbene znanosti sploh je odločilnega pomena, kako partija določa svojo lastno vlogo in kako jo uresničuje v praksi. Samo partija, ki ima temeljne značilnosti partije v Marxovem pomenu besede, je lahko nosilka najnaprednejših oblik družbene zavesti, dejavnik, ki spodbuja teoretsko mišljenje in vsestransko podpira razvoj znanosti in znanstvenoraziskovalnega dela. Takšna partija ne vidi svoje vloge v tem, da družbi vsiljuje gotove utopije in subjektivistične konstrukcije različnih »popraviljačev sveta«, pač pa v tem, da ustvarja prostor za kar najbolj dosledno delovanje tistih družbenih sil, ki so po naravi svojih stvarnih dolgoročnih interesov in po svojem položaju v materialnem procesu reprodukcije družbenega življenja poklicane in sposobne biti nosilec globokih zgodovinskih sprememb, za katere so ustvarjene objektivne zgodovinske razmere. Zato je življenjsko zainteresirana za napore, ki so usmerjeni v odkrivanje objektivnih zakonitosti obstoja in razvoja neke družbe, za pogumno in neutrudljivo iskanje novega in naprednejšega, ki je kot zgodovinska možnost dozorelo v stari družbi. Samo partija, ki tako pojmuje svojo vlogo, je lahko kritična do svoje prakse in rezultatov svoje družbene akcije in lahko kot vodilna družbena sila zavestno oblikuje razmere, v katerih ne teži samo teorija k praksi, ampak teži tudi revolucionarna praksa k teoriji.

Ko se je zveza komunistov opredelila za samoupravno pot družbenega razvoja, za takšen sistem odnosov, v katerem so interesi združenega dela (ne pa volja in zapoved aparata državne oblasti) tista sila, ki nosi razvoj družbe v celoti, je razširila prostor za svobodni razvoj znanosti in teoretskega mišljenja. Razširila je stvarni temelj svoje zainteresiranosti za razvoj znanosti in rezultate znanstvenega raziskovanja in novih teoretskih spoznanj, ker brez njih ne more uspešno usmerjati družbenega razvoja.

»Ker Zveza komunistov Jugoslavije sodi, da znanost in umetnost tem bolj ustrezata dejanskim interesom družbenega napredka, kolikor pogumneje se vsaka po svoje in s svojimi sredstvi predajata iskanju in odkrivanju resnice o naravi in družbi, o človeku kot družbenem bitju, o odnosih človeka do zamotanih problemov na-

rave, človeške družbe in človeka samega v vsej njegovi duhovni strukturi — se zavzema za dejansko svobodo ustvarjanja v znanosti in umetnosti... Hkrati Zveza komunistov Jugoslavije nasprotuje »teorijam«, ki v imenu abstraktnih koncepcij svobode pravzaprav odpravljajo resnično svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja ter jo tako rekoč podrejajo reakcionarnim političnim težnjam«. Ta stališča, ki smo jih vzeli iz programa ZKJ, so doživela svojo zgodovinsko potrditev in tudi danes ne zahtevajo nobene dopolnitve. Najmanj pa zaslužijo, da jih pozabimo!

Prav zato, ker je zveza komunistov zainteresirana za razvoj znanosti sploh in še posebej za razvoj družbenih ved kot bistvenega potenciala družbenega napredka, obvladovanja stihije in humanizacije odnosov med ljudmi, ne more biti ravnodušna in nemarna do problemov in družbenih razmer znanstvenega dela in ustvarjanja, niti se ne more pomiriti s tem, da se znanost loči od stvarnih problemov, ki posegajo neposredno v temeljna vprašanja družbenega razvoja. Še manj pa sme partija spodbujati takšno stanje in takšne usmeritve, ki v imenu svobode znanosti in miru politike razglašajo kot vrhovno modrost cehovski princip »znanost znanstvenikom, politika politikom«. S tem seveda ne odстранjujemo, marveč samo z liberalno frazo prikrivamo stvarne ideloško-razredne delitve in soočanja, ki prežemajo — sicer ne na isti način in enako očitno — tako področje znanosti in družbene teorije kot področje politike.

V samoupravni družbi, ki se mora opirati na znanost, mora pa tudi voditi razredne bitke, ima teorija in metoda dialektičnega materializma svoj specifični položaj in vlogo v povezovanju znanosti in družbene prakse. Marksizem se ne zavzema za to, da bi zamenjal, pa tudi ne more zamenjati vseh posebnih družbenih ved ali odpraviti njihovo relativno samostojnost, lahko pa jih revolucionira, jih družbeno angažira in jih tako usposobi, da prodirajo v globlje bistvo družbenega dogajanja, ne samo z gledišča tistega, kar je, marveč tudi z gledišča tistega, kar nastaja. To je resnična funkcija marksistične teorije v službi najbolj naprednih družbenih sil — v službi delavskega razreda.

Svoja največja znanstvena odkritja je Marx napravil, ko je revolucioniral buržoazno politično ekonomijo, ki je po svoji »herojski dobi«, ki jo označujeta imeni Adama Smitha in Ricarda, hitro tonila v plitve in motne vode vulgarnega pragmatizma in apologetike, saj so jo na smrt prestrašile revolucionarne družbene in politične implikacije prejšnjih odkritij.

Obdobja velikih revolucionarnih prelomov ne puščajo veliko prostora in tudi ne dosti zgodovinskih možnosti za družbeno neangažirano kontemplativno znanost, ki opazuje svet s stališča družbene statike in še sama prispeva k tej statiki. Takšna znanost je zanesljivo obsojena na golo epigonstvo in jalovost. Ta resnica se posebno izrazito kaže v današnji družbi, v družbi, ki nima posebno

velike znanstvene tradicije in zato tudi ne možnosti, da bi inercija takšne pravice zakrivala praznoto konkretnih znanstvenih dosežkov tam, kjer jih pač ni.

Dejanske razsežnosti družbenih ved, njenih možnosti in zgodovinskih pobud so določene neposredno z njeno sposobnostjo postati dejavnik, ki je vključen v revolucionarni proces družbenega spreminjanja, in sposobnosti, da s te podlage pojasnjuje in osmišlja nove razvojne poti samoupravne družbe.

Prenos samoupravljanja iz območja teoretične vizije v območje revolucionarne prakse čisto konkretno izziva celo vrsto pomembnih vprašanj, katerih razreševanje zahteva višjo stopnjo in nove oblike neposrednega angažiranja znanosti in revolucionarne teorije. Zato lahko vsako oddaljevanje družbenih ved in kritične teoretične misli od družbene prakse in od njenih dejanskih, vsebinskih vprašanj izzove zmanjševanje sposobnosti družbe, da bi do kraja izkoristila objektivne možnosti svojega razvoja, obenem pa povzroči stagniranje znanstvene in teoretične misli ter njuno dejansko degradacijo.

To vprašanje je natančno opredelil tov. Kardelj v svoji študiji »Beležke o naši družbeni kritiki«. Tam je zapisano: »Če socialistične sile ne bodo sposobne razvijati ustvarjalne družbene kritike, ki bo ustrezala današnjim problemom, kritike, ki bo znala posegati globoko v objektivne zakonitosti prejšnjih obdobij socialističnega razvoja (ali, kakor po navadi pravimo, prehodnega obdobja) in odpirati novih perspektiv — se bo socialistična družba znašla pred jalovo kritiko, akutna vprašanja pa bo reševala empirično, stihijsko, pragmatistično.«

Zato se morajo v središču naših razprav pojavljati vprašanja o razmerju naše družbene prakse in znanosti in teorije, ki naj bi bile spoznavni izraz, kritika in nujni kašipot te prakse. Običajno brez prave poglobljene analize govorimo o zaostajanju znanosti in teoretične misli za zahtevami prakse. Kadar govorimo o onem pomembnem delu znanosti in teorije, ki se razvija na fakultetnih katedrah in v institutih — in ki jo včasih pejorativno označujemo kot profesionalno znanost — takrat ne gre samo za zaostajanje, temveč tudi za gibanje po dveh različnih poteh.

Ne smemo pozabljati, da smo po obdobju, v katerem so pretežno prevladovala težnje dogmatične uniformiranosti, na hitro prešli v obdobje znanstvenega in teoretičnega »laissez-faire«, v katerem so se predvsem izražale težnje pospešenega in vročičnega uvažanja znanstvene proizvodnje, predvsem iz razvitih kapitalističnih držav. Brez strožjega kriterija in selekcije smo uvažali ne le posamezne znanstvene koncepcije in raziskovalno tehniko, temveč kar cele znanstvene discipline z njihovimi teoretičnimi izhodišči, metodologijo in celo z družbeno problematiko kot predmetom raziskovanja. To je seveda moralo izzvati težave v razmerju med znanostjo in družbeno prakso.

Na podlagi gibalnih sil revolucije je naša družbena praksa s svojimi temeljnimi težnjami in samoupravnimi razmerji, ki so se v njej začela ter prerasla v sistem družbene organizacije, v marsičem preseгла okvire in razsežnosti razredne družbe.

Naša družbena veda — vsaj del nje — pa se je vrnila v pododovani položaj spremljevalcev in dedičev institucionalne znanosti ter miselnih tokov, ki so pogosto izražali drugačne, naši družbi tuje družbene odnose ter ideološko-razredne opredelitve.

Težnja odtujevanja družbene vede ter teoretične kritike od prakse samoupravnega preobražanja družbe se je, grobo rečeno, izražala v treh poglavitnih vidikih:

— Prva oblika odtujitve, značilna predvsem za del sociologije in političnih ved, je nastala zaradi mehničnega ali pa vsaj ne dovolj kritičnega prevzemanja teoretično metodoloških konceptov, ki so nastali v drugih družbeno zgodovinskih razmerah in predvsem kot izraz prizadevanja in potreb konservativnih družbenih sil za ohranjanje obstoječega družbenega stanja. V družbah, ki sebe imenujejo poindustrijske ali pokapitalistične ali, še bolj domišljivo, »družbe izobilja« in »družbene blaginje«, je prišlo do neverjetno velike ekspanzije ene vrste družbenih ved, ki so upravičeno imenovane vede družbenega statusa quo (razne inačice neopozitivizma, vulgarnega empirizma in posebej funkcionalizma). Tam, kjer so se »vede« pojavile, nedvomno opravljajo za ureditev nekatere važne in celo nujne funkcije: na področju upravljalske tehnike in na področju ideologije na svoj način »mažejo vijake« zelo zapletene »mašinerije« obstoječega družbenega sistema in dajejo nujne podatke za usmerjanje tekoče politike v najrazličnejših območjih družbenega življenja. S svojimi izredno abstraktnimi globalnimi teorijami, s svojimi metodami in tehnikami empiričnega raziskovanja omogočajo prodiranje znanstvene misli do bistva določenega reda, toda ne preko tistega, kar predstavlja »uradno resnico« dane družbe, resnico, ki že vnaprej izključuje možnost revolucionarnih družbenih sprememb ali pa te spremembe potiska v območje socialne patologije. Če sta bila kategorijalni sistem in raziskovalna tehnika teh znanosti mehanično prenešena na tla revolucionarne prakse naše družbe, sta pač dajala rezultate, ki so bili praviloma družbeno nepomembni, če niso celo prikivali pravega bistva problemov. Z omejevanjem rezultatov znanstvenih raziskovanj na skupek grobih empiričnih ugotovitev so otežkočali ali pa celo onemogočali, da bi se lotili globljih stvari družbenega dogajanja.

Seveda pa to ne pomeni, da smo iz svobodnejših stikov z družbenimi vedami sodobne meščanske družbe potegnili samo škodo in da je končni izračun za nas negativen. Tudi iz te strani je naša družbena veda prejela pomembne spodbude. Negativni vplivi so bili toliko manjši, kolikor bolj je bila naša znanstvena misel zakoreninjena v revolucionarni resničnosti in v izkušnjah naše družbe in

kolikor je bila potemtakem sposobna opravljati kritično selekcijo in sprejemati samo tisto, kar je mogoče kot resnično znanstveno pridobitev in posebej kot raziskovalno metodo in tehniko koristno uporabiti v preučevanju naše družbene stvarnosti.

— Drugi značilen vidik odtujevanja teoretične misli od družbene prakse je subjektivistična kritika te prakse s stališča abstraktne humanistične filozofije in njenih načel, izpeljanih iz metafizično-idealističnih predstav o človekovem »generičnem bitju«. Ta kritika je že v izhodišču odtujena od prakse, ker se družbene stvarnosti ne loteva zato, da bi jo kritično proučevala in torej nanjo vplivala, temveč da bi ji sodila. Poglavitna pomanjkljivost te kritike je ista kakor pri pojmovanjih njenih temeljnih izvorov in vzrokov, torej ista kot tista, za katero so bolehalo mladohegeljanski radikalni kritiki, katere je Marx kritiziral že v času, ko se je formalno štel v njihove vrste, dalje, predstavniki frankfurtske neohegelijansko-mladomarksistične šole, in končno, Markusejeva in Frommova pojmovanja. Ta kritika, obsedena od lastnega prevratniškega poslanstva, zanemarja takó vprašanje resničnih družbenih sil, ki so sposobne izpeljati resnično revolucionarno preobrazbo, kakor tudi vprašanje objektivnih okoliščin, v katerih ta preobrazba postaja dejanska zgodovinska možnost in nujnost. Toda prav ta pomanjkljivost »radikalne kritike« hkrati ustvarja tudi videz njene moči: v svoji kritiki je lahko toliko bolj radikalna in žolčna, kolikor je manj vezana in obremenjena s spoznavanjem objektivnih zakonitosti družbenega življenja, s katerim je Marx hotel oborožiti revolucionarno delavsko gibanje.

Seveda pa bi bilo napak, če bi prezrli pozitivne vzgibe, katere je kritika, ki se je navdihovala v delih mladega Marxa, dala preseganju okostenelih poenostavljajočih šablon dogmatiziranega marksizma ter kritiki njegove birokratske prakse, ali pa če bi zanikali pomen opozoril te kritike na nevarnost, ki jo povzroča prodor meščanskega neopozitivizma in funkcionalizma v marksistični način mišljenja.

Toda, kadar govorimo o naši družbi, moramo reči, da so dejanski problemi družbene preobrazbe na socialističnih in samoupravnih temeljih ter boj za resnično humanizacijo razmerij na tej konkretno zgodovinski podlagi dobili že tako realne in otipljive oblike in načine izražanja, da je poskus vplivati na njih z uvoženim orožjem abstraktne »radikalne kritike« kaj ilozorno početje.

Tu velja tisto, kar je Marx pisal o nemškem »pravem« socializmu, ko je pokazal, kakšen korak nazaj predstavlja odevanje razmerij resničnega razrednega boja in spopada družbenih interesov v abstraktne fraze posplošenega filozofskega humanizma in humanistične kritike: »Pisali so svoj filozofski nesmisel zadaj za francoski original. Napisali so na primer zadaj za francosko kritiko denarnih razmerij ‚povnanjanje človeškega bistva‘, zadaj za francosko

kritiko buržoazne države so zapisali ,odprava gospodarstva abstraktno občega' itd . . .«

»Francosko socialistično-komunistično literaturo so tako dobesedno skopili. In ker je v Nemčevih rokah nehala izražati boj enega razreda proti drugemu, si je bil Nmec v svesti, da je premagal ,francosko enostranost', da je namesto resničnih potreb zagovarjal potrebe resnice in namesto interesov proletarca interese človeškega bitja, človeka nasploh, človeka, ki ne pripada nobenemu razredu, ki sploh ne pripada dejanskosti, ki pripada le nebeškim meglicam filozofske fantazije.« (Marx-Engels: Manifest komunistične stranke.)

Abstraktno humanistična kritika se elitistično postavlja nad družbeno resničnostjo in nad njene realne tokove in tako ne more najti rešitve za probleme, ki jih postavlja — razen tistih »rešitev«, ki v imenu »čistega« samoupravljanja poskušajo ukiniti dejanske tokove samoupravnih interesov in se izogniti delavskemu razredu kot najpomembnejšem družbenem subjektu teh procesov. Takšne rešitve bi lahko imele eno samo oporo — državno silo, ki v boju z objektivnimi zakonitostmi družbenega življenja nenehno krepi izvore svoje osamosvojene oblasti nad družbo.

— Tretji, toda ne najmanj nevarni vidik odtujitve teorije od družbene resničnosti se kaže v raznih oblikah dogmatizma, ki osiromašuje marksistično teoretično misel njene temeljne revolucionarno-kritične in dialektične razsežnosti in jo omejuje na niz vedno primernih rekel in poenostavljenih, kanoniziranih formul. Dogmatizem, ki ne more dojeti in priznati tisto novo, kar nastaja v sami revolucionarni praksi, postavlja nepremostljiv prepad med teorijo in prakso, med normativnim in stvarnim.

Oddaljevanje enega dela znanosti in družbene kritike od živih problemov družbene prakse ne moremo pripisati preprosto in samo tujim idejnim vplivom na našo znanstveno in teoretično misel. Takšen zaključek bi bil zanesljivo enostranski in napačen, posebno še, če bi na podlagi takšne ocene pristali na mišljenje, ki ga ni tako redko slišati: da je namreč treba iskati rešitev v administrativnem zoževanju prostora za izražanje divergentnih pojmovanj in v idejnem avtarkizmu.

Razmer v znanosti in teoriji kot posebnih oblikah družbene zavesti ni mogoče ločevati od splošnega idejnega stanja v družbi in od materialnih in drugih okoliščin, ki so to stanje pogojile. Precej dolgo, bolj ali manj očitno je liberalizem močno vplival na opredelitve in na ravnanje v širokih plasteh idejnega življenja in družbe, pa tudi v zvezi komunistov. Glede na naravo družbenih slojev, ki se skozi liberalizem pojavljajo na političnem in družbenem odru, le-ta vedno išče kar največ prostora za individualno akcijo in za samogibanje družbenih dogajanj in kar najmanjši prostor za organizirano družbeno akcijo in za vplivanje za tokove družbenega življenja.

V pogojih nezadostne razvitosti in integriranosti samoupravnih družbenih razmerij ter nizke stopnje akcijske organiziranosti delavskega razreda nam ni vedno uspelo, da bi boj zoper birokratizem s samoupravnih stališč v zadostni meri razmejili od liberalizma. (Šolski primer za to je izkušnja s sprejemanjem XV. amandmaja. Namen tega amandmaja je bila večja svoboda delovnih kolektivov pri izbiranju oblike notranje organizacije podjetja, rezultat pa je bil, da se je koncentriralo več ali manj nekontrolirane oblasti v rokah tehnokratsko-birokratskega upravljaljskega sloja.)

Ni naključje, da je idejni spoprijem in obračun zveze komunistov z liberalizmom v lastnih vrstah in v družbi nastopil v tistem trenutku, ko je sama stopnja razvoja samoupravljanja ter razreševanja družbenih nasprotij na samoupravni podlagi izzvala potrebo po boljšem in bolj vsestranskem organiziranju delavskega razreda in delovnih ljudi sploh, in sicer ne samo v organizacijah združenega dela in v drugih temeljnih samoupravnih skupnostih, temveč tudi na najširši družbeni ravni. Zelo pomemben vidik takšnega organiziranja delavskega razreda predstavlja neposredno samoupravno povezovanje in integriranje združenega dela z znanostjo in njenimi rezultati.

Graditev čvrste samoupravne družbene podlage znanstvenih dejavnosti in njeno vključevanje v sistem svobodne delitve dela med delovnimi ljudmi in samoupravnimi organizacijami je temelj, na katerem se lahko uresniči povezovanje znanstvene in teoretične misli v družbeno prakso.

Razvoj znanosti in vse, kar le-ta nosi s seboj — nenehno naraščanje produktivnosti družbenega dela, stalna rast sposobnosti družbe, da zavestno določa osnovna gibalna svojega razvoja — to je, kakor je bil Marx predvidel, postalo temeljna značilnost sodobne družbe. Vsaka moderna družba, vsak družbeni sistem mora danes najti *svoje* rešitve za vprašanje vključevanja znanosti v skupni proces družbene reprodukcije, na katerem temelji njegov obstoj. Velike razredne bitke našega časa so se neposredno prenesle tudi na polje razmerja med znanostjo in družbo. Za vsak družbeni sistem je postalo življenjsko vprašanje, kakšne posledice (za družbena razmerja in za znanost samo) izhajajo iz določenih oblik povezovanja znanosti in teorije v družbeno prakso. Konkretno: kakšna družbena razmerja in katere razredne pozicije se na tej osnovi krepijo in kakšne so v teh razmerah okoliščine in perspektive razvoja znanosti same.

V vsej svoji veličini in zapletenosti stoji ta celota vprašanj danes tudi pred našo družbo. Zveza komunistov, ki je odgovorna za razvoj socialistične samoupravne družbe v celoti, je odgovorna tudi za vzpostavljanje takšnih razmerij med znanostjo, teoretično mislijo in družbeno prakso, iz katerih se bo nenehno reproducirala vodilna vloga združenega dela. To pomeni, da je potrebno graditi takšen sistem razmerij, v katerem se vsakršen napredek znanosti in

teoretične misli kaže neposredno kot krepitev družbene moči vsega delavsega razreda, in v katerem se vsak korak naprej, ki ga stori revolucionarna praksa, pretvori v vzpodbudo za znanstveno in teoretično znanost.

Ko znanost rešuje probleme oblikovanja samoupravljanja kot celovitega sistema družbene organizacije, hkrati razrešuje tudi vprašanje lastnega samoupravnega položaja. Kolikor bolj je samoupravni položaj znanosti nasploh, posebej pa družbenih ved, čvrsto vgrajen v celoten sistem družbenih razmerij, toliko manjše so možnosti, da bi angažiranost znanosti pri vprašanju družbene prakse in pri uresničevanju sprejete politike izkoriščali za podrejanje znanosti zahtevam političnega pragmatizma in za poniževanje znanosti v apologetiko, ki samo ustreza dnevni politiki in ustvarja utvaro o njeni nezmotljivosti.

Za znanost, ki je resnično integrirana v samoupravno družbo, ne bo nobeno vprašanje družbenega življenja in razvoja premalo pomembno, da bi se z njim ne ukvarjala in ne nobeno preveliko, da bi kot vprašanje politične strategije presevalo njene kompetence. V razviti socialistični samoupravni družbi bo končno presežen »večni problem« medsebojnega odnosa in nasprotja med znanostjo in politiko, ker oba postajata le del razmerja med samoupravno organiziranimi delovnimi ljudmi. To pa je cilj, h kateremu težimo.

Samoupravnost v vzgojno-izobraževalnem procesu*

Verjetno ni naključje, da so organizatorji posvetovanja »Šola v evropskem razvoju« želeli slišati temo o soudeležbi v šoli prav iz Maribora, ker jih je močno zanimalo, kako se odnosi med šolarji, učitelji, starši in družbo odvijajo v samoupravnem sistemu, kar je potrjevala tudi dolga in živahna razprava po referatu. Na tem mestu ne kaže objavljati vsega povedanega, ker je bilo dosti misli in dejstev, ki so za nas same po sebi razumljive, zato bom tu navedel samo del misli z vidika razvoja in vloge samoupravnosti v vzgojno-izobraževalnem procesu.

Vzgoja, človek, družba

Vzgoja je na videz močno protisloven proces, ko gre za vprašanje posameznikove svobode v odnosu do družbe, kajti zmeraj se kaže kot proces, ki skuša omejevati posameznikovo svobodo v njegovih naravno spontanih dejavnostih in ga podrejata določenim zahtevam, ki izvirajo iz družbenega življenja in priznanih obrazcev vedenja med

* Izvleček iz referata, ki ga je imel avtor v Gadier en Keeru, dne 24. aprila 1973. Evropski svet (Conseil de l'Europe) v Strasbourgu, FIME (Fédération Internationale des Maisons de l'Europe), zveza pedagoških delavcev Evrope (L'Association Européenne des Enseignants) in Europahuis na Nizozemskem so v Cadier en Keeru pri Maastrichtu od 23. do 26. aprila 1973 pripravili seminar z naslovom »Šola v evropskem razvoju« (L'école et le développement européen). Na sporedu so bili tile referati: Drs. L. Van Bogaert, Uvodni referat o izobraževalnem delu Evropskih domov (Conférence d'inauguration sur le travail de formation européenne dans les Maisons de l'Europe); dr. Gerhard Neumann, Prispevek Evropskega sveta k usklajevanju evropskega šolskega sistema (La contribution du Conseil de l'Europe à l'harmonisation des systèmes scolaires européens); mag. Rudi Lešnik, Soudeležba v šoli (La participation dans l'École); prof. Egil Nilsen, Didaktika in metodika v izvenšolskem izobraževanju in izobraževanju učiteljev (Didactique dans la formation parascolaire et la formation des professeurs); prof. dr. Schoelen, Šola kot središče kulturnega razvoja — odprta šola (L'école comme Centre du développement culturel — L'École Ouverte); predsednik evropske zveze pedagoških delavcev A. Alers, Šolska reforma v Belgiji (Réforme Scolaire en Belgique), in informativni referat dr. P. Claeysa ob obisku šolsko-pedagoškega centra Kerkrade, izpostave v Heerlenu (Centre de Pédagogie Scolaire à Kerkrade, Limbourg). Iz Jugoslavije sta se posvetovanja udeležila še profesorja mariborske PA Milan Divjak in Janko Plemenitaš, iz neevropskih dežel je bila prisotna Louise Sullivan iz ZDA.

ljudmi. Vendar je človek lahko svoboden samo med drugimi, če spozna in obvladuje osnovne zakonitosti medčloveškega žitja, če se ustrezno socializira. Protislovje med vzgojo in človekom je torej samo navidezno, toda razsežnost samega protislovja, kakor ga doživlja posameznik, je vendar odvisna od položaja vzgoje v določenih družbenih razmerah, od družbenih odnosov, od vloge dela kot urejevalca medsebojnih odnosov in od resnične enotnosti in veljavnosti vzgojnih smotrov. Brez bolje urejene družbe ne more biti dobre vzgoje, ki bi zmogla omiljevati protislovje; to je v resnično razviti samoupravni družbi nazadnje lahko v oblikovanju posameznika le razvojno prehodni pojav.

Najbolj zapleteno je vprašanje, kako je z družbeno funkcijo vzgoje, ko gre za razvoj posameznika. Zgodovina nam je že nešteto krat pokazala, kako je organizirala vzgojo družba, ki se je krotovičila v težkih razrednih protislovjih, pa je morala vzgojo uporabljati kot sredstvo zaslužjevanja posameznika in odtujevanja posameznika od njegovih temeljnih potreb, da bi obvarovala neenak privzdignjeni položaj manjšine, proti čemur se je odločno, a skoraj nemočno upiral že Rousseau. Toda prav tako nam je zgodovina že pokazala, kako lahko razvijamo vzgojo, ki ne utrjuje neenakopravnih odnosov med ljudmi, temveč je dejansko sredstvo človekovega osvobajanja in spodbujanja njegove ustvarjalnosti.

Etastični vzorec odnosov med človekom in družbo in vzgojo, kjer bi se človek oblikoval pod združenim enosmernim pritiskom države, oblasti in vzgoje, ne more sprostiti razvoja svobodne osebnosti, ker je človek usmerjen v prilagojevanje, podrejanja, sledenja.

Kolikor bolj odprta, razvita, demokratična in hitro spremenljiva je družba, tem manj je v njej prostora za enotno, etastično in represivno vzgojo, kajti tudi najrazličnejših vplivov na razvoj osebnosti je dosti več, nepregledna množica, in jih ni mogoče niti obvladovati niti jim ubežati, temveč se je njihovi navzkrižnosti in protislovnosti mogoče upirati samo z večjo ustvarjalno sposobnostjo samostojnega mišljenja in z vsestransko, bolj razvito vzgojo.

Tega pa ne rešujejo *meščansko demokratični odnosi*, ki se kažejo v skrajnostnih smereh individualne pedagogike ob idealiziranem pojmovanju individualne svobode pa razglašajo pogosto nespremenljivo družbo zunaj vzgoje, medtem ko se vzgoja odvija nekako zasebno med človekom in človekom na temelju lepih vzgojnih idealov zunaj prostora in časa. Človek dejansko ne more biti niti predmet vzgoje niti osamljen osebek zunaj skupnosti, ki jo sicer nujno zgrajuje in urejuje kot dejavna osebnost.

V pojmovanju družbe, vzgoje in človeka izhajamo iz jasnega življenjskega spoznanja ustvarjalnih odnosov med človekom, vzgojo in družbo, ko je družbeni sistem in vzgojno-izobraževalni sistem dosežek skupnih naporov vseh ljudi, da bi razvili tako družbo kakor vzgojo, ki bi najbolj ustrezala človeku. Uspešne vzgoje si tako ne moremo zamišljati brez razvoja *samoupravnih odnosov* med ljudmi

in v samem vzgojno-izobraževalnem procesu, kakor ga zahteva sodobnost. Človek je merilo in v temeljni vzvod celotnega razvoja in vzpostavljanja medsebojnih odnosov in obenem tudi poglobitni dejavnik razvijanja vzgoje, ki jo organizira po svojih potrebah, razvojnih ciljnih posameznika in skupnosti skladno z možnostmi, ki jih imamo kot dežela v razvoju.

V vzgoji gre torej za dejavnost, ki je namenjena uresničevati posameznikove in družbene cilje. Osebnost se ne more razvijati brez družbe. Posameznikovi razvojni cilji se kažejo v razvijanju ustreznih življenjskih sposobnosti, ki so potrebne za njegov obstoj in sodelovanje z drugimi ljudmi, s skupnostjo in okoljem. Z vzgojo razvijata zavestno dejavnost posameznik in družba, da bi najustrezneje uredila medsebojne odnose in se usposabljala za ustvarjanje dobrin, osebne in splošne blaginje na temelju boljših delovnih in življenjskih razmer. Samoupravni odnosi, ki jih uvajamo in razvijamo, so obenem bistveni izvir vzgojnih smotrov. Ni golo naključje, da je SFRJ bila 1970 med prvimi deželami, ki je sistemsko uzakonila permanentno izobraževanje kot nujen proces, v katerega se vključuje sodoben človek. Svobodnega človeka si ni mogoče zamišljati v nevednosti, nepismenosti in primitivizmu, kakor si ni mogoče predstavljati, kako bi samoupravne odnose spodbujal in razvijal človek, ki ne bi poznal poglobitnega o sebi, okolju kjer živi, proizvodnji kjer dela. Vzgoja je dejaven proces, zato ni vseeno, kako se vanj vključujeta posameznik in skupnost kot ustvarjalca in organizatorja tega procesa, vseeno pa tudi ni, koliko se ohranjajo različni diskriminatorni odnosi med ljudmi, kajti vsak človek ima pravico in dolžnost vzgajati se v mejah svojih zmogljivosti. Vzgojno-izobraževalna dejavnost je sestavni del celotnega družbenega dela, zato je nujno, da se tudi v vzgoji razvijajo samoupravni odnosi enakovredno kot na vseh drugih področjih dela; to pa pomeni, da ljudje povsod, na vseh ravneh, čim bolj neposredno sodelujejo, spodbujajo in omogočajo vzgojo, kakršno potrebujejo zdaj in jo bodo v prihodnosti. To je izvorna miselnost demokratičnih odnosov, ki jih je treba upoštevati, če hočemo doumeti in razvijati tudi odnose med šolo in družbo, šolo in starši, šolo in učenci, učenci in učitelji ter učenci med seboj.

Družina potrebuje pomoč širše skupnosti

Nagle spremembe v razvoju proizvodnje in potrošniške družbe so bistveno spremenile celo vrsto ustaljeno utrjenih odnosov v družini, kar je v koreninah zamajalo tudi družinsko vzgojo. Povsod v razvitejših družbah je opaziti, kako se rahljajo družinske in sorodstvene vezi, ker se je delo odtujilo družinskemu prostoru in se že zgodaj osamosvajajo družinski člani, medtem ko se je družinska skupnost dejansko spremenila v potrošniško skupnost, bolj zasnovano na medsebojnem dogovarjanju, sporazumevanju, na pristnejši zasebnosti in enakopravnejših odnosih z notranjo delitvijo dela, odgovor-

nosti in obveznosti. Družinska skupnost je vseeno še naprej prvinska skupnost ljudi, vendar utemeljena na dosti višjih nraavstvenih izhodiščih svobodnega človeka, kakor je bila na ekonomskih temeljih grajena družina v preteklosti.

Za vzgojo je pomembno, da so se spremenile vsebine in načini družinskega življenja, ki jih je izzvalo krčenje družin, pogosto prese-ljevanje ljudi, delo zunaj doma, pa so zato nastale praznine v vzga-janju, ki lahko celo zavirajo otrokov osebnostni razvoj. V manj razviti družbi, kjer je bitka za dvig življenjske ravni še močnejša, ko starši vlagajo več dela, kakor bi bilo primerno, za pridobivanje temeljnih dobrin, je vzgoja še bolj prizadeta, ker so zrahljani stiki med starši in otroki, saj se čez dan redkeje videvajo pa je zato okrnjen naravni pedagoški nadzor in največkrat ni mogoče otroku o pravem času pomagati, mu svetovati ali se z njim pogovarjati. Obenem je pritisk staršev na otroka, da mora v šoli uspevati, dosti močnejši, kakor je bil nekoč, ker je uspeh v šoli pogoj nadaljnega usposabljanja in vključevanja v delo in družbeno življenje. Sodobna družina je povsod v razvitejšem svetu okrnjena, ko gre za njeno polnovredno vlogo v otrokovem socializacijskem procesu, saj prav spremembe, ki so jo zatele, jemljejo mlademu človeku možnosti za introjektivne in projektivne identifikacije, bistveno pomembne za zdrav razvoj osebnosti; zaradi tega so zlasti še v družinah, kjer so zaposlene tudi matere po ves dan, otroci bistveno prikrajšani za čustveno pristno vzgojno okolje.

Nekoč je družina dokaj neodvisno in samostojno usmerjala mladi- no v najvažnejših življenjskih odločitvah, danes pa prav pri tem potrebuje največ pomoči, ko je treba vzgajati in izobraževati, pri- pravljati mlade za družinsko in zakonsko življenje, jim pomagati pri odločanju za poklic in usposabljanje človeka za pristno in človeka vredno življenje v prostem času. Kakorkoli že se družina razvojno spreminja, pa je še vedno pglavitni dejavnik človekove socializacije, prvinski prostor socialnega osveščanja kot intimna skupina, ki pa nujno potrebuje kar najboljšo družbeno sodelovanje, sicer že v zgodnji otroški dobi ne zmore zagotavljati otroku dobrega razvoja. Čim bolj zgodnja predšolska vzgoja je bistvenega pomena za pomoč družinski vzgoji, ker le tako lahko omogoča izpolnjevanje temeljnega načela, da ima vsak otrok pravico do vzgajanja in izobraževanja v izenačenih pogojih, tako da bi vzgojno organizirano pomoč morali dobivati že vsi otroci od tretjega življenjskega leta naprej. Če otroku dovolj zgodaj ne pomagamo, da se vključi v primeren vzgojno-izo- braževalni proces, enotnejši, kakor ga zmore dajati različno družinsko in bivalno okolje, zgublamo vrsto nadarjenih in sposobnih ljudi, ki bi se sicer lahko razvili, pa jim tega nismo omogočili.

Samoupravni sistem, ki ga zavestno razvijamo, naravno daje vso iniciativo za reševanje takih problemov v roke neposredno priza- detim, torej so rešitve in odločitve v veliki meri odvisne prav od spodbud in dejavnosti staršev in drugih občanov, stanovanjskih

skupnosti, gospodarskih in družbenih organizacij ter drugih dejavnikov v občini. Takšen temeljni odnos omogoča najneposrednejše sodelovanje občanov, staršev, da izrazijo svoje potrebe, zahteve, toda hkrati tudi iščejo v danih razmerah najboljše možnosti, kako bi odpravljali pomanjkljivosti in napredovali. Ne delamo si utvar, da je to lahko in enostavno; rešitve so pogosto poleg gospodarskih zmogljivosti določene skupnosti odvisne tudi od resnične pedagoške zavednosti ljudi.

Zadnje čase se je močno uveljavila neposredna oblika za urejevanje pogojev v vzgoji z referendumom, s katerim so v mnogih občinah izglasovali samoprispevek za graditev in opremljanje vzgojno-izobraževalnih ustanov. Taka oblika sodelovanja neposredno pritegne ljudi, starše, da živo začutijo, kako je vzgoja in šola resnično njihova skrb in potreba, kako so dolžni pomagati, da se v odnosu do šole ne more razviti enostaven potrošniški odnos, da bi lahko odgovornost za vzgojno-izobraževalne dosežke prevzeli kratko malo samo na ramena prosvetnih delavcev, podobno, kakor je za svoje delo lahko odgovoren obrtniški mojster, ki napravi boljši ali slabši izdelek. Nesmiselno je danes, kakor bi včasih nekateri morda radi, postavljati vprašanje, kdo je odgovoren za vzgojo, posebej nesmiselno še tedaj, če bi pričakovali odgovor, da je to samo družina ali samo šola. Vzgoja je proces, v katerem deluje več osebkov zavestno in usklajeno, sicer ni uspešna. Nobenega dejavnika ni mogoče osamiti, odgovornost za kakovost je skupna in nedeljiva, zato je tudi sodelovanje med domom in šolo nujno in ga ni mogoče zanemarjati. S tem ko starši neposredno prek različnih samoupravnih oblik skrbijo tudi za materialno osnovo vzgoje, se krepi še njihova zavest o odgovornosti za vzgojo, ki jo tako tudi s tega vidika neposredneje doživljajo.

Skrbi šole so tudi skrbi staršev

Dnevna odsotnost staršev odpira vprašanje, kako je z mladino, ko ni niti v šoli niti doma v stiku z učitelji ali starši. Razumljivo, da starši želijo, naj šola poskrbi za ta družinsko prazen prostor s podaljšanim ali celodnevним bivanjem v šoli in s predšolskimi vzgojno-varstvenimi ustanovami. Vse družine niso v enakem položaju: najbolj prizadete so tiste, kjer sta po ves dan zaposlena mati in oče, pa družine, ki imajo bodisi očeta, bodisi mater na delu daleč od doma ali celo v tujini.

Šole so pogosto v prostorski in kadrovski stiski, in zato ni lahko skupaj z družino najti poti iz zagat. Vprašanje ne more biti rešeno, če bi le nekaj šolarjev uživalo celodnevno ali podaljšano bivanje v šoli, kajti preučevanja so pokazala, kako očitno so se izboljšali vzgojno-izobraževalni učinki pri tistih šolah, kjer jim je uspelo organizirati celodnevni režim življenja v šoli, in koliko več je delikventnih pojavov tam, kjer tega še niso zmogli. Tako spreminjanje šole pa zahteva čisto drugačno metodologijo pedagoškega dela, bolj uspo-

sobljene učitelje, živahnejše stike z družinami pa še posebej poudarjeno vzgojo prostega časa. Seveda bo to v največji meri odvisno tudi od pripravljenosti ljudi, ali bodo prizadevno zadovoljevali čedalje večjo potrebo po tako spremenjeni šoli. Družina je pri tem sama resnično nebogljen in zato si lahko pomaga samo s tesnejšim neposrednejšim sodelovanjem v skupnosti, ko se prav prek samoupravljanja lahko uresničuje skrb staršev za šolo.

Med znanstveno šolo in zasebnostjo družine ni protislovja

Pedagoško spoznanje pove, da je vzgoja najbolj uspešna, če šola, dom, skratka, vsi vzgojni dejavniki delujejo čim bolj ubrano, skladno in enotno, čim manj protislovno. Nekateri menijo, da šola zadira nasilno v najbolj intimne zahteve družine, kakor so idejni, verski in podobni vidiki, ki so zasebna pravica vsakega svobodnega človeka. Šola je nujno ločena od vsake cerkve in starši dobro razumejo, da ni mogoče razvijati take šole, ki bi skušala biti anarhično pluralistična in bi otroke obremenjevala z dokazljivimi in nedokazljivimi informacijami pa povzročala še večjo zmedenost, kakor jo vsiljujejo množični navzkrižni vplivi, ki izvirajo iz najrazličnejših množičnih občil itd. Šola ne nasprotuje svobodni svetovnonazorski izbiri, do katere ima vsak človek popolnoma svoboden odnos, vendar obenem ne more dopuščati, da bi v šoli povzročali zmešnjavo, ustvarjali predstave vsega mogočega in nemogočega in mlademu človeku zamagljevati iskanje resnice in odnos do nje. Vse, kar od šole zahtevamo, je to, da je znanstvena, da usposablja mladega človeka za samostojno in kritično mišljenje, da razvije tako zavest, s katero bo iskal, upošteval in cenil resnico v vseh življenjskih odnosih in hkrati vedel, da ni ničesar tako popolnega, kar ne bi moglo biti še boljše. To pa je tudi temeljni odnos, ko gre za razvijanje medsebojnih odnosov, spoštovanje človeka, njegove svobode in dela, pa tudi mednarodnih odnosov. Starši tako šolo sprejemajo, jo podpirajo in razvijajo.

Razumljivo je, da šola ne more biti nevtralna v takem smislu, da bi bila na stežaj odprta vsemu, verjetnemu in neverjetnemu, zmedenemu in jasnemu, temveč je nujno izrazito znanstveno in humanistično angažirana. Prava obče človeška širina je sprejemljiva za vse ljudi in omogoča boljše samoupravno sodelovanje. Jugoslavija je dežela, kjer živi več samostojnih narodnosti, zato sodi med temeljne značilnosti šole tudi to, da imajo pripadniki vsakega naroda in narodnostnih manjšin zagotovljeno izobraževanje v materinščini, kar spet daje trdno osnovo za pristno sodelovanje družine in šole v pedagoškem procesu.

Brez sodelovanja staršev in šole ne družina ne šola ne bi mogla uspevati tako, kakor bi bilo potrebno za otrokov zdravi razvoj. Včasih se dozdeva, da preveč tesno sodelovanje staršev s šolo celo moti strokovno raven vzgojno-izobraževalnega procesa, ker se vanj

vtikajo skoraj vsi, tisti z dobrim pedagoškim znanjem, in tisti, ki tega ne premorejo; toda to ni toliko pomembno, da bi lahko zanemarjali neposredno samoupravno ustvarjalnost. Ravno prek staršev se najbolj pristno vzpostavljajo stiki z družino, s širšo skupnostjo in javnostjo, in dejansko so starši najbolj pristojni predstavniki družbe, ko gre za urejanje in razvijanje vzgoje.

Šolar mora misliti, presoјati, se odločati, da se razvija v osebnost

Minili so časi, ko se je v šoli predvsem ukazovalo in je učenec bil predmet domala odnosa dresure. V ospredju je metoda prepričevanja, ko gre za to, da mlad človek s kritičnim in ustvarjalnim mišljenjem odkriva in vrednoti resnico. Ni dovolj, da samo učitelj dobro ve, kaj hoče doseči, to mora jasno vedeti tudi učenec, da bo bolj pripravljen vključevati se v vzgojni proces in bo obenem tudi sam prispeval k iskanju poti do cilja. Učenci nujno postajajo soustvarjalci pedagoškega procesa, to pa zmorejo le tedaj, če so v šoli ustrezne možnosti, ko se prepletata teorija in praksa, če je šola domača, sproščena, da lahko otrok samozavestneje deluje.

Še vedno smo priče spopadu med represivno in permisivno pedagogiko. Kadar so hoteli uveljavljati vzor pasivnega, vdanega in poslušnega človeka, se je vzgoja nagibala k represivnim metodam in sredstvom: ostanki takih nazorov se še marsikje pojavljajo. Če pa hočemo razvijati samostojno in izvirno osebnost, potem uveljavljamo permisivno vzgojo, značilno tudi za samoupravne odnose. Mladega človeka danes ni mogoče kratko malo vkalupljati v neke strogo omejene vzorce odnosov in ravnanj, s pritiski, s prepovedmi in zapovedmi, kakor tudi ni mogoče kratko malo dopuščati, da bi brez jasnejših opredelitev in osmislitev prepuščali otroka najrazličnejšim vplivom. Med prvinske naloge in odgovornosti sodobne družbe sodi, da organizira vzgojno-izobraževalni proces, v katerem bo mlad človek zmožgal resnično delovati kot dejaven subjekt v vzgoji.

Vzgojni proces zajema razvoj človekovih sposobnosti in dejavnosti ter socializacijo, ki presega prilagojevanje obstoječemu in zahteva, da v najboljših okoliščinah in z najboljšimi sredstvi, ki jih zmoremo, pomagamo mlademu človeku, da bo kot subjekt lahko mislil, presojal in se odločal na temelju spoznanj in doživljanja v vzgoji. Navsezadnje je v tako razvitih in poglobljenih odnosih pedagoškega procesa bistvo samoupravnosti, ki jo skušamo razvijati.

Človek se od osnovnega biološko egoističnega bitja s socializacijo prek neposrednega spoznavanja, vrednotenja in delovanja družine, naselja, proizvodnih okoliščin in dela, naroda, do spoznavanja in vrednotenja človeštva slednjič rojeva kot razvitejša, vsestransko izvirna osebnost, samostojno in družbeno ustvarjalna, pa se osebnostno oblikovalno umirja šele v začetku tretjega življenjskega desetletja. Nedvomno odigravajo prav v času tega osebnostnega oblikovanja, razvijanja, spreminjanja odnosi med domom in šolo in

odnosi, ki se odvijajo v šoli, v mladinskih organizacijah in v javnosti, ključno vlogo, ko gre za razvijanje osebnosti. Ta načela in zamisli se še vedno ne uresničujejo množično, vendar imamo že precej šol, kjer še posebej skrbno skušajo spodbujati in razvijati samoupravne odnose v šolskem življenju. Bistveno je torej konkretno delo, konkretno učenje, konkretna odgovornost in konkretni moralni odnosi, ki omogočajo prepletanje teorije in prakse. Če tega ni, potem ni mogoče, da bi učenci doživeli šolo kot svojo ustvarjalno možnost, kot nekaj svojega, kar sami ustvarjajo, ohranjajo, razvijajo in so za to tudi odgovorni, kakor so obenem tudi neposredno soodgovorni za svoj lastni razvoj in odkrivanje svojih možnosti. Sodobna šola mora biti neposredno življenjska, zanimiva in naporna, doživeta in pri učencih mora razvijati globoko čustvo pripadnosti.

Odnosi v šoli so bistvenega pomena za otrokov odnos do družbene lastnine in za otrokovo dejavnost. Izkušnje v nemških domovih odprtih vrat to samo potrjujejo; tam se je pokazalo, kako so mladi spčetka prav razbrzdano in neodgovorno uničevali opremo, popolnoma pa so se spremenili, ko so vse sami popravljali in resnično začutili, da je to njihov dom, kakor opisuje Cristel Bals.

Pomembno je, da v šoli učenci neposredno sodelujejo pri načrtovanju dejavnosti, kako bi uresničevali učni načrt, kako bi spoznanja, ki jih pridobe pri pouku, uresničevali in potrjevali v praksi. Sodobna šola ne more biti omejena med stene, temveč nujno zaživi kot del življenjskega okolja. Učenci naj bi se v šoli čimprej počutili resnični gospodarji in upravljavci, ko na stopnji visokega medsebojnega zaupanja dokaj samostojno upravljajo in neposredno vodijo celo vrsto najrazličnejših možnih dejavnosti in opravil, kakor na primer v Podčetrtku meteorološko postajo, radijsko oddajno postajo, kmetijsko zadrugo, samopostrežnico, poštni urad, točilnico z brezalkoholnimi pijačami, sklad za pomoč ostarelim krajanom, cvetličarno, tehnično delavnico, živalski vrt, fotodelavnico, čebelnjak itd. Pri vsem tem lahko uporabljajo teoretično znanje v praksi, zraven pa še dokaj polnovredno izpolnjujejo prosti čas in resnično ustvarjalno sodelujejo v življenju šole.

V tako širokem in prožnem prepletanju možnosti delovanja je tudi poklicno usmerjanje, ki ga danes ne zmore prevzeti nase samo družina, očitno življenjsko in ni malo primerov, ko se otrok odloči pozneje za poklic, za katerega se je začel zanimati že v šoli.

Drugo, kar je nadvse važno: otroci se že zgodaj navajajo na odgovorne naloge, ki jih imajo v demokratični samoupravni družbi, če samostojno vodijo določena področja. V taki šoli lahko opazimo vrsto šolarjev, ki se sproščeno predstavljajo kot direktor radia, upravnik trgovine, šef banke itd. Na prvi pogled je videti, kakor da gre za igro, toda v bistvu je to najpristnejše sodelovanje v vzgojno-izobraževalnem procesu, saj se preizkušajo v opravljanju samostojnih dolžnosti, ki jih bodo pozneje v življenju srečevali, ne da bi bili

obremenjeni s predsodki, da lahko vodilne funkcije opravljajo samo nekaterniki. V takem samostojnem vodenju se v času šolanja menjujejo tako naravno, kakor bi se menjavali dežurni, in opravljajo svoje dolžnosti in odgovornosti s samozavestjo in odgovornostjo v skupnosti učencev in šolske ustanove, kakor čisto naravno svojo osebno nalogo. S samoupravnimi odnosi v šoli se učenci najneposredneje pripravljajo za uveljavljanje svojih človeških dolžnosti in pravic v družbi, ki jo sestavljajo.

S pridiganjem bi le malo dosegli, graditi je treba na dobri naravi otroka, torej v velikem zaupanju, in otroku omogočiti, da bo lahko nenehno dejaven. Kako neki se bo mlad človek lepše naučil ohranjati skupno lastnino in družbena sredstva, če ne tako, da mu bodo zaupana, da jih bo upravljal in zanje odgovarjal med svojimi vrstniki ter hkrati doživljal odgovornost in priznanje za dobro opravljeno delo. Človeka je torej treba razvijati v boljši pedagoški praksi, skladnejši z vsem, kar lahko črpamo iz spoznanja o pedagoškem optimizmu, o čemer nas vedno močnejše prepričuje praksa tistih pedagoških delavcev, ki jo uspešno razvijajo.

Samoupravnost je pogoj vzgojno-izobraževalne uspešnosti

V vzgojno-izobraževalnem procesu je predvsem treba mladega človeka obravnavati kot enakovrednega družabnika, kar najbolj spoštuječ njegovo osebnost in njegovo delo. Če ga skušamo postaviti v šolskem režimu čimbolj sproščeno v tak enakopravni položaj, torej v ugodno psihosocialno vzdušje, lahko prej pričakujemo, da bo njegova udeležba pri uresničevanju vzgojno-izobraževalnih smotrov močnejša in učinkovitejša, kakor pa če bi ga skušali usmerjati in voditi z vzdignjenim pedagoškim kazalcem.

Mladina je po naravi kritična, ponavadi skuša biti boljša ustvarjalka in spreminjevalka sveta, kakor je to zmogla starejša generacija.

V neustreznem vzgojno-izobraževalnem procesu odmeva protislovje med očeti in sinovi lahko močnejše, medtem ko življenjsko sproščena šola ob večjem sodelovanju staršev, šolarjev in učiteljev blaži pretirano nasprotje. Bistveno je torej iskreno sodelovanje pri odkrivanju resnic, pri ustvarjalnem iskanju najprimernejših rešitev in kritičnem odnosu do stvarnosti. Pogosto na primer govorimo o škodljivosti plehkega tiska, ki so ga polni poulični kioski, zelo redko pa se dogodi, da bi našli v vzgojnem procesu čas, ko bi se konkretno pogovarjali o takih vsebinah, jih skupaj ovrednotili in tako spodbijali zamenjavanje iluzij z resničnostjo. Razumljivo, da so o teh stvareh in še mnogih drugih ni lahko pogovarjati, če je med učiteljem in učencem prevelika nezaupljivost ali komunikativna oddaljenost.

Pot do svobode človeka pelje samo prek spoznanj, znanja in obvladovanja okoliščin, torej prek dobre informiranosti, razumljenih in ovrednotenih podatkov, kar pa lahko posameznik doseže le tedaj,

če sodeluje s primerno stopnjo samozavesti, zaupanja v samega sebe in v človeka, s katerim sodeluje, torej z učitelji, starši in sošolci. V vzgoji je najboljša, če zmoremo doseči čim boljšo identifikacijo in integracijo osebnosti z dejavnostjo, ki jo razvijamo, kar pa je spet mogoče le tedaj, če prevladujejo sproščeni odnosi, spodbudno samostojno sodelovanje. Vendar delo šole ni prav nič preprosto, ker ni lahko usklajati zahtevnosti, ki izvira iz učnih načrtov in nalog, in obenem zadovoljiti mladino s tako organiziranimi oblikami dela, da bi se vanje sproščeno vključevala tudi kot soustvarjalka takih oblik delovanja. Za sodobno mladino je namreč značilno, da pogosto kaže izrazit odpor do trdnejših organizacijskih oblik dela in terja živahno, gibčno ter spremenljivo dejavnost. V šoli torej ni mogoče predolgo vztrajati pri klasičnih oblikah dela, temveč je treba živahneje razvijati najrazličnejše oblike sodelovanja, zlasti še upoštevati zakonitosti skupinske dinamike, ki je kot metoda pomembna za boljše sodelovanje šolarjev. Vse prepogosto je danes šola še vedno nekaj zunanjega, otroku tujega, je institucija za pridobivanje spričeval, a nikakor kraj, ki mladini omogoča stvarno dejavnost, kjer bi se lahko brez strahu njihovo izkustvo in zrelost preizkušala. To bi morali spreminjati hitreje, kajti uvajanje samoupravnosti v zgojno-izobraževalni proces lahko omogoči razvoj človeka, ki bo sposoben sprejemati, razumeti resnice, dajati, ohranjati in se spreminjati, spodbujati in prepričevati, sam ustvarjati in se potrjevati ter sprejeti resnico kot življenjsko vodilo.

Zavestno sodelovanje učencev je temeljni pogoj vzgojno-izobraževalne uspešnosti, to pa je tudi temelj za človekovo samouresničevanje in jedro samoupravnosti.

Samoupravna družba je temelj za svobodni razvoj osebnosti

Ljudje naj vzgajajo državo, ne pa država ljudi. To spoznanje še posebej zahteva tako usposabljanje ljudi, da bodo zmogli kar najbolje urejati odnose v družbi. Spreminjanje vzgojno-izobraževalnega sistema na vseh stopnjah zahteva prav boljše metodološko usposabljanje človeka, da bo lahko kritično mislil in vzpostavljal aktiven odnos do družbene stvarnosti. Že s tega vidika je enciklopedična šola zastarela in se začenja obdobje ustvarjalne, kritične šole, ki usmerja človeka predvsem v samoizobraževanje in samoizpopolnjevanje ter zahteva razvoj permanentnih oblik izobraževanja. Najvišje spoštovanje človeka uveljavljamo tudi s tem, ko ob spoznavanju vseh razvojnih pogojev odklanjamo različna utopistična pojmovanja o spontanem razvoju, o navidezni svobodi, popačenem malomeščanskem individualizmu itd. Samoupravnost postaja čedalje bolj značilna lastnost vzgojno-izobraževalnega procesa v samoupravni družbi; vendar se to ne more kazati samo v spreminjanju učnih načrtov, temveč čedalje bolj tudi v naravi, metodah, odnosih in oblikah šol-

skega dela, ko subjekti vzgoje s skupnimi močmi iščejo najboljše in najuspešnejše poti za uresničevanje svojih ciljev. Že tradicionalna pedagogika je spoznala, da lahko vplivamo na razvoj osebnosti najbolj učinkovito, če organiziramo ustrezno človekovo dejavnost. Napraviti je treba še korak dalje, da ne bi izvajali vsiljene vzgoje z vsiljevanimi dejavnostmi in organizacijskimi oblikami, ki bi krnile in omejevale vsestranski razvoj osebnosti. Razvijati je treba dejavnosti tako, da resnično spodbujajo vse razvojne možnosti človeka, pri čemer je bistveno pomembno pristno in sproščeno sodelovanje ljudi v neposredni vzgojni situaciji. Človek nastopa tako v vzgojno-izobraževalnem procesu odločilno kot tisti, ki spreminja in razvija boljše razmere za vzgajanje in izobraževanje, kar mu omogočajo samoupravni odnosi. Družbene razmere so temelj, ki pogojuje kakovost vzgoje in izobraževanja, in od njih je odvisno, koliko bo vzgojno-izobraževalni proces predvsem prilagajal človeka in ga usposabljal za vključevanje v trenutne socialne vzorce ali koliko bo resnično spreminjal človeka kot temeljno razvojno gibalno celotnega napredka, osebnostnega in družbenega ustvarjalnega razmaha.

V zgodovini se je največkrat dogajalo, da so se najnaprednejši pedagoški misleci dosti dlje dokopali v teoretičnem razglabljanju o vzgoji, kakor pa so mogli razvijati vzgojno prakso, ker družbenopolitične razmere niso dovoljevale, da bi se pedagoški nazori lahko splošno uveljavljali in preskušali. Izjemno redko se pripeti, da je družbena praksa bolj odprta in omogoča več, kakor skuša doseči pedagoška teorija. Vse kaže, da pri nas živimo v razmerah, ko so družbeni temelji širše zastavljeni, kakor pa jim sledi pedagoška stvarnost. Samoupravljavski sistem daje dejansko najširše možnosti za razmah antropološko zasnovanega vzgojno-izobraževalnega procesa, ker sam hkrati tudi spodbuja sproščen in ustvarjalen razvoj človeka. Praviloma sploh ni nobenih načelnih ovir, da ne bi mogli razviti kolikor mogoče dobrega sodelovanja vseh subjektov v vzgoji, vendar je treba priznati, da vzgojno-izobraževalni proces v šolah in drugih vzgojno-izobraževalnih ustanovah še zelo zaostaja, kakor da se ne more otresti dokaj okostenele šolske tradicije s klasičnimi oblikami dela. Več je treba napraviti za boljšo materialno osnovo, šolskega dela, toda ni vse odvisno od najmodernejše opreme šol, veliko več je odvisno od resničnega in sposobnega dela učiteljev, ki pa jih primanjkuje, in od vrednotenja učiteljevega dela, ki še ni ustrezno razvito.

Znanstveno tehnična revolucija pospešuje razvojne možnosti in obeta popolnoma spremenjeno tehnologijo proizvodnje in vzgoje, osvobaja človeka neposrednega dela in razvija možnosti za obsežnejše ustvarjanje osnovnih življenjskih dobrin. Nerazvitost družbenoproduktivnih razmer ovira svoboden vsestranski razvoj osebnosti, razmah lahko omogoči le družba, ki sprejema znanstvenost kot imperativ svoje prihodnosti. Boj proti nerazvitosti pomeni obenem tudi boj za boljšo vzgojo. Usmerili smo se v razvoj samoupravnega soci-

alizma, ki nedvomno zahteva najširši razvoj vsakega posameznika. Na teh temeljih postaja vzgoja skrb vseh, udeležba staršev, učencev, učiteljev in še drugih družbenih dejavnikov pa naravna življenjska nuja, brez katere se ne more razvijati niti posameznik niti družba.

Uporabljeni viri:

- ¹ Carl Weiss: »Pedagogische Soziologie«, I, Bad Heilbrunn/OBB. 1965.
- ² Dr. Vlado Schmidt: »Znanstveno-tehnična revolucija, šola in vzgoja«, v: Drugi posvet slovenskih pedagogov (Zbornik). Ljubljana 1972, str. 9—25.
- ³ Dr. Milica Bergant: »Permisivna in represivna vzgoja«. »Sodobna pedagogika«, Ljubljana 1971, št. 5-6, str. 191—202.
- ⁴ Robert F. Mager: »Lernziele und Programmierter Unterricht«, Weinheim-Berlin-Basel 1971.
- ⁵ Resolucija o razvoju vzgoje in izobraževanja na samoupravni podlagi, v: Zakoni in pravilniki o šolstvu v SR Sloveniji, 2, Ljubljana 1971, str. 5—26.
- ⁶ Zakon o osnovni šoli, v: Zakoni in pravilniki o šolstvu v SR Sloveniji, 1, Ljubljana 1971, str. 23—49.
- ⁷ Zakon o srednjem šolstvu, v: Zakoni in pravilniki o šolstvu v SR Sloveniji, 1, Ljubljana 1971, str. 109—125.
- ⁸ Zakon o izobraževalnih skupnostih in o financiranju vzgoje in izobraževanja, v: Zakoni in pravilniki o šolstvu v SR Sloveniji, 1, Ljubljana 1971, str. 172—192.
- ⁹ Jože Trček: »Sodelovanje učitelja s starši«, »Vzgoja in izobraževanje«, Ljubljana 1973, št. 1, str. 2—4.
- ¹⁰ Cristel Bals: »Gruppen-Bildung von Jugendlichen in einem Heim der offenen Tür«, v: Zeitschrift für Soziologie und Sozial-Psychologie, Köln 1966, št. 4, str. 672.
- ¹¹ Pedagogika I. in II. Ljubljana 1967.

Vpliv trgovinske politike EGS na jugoslovanski izvoz

Med pripravami na alžirsko konferenco neuvrčenih držav je pogosto omenjen tudi položaj nerazvitih dežel v svetovni trgovini. Avtorja sta si v tem prispevku prizadevala osvetliti le delček iz bogatega mozaika te problematike, in sicer razmerja med jugoslovanskim izvozom in trgovinsko politiko EGS. Ta razmerja nas neposredno zadevajo, obenem pa nam tudi osvetljujejo ne samo položaj Jugoslavije, ampak v določenem smislu tudi položaj nerazvitih dežel nasploh v svetovni trgovini.

Ker se je trgovinska politika EGS jasneje izoblikovala šele zadnja leta, so časovne serije statističnih podatkov še prekratke, da bi bilo možno na podlagi njih sprejemati dokončne sklepe. Kljub temu pa iz njih že lahko razberemo nekatere težnje na podlagi katerih lahko sprejmejo nekatere domneve. Zaradi tega je treba prispevek jemati bolj kot skico in ne kot dokončno oblikovano gradivo.

Kratek opis odnosov EGS s tretjimi deželami

Čeprav so odnosi EGS s tretjimi deželami bolj ali manj znani, vseeno ne bo odveč kratek opis teh odnosov tako zaradi osvežitve spomina kakor zaradi bralcev, ki jih ne poznajo tako dobro.

EGS je v času postopnega oblikovanja trgovinske politike stopala s tretjimi deželami v različne odnose, ki jih lahko razdelimo v naslednje glavne skupine:

- pridruženo članstvo,
- sporazum o svobodni trgovini,
- preferencialni in
- nepreferencialni trgovinski sporazumi.

Najmočnejša oblika povezovanja s tretjimi deželami je pridruženo članstvo, ki pa glede na vsebino sporazumov ne deluje enako močno v vseh primerih. Za Grčijo in Turčijo je pridruženo članstvo neke vrste čakalnica na enakopravno članstvo, do katerega naj bi prišlo najprej z uresničenjem svobodne blagovne menjave, nato s postopno prilagoditvijo grške oziroma turške carinske tarife skupni

carinski tarifi EGS in uskladitvijo kmetijskih politik obeh dežel s skupno kmetijsko politiko EGS ter končno z uskladitvijo trgovinske in splošne ekonomske politike.

Vsebinsko so bistveno manj bogati ostali sporazumi o pridružitvi, ki jih je EGS sklenila predvsem z afriškimi državami. Končni cilj sporazuma Yaounde, h kateremu je pristopila večina bivših francoskih kolonij v Afriki, Arusha (Kenija, Uganda, Tanzanija) in sporazuma z Malto in Ciprom je vzpostaviti območje svobodne trgovine med državami podpisnicami in EGS. Sporazum Yaounde vsebuje tudi določila o tehnični in finančni pomoči afriškim deželam pri njihovem gospodarskem razvoju.

Najbolj »revna« sta sporazuma o pridružitvi z Marokom in Tunisom, ki sta v bistvu preferencialna trgovinska sporazuma.

V drugo kategorijo bi lahko uvrstili dežele, ki so z EGS podpisale sporazum o svobodni trgovini. Tu gre za članice EFTA, večinoma razvite evropske države, ki naj bi do leta 1977 v trgovinski menjavi z EGS na enakopravni podlagi uresničile svobodno menjavo industrijskih izdelkov.

V naslednji skupini so Španija, Izrael, Egipt in Libanon, s katerimi je EGS sklenila preferencialne trgovinske sporazume, v katerih si obe strani podpisnici priznavata različne medsebojne ugodnosti v trgovinski menjavi.

V zadnji skupini so države, med njimi tudi Jugoslavija, s katerimi je EGS sklenila nepreferencialni trgovinski sporazum, na podlagi katerega države podpisnice urejajo medsebojne trgovinske odnose na podlagi načel GATT.

Površen pregled medsebojnih ugodnosti iz obravnavanih sporazumov je podan v razpredelnici št. 1, ki bo služila tudi za boljše razumevanje vprašanj, obravnavanih v nadaljevanju.

Ugoden razvoj jugoslovanskega izvoza v EGS

Trgovinska politika EGS odraža politični in ekonomski interes posameznih držav članic na določenih območjih. Zaradi tega se tudi ugodnosti, ki jih EGS nudi tretjim deželam, med seboj precej razlikujejo, kar je razvidno iz preglednice 1. Ker so jugoslovanski izvozniki v EGS zaradi nepreferencialnih trgovinskih odnosov v slabšem položaju od izvoznikov iz dežel, ki so z EGS v preferencialnih odnosih, bi upravičeno pričakovali, da se bo jugoslovanski izvoz v EGS razvijal slabše od njihovega. Vendar pa nam že površen pregled statističnih podatkov tega pričakovanja ne potrjuje (razpredelnica 2, v kateri ni držav EFTA, ker je sporazum pričel veljati šele 1. 1. 1973). Na podlagi pregleda podatkov iz razpredelnice 2 lahko domnevamo, da diskriminacijska trgovinska politika EGS ni zavrla jugoslovanskega izvoza v EGS, ampak se je ta celo ugodneje razvijal kot izvoz večine dežel, s katerimi ima EGS preferencialne odnose.

Razpredelnica 1: Pregled stopenj medsebojnega znižanja carin za industrijske proizvode 1. 1. 1974 in pomembnejše kmetijske olajšave za izvoz v EGS

Dežela	Vrsta odnosov	Stopnja znižanja carin na uvoz iz pogodbenih dežel v EGS	Stopnja znižanja carin na uvoz iz EGS v pogodbene dežele	Pomembnejše kmetijske olajšave za izvoz v EGS
Grčija	pridružena članica	100 % ⁰	100 % ⁰¹	južno sadje, vino, tobak
Turčija	pridružena članica	100 % ⁰	30 % ⁰	južno sadje, tobak
Yaounde	pridružena članica	100 % ⁰	100 % ⁰	tropski proizvodi
Arusha	pridružena članica	100 % ⁰	100 % ⁰	tropski proizvodi
Tunis	pridružena članica	100 % ⁰	20—30 % ⁰	južno sadje, olivno olje
Maroko	pridružena članica	100 % ⁰	—	južno sadje
Malta	pridružena članica	70 % ⁰²	25 % ⁰	—
Ciper	pridružena članica	70 % ⁰²	15 % ⁰	—
Španija	preferencialni sporazum	20 % ⁰	10—15 % ⁰	južno sadje, vino
Izrael	preferencialni sporazum	50 % ⁰²	10—30 % ⁰	južno sadje
Egipt	preferencialni sporazum	55 % ⁰²	30—40 % ⁰	južno sadje
Libanon	preferencialni sporazum	55 % ⁰²	pogajanja še v teku	—
Jugoslavija	nepreferencialni sporazum	klavzula največjih ugodnosti		goveje meso
Iran	nepreferencialni sporazum	klavzula največjih ugodnosti		rozine, kaviar
Argentina	nepreferencialni sporazum	klavzula največjih ugodnosti		goveje meso

¹ s 1. 11. 1974.

² samo za proizvode po posebnih spiskih.

Razpredelnica 2: Gibanje izvoza pridruženih dežel in dežel s preferencialnimi sporazumi ter Jugoslavije v razdobju 1958—1971

Dežele		1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Grčija	Indeks celotnega izvoza	100	88	88	96	107	125	133	141	175	214	202	239	277	286
	Indeks izvoza v EGS	100	—	68	—	90	97	118	124	147	204	227	255	300	270
	Delež $\frac{\text{izvoz Grčije v EGS}}{\text{celotni izvoz Grčije}}$	42,4	39,5	32,9	30,4	35,7	32,7	37,5	37,2	35,5	40,4	47,6	45,1	45,9	39,9
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Grčije}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	0,7	—	0,5	—	—	0,5	0,5	0,5	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8
	Indeks celotnega izvoza	100	134	121	131	144	139	156	174	186	198	188	203	223	256
Turčija	Indeks izvoza v EGS	100	—	119	—	172	156	153	173	190	177	182	239	266	297
	Delež $\frac{\text{turški izvoz v EGS}}{\text{celotni turški izvoz}}$	34,0	40,0	33,4	37,0	40,5	38,0	33,5	33,9	34,9	33,8	33,1	40,0	40,6	39,4
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Turčije}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	0,6	—	0,7	—	—	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6
Yaounde	Indeks celotnega izvoza	100	101	99	103	94	124	130	129	150	151	176	196	—	—
	Indeks izvoza v EGS	100	93	104	103	102	108	126	125	144	143	161	188	204	180
	Delež $\frac{\text{izvoz v EGS}}{\text{celotni izvoz}}$	68,0	61,6	68,0	75,6	70,1	57,1	58,7	58,6	57,4	60,8	58,5	62,9	—	—
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Yaounde}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	5,7	—	4,9	—	—	4,0	4,3	4,0	4,3	4,3	4,4	4,4	4,1	3,3
Tunis	Indeks celotnega izvoza	100	93	78	72	74	82	83	78	92	97	103	109	—	—
	Indeks izvoza v EGS	100	—	78	94	119	124	100	76	89	86	74	73	88	104
	Delež $\frac{\text{izvoz Tunisa v EGS}}{\text{celotni tuniški izvoz}}$	72,5	72,9	65,3	67,5	73,5	69,9	65,3	49,0	56,3	52,2	46,2	54,9	—	—
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Tunisa}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	0,8	—	0,4	—	—	0,5	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3

Dežele		1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
Maroko	Indeks celotnega izvoza	100	95	103	99	101	111	125	125	124	123	132	141	—	—
	Indeks izvoza v EGS	100	—	95	85	88	98	108	109	105	97	93	103	113	110
	Delež $\frac{\text{izvoz Maroka v EGS}}{\text{celotni maroški izvoz}}$	64,9	63,5	59,9	58,2	58,6	60,6	62,5	61,8	60,1	60,6	59,5	58,8	—	—
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Maroka}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	2,0	—	1,5	—	—	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7
	Indeks celotnega izvoza	100	113	150	146	151	151	197	199	258	285	327	391	491	605
Španija	Indeks izvoza v EGS	100	—	205	—	203	204	271	252	307	326	332	437	630	797
	Delež $\frac{\text{španski izvoz v EGS}}{\text{celotni španski izvoz}}$	28,2	—	38,5	—	38,1	37,9	38,9	35,7	33,5	32,3	28,6	31,5	36,1	37,1
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Španije}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	1,4	—	1,3	—	—	1,5	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6	1,8	2,0	2,3
	Indeks celotnega izvoza	100	129	160	175	205	256	271	361	369	409	469	531	573	—
	Izrael	Indeks izvoza v EGS	100	—	207	—	233	341	334	391	460	515	543	600	659
Delež $\frac{\text{izraelski izvoz v EGS}}{\text{celotni izraelski izvoz}}$		22,9	—	29,8	—	—	26,1	30,7	28,2	24,8	28,5	28,8	26,4	26,0	—
Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz Izraela}}{\text{celotni uvoz EGS}}$		0,2	—	0,3	—	—	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,5
Indeks celotnega izvoza		100	108	128	129	157	179	202	247	278	284	285	334	380	404
SFRJ		Indeks izvoza v EGS	100	—	116	—	150	214	196	221	271	297	282	376	439
	Delež $\frac{\text{jugoslovanski izvoz v EGS}}{\text{celotni jugoslovanski izvoz}}$	28,4	—	25,6	—	27,3	34,0	27,5	25,4	27,7	24,7	29,7	28,1	32,0	32,9
	Delež $\frac{\text{uvoz EGS iz SFRJ}}{\text{celotni uvoz EGS}}$	0,8	—	0,8	—	—	1,1	1,0	1,1	1,1	1,1	1,3	1,2	1,4	1,4

Tako je bil jugoslovanski izvoz v opazovanem razdobju vrednostno stalno večji od grškega. Tudi primerjava srednjih koeficientov dinamike izvoza kaže, da je bila jugoslovanska stopnja rasti izvoza v EGS 13,8 odstotka, grška pa 9,4.

Tudi primerjava s turškimi izvoznimi rezultati je ugodnejša za Jugoslavijo. Dinamika turškega izvoza v EGS je bila nižja od jugoslovanske in je znašala 10,4 odstotka.

Zlasti neugodna je primerjava z jugoslovanskim izvozom v EGS za dežele podpisnice sporazuma Yaounde. Dinamika njihovega izvoza je neugodna skozi vse opazovano obdobje od ustanovitve EGS. Tudi sporazum o pridružitvi ni bistveno izboljšal te dinamike. Medtem ko sta se deleža Grčije in Turčije v celotnem uvozu EGS ustalila na 0,8 oziroma 0,6 odstotka, je ta delež od leta 1958 dalje pri deželah Yaounde nezadržno padal.

Prav tako neugodno sliko nudita maroški in tuniški izvoz v EGS. Njun delež v uvozu EGS stalno pada. Od leta 1969 dalje, to je od podpisa sporazuma o pridružitvi, se sicer njun izvoz ponovno povečuje, vendar pa je leta 1971 komaj presegal raven iz leta 1958.

Španija in Izrael sta med deželami, ki so z EGS v preferencialnih odnosih, edini, ki sta dosegli ugodnejše izvozne rezultate od Jugoslavije. Njun izvoz v EGS je zlasti naglo narasel v letih 1970 in 1971. Ugoden razvoj njunega izvoza v EGS je razviden tudi iz stalno naraščajočih deležev v skupnem uvozu EGS.

Jugoslovanski izvoz sicer ni dosegel tako naglega vzpona kot španski in izraelski, vendar pa vsa leta obstoja EGS kaže ustaljeno rast, ki jo lahko izrazimo z linearno enačbo $T = 1044 + 111 x^1$ (glej grafikon 1). V celotnem jugoslovanskem izvozu je bila EGS v zadnjih letih udeležena s tretjino in je tako pomenila za nas glavni izvozni trg. Naš delež v skupnem uvozu EGS, ki je razmeroma skromen, pa se je zadnja leta ustalil na 1,4 odstotka.

Podana primerjava statističnih podatkov torej potrjuje domnevo, da jugoslovanski izvoz v EGS zaradi diskriminacijske narave trgovinske politike EGS ni bil bistveno prizadet.

Vzroki

Seveda pa se s samo ugotovitvijo, da jugoslovanski izvoz ni bil bistveno prizadet, ne moremo zadovoljiti, ampak se moramo vprašati po vzrokih takšnega razvoja. Za odgovor na to vprašanje je treba proučiti naslednje možne vrste vzrokov:

- blagovno razvejenost izvoza tretjih dežel v EGS,
- geografsko razvejenost izvoza tretjih dežel,
- geografsko oddaljenost od EGS,
- značilnosti jugoslovanskega izvoza in
- drugi vzroki.

¹ Dimitrij Senegačnik: »Agrarni problemi in politika v EGS«, diplomsko delo, str. 71.

a) Pomembnejša od oblike trgovinskih odnosov je blagovna razvejenost izvoza

V razpredelnici 3 je prikazana struktura uvoza EGS iz obravnavanih dežel po blagovnih skupinah za leto 1971. Že bežen pogled na razpredelnico nam pove, da je za vse dežele razen Španije, Izraela in Jugoslavije značilna slaba blagovna razvejenost njihovega izvoza. Dežele Yaounde sicer izkazujejo močan izvoz tudi v razredih 6 + 8, vendar gre tu v bistvu za surovinski izvoz. Mednarodna trgovinska klasifikacija vključuje v razreda 6 + 8 tudi barvne kovine. Tako je kar 77,7 odstotka izvoza v omenjenih razredih odpadlo na baker.

Razpredelnica 3: Struktura uvoza EGS po deželah in blagovnih skupinah za leto 1971 (v mio \$)

Blagovne skupine	Grčija		Turčija		Yaounde		Maroko		Tunis		Španija		Izrael		SFRJ	
	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	abs. %	
0 + 1																
tobak																
hrana, pijače	151	40	125	42	523	32	205	59	26	20	373	33	98	41	156	22
3																
energ. viri	0	0	1	0	46	3	0	0	49	37	50	4	25	11	27	4
2 + 4																
surovine	54	14	144	48	662	40	102	30	34	25	180	16	24	10	93	13
5																
kem. proizv.	17	5	4	0	12	1	7	1	10	8	35	3	14	6	25	4
7																
stroji in transp. oprema	12	3	2	0	3	0	0	0	0	0	173	16	8	3	80	12
6 + 8																
ostalo predelano blago	141	38	30	10	395	24	34	10	14	10	320	28	72	29	306	45
	100		100		100		100		100		100		100		100	

Vir: »Commerce extérieure«, mesečna statistika EGS, št. 5/72

Pri vseh obravnavanih deželah pomenijo kmetijski proizvodi zelo pomembno postavko, medtem ko so stroji in oprema pomembnejša postavka samo pri Španiji in Jugoslaviji. Iz primerjave podatkov iz razpredelnice 3 s podatki iz razpredelnice 2 vidimo, da so dežele z razvejeno blagovno strukturo dosegle tudi ugodnejše izvozne rezultate.

V izvozni strukturi pa je tudi pomembno, kolikšen del izvoza je odpadel na posamezne blagovne skupine. Prav odgovor na to vprašanje v povezavi s podatki iz razpredelnice 4 nam pojasnjuje ugoden razvoj jugoslovanskega izvoza.

Iz razpredelnice je razvidno, da je EGS najhitreje povečevala uvoz blaga iz blagovnih skupin 5—8, ki so v jugoslovanskem izvozu

Razpredelnica 4: Gibanje indeksov celotnega uvoza EGS po blagovnih skupinah

Blagovne skupine	1958	1960	1963	1968	1969	1970	1971
0 + 1	100	104	130	152	166	187	197
3	100	96	141	218	233	218	356
2 + 4	100	123	126	151	173	188	183
5	100	148	173	286	374	413	436
6	100	148	178	284	366	420	389
7	100	147	228	332	406	526	588
8	100	152	190	355	461	545	677

Vir: »Commerce extérieure«, št. 5/72

v EGS udeležene kar z 61 odstotki, v španskem s 47 in izraelskem z 38. V izvozu drugih obravnavanih dežel razen pri Grčiji (46 odstotkov) je ta delež zelo nizek in ne dosega niti 20.

Nasprotno pa se v opazovanem obdobju uvoz kmetijskih proizvodov in surovin ni niti podvojil in je po svoji rasti opazno zastajal za ostalimi blagovnimi skupinami. V jugoslovanskem izvozu pa je prav delež kmetijskih proizvodov in surovin najnižji in znaša le 35 odstotkov, medtem ko znaša pri drugih državah:

Grčija	54 %
Turčija	90 %
Yaounde	72 %
Maroko	89 %
Tunis	45 %
Španija	49 %
Izrael	51 %

Za izvoz večine nerazvitih dežel v EGS je bila torej značilna močna koncentracija na kmetijski in surovinski izvoz in njihova ekonomska nesposobnost, da bi povečale izvoz izdelkov višje stopnje predelave. Zaradi tega tudi niso mogle v polni meri izkoristiti ugodnosti iz preferencialnih vezi z EGS, medtem ko pri jugoslovanskem izvozu zaradi njegove sorazmerno močne blagovne razvejenosti negativni učinki diskriminacijske trgovinske politike EGS niso mogli priti do polnega izraza.

Za dežele Yaounde kot najmanj razvite med obravnavanimi deželami je celo značilno, da stopnja blagovne koncentracije njihovega izvoza narašča. Izračuni koeficientov GINI² nam pokažejo, da je

² Koeficient GINI kaže stopnjo blagovne koncentracije izvoza in se teoretično giblje od 100 (kadar izvažajo samo en proizvod) do neskončno majhnih vrednosti, kadar je izvoz enakomerno porazdeljen na množico različnih proizvodov.

Vir: »Les échanges commerciaux entre la CEE et les Etats africains et malgache associés«, str. 45, Komisija EGS Bruselj 1969.

stopnja blagovne koncentracije v obdobju 1958—1962 znašala 28,6 in se je povečala iz 29,4 v obdobju 1963—1967 na 32,8 v obdobju 1968—1971. Do tega je prišlo predvsem zaradi čedalje večjega izvoza bakra, ki je v obdobju 1958—1962 pomenil 17,4 odstotke celotnega izvoza dežel Yaounde, v obdobju 1968—1971 pa že 24,0. To kaže, da te dežele v tesni povezavi z gospodarstvi držav EGS še nadalje ohranjajo monokulturni značaj, zaradi česar so izredno občutljive na nihanja svetovnih cen, na tehnološki napredek, ki marsikje nadomešča naravne surovine s sintetičnimi, poleg tega pa jim njihova enostranska gospodarska umerjenost onemogoča, da bi odpravile neugoden razvoj menjalnih pogojev (*terms of trade*) v svetovni trgovini, ki se razvijajo v škodo nerazvitih dežel. Takega negativnega razvoja pa ne morejo zaustaviti niti s preferencialnimi vezmi z EGS, ki jih niti ne morejo izkoristiti tam, kjer bi jim najbolj koristile, to je pri izvozu proizvodov visoke obdelave, ker take proizvodnje nimajo.

b) Geografska razvejenost izvoza

Naslednja značilnost izvoza obravnavanih dežel v EGS so dokajšnje razlike v geografski razvejenosti izvoza. Delež EGS v izvozu posameznih držav je bil leta 1969 naslednji:

Grčija	45,1 %
Turčija	40,0 %
Yaounde	62,9 %
Tunis	54,9 %
Maroko	58,8 %
Izrael	26,0 %
Španija	31,5 %
Jugoslavija	32,9 %

Zlahka opazimo, da so dežele, ki svoj izvoz najbolj enostransko usmerjajo na EGS, dosegle najslabše izvozne rezultate. To nam potrди tudi izračun korelacijskega koeficienta za obdobje 1958—1969 med izvoznimi indeksi in povprečno stopnjo usmerjenosti izvoza v EGS (razpredelnica na str. 647).

Korelacijski koeficient r_{xy} znaša — 0,86, kar pomeni, da je medsebojna odvisnost med izvoznimi uspehi in stopnjo geografske koncentracije visoka in negativna, ker so izvozni uspehi toliko slabši, kolikor višja je stopnja geografske koncentracije. Grafično je korelacija podana na podlagi podatkov iz razpredelnice 5 v grafikonu 2.

Preferencialne vezi, ki bivšim kolonijam sicer nedvomno prinašajo določene koristi (finančna, tehnična pomoč, ugodnejši pogoji izvoza v EGS), po drugi strani škodijo tem deželam, ker njihov gospodarski razvoj močnejše vežejo na potrebe dežel EGS in se s tem ohranja njihov značaj dobaviteljic kmetijskih proizvodov in predvsem

Razpredelnica 5: Korelacijske odvisnosti med indeksi izvoznih vrednosti po deželah za razdobje 1958—1969 (x) in povprečno stopnjo izvozne usmerjenosti v EGS (y)

Dežela	Indeks vrednosti celotnega izvoza	Povprečna stopnja izvozne usmerjenosti v EGS
Tunis	109	62
Maroko	141	61
Yaounde	196	63
Turčija	203	36
Grčija	239	38
Jugoslavija	334	29
Španija	391	34
Izrael	532	27

surovin, vendar pa se blagovni tokovi usmerjajo močnejše k EGS, kot bi se sicer, kar vpliva zaviralno na hitrejši razvoj njihove blagovne menjave z drugimi področji. Na ta način se podedovana delitev dela iz kolonialnega obdobja ohranja močnejše, kot bi bilo koristno za njihov hitrejši in bolj vsestranski gospodarski razvoj.

Iz tega lahko sklepamo, da je v našem interesu, da čimbolj razvijamo naše ekonomske stike z drugimi področji v svetu in da se ne usmerjamo pretirano na EGS, ki bo v naših ekonomskih stikih s tujino že zaradi svoje zemljepisne bližine ter gospodarske in tehnične razvitosti vedno igrala zelo pomembno vlogo.

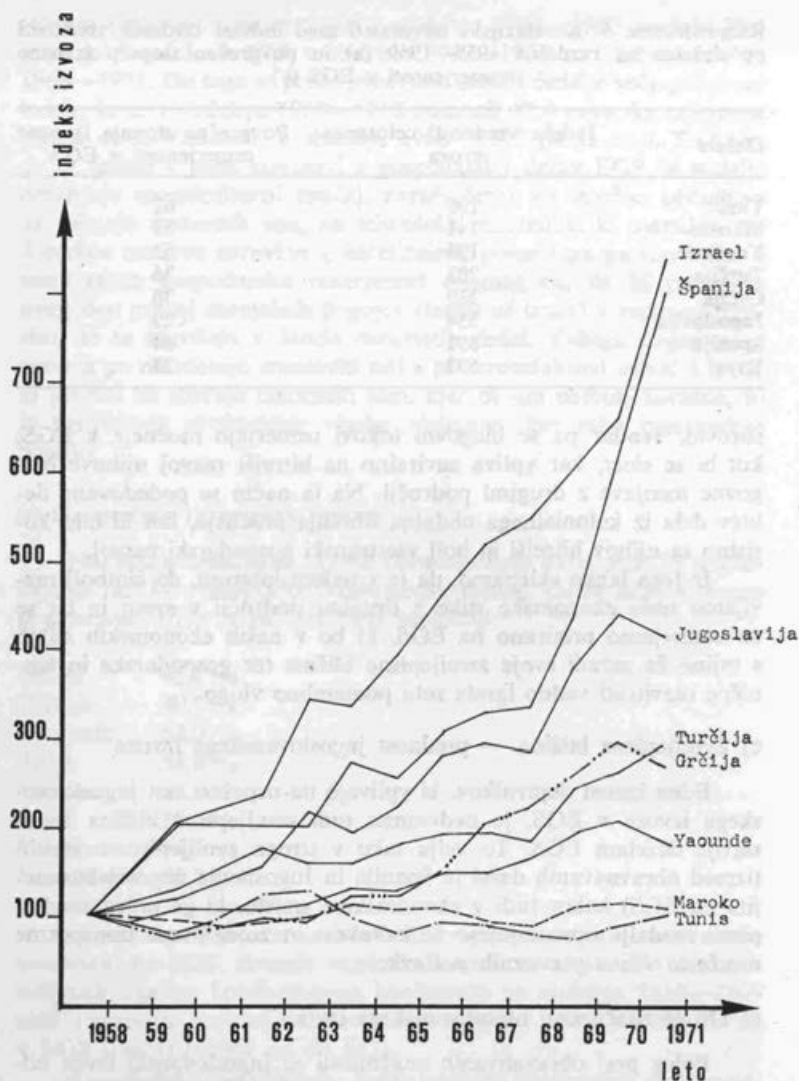
c) Zemljepisna bližina — prednost jugoslovanskega izvoza

Eden izmed dejavnikov, ki vplivajo na uspešno rast jugoslovanskega izvoza v EGS, je nedvomno tudi zemljepisna bližina Jugoslavije deželam EGS. To velja tako v strogo zemljepisnem smislu (izmed obravnavanih dežel le Španija in Jugoslavija neposredno mejita na EGS) kakor tudi v ekonomskem smislu, ki ga poleg zemljepisne razdalje opredeljujejo še kakovost in zmogljivost transportne mreže in višina prevoznih postavk.

č) Druge značilnosti jugoslovanskega izvoza

Poleg prej obravnavanih značilnosti se jugoslovanski izvoz odlikuje tudi po svoji raztresenosti in razvejenosti. To velja tudi za naš izvoz v EGS. Število izvoznih proizvodov je rastlo hitreje od celotne vrednosti izvoza. To je imelo sicer neugodne posledice, kajti izvoz zaradi majhnih vrednosti pogosto ni bil ekonomsko upravičen, saj so izvozni stroški na enoto zaradi majhnih količin zelo narasli. Tak izvoz pa je tudi naletel na mnogo slabši zunanjetrgovinski odpor pri EGS kakor, če bi bil naš izvoz skrčen na nekaj izvoznih proizvodov v velikih količinah.

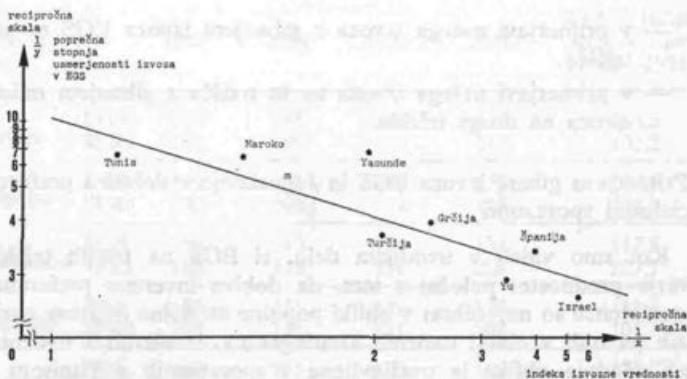
Pomembno je tudi to, da si jugoslovanski izvoz in izvoz pridruženih dežel EGS v glavnem ne konkurirata. Industrijski izvoz afriških

Grafikon 1: Indeksi izvoza v EGS po deželah (1958—1971)

dežel je neznamen, tropski kmetijski proizvodi, ki so skupno s surovinami glavna izvozna postavka, pa ne konkurirajo našemu izvozu. Tudi kmetijski izvoz sredozemskih dežel le malokje neposredno konkurira našemu, od katerega je leta 1970 odpadlo na živino, meso, žito, sadje in zelenjavo kar 83 odstotkov. Sredozemske dežele izvažajo le neznatne količine tovrstnega blaga. Zaradi preferencialnih

Grafikon 2: Korelacijski grafikon med indeksom izvoza (x) in poprečno stopnjo usmerjenosti izvoza v EGS po deželah za razdobje 1958-1969

vezi kmetijski izvoz močno ogroža predvsem izvoz vina, rib in tobaka.

Za naš kmetijski izvoz je izrednega pomena, da uživa posebne ugodnosti za svoj najpomembnejši izvozni proizvod, to je za goveje meso. Te ugodnosti so bile s sklenitvijo novega nepreferencialnega sporazuma z EGS še nekoliko izboljšane. Na izvoz živine in govejega mesa odpade dobra tretjina našega kmetijskega izvoza v EGS, medtem ko je ta izvoz iz sredozemskih in afriških dežel neznaten.

Izmed obravnavanih dežel sta naša najnevarnejša konkurenta nedvomno Španija in Izrael. Vendar sta preferencialna sporazuma z EGS pričela veljati šele konec leta 1970 in bodo carinske stopnje medsebojno občutneje znižane šele v prihodnjih letih, zato je še prezgodaj za dajanje ocene vplivov obeh preferencialnih sporazumov.

d Drugi vzroki

Med drugimi vzroki, ki delujejo ugodno na razvoj našega izvoza v EGS, nedvomno velja omeniti shemo splošnih preferencialov za industrijski izvoz dežel v razvoju, čeprav je ta pričela učinkovati na jugoslovanski izvoz šele leta 1971. To je še zlasti pomembno zato, ker je Jugoslavija industrijsko najbolj razvita od vseh nerazvitih dežel in z izkoriščanjem splošnih preferencialov lahko delno omili negativne učinke diskriminacijskih lastnosti trgovinske politike EGS.

Manjše možnosti našega izvoza na tretjih tržiščih

Potem ko smo si ogledali, kako je z našim izvozom v EGS glede na razlike v njenih trgovinskih odnosih z nekaterimi tretjimi deže-

lami, pa si sedaj oglejmo še, kako je z našim izvozom v dežele, s katerimi je EGS navezala preferencialne stike. To si bomo ogledali z dveh vidikov, in sicer:

- v primerjavi našega izvoza z gibanjem izvoza EGS na ista tržišča,
- v primerjavi našega izvoza na ta tržišča z gibanjem našega izvoza na druga tržišča.

a) Primerjava gibanj izvoza EGS in Jugoslavije v dežele s preferencialnimi sporazumi

Kot smo videli v uvodnem delu, si EGS na tretjih tržiščih ustvarja prednostni položaj s tem, da dobiva inverzne preference. Te preference so največkrat v obliki popolne ali delne odprave carin, včasih pa tudi v obliki uvoznih kontingentov, izraženih z uvoznimi deleži. Zadnja oblika je uveljavljena v sporazumih s Tunisom in Marokom. Tunis je malenkostno znižal carinske stopnje na uvoz omejenega števila proizvodov iz EGS, Maroko pa jih sploh ni znižal. Toda z zagotovitvijo določenega deleža v tuniškem in maroškem uvozu posameznih skupin proizvodov si EGS ustvarja na teh tržiščih še bolj privilegirani položaj kot s samimi znižanji carin, saj si zagotavlja do 85-odstoten delež tuniškega in maroškega uvoza. Kot primer naj omenimo nekatere kvotne deleže letnega uvoza Tunisa, ki so po sporazumu odobreni skupnosti:

Po seznamu 4 iz sporazuma	Kvotni delež EGS (v %)
žagan les	23
oblačila	85
pasovi, nogavice itd.	85
steklenice	85
jekleni proizvodi	85
hladilniki in hladilne naprave	63
pralni, čistilni in sušilni stroji	85
mopedi in motocikli	65
pivo v konzervah	48

Po seznamu 5 iz sporazuma	Kvotni delež EGS (v %)
dezinfekcijska sredstva, insekticidi itd.	68
avtomobilska pnevmatika	47
motorji z notranjim zgorevanjem	47
šivalni stroji	41
transformatorji	75
telekomunikacijska sredstva (radijski sprejemniki in oddajniki itd.)	79

Vir: Accord créant une Association entre la CEE et la République Tunisienne et Documents Annexes, Tunis 1969.

Razpredelnica 6: Indeksi izvoza Jugoslavije in EGS v pridružene dežele in dežele s preferencialnimi sporazumi (1968 = 100)

Dežela		1968	1969	1970	1971	Srednji indeks stopnje rasti (1968—1971)
Grčija	EGS	100	115	140	150	114,5
	SFRJ	100	90	93	110	103,2
Turčija	EGS	100	96	107	151	114,7
	SFRJ	100	109	84	115	104,8
Yaounde	EGS	100	110	124	138	117,5
	SFRJ	100	158	118	208	127,7
Maroko	EGS	100	114	129	139	111,6
	SFRJ	100	121	121	103	101,0
Tunis	EGS	100	117	133	156	116,0
	SFRJ	100	164	84	130	109,1
Izrael	EGS	100	126	140	174	120,3
	SFRJ	100	86	67	64	86,2
Španija	EGS	100	121	129	135	110,5
	SFRJ	100	83	45	66	87,1

Viri: »Comerce extérieure«, 5/72, Komisija EGS, Bruxelles

Statistika spoljne trgovine SFRJ 1969, 1971, Savezni zavod za statistiku, Beograd.

Jugoslovanski izvoz otežuje poleg tega še dejstvo, da imajo te dežele iz proračunskih ali zaščitnih razlogov večinoma dokaj visoke stopnje carin in da zato že tudi delna znižanja pomenijo v absolutnih številkah dokajšnja znižanja carin in ustvarjanje pomembne prednosti za izvoznike iz EGS.

Glede na to lahko upravičeno domnevamo, da se jugoslovanski izvoz v obravnavane dežele razvija slabše od izvoza EGS, kajti težko si je zamisliti, da bi naši izvozniki lahko brez težjih posledic premoščali višje carinske pregraje in še uspešno konkurirali razvitejši zahodni industriji. To domnevo nam potrjuje analiza podatkov iz razpredelnic 6 in 7, iz katerih so razvidni indeksi gibanja izvoza EGS in Jugoslavije v preferencialne dežele ter gibanje njunih deležev v uvozu teh dežel. Ker je bila večina sporazumov sklenjena leta 1969, je za izhodišče izbrano leto 1968, čeprav so Grčija, Turčija in dežele Yaounde sporazum sklenile že prej.

Primerjava podatkov kaže, da je v obdobju 1968—1971 EGS dosegala, razen v deželah Yaounde, boljše izvozne rezultate ter se je njen delež v nacionalnem uvozu večine obravnavanih dežel povečal, medtem ko se je jugoslovanski zmanjšal.

Zaradi nizke vrednosti izvoza v dežele Yaounde (med enim in dvema milijonoma dolarjev) so tudi indeksi našega izvoza že ob

Razpredelnica 7: Deleži EGS in Jugoslavije v nacionalnem uvozu pridruženih dežel in dežel s preferencialnimi sporazumi (1968 = 100)

Dežela		Deleži			Indeksi deležev (1968 = 100)				
		1968	1969	1970	1971	1968	1969	1970	1971
Grčija	SFRJ	2,75	2,11	1,91	2,11	100,0	76,7	69,5	76,7
	EGS	43,7	42,0	41,0	33,6	100,0	96,4	94,1	77,0
Turčija	SFRJ	0,29	0,27	0,18	0,24	100,0	93,2	62,4	83,1
	EGS	36,9	42,0	34,4	39,6	100,0	114,1	93,0	107,4
Yaounde	SFRJ	0,09	0,13	0,08	0,13	100	144,1	89,3	144,4
	EGS	60,6	58,1	62,1	66,2	100	96,0	103,0	109,3
Tunis	SFRJ	0,25	0,29	0,16	0,19	100	116,1	64,4	76,3
	EGS	59,8	56,9	58,7	59,0	100	95,6	98,5	99,1
Maroko	SFRJ	0,13	0,15	0,13	0,10	100	115,8	100,2	77,1
	EGS	47,1	53,7	59,4	64,8	100	114,6	126,1	138,2
Izrael	SFRJ	0,82	0,66	0,42	0,35	100	80,4	51,4	43,2
	EGS	29,3	30,1	30,8	30,9	100	102,1	105,3	105,5
Španija	SFRJ	0,65	0,41	0,22	0,30	100	63,1	34,2	46,7
	EGS	34,5	34,7	32,9	32,7	100	100,2	96,1	96,5

Viri: isti kot za razpredelnico 6.

realizaciji kakega večjega posla takoj visoki in zato tudi edina izjema ne more ovreči postavljene domneve. Na to opozarja tudi pomembno povečanje deleža EGS v uvozu dežel Yaounde od 60,6 odstotka leta 1968, na 66,2 leta 1971. Prvi yaoundski sporazum je začel veljati leta 1964. Njegov učinek na pospešitev uvoza iz EGS se kaže v primerjavi srednjih koeficientov dinamike izvoza EGS v te dežele, ki je v obdobju 1958—1964 znašal 3,5 odstotka letno, v obdobju 1965—1971 pa 9,4. Tudi njen izvoz v dežele Yaounde je bil v obdobju 1958—1971 s 6,5 odstotka letno hitrejši od rasti njenega izvoza v nerazvite dežele, ki je naraščal po stopnji 5,7.

Negativne posledice diskriminacijske narave trgovinske politike EGS za jugoslovanski izvoz so še večje zaradi dveh vidikov. Prvič si EGS ustvarja prednostni položaj v Sredozemlju in Afriki, ki sta Jugoslaviji zemljepisno najbližja. Prav v Afriko pa mi izmed vseh nerazvitih območij izvažamo največ blaga. Tako je leta 1971 naš izvoz v Afriko znašal 63 milijonov dolarjev, v Azijo 49 milijonov in v Latinsko Ameriko 42 milijonov dolarjev. Drugič pa so negativni učinki takšne politike tudi nevidni in jih ni mogoče dokazati z nobenimi številkami. Gre namreč za osvajanje novih tržišč, na katere skuša prodreti mlada, za izvoz nedolgo usposobljena jugoslovanska industrija. Zaradi nizkega izhodišča so morda relativni kazalci zelo ugodni (primer Yaounde), dejansko pa je rast izvoza lahko znatno

manjša od rasti, ki bi jo dosegli, če bi izvažali v enakih okoliščinah kot izvozniki EGS. Te potencialne rasti pa seveda ni mogoče izračunati.

b) Primerjava izvoza v preferencialne dežele z ostalim jugoslovanskim izvozom

Znano je, da se delež nerazvitih dežel v svetovni menjavi ne prestando manjša. Zato primerjava vsega jugoslovanskega izvoza z izvozom v preferencialne dežele, ki so večinoma nerazvite, ne bi bila povsem umestna, ker se naš izvoz v razvite dežele, na katerega odpade približno devet desetih našega izvoza, razvija hitreje zaradi delovanja objektivnih dejavnikov v svetovni trgovini.

Vendar pa tudi primerjava podatkov o izvozu v preferencialne dežele s podatki o izvozu v vse nerazvite dežele pokaže, da se je Jugoslovanski izvoz v dežele, ki so v preferencialnih odnosih z EGS, razvijal slabše od izvoza v druge nerazvite dežele. (Razpredelnica 8)

Razpredelnica 8: Indeksi izvoza Jugoslavije v dežele s preferencialnimi odnosi in v druge dežele (1968 = 100)

Leto	Razvite dežele	Dežele v razvoju	Pridruž. in preferencialne	Grčija Turčija Španija	Ostala Evropa	Maroko Tunis Yaounde	Ostala Afrika
1968	100	100	100	100	100	100	100
1969	117	118	98	88	118	151	107
1970	138	105	87	83	141	101	120
1971	151	101	97	103	152	122	128

Vir: Statistika spoljne trgovine SFRJ, SZS, Beograd 1972, 1970.

Kot je razvidno iz razpredelnice, je naš izvoz v nerazvite dežele v opazovalnem razdobju stagniral, toda izvoz v dežele, ki imajo z EGS preferencialne odnose, je celo nazadoval. V Evropi se je naš izvoz v Grčijo, Turčijo in Španijo razvijal občutno slabše od izvoza v ostalo Evropo. Tak trend lahko še bolj upravičeno pričakujemo v prihodnjih letih, ko bodo inverzne preference v vseh treh deželah prišle do popolnega izraza.

Naš izvoz v Maroko, Tunis in dežele Yaounde, ki skupno zavzemajo dobro tretjino površine in prebivalstva Afrike, je zelo skromen, saj je odpadlo na ta del Afrike v zadnjih 10 letih povprečno 10 odstotkov našega izvoza v Afriko. Naša trgovina s frankofonskim območjem upada v primerjavi z ostalo, pretežno anglofonsko Afriko. Zaradi učinkovanja trgovinske politike EGS pa lahko pričakujemo tak razvoj tudi še v prihodnosti.

Zaradi kratkih časovnih serij in pa zato, ker inverzne preference v večini nerazvitih kakor tudi v Izraelu in Španiji še niso dosegle

polne višine, ampak jih bodo te dežele zviševale postopno do leta 1977, ne gre postavljenih domnev jemati brez pridržkov, ker v kratkih časovnih serijah delujejo mnogi naključni vplivi, poleg tega pa je bilo prav leto 1971 zelo slabo leto za jugoslovanski izvoz bolj zaradi notranjih kot zaradi zunanjih težav. Vendar pa so tudi ugotovitve na podlagi podanih časovnih serij dovolj zanimive in v skladu z logičnim pričakovanjem posledic za jugoslovanski izvoz.

Težave pospeševanja naše blagovne menjave z nerazvitimi

Čeprav je iz podane analize razvidno, da nam gre za kar najbolj vsestransko razvijanje naših gospodarskih stikov, pa se vendar jasno postavlja vprašanje, kako v izredno neugodnih razmerah v svetovnem gospodarstvu to doseči. Nima pomena na dolgo in široko ponavljati bolj ali manj znanih podatkov o zmanjšanju deleža dežel v razvoju v svetovni trgovini, in sicer v izvozu z 19,3 odstotka leta 1963 na 15,8 odstotka leta 1971 in v uvozu z 18,9 na 14,9 v istem obdobju, o veliki zadolženosti, ki se je v petih letih med 1965 in 1970 skoraj podvojila od 37,4 milijarde na 66,7 milijarde dolarjev, da so nekatere naše dolžnice zahtevale odlog odplačila dolgov (Indonezija, Pakistan, Gana, Gvineja itd.), da je našo blagovno menjavo z nekaterimi nerazvitimi začasno zavrl prehod od klirinškega na konvertibilni način plačevanja itd.

Ne gre sicer zanikovati mnogih subjektivnih slabosti pri razvoju naših ekonomskih stikov z nerazvitimi, tako na podjetniški kakor na državni ravni, vendar pa je kljub temu očitno, da se naši ekonomski stiki z nerazvitimi deželami nezadovoljivo razvijajo v veliki meri zaradi delovanja objektivnih dejavnikov v svetovnem gospodarstvu, katerih učinke je nemogoče ali pa zelo težko preprečiti, še zlasti s skromnimi materialnimi sredstvi, s katerimi razpolagamo.

To potrjujejo tudi podatki, da se je jugoslovanski izvoz v dežele v razvoju v obdobju 1963—1971 podvojil, celotni jugoslovanski izvoz pa več kot potrojil, medtem ko je bilo pri uvozu obratno. Uvoz iz dežel v razvoju se je v omenjenem obdobju povečal za več kot trikrat, skupni uvoz pa le za dvainpolkrat.

To kaže, da je Jugoslavija uspešno vzpodbujala uvoz iz nerazvitih dežel, ni pa uspela na področju pospeševanja našega izvoza v nerazvite dežele.

Prav podana analiza pa kaže na enega izmed vzrokov, da naša prizadevanja niso dala zaželenih rezultatov in prav bi bilo, da neuvrščene dežele spregovore na alžirski konferenci tudi o preferencialnih vezeh nerazvitih dežel z razvitimi in o posledicah takega povezovanja na ekonomske stike med nerazvitimi deželami.

Prispevek je bil napisan v juliju 1973.

Premiki v pojmovanju ustavnosti

Ta zapis sta spodbudila osnutka novih besedil ustav SFRJ in SR Slovenije. Vendar nima namena, da bi ju bodisi informativno ali kritično razčlenjeval, pač pa mu osnutka dajeta le povod za nekaj misli k temi, naznačeni v naslovu.

Sam pojem ustavnosti terja, da ga najprej nekoliko razložimo. Mogoče ga je zgolj pravno formalizirati in poenostaviti. Tedaj ga razumemo kot zahtevo, da mora biti vsa pravna ureditev, pa naj se kaže v splošnih ali v posamičnih pravnih aktih (pravnih predpisih pristojnih državnih organov in drugih splošnih — npr. samoupravnih — pravnih norm raznih veljavnostnih stopenj, v sodbah sodišč, odločbah upravnih organov, v pravnih poslih neoblastne, zasebne narave) ali v njim ustreznem obnašanju pravnih subjektov, v skladu s posebnim po pravni veljavi najvišjim splošnim aktom, imenovanim ustava. Če tako dojemamo pojem ustavnosti, mu dajemo le družbeno-tehničen pomen. Tedaj z njim pač izražamo potrebo, da mora biti pravni red v sodobni državi navzlic svoji zavoljo množice pravo obliko središč pluralistični in stopnjeviti organizaciji v sebi izravnani in brez notranjih protislovij. To kategorično zahteva njegova družbena funkcija, ki mu nalaga, da z oblastnim prisiljevanjem varuje in zagotavlja družbeni red, iz katerega izvira vodilni položaj tistih skupin, ki družbo gospodarsko in politično obvladujejo in jih glede na to njihovo lastnost lahko poprek štejemo za vladajoči razred. Potem postaja seveda tudi pojem ustave zgolj formalno funkcionalen in ne izpričuje nič drugega kot najvišjo normativno sintetizacijo temeljnih družbenih odnosov z zahtevo, da mora biti ves iz ustave izvirajoči pravni red naravnani tako, da se bodo ti odnosi urejeni in zanesljivo obnavljali, če ne drugače tudi prek javne (državne) oblasti, ki jo spet prav ta pravni red sam organizira.

Očitno je, da sta tako dojeta pojma ustave in ustavnosti vsebinsko izvotlena in namerno predstavljena kot vrednostno neprizadeta (nevtralna). Takšen nazor je do skrajnih posledic razvila t. im. »čista« pravna teorija, ki še vedno velja za eno najpomembnejših pravnih teorij meščanskega sveta. V svojih razglabljanjih se zavestno odmika od

zgodovinske politične realnosti prava občine in z njo tudi od tiste realnosti, ki jo zajemata pojma ustave in ustavnosti. Čeprav njunega družbenotehničnega vidika za notranjo strukturno zagotovitev funkcionalnosti prava kot sredstva pri vodenju družbenih zadev nikakor ne gre zanemarjati, pa se je vendar treba zavedati, da sta se ta pojma uveljavila kot živi politični načeli, imata torej svojo posebno vrednostno poudarjeno družbeno vsebino, in prav iz nje so bile potem izpeljane navedene družbenotehnične zahteve in posledice.

Po zgodovinskem nastanku sodita pojma ustave in ustavnosti v dobo revolucionarnega političnega organiziranja meščanske družbe. Njuna vsebina je nastajala kot odpor proti »staremu redu«
absolutne monarhije. Strnjevala se je v razglašenem načelu, da se ljudje rode svobodni in enaki v pravicah in takšni tudi ostanejo; da mora biti cilj sleherne politične (državne) skupnosti varstvo t. im. naravnih in neodtujljivih človekovih pravic; mednje so šteli telesno prostost in duhovno svobodo, lastnino, varnost in odpor proti zatiranju. Za izvir suverenosti so priznali edinole ljudstvo, organizirano v državo, zavoljo česar je veljalo, da nihče ne more izvrševati oblasti, ki ne bi izrecno izhajala iz ljudstva; zakon je izraz splošne volje in mora biti enak za vse, bodisi da varuje ali da kaznuje, in državljani imajo pravico, da sodelujejo pri njegovem oblikovanju osebno ali po svojih predstavnikih. To je pomenilo obsodbo osebne samovolje kot izvira oblasti in uveljavitev načela, da morajo tisti, ki oblast izvršujejo, za to izvrševanje odgovarjati, saj ni njihova pravica, ampak samo pravica, ki jim je zaupana v izvrševanje. Možnost za organizacijo take odgovornosti so videli v razločevanju posameznih funkcij oblasti, tako da je bilo mogoče zakonodajno, izvršilno upravno in sodno oblast dodeliti le različnim osebam, kar dopušča, da se med seboj omejujejo in nadzirajo. Francoska deklaracija pravic človeka in državljana iz l. 1789, ta najbolj vplivna in slovita listina meščanske revolucije je zato jedrnato razglasila, da družba, ki ne zagotavlja naštetih pravic in ne izvaja ločitve oblasti, nima nikakršne ustave.

Tako se je izoblikoval pojem demokratične meščanske ustavnosti kot poseben, vsebinsko določen sistem politične ureditve in ustava je bila najvišji pravno-politični akt, izražajoč temu sistemu ustrezno odločitev in opredelitev družbe. Že ti začetki pojma ustave in ustavnosti kažejo na to, da sta hoteli biti izraz takšnega družbenega stanja, v katerem se človek osvobaja položaja nebogljenega podrejenosti zunaj njega in nad njim stoječim nosilcem in izvrševalcem javne oblasti kot tiste organizirane družbene sile, ki v svojih rokah izključujoče osredotoča sredstva in izvrševanje fizičnega prisiljevanja in glede tega kot najvišja oblast odloča o življenju in smrti, prostosti in neprostosti, premožnosti in ubožstvu, skratka o celotnem človekovem položaju v družbi. V takratni zgodovinski situaciji je bila takšna idejna reakcija tedanjih naprednih meščanskih mislecev, politikov in družbeno osveščenih plasti ne glede na praktične možnosti in splošno pripravljenost za radikalno izpeljavo, povsem razumljiva in prepri-

čljiva. Bila je zahteva po zrušenju neodgovorne, samovoljne osebne oblasti absolutnega monarha ter v njem in v njegovem vojaškem in uradniškem aparatu poosebljenje javne, tj. državne oblasti. Ta naj bi torej v prihodnje postala sredstvo človekove družbene osamosvojitve tako po cilju — ki je bil varovanje temeljnih človekovih pravic, kakor po svoji naravi, izvirajoči iz suverenosti družbo sestavljajočih ljudi, torej človekovega samoopredeljevanja, in tudi po posebni organiziranosti, v kateri postaja zakon izraz splošne volje, dodeljevanje zakonodaje, eksekutive in sodstva v izvajanje različnim osebam pa omogoča učinkovito ureditev njihove odgovornosti. S pomočjo takšne oblasti naj bi se človek iz njenega doslejnjega objekta — ali bolje iz objekta njenih izvrševalcev — skupaj s sebi enakimi preobrazil v njen subjekt, da bi prek nje uravnaval tok družbenega dogajanja po lastnih koristih in po koristih, ki so mu skupne z njegovimi vrstniki. To je vsekakor humanistična koncepcija političnega sistema, saj povezuje idejo demokracije kot načina vladanja večine z idejo samouprave kot samoopredeljevanja prav te večine, sicer za svojo korist, ki pa jo edino opravičljivi namen politične združbe, namreč varstvo temeljnih pravic človeka, hkrati določa za splošno korist.

Očitno je, da gre tu za abstraktno idejno teoretično umovanje, polemično naperjeno s pogledom nazaj, saj se vsi družbeni prevrati, kolikor čutijo potrebo po idejnem legitimiranju, obračajo proti tistemu, kar so podrli, in s tem poudarjajo upravičenost svoje vizije boljše in pravičnejše družbene ureditve, katero obetajo uresničiti. Zato bi bilo odveč, če bi se tu spuščali v kritiko te ideologije, saj jo je meščanska kapitalistična družba še vedno postavljala in jo s svojo prakso še venomer postavlja na laž, ko že njen katalog slovesno razglašeni temeljni pravic v isti sapi našteva svobodo, enakost in zasebno lastnino za nedotakljive pravice in tako ustvarja ter vzdržuje nepomirljiva družbena protislovja, ker dajeta stvarno družbeno vsebino svobodi in enakosti samo vplivnost in moč, izvirajoči iz učinkovitega pravnega varstva zasebne lastnine in premožnosti. Na takem položaju tudi bistveno nič ne spremenijo t. im. socialno-ekonomske temeljne pravice, ki so jih začele razglašati meščanske ustave med obema svetovnima vojnama, zlasti pa še po drugi vojni. Namen teh pravic, kolikor se sploh uresničujejo, namreč ni v težnji, da bi se v sodobni industrijski in porabniški družbi stalno naraščajoče množice ročnih in umskih delavcev rešile eksistenčne podrejenosti razpolagalcem z »viri življenja«, podrejenosti, v katero jih peha njihov mezdni položaj, marveč jim je edini cilj, da bi te množice pomirile s takim stanjem in tako ohranjale obstoječi družbeni sistem. Res pa je, da danes tudi o meščanski kapitalistični ustavnosti ni več moči govoriti, če poleg osebnih pravic (zagotovitev telesne prostosti, osebne nedotakljivosti in duhovnega delovanja v raznih razsežnostih) in političnih pravic (svoboda tiska in uporabe drugih množičnih občil, svoboda združevanja in manifestiranja, zlasti pa splošna in enaka volilna pravica kot podlaga prenosa vseh pomembnih javnih

funkcij) niso vsaj deklarativno v ustavnih listinah zagotovljene tudi socialnoekonomske pravice (pravica do dela oz. nadomestila v primeru nezakrivljene brezposelnosti, socialno zavarovanje, pravica sindikalnega združevanja, pravica stavke v mejah zakona, ponekod tudi omejenega soodločanja v podjetjih ipd.). Zato se potem države, ki se opredeljujejo za tako ustavnost, navadno same v svojih ustavah razglašajo »socialne«, kar naj bi pomenilo, da so zavestno organizirane po takem sistemu javne oblasti, ki svoje delovanje naravnava k splošni blaginji. Porok za to naj bi bil demokratični izvir te oblasti, ki ga dajeta splošna in enaka volilna pravica s tajnim glasovanjem in prosto, vendar stvarno omejeno politično združevanje, saj je dovoljeno samo, kolikor se podreja akcijskim mejam, ki mu jih postavljajo pravno zavarovani temelji danega gospodarskega in političnega ustroja družbe.

Razumljivo je, da se je tista ustavnost, kakor jo je določila prva dežela, ki je izbojevala radikalno socialistično preobrazbo družbe, se pravi Ruska socialistična federativna sovjetska republika (RSFSR), v temeljih razlikovala od pravkar opisane ustavnosti. Zajeta je bila v ustavi iz l. 1918 in po njenem odločilnem idejnem tvorcu jo navadno imenujemo »leninska« ustava. Družbeno-etični nagib in cilj sta ji tudi bila osvoboditev človeka v zavestnega nosilca političnega odločanja in v oblikovalca naprednega družbenega razvoja, in to prek oblasti, ki naj bi bila resnično in ne le po obliki demokratične narave. Ta ustava je torej izhajala iz načela, da je lahko demokracija v praktičnem uveljavljanju samo vladavina večine, te pa ne sestavljajo neki abstraktno zamišljeni, zunaj zgodovinskega časa in prostora bivajoči posamezniki, iztrgani iz svojega resničnega družbenega življenjskega okolja, marveč ustvarjajoči delovni ljudje, ki jim izkoriščevalski kapitalistični družbeni sistem s svojo porazdelitvijo gospodarske in njej ustrezne siceršnje socialne moči ne dopušča, da bi se konstituirali v takšno politično sposobno in uspešno akcijsko večino. Temu ustrezno je ta ustava štela za glavno nalogo »vzpostavitev diktature mestnega in vaškega proletariata ter kmetske revščine v obliki mogočne vseruske sovjetske oblasti z nalogo, da popolnoma zatire buržoazijo, uniči izkoriščanje človeka po človeku in zgradi socializem, v katerem ne bo več delitve na razrede in državne oblasti«. To naj bi bila politično in socialno radikalna demokrati-zacija oblasti, saj je bilo zanjo rečeno, da pripada »delovnemu prebivalstvu dežele, združenem v mestnih in vaških sovjetih« in njihovi na delegatskem sistemu postavljeni stopnjeviti organizaciji. Tudi ta ustavnost je poznala svoje temeljne pravice, vendar le kot pravice »delovnega in izkoriščanega ljudstva«. Pri tem se ni zadovoljevala z abstraktnim programskim naštevanjem, marveč je naka-zovala realna družbena poročstva ~~teh~~ pravic, ki jih daje socialistična ureditev in jih je dolžna zagotoviti sovjetska oblast. Ob pravicah so bile naglašene tudi dolžnosti, med njimi delovna, po načelu »kdor ne dela, naj ne jé«. Zaradi mnogonacionalne sestave prebivalstva so na

koncu kataloga razglasili enakopravnost državljanov ne glede na njihovo rasno in narodnostno pripadnost in slednjič je bilo naglašeno, da bo država, ki jo vodijo koristi delavskega razreda kot celote, odvzela posameznikom ali skupinam te temeljne pravice, če bi jih zlorabljali »v škodo interesom socialistične revolucije«.

Nekoliko poglobljen pogled na našete pravice — gre za svobodo vesti z ločitvijo cerkve od države in šole od cerkve, za svobodo izražanja mnenja z govorjeno in tiskano besedo, za svobodo shodov, zborovanj, manifestacij in združevanja — pokaže, da je v bistvu šlo za pravice, ki naj bi pospeševale politično osveščanje delovnih množic in njihovo aktiviranje v boju za ohranitev in utrditev nove družbene, politične in državne ureditve. Zato so bile zasnovane s kolektivno razrednim poudarkom ne pa z individualno osebnim poudarkom. To potrjuje tudi dejstvo, da med njimi ni navedena pravica osebne prostosti, kakor jo poznamo v obliki osebne nedotakljivosti, prostosti gibanja ipd. Taka varstva so se zdela glede na zgodovinski trenutek nepotrebna, saj so jih videli v razredni naravi nove proletarske oblasti same, za sovražnike in nasprotnike pridobitev revolucije pa pravnih varstev ni moglo biti. To posebno zgovorno izpričuje tudi ureditev volilne pravice. Ta se je na eni strani razširila na delovne državljane obeh spolov, začeniši z osemnajstim letom, na drugi strani pa je uvedla neko vrsto razrednega cenzusa za skupine ljudi, ki so jih zaradi njihovega družbenega položaja ali zaradi posebne dejavne povezanosti s carskim režimom šteli za novi stvarnosti nevarne ljudi ali so jih vsaj imeli za tako kompromitirane, da te temeljne pravice niso bili vredni.

Ta vzorec ustavnosti, ustrezajoč militantnemu obdobju diktature proletariata, ko je šlo za vprašanje obstanka novega družbenega reda, so potem prevzele druge sovjetske republike, ki so nastale na razvalinah carske Rusije, tj. Ukrajina, Bela Rusija in zakavkaške republike, bodisi da so izdale svoje lastne ustave ali pa so kar enostavno uporabljale načela te prve ustave. Tako institucionalizirana istovetnost v socializem naravnane družbene ureditve, izhajajoče iz skupnega interesa delovnih ljudi teh državnih tvorb, je potem konec 1922 privedla do ustanovitve Zveze sovjetskih socialističnih republik (ZSSR) in do ustave iz l. 1924. Ker je bila zgolj organizacijski instrument zveze, se je ukvarjala le z vprašanji odnosa med federacijo in njenimi sestavnimi deli. Zato je gotovo pomembna za obravnavo vprašanj federativno urejene socialistične države, zlasti v zvezi z reševanjem problemov narodnostne enakopravnosti v primeru mnogonacionalne sestave njenega prebivalstva. Ker pa v tem zapisu puščamo to problematiko ob strani, se tudi ne spuščamo v razčlenitev načel, iz katerih je ta ustava izhajala.

Vsekakor pa je ustvarila potem za svet splošni pojem socialistične ustavnosti ustava ZSSR iz l. 1936, znana z imenom »stalinska« ustava, saj so Stalinu pripisovali koncept njene družbenopolitične vsebine. To vsebino bi lahko označili za obliko diktature proletar-

riata, ko je socialistična družba že razvita in ustaljena. Označuje jo državno, do vseh tančin načrtovano gospodarjenje, oprto na operativni državni gospodarski sektor na področju industrije, trgovine in denarništa s podlago v državni lastnini ustreznih proizvodnih sredstev, in zadružno kolektivizirana agrarna proizvodnja, prav tako uravnana po državnem gospodarskem načrtu in v svojih potrebah navezana na državni sektor gospodarstva. Tak tip državnega socializma naj bi družbenogospodarsko osvobodil delovnega človeka po socialističnem načelu »vsak po svojih sposobnostih — vsakomur po njegovem delu«. Človekova emancipacija in z njo demokratična ustavnost ostajata torej še naprej izključni prvini političnega problemskega področja in rešitev zanju naj bi bilo zato mogoče najti edinole v mejah ustrezne organizacije državne oblasti. Ker je bivši izkoriščevalski razred razbit in so vsi člani skupnosti izenačeni kot ljudje, ki si ustvarjajo eksistenčno podlago z delom, so dane okoliščine, ki dopuščajo prilagoditev že izdelanega mehanizma demokratične meščanske ustavnosti razmeram družbe državnega socializma. Na to kaže novo pojmovanje temeljnih pravic državljanov, ki spet poudarja individualne pravice. Med njimi je na prvem mestu pravica do dela, zagotovljena s socialistično organizacijo narodnega gospodarstva, njej pa sledi že splošno utrjeni katalog socialnoekonomskih, političnih in osebnih pravic, med njimi tudi nedotakljivost osebe, stanovanja in tajnost sporočil. Tem pravicam ustrezajo dolžnosti pravne in moralnopolitične narave, kakor spoštovanje ustave in zakonov, delovna disciplina, pošten odnos do javnih družbenih obveznosti, upoštevanje pravil socialističnega sožitja, skrb za vzdrževanje in krepitev družbene socialistične lastnine (v obliki državne in zadružne lastnine) ter obramba domovine. — Sam politični sistem temelji na oblasti delovnih ljudi mesta in vasi. Oblast izvršujejo prek svetov (sovjetov) svojih odposlancev. V skladu z namenom in naravo, da varuje koristi delovnih ljudi v njihovi celotni družbeni povezanosti, se ta sistem opira na enotne družbene organizacije, kakršne so sindikati, zadružne zveze, mladinske organizacije, kulturna, tehnična in znanstvena društva, pri čemer se »najbolj dejavni in zavedni državljanji iz vrst delavskega razreda, delovnih kmetov in delovne inteligence prostovoljno združujejo v komunistično partijo . . . , ki je avantgarda delovnih ljudi v njihovem boju za zgraditev socialistične (po amandmaju iz l. 1952 »komunistične«) družbe in vodstveno jedro vseh organizacij delovnih ljudi, bodisi družbenih, bodisi državnih«. Na tako enotno usmerjeni družbeno-državni mehanizem navezuje volilni sistem, ki zdaj izhaja iz splošne, enake in neposredne volilne pravice s tajnim glasovanjem (prejšnja ustavna ureditev je predpisovala javno glasovanje) za volitve odposlancev v vsa predstavniška telesa (sovjete) od najnižjih krajevnih sovjetov do najvišjega vsezveznega sovjeta. Pravica predlaganja pripada navedenim družbenim, pa tudi produkcijskim organizacijam. Izvoljenega odposlanca lahko volivci odpokličejo kadarkoli po postopku, določenem z zakonom. Tudi federativne (zvezne republike)

in avtonomne (avtonomne republike, avtonomne oblasti, nacionalna okrožja v mejah zveznih republik) prvine ureditve državne organizacije, ki so zavestno zgrajene kot poroštva za uresničitev leninske enakopravnosti narodov in narodnosti v socialistični državi z mnogonacionalno sestavo prebivalstva, delujejo v takem političnem sistemu skladno, za kar skrbi federacija, ki so ji prek pravnih pristojnosti in dejansko samostojne moči njenih organov zagotovljene vse odločitve o življenjsko količkah pomembnih vprašanih v njej združene družbene skupnosti. Ob takem stanju dobijo tudi zvezo neposredno sestavljajoče enote v resnici samo položaj decentraliziranih teritorialnih enot s politično izvršilnimi pooblastili, kljub formalno zagotovljeni suverenosti z lastno samoorganizacijsko (ustavodajno) in izvorno ter načelno regulativno (zakonodajno) oblastjo (pa tudi če so jim priznane celo pravica izstopa iz zveze, mednarodna subjektivnost in lastne oborožene sile). To najlepše izpričuje načelo, da ima v primeru, če se zvezni zakon in zakon federalne enote ne ujemata, nespodbitno prednostno veljavo zvezni zakon.

Razumljivo je, da se je po tem vzorcu socialistične ustavnosti zgledovala naša prva ustavna ureditev iz l. 1946 in da je sama, ker je kot prva uspešno prilagodila njena načela zahtevam prehodnega obdobja, ko je treba z ukrepi državnega nasilja, torej po poti »revolucionarnega etatizma« odpraviti kapitalistični družbeni sistem in položiti temelje socialističnemu, postala zgled drugim vzhodnoevropskim deželam, ki so jim po drugi svetovni vojni nastale politične razmere omogočile ljudske demokratične, h graditvi socialistične družbe naravnane prevrate. Vendar se zdi, da ni moči trditi, da bi bila prinesla v pojem že kar za tradicionalno sprejete socialistične ustavnosti, utemeljen na ustavi ZSSR iz l. 1936, kake bistveno nove prvine. Pač pa bi kazalo posebej opozoriti na dvoje; prvič na poudarek, ki je bil dan načelu ustavnosti in zakonitosti v formulaciji, da oblastni organi izvršujejo oblast na podlagi zvezne ustave in republiških ustav ter zakonov in da morajo temeljiti vsi akti organov državne uprave in organov pravosodja na zakonu; ter drugič na jasno in nedvoumno opredelitev edino mogoče in dopustne vsebine formalno sicer resda razredno neomejenih državljskih svoboščin in pravic kot prvin novega družbenega sistema, saj je ustavna določba izrecno predpisovala, da jih je »nezakonito in kaznivo uporabljati za spreminjanje in rušenje ustavne ureditve s protidemokratskim smotrom«. Tako je bil vzpostavljeni družbeni red pravno zavarovan proti vsem poskusom posameznikov ali skupin, ki bi ga hoteli spodkopati, sklicujoč se pri tem na temeljne politične pravice in svoboščine, razvojno dinamiziranje družbe pa je bilo pridržano institucionaliziranim enotnim množičnim družbenopolitičnim organizacijam pod vodstvom komunistične partije.

Vendar je razčlenitev ustavnega sistema državnega socializma in njegovih temeljev, namreč državne lastnine odločilnih proizvodjalnih sredstev kot »najpopolnejše« oblike socialistične lastnine in prepriča-

nja, da je državna oblastna organizacija prisiljevanja »najzanesljivejša« sila za graditev socialistične družbe, zlasti pa še kritika stalinistične prakse uveljavljanja tega sistema, kritika, ki jo je dala jugoslovanska ustvarjalna marksistična socialna in politična misel, pokazala na nevarnosti, da se iz takih korenin razraste birokratični etatizem. V njem potem postajajo razglašene temeljne pravice in svoboščine vsebinsko votle, delovni človek, ki naj bi bil prav na njihovi podlagi subjekt političnega odločanja, pa ostaja na ravnini razosebljenega sredstva za cilje, ki jih vodilne skupine v takem sistemu določajo za splošno korist, ali mileje izraženo, človek postaja objekt njihovega razsvetljevsko paternalističnega varuštva. Očitno torej postaja, da osamosvojitve delovnega človeka ne zagotavlja niti meščanska demokratična ustavnopolitična ureditev meščanske socialne države, niti državni socializem, ker problem ni rešljiv zgolj z organizacijo političnih odnosov, razumljenih kot odnosi takšne ali drugačne udeležbe v državni prisiljujoči oblasti, ampak mu je treba iskati razrešitve v dejanskih izvirih oblasti kot družbene moči in vplivnosti nasploh. Ti izviri pa pritekajo s področja gospodarjenja ali širše vzeto s področja ustvarjanja gmotne eksistenčne podlage. Te izvire je torej treba v socialistični družbi urediti tako, da bo delovnim ljudem zagotovljeno razpolaganje s potrebnimi proizvodnimi in siceršnjimi delovnimi sredstvi, ustvarjanje dohodka na podlagi dela z njimi in delitev dohodka za neposredne osebne potrebe ustvarjalcev dohodka in za skupne potrebe, med katere ne sodi le vzdrževanje, ampak tudi razširjeno obnavljanje gmotne podlage in duhovnokulturne vrhne stavbe družbe v celoti.

Na takšnem izhodišču gradi naše politično idejno teoretično razglabljanje in išče ustrezne ustavne rešitve. Začetki tega iskanja segajo že v l. 1950, ko smo gospodarjenje z dotlej državnimi podjetji prenesli v roke delovnih kolektivov. To je bil prvi korak, usmerjen v nov revolucionaren socialističen proces, namreč v preobraževanje državne lastnine, ki je bila podlaga totalitarni družbeno integracijski težnji, utelešeni v državni organizaciji, v družbeno lastnino kot podlago družbe, ki se hoče organizirati na temeljih v njej samoupravno združenega dela. V tem nedvomno smelem in zgodovinsko nadvse pomembnem poskusu označujejo dosledne razvojne stopnje na področju ustavnega urejanja ustavni zakoni o temeljih družbene in politične ureditve iz leta 1953, zvezne in republiške ustavne listine iz aprila meseca 1963, njihova dopolnila iz let 1967, 1968/69 in 1971, ter sedanji osnutki celotnih besedil ustav SFRJ, socialističnih republik in ustavnih zakonov obeh socialističnih avtonomnih pokrajin Vojvodine in Kosova v sestavi SR Srbije.

Obravnavanje kakršnihkoli nadrobnosti tega razvoja bi seveda terjalo razpravljanje širšega obsega, ki že glede na prostorski okvir tega sestavka ne prihaja v poštev. Tu naj bo zato le opozorjeno, da temelji naša zamisel samoupravne socialistične demokratične skupnosti na izhodišču, da mora postati delovni človek zares zavestni nosilec in tvorec vseh družbenih odločitev, ki opredeljujejo njegov

položaj. Zato je poglavitni vzvod samoupravnega mehanizma področje samoupravljanja v zvezi z ustvarjanjem dohodka na podlagi družbene lastnine proizvajalnih in siceršnjih delovnih sredstev in svobodno združenega dela delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela in njihovega povezovanja v širše delovne organizacije do celote odnosov v neprenehnem obnavljanju družbe. Ta samouprava ne zajema več samo sprotnega živega delavčevega ustvarjanja, marveč tudi njegovo minulo delo, se pravi njegovo v različnih družbenih sredstvih opredmeteno presežno delo, kar mu daje neodtujljivo pravico, da odloča o njihovi uporabi. Prav v tem pa je tudi stvarni temelj oblasti kot družbene moči in vplivnosti delavskega razreda in delovnih ljudi nasploh, temelj, ki se potem povezuje še z izvajanjem javne, tj. prisilne državne oblasti spet v posebno obliko diktature proletariata, ustrezne takšnemu konceptu družbene ureditve. Kolikor jemljemo v misel pojem diktature proletariata v ožjem pomenu, torej ne kot celotnost odločilne družbene moči in vplivnosti, marveč le kot izvrševanje prisilne državne oblasti prek ustreznih organov teritorialne organizacije skupnih in splošnih družbenih interesov v družbenopolitičnih skupnostih, tudi raste njena ureditev iz samoupravne družbene strukture in se prepleta z njenimi prvinami prek t. im. delegatskega načela. Po tem načelu je zasnovana sestava skupščin tako, da bi bilo v največji možni meri zagotovljeno, da se čimbolj neposredno izrazijo vsi družbeno upoštevni in upravičeni interesi, kakor se izoblikujejo v temeljnih samoupravnih organizacijah poklicno-funkcionalne ali drugačne narave (npr. krajevne skupnosti), kar naj bi preseglo »predstavniški« sistem, povzet po vzorcu meščanske demokracije. V njej se izvoljeni predstavniki hote ali nehote sprevrtačajo v avtokratične oblikovalce in zapovedovalce interesov, ki jih razglašajo za splošne, ne glede na to, da se morajo praviloma tako in tako ravnati po navodilih političnih strank, katerim dolgujejo svojo izvolitev. Ideja samoupravne socialistične demokratične skupnosti spreminja tudi naravo enotnih družbenopolitičnih organizacij, kakršno jim je določil državni socializem, in jih spreminja v organizacijska sredstva in pomagala, ki omogočajo smotrno urejeno in uspešno samoupravno usmerjanje družbenih tokov. Tako skušamo vse družbeno tkivo, kolikor je sploh mogoče, razdržaviti in ga povezovati z avtonomnimi vezmi, kamor spadajo zlasti razni samoupravni sporazumi in družbeni dogovori med neposredno zainteresiranimi skupinami oziroma njihovimi organizacijami; pa tudi t. i. samoupravni sodni organi v svoji funkciji, da uveljavljajo take samoupravne akte, če med prizadetimi nastanejo spori glede njihovega izvrševanja. Zavezano podružbljenje organizacije državne oblasti izpričuje nadalje čimvečja samostojnost odločanja posameznih samoupravnih zborov skupščin na njihovem stvarnem področju, dalje koncepcija splošnih zborov na vseh ravneh družbenopolitičnih skupnosti, ki jih sestavljajo poleg ustreznih skupščin lahko še delegacije organizacij združenega dela, vedno pa delegacije družbenopolitičnih organizacij,

določenih v okviru socialistične zveze delovnega ljudstva, in slednjič pritegnitev predsednika centralnega komiteja zveze komunistov in predsednika republiške konference socialistične zveze delovnega ljudstva v predsedstvo socialistične republike (npr. Slovenije) in predsednika zveze komunistov Jugoslavije v predsedstvo SFRJ. Konec koncev pa kažejo formulacije o naravi naših družbenopolitičnih skupnosti od občine do avtonomne pokrajine, republike in zveze na to, da gre pri njih le za organizacijske oblike, v katerih izvršujejo delovni ljudje in njihove različne skupnosti — na ravnini republike in avtonomne pokrajine so to zlasti avtohtono naseljeni narodi in narodnosti — svoje samoupravne pravice. Tako postaja tudi zvezna država le skupno integracijsko telo, temelječe na prostovoljnosti združitve kot samoupravni odločitvi sestavnih delov, se pravi socialističnih republik in obeh socialističnih avtonomnih pokrajin v okviru SR Srbije. V tem telesu »odločajo delovni ljudje, narodi in narodnosti . . . po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, solidarnosti in vzajemnosti, enakopravne udeležbe republik in avtonomnih pokrajin v organih federacije skladno z . . . ustavo, kot tudi po načelih odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in razvoj socialistične skupnosti kot celote«.

Kakor se naša družba odmika od klasične državno organizirane družbe meščanskega ali socialističnega kova, tako se spreminja tudi njena ustavnost iz klasične ustavnosti formalno demokratičnega oblikovanja in izvrševanja državne oblasti v ustavnost socialistične družbe, težeče v samoupravno urejenost, tako da se avtonomno organizirajo na eni strani izvrševalci za njen obstoj potrebnih dejavnosti, na drugi strani pa tisti, ki so zainteresirani za njihovo uspešno in napredno družbeno razvojno delovanje. Ker taka ustavnost nujno temelji na poprejšnji politični odločitvi, da naj se njej ustrezna nova stvarnost uresniči, zastavlja seveda vrsto vprašanj. Eno poglobitnih med njimi je gotovo pravilno razumevanje in doumevanje bistva takšne novo določene ustavnosti, ki ga bo še najlažje in najbolj zanesljivo ugotoviti ob soočenju z družbenim stanjem, ki ga hoče zamenjati, in njegovim ideološkim opravičevanjem. Zato bi bili v takih primerih zaželeni čimbolj jasni, nedvoumni ustavni teksti, ki pa seveda naletijo na razumljive težkoče, ko skušajo dati zamišljeni popolnejši družbeni ureditvi nove, še nepreskušene organizacijske oblike, ki jih šele čaka potrditev družbene smotrnosti in razumnosti skoz prakso prihodnosti. To terja potem velike napore in naprezanja vseh zavestnih družbenih subjektov, da bi stvari tekle, kakor so bile zamišljene. Med te subjekte ne sodijo samo družbenopolitične organizacije pod idejnim vodstvom zveze komunistov, ampak tudi organi javne, državno organizirane oblasti, posebej postavljeni, da varujejo načelo ustavnosti kot zahtevo, da bi moralo biti vse družbeno dogajanje in ravnanje skupin in posameznikov usmerjeno tako, da bo normirana ustavnost tudi zaživela v družbeni stvarnosti, kar se seveda nanaša tudi na same organe oblasti in organe kakorkoli institucionalni-

ziranega samoupravljanja. Med njimi zavzemajo posebno mesto državni in samoupravni sodni organi, zlasti še ustavna sodišča na ravni zveze, republik in avtonomnih pokrajin, ki dajejo zapovedani ustavnosti posebno razsežnost pravno zajamčene zagotovljenosti na nadvse pomembnem področju državne in samoupravne usmerjevalne normativne dejavnosti. Po tej svoji lastnosti so ustavna sodišča posebni poroki naše družbene ureditve, saj je njihova glavna naloga, da po merilih naših ustavnih listin, tako zvezne kakor republiških in pokrajinskih, bdijo nad spoštovanjem pravic in obveznosti naših samoupravnih subjektov, organiziranih v najrazličnejših in med seboj prepletajočih se tako funkcionalnih kakor teritorialnih povezavah. Tudi ta sestavina naše ustavnosti vznikla kot nujna strukturna prvina iz vsega ustroja naše samoupravne demokratične socialistične ureditve. Zato jo zaenkrat zaman iščemo v ustavnih ureditvah dežel državnega socializma (ustavni zakon češkoslovaške federacije iz l. 1968 je sicer predvideval ustavno sodišče ČSSR, vendar zaradi poznejših političnih dogodkov ni bilo ustanovljeno), ker tamkajšnja organizacija, zlasti pa toga ideologizacija razredno funkcionalne enotnosti državne oblasti, take presoje njenega izvrševanja ne trpi.

Tako se torej skuša vsebinsko počelo ustavnosti, ki je podano v zahtevi, naj se človek osamosvoji od odtujenih središč gospodarske in politične moči in sam postane gospodar svoje usode v skupnosti s sebi enakimi vrstniki, v najvišji uresničljivi meri udeležiti v samoupravni demokratični socialistični družbenogospodarski in družbenopolitični ureditvi, kakor je zasnovana v osnutkih novih ustavnih besedil.

Sestavek je bil napisan v avgustu 1973.

Miha Ribarič

UDK 328.1 (497.12)

Delegatski in skupščinski sistem v osnutku republiške ustave

Za osnutek ustave SFRJ je značilno, da v okviru enotnega sistema samoupravljanja, oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi republiškim ustavam in pokrajinskim ustavnim zakonom omogoča, da na področju delegatskega in skupščinskega sistema uveljavijo raz-

lične rešitve pri konkretni izpeljavi temeljnih izhodišč. Ta dogovor republik in pokrajin omogoča, da pridejo v organizaciji delegatskega in skupščinskega sistema v republiki oz. pokrajini do izraza specifičnosti sedanje stopnje družbenoekonomskega razvoja. Te specifičnosti seveda ne izražajo le nekega trenutnega stanja, niso le zrcalo sedanjosti, ampak so pogojene tako z zgodovinskim razvojem v posameznih družbenih celotah kot s pogledi na nadaljnjo razvojno perspektivo. Te možnosti, da različno oblikujejo isto temeljno vsebino, niso samo izraz odnosov med republikami in pokrajinama, narodi in narodnostmi na današnji stopnji našega federalizma. Te možnosti so tudi izraz samoupravne prakse in pojmovanja samoupravljanja. Konkretno oblike v samoupravljanje preraščajoče politične oblasti, preseganje odnosa družba — država, samoupravljanje — politična oblast, v procesu in v smeri ekonomske osvoboditve dela v smislu osnutka ustave SFRJ niso stvar uniformnega recepta za vso jugoslovansko družbo in državo. Bistveno je, da delegatski in skupščinski sistem v vsej svoji konkretizaciji izraža in zagotavlja oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. *Delegatski in skupščinski sistem naj zagotovita, da bo država zares proletariat, organiziran kot vladajoči razred.* Diktatura proletariata je torej v tej zvezi predvsem dvoje. Prvič, ekonomska in politična oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Drugič, država je instrument delavskega razreda na poti ekonomske osvoboditve dela, ne pa od delavskega razreda osamosvojena in odtujena sila, ki delavskemu razredu v njegovem imenu vlada, namesto da bi mu služila. Naloga delegatskega sistema je, da poveže ekonomsko oblast in politično oblast delavskega razreda, da omogoča reševanje problemov dela in družbenega položaja delovnega človeka tako v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih skupnostih kot na ravni družbenopolitičnih skupnosti, občine, republike in federacije. Interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi naj se torej v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti ne izražajo samo ali predvsem kot splošni politični interesi vladajočega razreda, ki jih zna prav izraziti in zagotoviti samo država, organizirana kot splošno politično predstavništvo, ki je odtujeno celo od svoje lastne družbene podlage in gospodar nad njo. V smislu delegatskega sistema naj se v skupščinah izražajo interesi samoupravnih organizacij in skupnosti, elementarni interesi delovnih ljudi, njihovi avtentični interesi, kot tudi pravimo. To pomeni, da skupščine predvsem opravljajo družbene funkcije, splošne družbene zadeve, posle, ki so vsej družbi skupni, skupne zadeve, ki izhajajo iz narave vseh skupnosti, kot sta Marx in Engels imenovala to vrsto funkcij.

Če je naloga skupščin družbenopolitičnih skupnosti, da opravljajo predvsem skupne družbene zadeve, v manjši meri pa zadeve prave politične oblasti, potem naj se tudi pri njihovem konstituiranju elementi politike uveljavljajo v manjši meri. S pravo politično oblastjo razumem organizirano oblast enega razreda za zatiranje drugega razreda, v prehodnem obdobju, ko prevzame oblast proletariat, pa pred-

vsem vse tiste njegove odločitve, s katerimi kot vladajoči razred odpravlja stara produkcijska razmerja in s tem tudi eksistenčne pogoje za razredno nasprotje, v perspektivi tudi pogoje za obstoj razredov sploh in s tem tudi lastnega gospodstva kot razreda. Pogoj za osvoboditev delavskega razreda je odprava vseh razredov. Proces ustvarjanja asociacije svobodnih proizvajalcev je hkrati proces spreminjanja državne oblasti kot vladanja nad osebami v upravljanje s stvarmi in v vodenje produkcijskih procesov. Če pomeni skupščina družbenopolitične skupnosti, dokler še obstoji politična oblast, politično konstituiranje družbe, izraz ločenosti pa tudi povezanosti družbe in države, potem moramo, ko oblikujemo organizacijske rešitve, ki naj omogočijo in olajšajo proces preseganja teh zgodovinskih razsežnosti, upoštevati prav navedene elemente.

Kot je poudaril Edvard Kardelj, »mora skupščinski sistem temeljiti na samoupravnem združenem delu, ne pa na nekem splošnem političnem predstavljanju državljanov kot podložnikov države.« Po Marxovih idejah je bistvo reprezentativne oblasti prav v tem, da je »civilna družba« ločena od politične države in da se »civilna družba« z državo povezuje prek poslancev. Odprava te ločenosti pa pomeni, da zakonodajna oblast ni več reprezentativna oblast, ampak je izraz družbene delitve funkcij, ko gre samo še za zadovoljevanje socialnih potreb. Pri delegatskem sistemu nam gre prav za to, da z neposrednim izražanjem interesov delovnih ljudi, samoupravno organiziranih v temeljnih organizacijah združenega dela in v drugih samoupravnih skupnostih, spremenimo naše skupščine v organe za zadovoljevanje socialnih potreb. Neposredno izražanje interesov pa pomeni, da med samoupravno organiziranimi delovnimi ljudmi in skupščinami odpade posredništvo poslancev kot političnih predstavnikov. Namesto poslanca, ki izraža delitev na družbo in državo in nasprotje med njima, prehod družbe v državo, dominacijo države nad družbo, *naj delegat izraža in soustvarja nadaljnjo stopnjo družbenega razvoja, ko državne funkcije čedalje bolj postajajo družbene funkcije, ko postajajo funkcije države kot države družbi čedalje manj potrebne in ko se družba in država preoblikujeta v svobodno asociacijo združenih proizvajalcev.*

Pri konstituiranju skupščin na temelju samoupravno organiziranih delovnih ljudi se spreminja tudi narava splošne volilne pravice. Splošna volilna pravica kot sredstvo za politično konstituiranje družbe in hkrati kot izraz ločenosti med družbo in njenim predstaviškim organom, pa tudi med družbo in politično državo, se mora spremeniti v instrument delovnih ljudi, organiziranih v temeljnih organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih skupnostih, v orodje osvoboditve dela. Delavcem se pri nas danes ni treba več prešteti, koliko jih je, kot je svojčas pisal Engels v zvezi s splošno volilno pravico. Način volitev mora prispevati k temu, da bodo skupščine zares organi delavcev in vseh delovnih ljudi. Državne ustanove so in morajo biti ustanove delavskega razreda, zato se delavcem s

splošno volilno pravico ni treba bojevati prav proti tem državnim ustanovam (slednje je v zvezi z volilno pravico med drugim napisal Engels). Za boj proletariata v socialistični Jugoslaviji je bistveno prav to, da v samoupravnih odnosih dejansko gospodujejo producenti nad produkcijskimi sredstvi, da se vse funkcije v procesu reprodukcije, ki so bile povezane z lastnino na kapitalu spremenijo v enostavne funkcije združenih proizvajalcev, v družbene funkcije, kot pravi Marx.

Na samoupravni podlagi temelječ delegatski sistem torej ne potrebuje več poslanca kot splošnega političnega predstavnika, ampak delegata, ki izraža interese delovnih ljudi v samoupravnih skupnostih, se sporazumeva o teh interesih z delegati delovnih ljudi iz drugih samoupravnih skupnosti in tako zagotavlja, da skupščine opravljajo svoje družbene funkcije.

Osnutek ustave SFRJ prepušča republikam in pokrajinam odločitev o tem, ali delegacije temeljnih samoupravnih skupnosti delegate v skupščino delegirajo ali kandidirajo. Osnutek slovenske ustave se je opredelil za prvo možnost, da delegacije oziroma več delegacij skupaj iz svoje sestave delegirajo delegate v skupščine družbenopolitičnih skupnosti glede na vprašanja, ki se obravnavajo v skupščini. (Osnutki ustav drugih republik in pokrajin večinoma predvidevajo, da se delegati volijo za štiri leta, v nekaterih osnutkih pa je možnost, da se za posamezno sejo lahko pošlje drugega delegata.)

S predlagano rešitvijo je napravljen pomemben korak k temu, da delo člana predstavniškega organa ne bo več pomenilo v družbeni delitvi dela posebno specializirano funkcijo, ki jo lahko opravlja samo izbrani krog za to posebej poklicanih. Udeležba delegatov na zasedanjih zborov skupščine glede na dnevni red pomeni že zelo rarično približevanje Engelsovi ideji, da naj bi na neki določeni stopnji razvoja produktivnih sil vsak član družbe opravljal neposredno nujno potrebno delo in splošne družbene zadeve. Ideja delegata glede na dnevni red seveda ne pomeni, da bi morala delegacija ali več delegacij skupaj, če bo delegaciji pripadalo skupno delegatsko mesto, vsakokrat sproti delegirati delegata, pač pa lahko vnaprej za neko obdobje postavi skupino, ekipo, team delegatov, hkrati pa občasno pošilja še druge, ki bodo pač znali najbolj avtentično izraziti interese delovnih ljudi v združenem delu in se o tem sporazumevati z delegati drugih skupnosti.

Prednost, ki jo ima ekipa delegatov za eno delegatsko mesto v skupščini pred samo enim stalnim vnaprej določenim delegatom, vidim prav v tem, da bo ekipa delegatov z notranjo delitvijo dela lažje izražala avtentične interese samoupravne baze in se o teh interesih sporazumevala, kot pa bi to zmožel le en sam delegat. Pri tem ne gre prezreti predpostavke, da bodo delegati opravljali svoje delo v delegacijah in v skupščinah nepoklicno, poleg rednega dela v poklicni dejavnosti. Dalje je pomembno, da člani delegacije po osnutku

ustave SFRJ ne bodo mogli biti člani delovne skupnosti na vodilnih delovnih mestih. Specialisti za vodenje prav zato ne morejo biti člani delegacije svoje delovne skupnosti in delegati, ker s samim bistvom samoupravnega delegatskega sistema ni združljivo, da bi skupne družbene zadeve opravljal posebej za to usposobljeni sloj specialistov v družbeni delitvi dela. Smisel delegatskega sistema je prav v tem, da odpravlja posredništvo specialistov, posredništvo politike, države, posredništvo predstavnikov, ki opravljajo funkcijo v imenu nekoga, ki je sam ne bi bil sposoben opravljati, in ki se, kot je pokazal ves dosednji zgodovinski razvoj, iz varuštva družbe hitro spremeni v gospodarja nad družbo. Delegati naj bi za razliko od poslancev svojih zahtev in pravic ne predstavljali, ampak jih imeli. To je pa mogoče le na ta način, da so delegati neposredni sestavni del družbene baze, da v njej živijo in delajo, da je ena plat njihovega dela neposredno v temeljni samoupravni skupnosti, druga pa v skupščini kot organu za opravljanje skupnih družbenih zadev. Zasidranost delegata v samoupravni bazi naj zagotavlja, da bodo njegovi interesi zares interesi baze in jih zato ne bo le predstavljal, ampak imel. Interes baze pa seveda ni samo interes posamezne temeljne samoupravne skupnosti, ampak na teži argumentov v medsebojnem sporazumevanju ugotovljeni skupni interes kot splošni družbeni interes. Pri tem ne gre prezreti vloge delegacije oziroma konference delegacij, kjer ima več delegacij skupaj delegatsko mesto. Oblika konference naj poleg vsega drugega, kar je neposredno razvidno iz predloženega osnutka republiške ustave, zagotovi prav to, da bo delegat za zasedanje skupščine spoznaval in imel interes baze na podlagi delovnega odnosa do delegacij, temeljnih samoupravnih skupnosti in delovnih ljudi v njih. Za razliko od posredno izvoljenega poslanca kot splošnega političnega predstavnika torej v delegatskem sistemu po osnutku republiške ustave ne bo več neposrednega odnosa med volilci — kot atomiziranimi posamezniki, kot abstraktnimi državljani, ki jih združuje politična stranka v meščanski družbi oz. družbenopolitične organizacije zato, da se družba lahko politično konstituirala — in delegati, ampak naj se namesto tega uveljavi stalni delovni odnos med delovnimi ljudmi v temeljnih samoupravnih skupnostih in njihovimi delegacijami ter delegati. Delegatskega sistema ne bomo preskušali na štiri leta le enkrat, kakor se daje poslancu na volitvah splošno pooblastilo za štiri leta, ampak ga bomo preskušali stalno, praktično gledano ob vsakem zasedanju skupščine. V delegatskem sistemu pa obstoji neposreden odnos med delovnimi ljudmi, organiziranimi v temeljnih organizacijah združenega dela in v drugih samoupravnih skupnostih, in člani delegacije, ki so izvoljeni na podlagi splošne volilne pravice delovnih ljudi v tej samoupravni skupnosti. Splošna volilna pravica torej v temeljni samoupravni skupnosti organiziranim delovnim ljudem rabi za to, da izberejo prave ljudi za opravljanje skupnih družbenih zadev, ki jih sami neposredno v temeljni samoupravni skupnosti ne morejo urejati.

Za predlagano strukturo občinskih skupščin in republiške skupščine so posebnosti našega osnutka republiške ustave glede na osnutke drugih republiških ustav in pokrajinskih ustavnih zakonov predvsem tri: več zborov delovnih skupnosti, enakopravno soodločanje samoupravnih interesnih skupnosti in politično-izvršilni svet, ki ne odloča kot skupščinski dom.

Pri zamisli o več zborih delovnih skupnosti (gospodarski, prosvetno-kulturni, socialno-zdravstveni zbor) poleg enotnega zbora združenega dela je prvotnega pomena, da se zagotovi v skupščinskem delu ustrezno udeležbo interesov delovnih ljudi z vseh področij družbenega dela. Če bi namreč obstajal le enotni zbor združenega dela, sestavljen iz delegatov posameznih področij glede na število zaposlenih na tistem področju, potem bi prišli prosvetno-kulturno in socialno-zdravstveno področje v veliko manjši meri do izraza, kot pa je njun dejanski družbeni pomen, in še posebej udeležba teh področij pri ustvarjanju družbenega bogastva. Poleg tega udeležba samoupravnih interesnih skupnosti v skupščinskem delu in odločanju, vsaj na začetku, najbrž ne bi mogla nadomestiti možnosti, da se delegati delovnih ljudi s posameznih področij družbenega dela kot zbor opredelijo do posameznih vprašanj. Pri tem velja upoštevati določbo v zveznem in republiškem osnutku, da se odločitev o dohodku v nobenem primeru ne more sprejeti, ne da bi jih sprejel gospodarski zbor oziroma delegati s področja gospodarstva. To pomeni, da bo praktično za odločanje o dohodku vedno obstojal gospodarski zbor. V predlogu za več zborov delovnih skupnosti pa je izražena tudi ideja, da delovni ljudje na prosvetno-kulturnem in socialno-zdravstvenem področju prek svojih delegatov v samostojnih zborih neposredno sodelujejo v delu skupščine. Pri enakopravnem soodločanju samoupravnih interesnih skupnosti velja namreč upoštevati, da gre tu za samoupravne interesne skupnosti, v katerih poteka tako imenovana svobodna menjava dela (vzgoja in izobraževanje, raziskovalna dejavnost, kultura, zdravstvo, varstvo otrok in družine, stanovanjsko gospodarstvo). Na kratko povedano, te samoupravne interesne skupnosti bodo v enakopravnem odločanju s skupščino praviloma izražale že integriran interes uporabnikov storitev in tistih, ki storitve dajejo. Pri preudarjanju o končnem predlogu bo treba vsekakor upoštevati, da mora organizacija skupščin zagotoviti, da se v njih ustrezno izrazijo interesi delovnih ljudi na takih temeljnih področjih družbenega dela, kakršni sta prosvetno-kulturno in socialno-zdravstveno področje. Drugotnega pomena je pri tem, ali naj se »ustrezno« izražanje interesov organizacijsko uresniči s samostojnim zborom ali pa s tem, da se bodo pač delegati delovnih ljudi s posameznih področij združenega dela pred obravnavo posameznega vprašanja ali med njo, izločali iz enotnega zbora združenega dela in o tem v skupščini oblikovali svoja stališča.

Glede enakopravnega soodločanja samoupravnih interesnih skupnosti na področjih, ki so določena z ustavo, velja navesti, da je po

osnutku republiške ustave *soodločanje samoupravnih interesnih skupnosti enakopravno* v polnem pomenu besede. Če o zadevi, ki je predmet enakopravnega odločanja enotnega zbora združenega dela in samoupravne interesne skupnosti ne dosežejo soglasja (predviden je seveda usklajevalni postopek), potem akt pač ni sprejet. Osnutek slovenske ustave ne predvideva (kot je predvideno v osnutkih nekaterih drugih republiških ustav), da bi v primeru nesoglasja med skupščinskim zborom in skupščino samoupravne interesne skupnosti po usklajevalnem postopku dokončno odločil zbor skupščine s kvalificirano večino. V tem primeru ne gre za enakopravno odločanje skupščine samoupravne interesne skupnosti, ampak v bistvu za konzultacijo, ki se v primeru nesoglasja razreši s kvalificirano večino v sami skupščini.

Nadaljnja posebnost v osnutku republiške ustave je predlog za *zbor občin* v republiški skupščini. (Zbor občin je predviden tudi v osnutku ustave SR Hrvatske, kot konzultativno telo pa v osnutku ustavnega zakona SAP Vojvodine). Obstoj tega zbora, v katerega bi pošiljale delegate občinske skupščine, naj omogoči, da se v republiki poleg interesov, ki jih imajo delovni ljudje na posameznih področjih družbenega dela, izrazijo tudi interesi, ki jih imajo delovni ljudje glede na občino. Pri zboru občin ne gre za zastopstvo delovnih ljudi po teritorialnem principu nasploh, kar bi pomenilo svojevrstno spošno politično predstavništvo, pač pa gre za zastopstvo interesov delovnih ljudi v občinah kot samoupravnih in temeljnih družbenopolitičnih skupnostih. Da gre za zastopstvo interesov v samoupravnih skupnostih, se vidi tudi po tem, da po osnutku pošilja na zasedanje zbora občin po enega delegata vsaka občinska skupščina in tudi skupščina skupnosti občin kot družbenopolitične skupnosti (mesto Ljubljana; med predvidenimi skupnostmi občin kot posebnih družbenopolitičnih skupnosti pa je bilo v dosedanji razpravi omenjeno tudi obalno območje Izole, Kopra in Pirana). Pri zboru občin tudi ne gre za nekakšen zbor krajevnih skupnosti na republiški ravni, ampak za izražanje interesov, ki jih delovni ljudje imajo v občini kot totaliteti vsega dela in življenja v njej. Odprto je seveda vprašanje, ali so pristojnosti zbora občin opredeljene povsem v skladu s takšno njegovo naravo.

Osnutek ustave SFRJ predvideva v občinskih in republiških oz. v pokrajinskih skupščinah poleg delegatskih zborov še zbor za »opravljanje politično-izvršilne funkcije in drugih zadev iz pristojnosti skupščine, ki so splošno političnega pomena«. Bližnja opredelitev funkcij tega telesa je prepuščena republiškim ustavam in pokrajinskim ustavnim zakonom. *Predlog o politično-izvršilnem telesu* v okviru skupščine na svojevrsten način izraža Marxovo in Engelsovo idejo o skupščini kot delovnemu telesu, izvršilnemu in zakonodajnemu hkrati. Delitev na zakonodajno in izvršilno oblast izraža ločitev družbe od države. Gre za stanje, ko družbeni člani zaradi družbene delitve dela in razcepljenosti družbe na razrede sami ne morejo opravljati skupnih interesov, ampak te interese, ki se ločijo od družbe

in se ji postavijo nasproti kot višji splošni interesi, opravlja država, to je vladna oblast. Po nujnosti zgodovinskega razvoja se je vladna oblast iz služabnika družbe, to je vladajočega razreda, ki vsakokratno družbo predstavlja, osamosvojila in spremenila v silo nad družbo, v njenega gospodarja. Da je skupščina delovno telo, to je izvršilno in zakonodajno hkrati, pomeni prav to, da se država vrne pod kontrolo družbe, vladna oblast pod nadzorstvo skupščine, in še več, da skupščina sama opravlja zakonodajno in izvršilno oblast. Skupščina kot neposreden izraz oblasti delavskega razreda in s tem vseh delovnih ljudi mora preprečiti v vseh dosedanjih državah neizogibno spreminjanje države in državnih organov iz služabnikov družbe v gospodarje družbe. V tem sklopu je pomembno, kako ustava ureja položaj člana predstavniškega organa in predstavniškega organa samega na eni strani ter odnos predstavniškega organa do izvršilne funkcije oziroma izvršilnega organa na drugi strani. Za eno in drugo pa je bistvenega pomena, da se skupne družbene zadeve zares urejajo v skupščini sami, kolikor je seveda sploh potrebno, da jih urejajo na tej ravni. Da je skupščina delovno telo, pomeni, da se v njej resnično izražajo temeljni interesi delovnih ljudi, kakršne imajo in občutijo v samoupravno organiziranem delu in življenju, da pride v skupščini do sporazuma o skupnih interesih na podlagi teže argumentov in ne na podlagi števila glasov. Pri izvrševanju sprejetih dogovorov in sklepov pa je bistveno, da podrejanje skupni oziroma z večino izraženi volji ni podrejanje sili, ki je odtujena od družbe, ampak podrejanje družbi sami. To pa je mogoče le, če sprejete odločitve prenehajo biti politične, to je od družbe odtujene odločitve, in izražajo interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, to je interese osvoboditve dela. Dejanska moč skupščin kot organov družbe je mogoča le z dejansko močjo samoupravljanja v združenem delu in na vseh področjih družbenega življenja. Le povezava skupščin s samoupravno družbeno bazo — in prav to povezavo mora zagotoviti delegatski sistem — lahko skupščinam omogoči, da resnično delujejo kot organi družbe, kar pa spet pomeni, da skupščine same opravljajo družbene funkcije, to je skupne družbene interese, ne pa da te interese kot višje, splošne interese opravljajo izvršilni organi kot odtujena vladna, državna oblast.

Vsebina izražanja interesov in sporazumevanja o njih mora biti v tem, da pomeni sprejemanje praktičnih ukrepov v interesu delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. V tem se izraža delovna narava skupščine, »njeno lastno delovno bivanje«, »vlada ljudstva po ljudstvu«, kot je dejal Marx o Pariški komuni.

Prav zato, da bodo delegatske skupščine lahko sprejemale take praktične ukrepe, je po osnutku ustave SFRJ kot dogovor vseh republik in pokrajin predvideno politično-izvršilno telo v skupščini sami. Delegatski sistem sam bo po zamisli osnutka ustave sicer omogočal izražanje neposrednih in dolgoročnih interesov delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, tako da se zagotovi njihova vodilna

vloga v družbi, kar je, kot pravi Edvard Kardelj, glavni smisel in smoter delegatskega sistema. Vendar, poudarja isti avtor, ne gre samo za potrebo po neposrednem izražanju interesov v skupščini, ampak tudi za uspešno, kvalificirano usklajevanje in uresničevanje teh interesov. Naloga tega telesa je prispevati k usklajevanju posameznih interesov s skupnimi interesi in zagotoviti sintezo kratkoročnih in dolgoročnih interesov, upoštevanje različnih aspektov, ki niso vedno neposredno povezani z dejavnostjo v temeljni samoupravni skupnosti; to telo mora zagotoviti sintezo strokovnosti in znanosti s samoupravno prakso in usklajevati pobude vodilnih ustvarjalnih sil socialistične družbene zavesti, vključno znanosti in strokovnosti. V osnutku slovenske ustave je ta ideja uresničena tako, da politično-izvršilno telo, občinski svet in republiški svet, spremlja stanje v družbi, skrbi za izvajanje politike skupščine, daje delegatskim zborom skupščine mnenja, stališča in predloge o aktualnih vprašanjih, predlaga družbeni plan, predlaga akte s področja splošnega ljudskega odpora, javne varnosti ter družbene samozaščite, ima pravico, da predlaga zakone in druge splošne akte tudi na drugih področjih, in pravico, da daje mnenja k predlogom zakonov in drugih splošnih aktov, ki so jih predlagali drugi, da sprejema izvršilne predpise, za katere je posebej pooblaščen z zakonom, daje načelna stališča in smernice za delo upravnih organov in opravlja še druge z ustavo ali s statutom občine določene zadeve. Republiški svet ima še nalogo, da sodeluje pri delu zbora republik in pokrajin skupščine SFRJ. Bistvena razlika pri opredelitvi vloge in položaja republiškega sveta glede na osnutke drugih republiških ustav in ustavnih zakonov je v tem, da po slovenskem osnutku republiški svet ne odloča kot skupščinski dom niti samostojno niti enakopravno z delegatskimi zbori. Pač pa ima politično-izvršilni svet po osnutku slovenske ustave pravico, da predloži zborom skupščine, naj se odloži obravnavanje predloga akta, če misli, da je v nasprotju s sprejeto politiko skupščine, ali če bi zaradi tega, ker bi bil sprejet, nastala znatna škoda ali če niso zagotovljena materialna sredstva, da bi ga uresničili. Vendar po postopku usklajevanja dokončno odločajo zbori skupščine. Politično-izvršilni svet ima torej le odločilno moč. Za razliko od osnutka ustave SR Hrvatske, kjer to telo prav tako ni skupščinski dom, je v slovenskem osnutku predvideno, da ta organ volijo občinske skupščine (in skupščine skupnosti občin kot družbenopolitičnih skupnosti), po hrvatskem osnutku pa ga voli sabor sam. Pri opredeljevanju predloga v slovenskem osnutku se je smatralo, da bi hkratna politično-izvršilna in zakonodajna funkcija (v smislu odločanja) politično-izvršilnega telesa škodila njegovim politično-izvršilnim nalogam, in kar je še pomembnejše, da bi združitev izvršilne in zakonodajne funkcije v enem telesu skupščine omogočila dominantno vlogo tega telesa nad delegatskimi zbori. Vsekakor različni predlogi v objavljenih osnutkih ustav in ustavnih zakonov izražajo različne ocene, kako organizacijsko uresničiti isto skupno temeljno idejo: združiti zakonodajno in izvršilno

oblast v skupščini in omogočiti delegatskim zborom, da zares v skupnem družbenem interesu opravljajo svojo funkcijo. Rešitev, ki zadržuje pri politično-izvršilnem organu funkcijo samostojnega oziroma enakopravnega odločanja kot skupščinskega doma, je bližja sedanjemu stanju, ko imamo v skupščinah splošni politični zbor vis-à-vis zborom delovnih skupnosti. Politično-izvršilni organ s funkcijo skupščinskega doma po mojem mnenju v večji meri ohranja klasične elemente politike, ker pridržuje zakonodajno odločanje o nekaterih zadevah izključno politično-izvršilnemu telesu, glede nekaterih zadev pa veže delegatske zборе na soglasje politično-izvršilnega telesa kot nedelegatskega telesa. Zakonodajno odločanje politično-izvršilnega telesa vsekakor izraža idejo, da o nekaterih političnih zadevah, bodisi klasično oblastnih (npr. notranje zadeve, državna uprava, sodstvo) bodisi takih, ki imajo poleg družbenega še poseben politični pomen (npr. začasni ukrepi) na sedanji stopnji družbenega razvoja ne morejo izključno odločati delegatski zbori. Ta rešitev pa uveljavlja tudi svojevrstno delitev dela v skupščini tako, da delegatskih zborov ne obremenjujejo ali vsaj ne obremenjujejo izključno z zadevami, ki so še bolj politične kakor družbene narave. Ta delitev dela ima pa še drug aspekt, ki je po mojem pomembnejši, ker je dolgoročnejši in ker posega v same temelje teorije in prakse o naravi uresničevanja skupnih družbenih interesov. Namreč, da bodo tudi potem, ko javne funkcije ne bodo imele več politične narave, ko torej ne bodo več odtujene od družbe, vrsto družbenih funkcij morali opravljati skupni družbeni organi. Pri uresničevanju skupnih interesov pa bodo tudi takrat morale biti navzoče napredna družbena misel in akcija, strokovnost in znanost. Pri politično-izvršilnem telesu gre torej za dva elementa, za element politike in element strokovnosti. Oba elementa se seveda tesno prepletata. Dvojna narava politično-izvršilnega telesa je pomembna tako za presojo, kako na današnji stopnji družbenega razvoja to telo ustavno opredeliti, kot tudi za prihodnje praktično delo tega telesa in skupščine kot celote.

Pri obravnavi tega vprašanja velja še navesti, da je po osnutku slovenske ustave politično-izvršilni svet odgovoren tako tistim, ki so ga izvolili (člane občinskega sveta volijo delovni ljudje in občani neposredno na podlagi liste; člane republiškega sveta volijo na podlagi liste zbori občinske skupščine) kot tudi skupščini, v okviru katere politično-izvršilni svet opravlja svojo funkcijo. S tem je dano eno od ustavnih poroštev (eno zato, ker je tudi pri tem vprašanju izredno pomembna vloga družbenopolitičnih organizacij, zlasti zveze komunistov in socialistične zveze, v kar pa se v okviru tega prispevka ne spuščam), da se politično-izvršilni organ ne bo osamosvojil v silo nad delegatskimi zbori in postal dominanten v skupščini.

Obravnavo tega vprašanja naj sklenem z mislijo, da različni predlogi za ureditev tega vprašanja kažejo ne samo različne poglede, kako najbolj smotrno uresničiti skupne temeljne zamisli v konkretnih

in specifičnih razmerah vsake republike oziroma pokrajine, ampak opozarjajo tudi na veliko prizadevanje, da z izvirnimi rešitvami poskušamo poiskati najboljše odgovore — različne konkretizacije, ki naj vodijo v istemu cilju.

Posebnost v osnutku ustave SR Slovenije je tudi določba, da je član *predsedstva republike* po položaju tudi predsednik republiške konference SZDL Slovenije. Republike in pokrajini so se dogovorile, da je potrebno ustanoviti tak organ in da je po položaju njegov član predsednik CK zveze komunistov republike oziroma pokrajine. Pri tem so sprejeli enotno stališče, da ni potrebe po neposredni udeležbi sindikatov v predsedstvu republike, ker bi bilo prevzemanje odgovornosti neposredno v državnem organu v nasprotju z družbenim položajem te organizacije. V drugih republikah niso videli potrebe oziroma temelja za to, da bi bil predsednik republiške konference socialistične zveze po položaju član predsedstva republike. Osnutek slovenske ustave se pri taki določbi opira na vlogo, ki jo ima Socialistična zveza že po dosedanji ustavni ureditvi in še posebej na amandma XXVI k ustavi SR Slovenije in pa na vlogo SZDL v sami praksi.

Osnutki republiških ustav in pokrajinskih ustavnih zakonov se razlikujejo tudi glede načina volitev predsedstva republike. Po slovenskem osnutku volijo predsednika in člane predsedstva republike občinske skupščine in skupščine skupnosti občin kot družbeno-političnih skupnosti. (Po drugih osnutkih volijo člane predsedstva republike ali pokrajine v republiški ali pokrajinski skupščini. Osnutek ustave SR Hrvatske pa kot alternativo predvideva volitve v občinskih skupščinah).

Osnutek slovenske ustave vzpostavlja odnos odgovornosti med predsedstvom republike in republiško skupščino. Predsedstvu republike namreč mandat preneha, če tudi po usklajevalnem postopku skupščina ne sprejme njegovega predloga. Predsedniku ali posameznemu članu in predsedstvu v celoti pa mandat preneha tudi, če skupščina ugotovi, da pri izvrševanju svojih funkcij niso delovali v skladu z ustavo ali v skladu s temelji politike republiške skupščine. Mandat predsedniku ali posameznemu članu preneha tudi, če je predsednik ali član obsojen zaradi kaznivega dejanja na kazen odvzema prostosti ali če trajno zgubi delovno sposobnost za opravljanje svoje funkcije.

Posebnost v slovenskem osnutku je tudi v ustavi predvideno *predsedstvo splošnega zbora občine*. Člani tega organa so po položaju predsednik občinske skupščine, predsednik občinske organizacije zveze komunistov in predsednik občinske organizacije socialistične zveze delovnega ljudstva. Ustanovitev tega organa je utemeljena s potrebo, da se ustavno opredeli organ, v katerem bo potekala politična koordinacija o zadevah iz pristojnosti občinske skupščine.

Družbenopolitične organizacije v osnutkih ustav

I
V osnutkih ustav (SFRJ, SRS) so močno poudarjene vloge, funkcije in naloge družbenopolitičnih organizacij ter njihovo mesto in odgovornost v samoupravnem sistemu socialistične demokracije. Doseganja ustava SFRJ in ustrezno tudi ustava SRS sta vlogo in funkcijo družbenopolitičnih organizacij (ZK, SZDL, sindikatov) opredeljevali predvsem v uvodnem delu (temeljna načela). Dopolnila k ustavi SRS so vlogo družbenopolitičnih organizacij, posebej še SZDL in sindikatov, že močneje poudarila. V predlaganih ustavnih osnutkih pa je ustavni položaj zavestnih dejavnikov delavskega razreda in socialistične družbe, predvsem Zveze komunistov, Socialistične zveze in sindikatov še bolj okrepljen.¹ Družbenopolitične organizacije so neposredno vključene tudi v institucionalni mehanizem samoupravljanja, poudarjena je njihova odgovornost in dolžnost za učinkovito funkcioniranje in socialistično vsebino celotnega samoupravnega sistema, vseh njegovih delov kot tudi celote, od temeljnih delovnih in interesnih skupnosti do družbe kot celote.

Socialistični samoupravni sistem računa z intenzivno, vsestransko in razvejano idejno, politično, kulturno, znanstveno in drugačno ustvarjalno dejavnostjo zavestnih in organiziranih socialističnih sil. To je ena izmed osnovnih premis in hkrati tudi pogoj razvitega samoupravnega sistema. Funkcioniranje samoupravljanja si ni mogoče misliti brez ustrezne usmerjevalne vloge zavestnih socialističnih sil. Sistem samoupravne socialistične demokracije mora povezovati in združevati svobodo spontanega in neposrednega izražanja različnih avtentičnih interesov delovnih ljudi in usmerjanje družbenega razvoja v skladu s sprejetimi družbenimi cilji, socialističnimi vrednotami in izkušnjami družbene prakse.² Zagotoviti in omogočiti mora pogoje in institucionalne okvire izražanja različnih interesov, ki izhajajo iz dane strukture družbe, hkrati pa omogočiti, da se bo čimbolj neposredno in učinkovito oblikoval in izrazil skupni oziroma splošni interes, tisti interes, ki v danih pogojih materialne in družbene strukture predstavlja najnaprednejšo alternativo. Ta interes se sam artikulira

¹ Edvard Kardelj: »Osnutek ustave SFRJ«, Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1973, str. 6.

² O tem obširneje govori E. Kardelj v razpravi »Nova ustava Socialistične Jugoslavije«, Problemi naše socialistične graditve, knjiga VI.

v zapletenem procesu družbenih preobrazb ter samoupravljanja in ni a priori dan.³ Med glavnimi strateškimi cilji ustavnih sprememb je krepitev družbenoekonomskega in političnega položaja in vloge delavskega razreda, uresničevanje njegovih zgodovinskih in konkretnih interesov. Med najvažnejše dejavnike, ki naj to zagotove, moremo in moramo uvrstiti tudi družbenopolitične organizacije, med njimi predvsem Zvezo komunistov, Socialistično zvezo, Zvezo sindikatov in Zvezo mladine.

Okrepljen ustavni položaj družbenopolitičnih organizacij je v marsičem rezultat političnih procesov v naši družbi v zadnjih letih, spoznanj iz odločnega odpora tendencam, ki so želele zmanjšati družbeni vpliv delavskega razreda in drugih proizvodnih struktur družbe, tendencam, ki so podcenjevale vlogo in funkcijo subjektivnega dejavnika, poudarjale zgolj pluralizem socialnih, političnih, kulturnih in drugih interesov, ne pa tudi potrebe družbene integracije oziroma socializacije interesov ob uresničevanju vodilne vloge delavskega razreda in njegovih interesov.

Razvijanje socialističnega samoupravljanja je dolgotrajen in zapleten proces, ki je pogojen z mnogimi protislovnimi interesi, s še mnogimi elementi razredne družbe, materialno in kulturno nerazvitanostjo, pomanjkanjem demokratične tradicije, nerazvito politično kulturo ter različnimi idejnimi tendencami, ki vznikajo iz takšne strukture odnosov in jo žele ohraniti. Družbenopolitične organizacije, posebej še ZK in sindikati, so nezamenljiv dejavnik v razvijanju zavesti delavskega razreda o njegovem družbenozgodovinskem položaju in vlogi v procesu nastajanja »asociacije svobodnih proizvajalcev«. V tem procesu morajo biti organizacije odprte za pobude delavcev ter drugih delovnih ljudi in delovati kot dejavnik socialne, idejne in kulturne integracije.⁴ Krepitev vloge in dejavnosti družbenopolitičnih organizacij pa imperativno terja njihovo nadaljnjo reorganizacijo, demokratizacijo odnosov v njih, čvrstejšo povezanost organizacij in njihovih vodstev z interesi baze, širši in neposrednejši vpliv temeljnih proizvodnih struktur družbe na programsko in delovno usmeritev organizacij. To mora biti kontinuiran proces. V sedanjem obdobju smo priče intenzivnih prizadevanj za krepitev družbene vloge Zveze komunistov, Socialistične zveze, sindikatov in Zveze mladine, boljšega načina njihovega organiziranja in večje učinkovitosti dela, iskanja oblik za skladnejše delovanje vseh organiziranih socialističnih sil, demokratizacije odnosov v njih, razvijanja samoupravne socialistične zavesti in drugega. Razprave o osnutkih ustav so zato priložnost za razgovore in dogovore tudi o teh vprašanjih.

³ O dialektiki odnosov med posamičnim, posebnim in občim interesom ter o oblikovanju občega interesa, glej Adolf Bibič: »Prispevek k obravnavi teorije interesov II«, »Teorija in praksa«, 1973/1—2, str. 95—100.

⁴ O tej vlogi podrobneje govore »Izhodišča za pripravo stališč in sklepov X. kongresa ZK Jugoslavije«. Glej tretji del, ki govori o krepitvi razrednega bistva in družbene vloge Zveze komunistov Jugoslavije.

Konkretne pravno normativne opredelitve družbenopolitičnih organizacij izhajajo iz temeljnih idejno-teoretičnih premis socialističnega samoupravnega sistema ter mesta organiziranih socialističnih sil v procesu osvobajanja človeka in dela. Aktualnost tega vprašanja je tudi v dejstvu, da želimo z ustavnimi spremembami razviti integralno samoupravljanje, samoupravno organiziranje in povezovanje vseh sfer združenega dela in odločujoč vpliv človeka v združenem delu na vse tokove družbene reprodukcije. Družbenopolitične organizacije so notranja idejno-politična, moralna in mobilizacijska sila in sestavina razvitega mehanizma samoupravljanja. Njihova večja institucionalizacija v konkretne mehanizme odločanja izhaja iz temeljnih spoznanj o vlogi organizirane socialistične zavesti na današnji stopnji družbenega razvoja in potreb nadaljnega razvoja samoupravljanja kot celovitega sistema. Vloge družbenopolitičnih organizacij ni mogoče ocenjevati zunaj političnega sistema samoupravljanja. Družbenopolitične organizacije so (morajo biti) dinamični dejavnik političnega sistema. Ustavno normiranje njihove vloge, mesta in pravic je zato le en vidik njihovega položaja in funkcij v samoupravnih odnosih in procesih. Družbenopolitične organizacije ne morejo zamenjati neposrednega samoupravljanja ali ga omejevati. Ravno tako sta razvoj in vsebinska bogatitev samoupravljanja na današnji stopnji razvoja nemogoča brez ustrezne vloge družbenopolitičnih organizacij. To sta dve razsežnosti iste razredne osnove in programske usmeritve, ki se medsebojno ne izključujeta, ampak se nasprotno medsebojno dopolnjujeta, sta pogoj druga drugi. Delovna interakcija vseh družbenih in političnih subjektov in hkrati njihova relativna avtonomnost na skupnem socialno razrednem programskem temelju spadata med nujne pogoje razvitega in učinkovitega samoupravljanja. »Naš politični sistem mora biti tako organiziran, da subjektivni dejavniki s svojo dejavnostjo nenehno prispevajo k osvobajanju delovnih ljudi, organov družbenega samoupravljanja in državnih organov iz tesnosrčnega prakticizma in empirizma ter usmerjajo njihove dejavnosti v skupnem interesu družbe, jim odpirajo perspektive nadaljnega družbenega napredka ter jih popravljajo pri njihovem vsakdanjem praktičnem delu. Nujno pa je tudi nasprotno... Zapostavljanje oziroma zaostajanje bodisi enega, bodisi drugega dejavnika mora brezpogojno postati vir določenih problemov in pomanjkljivosti, pa tudi političnih motenj v družbenem življenju.«⁵

V zadnjih letih je bilo pogosto slišati zahteve, da je treba normativno pravni položaj družbenopolitičnih organizacij jasneje in določneje opredeliti. Drugi kongres samoupravljalcev je v svojih dokumentih sprejel tudi tole stališče: »Za učinkovito funkcioniranje samoupravljanja in našega političnega sistema je zelo pomembno, da se z osnovnimi in drugimi samoupravnimi akti delovnih organizacij in

⁵ Edvard Kardelj: »Nova ustava socialistične Jugoslavije«, Problemi naše socialistične graditve, knjiga VI., str. 76.

vseh subjektov samoupravnega in družbenega odločanja točno določijo medsebojni odnosi, postopek in oblike vključevanja delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitičnih organizacijah, v procese sprejemanja odločitev o osnovnih življenjskih pogojih in pogojih dela ter upravljanja z družbenimi zadevami.«⁶ Podobna zahteva je bila sprejeta tudi na II. konferenci Zveze sindikatov Jugoslavije. »Zahtevamo, da se ustavno regulira tudi pravica sindikata, da predlaga amandmaje k predloženim načrtom, resolucijam, zakonom in drugim odlokom, da ima pravico zahtevati razpis referendumov v določenih primerih, da je obvezno konzultiran o osnovnih vprašanih materialnega položaja delavskega razreda, da v določenih primerih lahko zahteva odložitev sklepa o vprašanih, o katerih ni bil dosežen predhodni sporazum, a ta vprašanja direktno posegajo v življenjske interese delovnih ljudi.«⁷ V razpravah pred sprejetjem osnutkov ustave SFRJ in ustave SRS so bila izražena mnenja in predlogi, naj bi ustava konkretnije normativno opredelila tudi položaj in funkcije drugih družbenopolitičnih organizacij (ZK, ZM, ZRVS, itd.). Osnutki ustav opredeljujejo le položaj ZK, SZDL in sindikatov. Takšno stališče je mogoče zagovarjati z več argumenti:

Prvič, nova ustava želi dosledno afirmirati delavsko razredni značaj države in celotnega političnega sistema. Neločljiv del takšne narave oblasti je tudi vodilna idejna in politična vloga avantgardnih sil razreda, predvsem Zveze komunistov.⁸ Seveda bo Zveza komunistov svojo funkcijo avantgarde uresničevala le, »če bo njena dejavnost — zasnovana na najnaprednejših idejnih gibanjih in rezultatih družbenih ved — hkrati pod nenehno presojo in kontrolo socialistične prakse, se pravi, samostojne ustvarjalne akcije milijonov delovnih ljudi na njihovih delovnih mestih, v njihovih samoupravnih organizacijah in v njihovih komunah, ki so prva in delovnemu človeku najbližja manifestacija svobodne skupnosti proizvajalcev.«⁹ Vodilna idejno-politična vloga Zveze komunistov se kaže, preizkuša in potrjuje v njenem revolucionarnem delovanju znotraj delavskega razreda, torej v vseh oblikah njegovega samoorganiziranja, v vseh samoupravnih strukturah družbe. Ustavnopravno normiranje vodilne vloge ZK je ne le posledica njene odločilne zgodovinske vloge, ampak predvsem njene funkcije v razvijanju in utrjevanju delavsko razredne narave samoupravne socialistične demokracije.

Drugič, Socialistična zveza delovnih ljudi je kot splošna in najširša družbenopolitična organizacija bistveni sestavni del samoupravljanja. Njena vloga, položaj in naloge izhajajo iz narave samo-

⁶ Drugi kongres samoupravljavcev Jugoslavije, II. knjiga; Delavska enotnost, Ljubljana 1971, str. 69.

⁷ Dokumenti druge konference Zveze sindikatov Jugoslavije.

⁸ Edvard Kardelj: »Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb«, Komunist, Ljubljana 1973, str. 93.

⁹ Edvard Kardelj: »Nova ustava socialistične Jugoslavije«, Problemi naše socialistične graditve, knjiga VI., str. 76.

upravnih odnosov. Zato je SZDL opredeljena »kot tvoren dejavnik za politično dogovarjanje različnih družbenih subjektov, različnih nosilcev družbenih akcij«. ¹⁰ Z uveljavljanjem delegatskih odnosov se njeno mesto in tudi odgovornost v političnem sistemu še krepi. Takšen položaj SZDL je zahteval, da se v osnutkih ustave njeno mesto, pravice in dolžnosti normativno opredelevajo v mnogih členih ustave, posebej še v poglavju o temeljnih družbenopolitičnega sistema.

Tretjič, sindikat ima kot najširša enotna organizacija delavskega razreda pomembno mesto v oblikovanju družbenoekonomskih in političnih odnosov, pri odločanju o razširjeni reprodukciji, izpopolnjevanju sistema dohodka, pri usposabljanju delavcev za opravljanje družbenih funkcij, pri samoupravnem sporazumevanju in družbenem dogovarjanju, pri varstvu pravic delavcev in drugem. Skupaj s Socialistično zvezo ima pomembno vlogo pri uresničevanju delegatskega načela.

Četrtič, ustavni osnutek poudarja vlogo vseh družbenih organizacij in združenj občanov. V temeljnih načelih ustave je med nedotakljivimi temelji človekovega položaja in njegove vloge pri razvijanju demokratičnih političnih odnosov, ki omogočajo človeku, da uresničuje svoje interese in uveljavlja pravico samoupravljanja tudi z dejavnostjo »v družbenopolitičnih organizacijah in v društvih, ki jih sam ustvarja in po njih vpliva na razvoj družbene zavesti in širi pogoje za svojo aktivnost ter za uveljavljanje svojih interesov in pravic.« ¹¹ Dalje je v temeljnih načelih osnutka ustave SFRJ (in ustrezno tudi v osnutku republiške ustave) opredeljeno, da so »družbenopolitične organizacije kot oblika svobodnega političnega organiziranja delovnih ljudi na socialističnih temeljih sestavni del in aktiven dejavnik socialističnega samoupravnega sistema. Za uveljavljanje svojih skupnih interesov in razvijanje vsestranskih aktivnosti se delovni ljudje in občani svobodno združujejo tudi v družbene organizacije in društva.« ¹²

Osnutek ustave poudarja vlogo vseh družbenopolitičnih organizacij in združenj občanov. Organizacije in združenja, ki niso opredeljene v normativnem delu ustave, imajo več načinov, da vplivajo na procese samoupravnega odločanja in dogovarjanja. Naj omenimo le najpomembnejša.

1. Družbenopolitične organizacije in združenja občanov se neposredno prek delegatskih odnosov vključujejo v najširše družbenopolitične organizacije — Socialistične zveze delovnega ljudstva. V organizaciji, ki je najširši temelj samoupravljanja in hkrati mesto za dogovor vseh socialistično usmerjenih sil, in prek nje lahko vplivajo na vse subjekte samoupravnega in državnega odločanja. V organizacijsko-političnem okviru Socialistične zveze je treba omogočiti in doseči,

¹⁰ SZDL danes; Sedma seja RK SZDL Slovenije, Ljubljana 1970, str. 90.

¹¹ Osnutek ustave SFRJ, Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1973, str. 39.

¹² Osnutek ustave SFRJ, Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1973, str. 43.

da se bo lahko uveljavljal pluralizem avtentičnih interesov. Med važnimi nosilci tega pluralizma so tudi družbenopolitične organizacije in interesna združenja občanov. Socialistično zvezo bo treba še bolj organizacijsko-politično razviti in jo demokratizirati, da bo resnično sposobna opravljati funkcijo soočanja različnih interesov, ter jo usposobiti kot dejavnik interesne agregacije. Le tako bo resnično sposobna tvorno in odgovorno sodelovati v procesu samoupravnega odločanja in sporazumevanja. Dokument »SZDL danes« in kasnejše »Teze o nadaljnjem razvoju SZDL« so dobra podlaga za še hitrejši razvoj in usposobitev SZDL v tej smeri. Ustavni položaj SZDL, posebej še njeno mesto v razvijanju delegatskih odnosov, to imperativno terjaja.

② Družbenopolitične organizacije in interesna združenja pa lahko v skladu s temeljnimi načeli ustave, statuti organizacij združenega dela, komun in samoupravnimi interesnimi skupnostmi ter poslovniki o delu skupščin in organov samoupravljanja tudi neposredno sodelujejo v različnih fazah političnega oziroma samoupravnega procesa in dogovarjanja. Če samoupravni akti in poslovniki tega še ne omogočajo, jih bo treba v tem smislu spremeniti in dopolniti. Poslovník o delu skupščine SRS in njenih zborov konkretizira mnoga načela o sodelovanju družbenopolitičnih organizacij pri delu skupščine in njenih organov.¹³

Ustavno normiranje vloge družbenopolitičnih organizacij je pomembno tudi zato, ker se kot splošno načelo in norma uporablja pri formuliranju samoupravnih aktov in razvijanju samoupravnega prava sploh (statuti občin, organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti, samoupravnih interesnih skupnosti itd.). Statuti organizacij združenega dela v glavnem obravnavajo in normirajo položaj družbenopolitičnih organizacij, posebej sindikata, čeprav je praksa zelo različna. Velja omeniti, da se je v obdobju med letoma 1964—1970 zmanjšalo število organizacij združenega dela, ki so v svojih samoupravnih aktih opredelile položaj, vlogo in funkcije družbenopolitičnih organizacij.¹⁴ Morda je bilo temu vzrok tudi mnenje, da pravno normiranje vloge in položaja družbenih organizacij pomeni specifično obliko njihovega »podržavljenja«. Ker smo bili v tem obdobju priče mnogih izrazito tehnokratskih stališč o razvoju samoupravljanja, lahko trdimo, da so tehnokratske tendence marsikje dobile svoje mesto v samoupravnih aktih organizacij združenega dela. S tem seveda ne trdimo, da je problem pravnega normiranja druž-

¹³ Člen 83 sprememb in dopolnil poslovnika skupščine SR Slovenije se glasi: »Družbenopolitične organizacije, organizacije združenega dela in druge organizacije, krajevne in druge samoupravne skupnosti, državni organi in občani lahko v skupščini SR Slovenije sprožijo pobudo za izdajo zakona ali drugega splošnega akta (zahteva za izdajo zakona ali drugega splošnega akta).«

¹⁴ Pavle Vindišar: »Družbenopolitične organizacije v podjetju«. Analiza statotov gospodarskih organizacij, 1970. Republiški svet Zveze sindikatov Slovenije, Center za raziskovanje javnega mnenja, Ljubljana 1971.

benopolitičnih organizacij v samoupravnih aktih v celoti jasen in tudi popolnoma razčiščen. Ustavnopravno normiranje mesta in vloge družbenopolitičnih organizacij in združenj je pomembno tudi kot splošna norma pri oblikovanju zakonskih predpisov, posebej tistih, ki obravnavajo in določajo položaj, vlogo in odnose človeka v družbeno-ekonomskih in političnih odnosih.

II

Vprašanje ustavnega normiranja političnih organizacij je aktualno z več vidikov. Razvoj ustavnosti v svetu in tudi pri nas pozna več faz. Politična teorija določene dobe, predvsem pa narava družbenih odnosov, sta pogojevali odnos med političnimi strankami in ustavo. Prve pisane ustave so v glavnem normirale le pravico združevanja in zborovanja. Povzemale so načela, ki jih je proklamirala francoska revolucija, in tako so še danes del klasičnih političnih pravic ter so sprejeta tudi v mnoge mednarodne akte. Odnos med strankami (ki so bistven konstitutivni element meščanske demokracije) in ustavami je bil v zgodovinskem razvoju v posameznih državah različno urejen. Anglosaške države so ob hitrem razvoju strank le-te odkrito priznavale in jih smatrale za tvorno institucijo ustavnega sistema. V celinski Evropi je takratna vladajoča ideologija in ustavna teorija pod vplivom naravnopravnih teorij in revolucijskega prava stranke dolgo prikrivala. Nekateri znanstveniki ločijo štiri glavna obdobja v razvoju tega odnosa.¹⁵ V prvem obdobju je državna oblast strankam nasprotovala, v drugem jih ignorira, pozneje pa je prišlo do njihove oficialne inkorporacije v ustavni sistem.¹⁶ Vzporedno z družbenoekonomskimi in političnimi spremembami in tudi premiki v pojmovanju ustavnosti se je delno že po prvi svetovni vojni, predvsem pa po drugi, začel proces oficialne inkorporacije političnih strank v ustave, proces vse večjega pravnega normiranja položaja, vloge in funkcij političnih strank. To velja bolj ali manj za vse družbene sisteme.

Ustave socialističnih držav na bolj ali manj podoben način obravnavajo položaj političnih strank. Leninska ustava Ruske socialistične federativne republike (1918) je bila še brez določb o političnih strankah, ravno tako prva ustava ZSSR 1924. leta. Vlogo in položaj partije boljševikov kot vodilne idejno-politične sile v družbi je normirala ustava ZSSR leta 1936. Ker ustava nima splošnih načel (preambule), ampak le normativni del, je položaj družbenopolitičnih organizacij pravno normiran v tem delu. Člen 126 ustave ZSSR opredeljuje položaj družbenih organizacij takole: »V skladu z interesi de-

¹⁵ Triepel: »Die Staatsverfassung und die politischen Parteien«, 1928. Citirano po prispevku G. Kušjeja: »Politične stranke in ustava«, Zbornik »Aktualni problemi politične znanosti«, Visoka šola za politične vede, Ljubljana 1966.

¹⁶ O tem procesu in odnosu obširno razpravlja dr. Gorazd Kušej v prispevku »Politične stranke in ustava«. Zbornik »Aktualni problemi politične znanosti«, Visoka šola za politične vede, Ljubljana 1966.

lovnega ljudstva in v cilju razvijanja organizacijske iniciative in politične aktivnosti ljudskih množic je državljanom ZSSR zajamčena pravica združevanja v družbene organizacije: sindikate, zadružna združenja, mladinske organizacije, športne organizacije in obrambne organizacije, kulturna, tehnična in znanstvena društva. Najbolj dejavni in osveščeni državljani iz vrst delavskega razreda in drugih plasti delovnih ljudi se združujejo v vsezvezno komunistično partijo (boljševikov) — danes KP SZ — ki je avantgarda delovnih ljudi v njihovem boju za krepitev in razvoj socialistične ureditve in je jedro vseh organizacij delovnih ljudi, tako družbenih kakor državnih.« V 141. členu ustave ZSSR pa je zapisano, da imajo izključno pravico določanja kandidatov »družbene organizacije in združenja delovnih ljudi, komunistične partijske organizacije, sindikati, združene organizacije, mladinske organizacije in kulturna društva«. ¹⁷ Po XX. kongresu KP SZ je bilo mnogo razprav o vlogi družbenih organizacij. V programu KP SZ je rečeno, da se v »obdobju razvite graditve socializma večja vloga družbenih organizacij, posebno pa se večja vloga sindikatov kot šole upravljanja, šole gospodarjenja in šole komunizma«. ¹⁸ V politični literaturi SZ so prisotne tri glavne koncepcije, načini o večanju vloge družbenopolitičnih organizacij. *Prvič*, v družbi se razvijajo novi odnosi, ki ne zahtevajo več državnega reguliranja, temveč jih regulirajo družbene organizacije; *drugič*, družbene organizacije prevzemajo funkcije, ki so jih prej opravljali državni organi; *trejič*, širi se krog vprašanj, katera državni organi rešujejo (obvezno) skupaj ali v soglasnosti z ustrežno družbeno organizacijo. ¹⁹ V programu KP SZ o preobrazbi socialistične državnosti v komunistično družbo je predviden prenos mnogih funkcij države na družbene organizacije, posebno na sindikate, in postopno zraščanje sindikatov in sovetov. V pozitivni zakonodaji so položaj in funkcije sindikatov podrobneje opredeljeni. Poglavitne funkcije sindikatov so opredeljene predvsem v sferi reguliranja delovnih pogojev in varstva delovnih pravic, na področju socialnega zavarovanja, sodelovanja v organizaciji in upravljanju v gospodarstvu ter kulturno izobraževalne in kontrolne funkcije. Konkretna določila o družbenopolitičnih organizacijah, posebno še o sindikatu, ima tudi ustava NDR. ²⁰ Tudi ustave drugih socialističnih držav imajo podobna določila.

Ni naš namen idejno teroretično ocenjevati pomen in značaj ustavnega normiranja družbenopolitičnih organizacij v ustavah socialističnih držav in v njihovi pozitivni zakonodaji. Želeli smo le poudariti nekatere elemente in vidike ustavnopravnega normiranja

¹⁷ Ustava SSSR, srbohrvatska izdaja, Beograd 1945.

¹⁸ Program KP SZ, XXII. s'ezd KP SS, Gospolitizdat, Moskva 1962.

¹⁹ Obširneje o tem Živko Marković: »Koncepcije KP SS o razvitku socijalističke demokratije«, Kronometar, Beograd 1970, str. 255—265.

²⁰ O mestu sindikatov v ustavi ZSSR in NDR glej razpravo M. Miljanovića: »Sindikati v ustavi SSSR in NDR« — Publikacija, Savez sindikata Bosne i Hercegovine o ustavnim i statutarnim rešenjima. Studijski centar Gradske konferencije SK BiH, Sarajevo 1972.

družbenih organizacij v teh ustavah. Značaj družbenoekonomskih in političnih odnosov, koncepcija socialistične demokracije in njeno ureničevanje v praksi, koncepcije o vlogi države v graditvi socialistične družbe v bistvu opredeljujejo tudi značaj in pomen pravnega normiranja družbenopolitičnih organizacij v ustavi in v zakonodaji. Kakršnokoli mehanično enačenje in poenostavljene paralele zato niso upravičene.

V obdobju, ki je za nami, je bila velikokrat prisotna dilema — in na specifičen način je aktualna tudi danes — ali ne pomeni ustavnopravno normiranje položaja in vloge družbenopolitičnih organizacij neke oblike njihovega »podržavljanja«. Ni naš namen razpravljati o vseh idejno teoretičnih razsežnostih tega vprašanja. Odgovor na to vprašanje ni možen in ne more biti ustrezen, če se giblje le v okviru klasičnih ustavnopravnih kategorij. Realen odgovor je možen le, če izhajamo iz celovitega koncepta socialistične samoupravne demokracije s posebnim poudarkom na spremenjenih družbenoekonomskih in političnih odnosih in položaju človeka v združenem delu in drugih oblikah njegovega samoorganiziranja ter iz premikov v pojmovanju ustavnosti.

Izhajajoč iz koncepcij osnutka ustav SFRJ in SRS in izhodišč za pripravo stališč in sklepov X. kongresa ZK Jugoslavije, lahko trdimo, da je dilema o podržavljanju družbenih organizacij v svoji osnovi lažna. Kjer se ta teza pojavlja, je plod nerazumevanja bistva samoupravne socialistične demokracije ali pa idejno teoretičnih koncepcij, ki so v nasprotju s temeljno usmeritvijo organiziranih socialističnih sil in tudi koncepcijo ustavne reforme. Brez pretenzije, da damo obširnejšo argumentacijo k omenjeni tezi, naj navedemo, poleg stališč, ki smo jih obravnavali že v uvodu, le dve izhodiščni tezi:

1. Spremembe v značaju ustave in premiki v pojmovanju ustavnosti. Že ustava iz leta 1963 ni klasična ustava — a nova bo še mnogo manj — ki opredeljuje predvsem elemente državnosti; nova ustava je vse bolj temeljna listina samoupravljanja in socialistične demokracije sploh. Zato je razumljivo, da ima tudi ustavno normiranje položaja družbenih organizacij drugačen značaj in ga lahko ocenjujemo le v tem kontekstu.

② Osnutki ustav opredeljujejo temeljna načela o položaju, vlogi in funkciji družbenopolitičnih organizacij v sistemu samoupravne demokracije ter (sedanji osnutki mnogo bolj kot dosedanje ustave) tudi položaj in funkcije organizacij v konkretnem mehanizmu socialistične demokracije. Konkretizacija temeljnih načel v normativnem delu ustave želi okrepiti vlogo, odgovornost in pravice organizacij v procesu odločanja na vseh ravneh. Skladno z večanjem njihovih pravic raste tudi njihova politična odgovornost. Naj omenimo le odgovornosti, dolžnosti in pravice družbenopolitičnih organizacij v oblikovanju delegatskih odnosov, uveljavitvi novega položaja človeka v družbenoekonomskih odnosih, vplivanje in tudi odgovornost za skladno funkcioniranje samoupravnega sistema, itd, itd. Te in druge na-

loge so in bodo velik izpit tudi za vlogo družbenopolitičnih organizacij v političnem sistemu; odtod tudi potrebe po njihovi nadaljnji kadrovski in organizacijski ter politični krepitvi kot tudi nadaljnji demokratizaciji. Le če bo osnovna struktura članstva imela prevladujoč vpliv na vse procese odločanja v organizaciji in če bodo samoupravna socialistična ideologija in vrednote programsko teoretični, moralni in delovni temelj njihovega delovanja, bo vpliv in odgovornost organizacij resnično idejno-politična osnova samoupravnega sistema.

Ustavne norme ne omejujejo in tudi ne bi smele omejevati avtonomnosti družbenopolitičnih organizacij, samostojnosti njihovega delovanja in ne predpisujejo načel njihovega samoorganiziranja. Zagotovljena je njihova programsko politična (na socialistično samoupravnem temelju), organizacijska in pravna individualnost in samostojnost. Notranje odnose, strukturo in druge relacije regulirajo organizacije same.²¹ Ustavne norme urejajo predvsem položaj družbenopolitičnih organizacij v samoupravnem in političnem procesu in konkretne možnosti vplivanja na državne in samoupravne odločitve. Organizacije in združenja svojo idejno-politično nalogo in odgovornost uresničujejo tudi v pravici do zakonodajne iniciative, pravici do amandmajev k vsem aktom skupščinskih in samoupravnih organov, pravici udeležbe na sejah samoupravnih in drugih organov, pravici do postavljanja vprašanja, pravici zahtevati obvestila, pravici, da so obveščeni o delu skupščine in samoupravnih organov, itd.²²

Ustavno normiranje položaja in vloge družbenopolitičnih organizacij in njihovega mesta v institucionaliziranih političnih procesih samo po sebi ne more razmer bistveno spremeniti, ne more zagotoviti proklamirane in željene vloge zavestnih organiziranih sil v samoupravnih organih. To bo mogoče dosegati v konkretnih družbeno-ekonomskih in političnih razmerah le z dejavnostjo organizacij, predvsem množice članstva, z boljšo organiziranostjo in večjo učinkovitostjo, skratka, z uveljavljanjem novega in tudi v spopadu z vsem, kar takšno vlogo onemogoča.

III

Osnutka ustav SFRJ in SRS ohranjata v temeljnih načelih najvažnejše opredelitve, ki so bile že v ustavah iz 1963. leta in dopol-

²¹ Seveda mora biti delovanje organizacij v skladu s temelji družbenoekonomskih in političnih odnosov. Osnutek ustave poleg določila o svobodi združevanja (člen 147 osnutka ustave SFRJ) v temeljnih načelih to svobodo omejuje z določilom: »Kakršnokoli združevanje, organiziranje in delovanje, ki bi bilo naperjeno proti samoupravni socialistični ureditvi, je protiustavno.« (Temeljna načela, IV.)

²² Pravice in oblike sodelovanja družbenih organizacij in združenih občanov v političnem (posebej še zakonodajnem) procesu (procesualna določila) obširno obravnava Poslovnik skupščine SR Slovenije (1967), skupaj s spremembami in dopolnitvami (1972). Seveda je vprašanje, koliko so vse organizacije (članstvo in vodstva) seznanjene z določili poslovnika. Podobna določila bi morali vsebovati poslovniki (ali drugi akti) temeljnih organov vseh samoupravnih skupnosti.

nitvah ustave (SRS). Delno pa jih razširjata (določbe o družbenopolitičnih organizacijah v II., IV. in VII. poglavju temeljnih načel osnutka ustave SFRJ in v ustreznih poglavjih republiške ustave).²³ Osnutka ustav se razlikujeta od dosedanjih rešitev tudi po tem, da ne ostajata le pri natančnejši opredelitvi vloge in funkcij družbenopolitičnih organizacij v posebnem poglavju temeljnih načel, temveč so opredelitve funkcij in naloge organizacij vtakane in funkcionalno vključene v mnoga določila temeljnih načel ustav in še posebej v njuna normativna dela.

Opredelitev Zveze komunistov je z manjšimi spremembami enaka, načela o socialistični zvezi so širše formulirana, a nekatera določila so nova. Nova je načelna opredelitev vloge SZDL ter vseh organiziranih socialističnih sil v uresničevanju delegatskih razmerij, nadalje določila o zagotovitvi obveščanja delovnih ljudi in občanov ter vpliv na sredstva obveščanja, novo je tudi ustavno določilo, da so družbenopolitične skupnosti dolžne v mejah svojih pravic in dolžnosti zagotavljati socialistični zvezi materialne in druge pogoje za uresničevanje njenih ustavnih funkcij itd.

Osnutek širše obravnava položaj sindikatov in njihove funkcije v družbenoekonomskih in političnih odnosih, posebno še v delegatskih razmerjih (skupaj s Socialistično zvezo). Vnešenih je več novosti, ki tekst ustave izboljšujejo.

Naj navedemo le nekatere izboljšave in dopolnitve, ki zadevajo krepitev ustavnega položaja sindikatov in njihovo vlogo v družbi. Delavci, prostovoljno organizirani v sindikatu, »se zavzemajo za tak družbeno ekonomski položaj in za tako svojo vlogo v družbi in političnem sistemu, ki ustreza interesom in težnjam delavskega razreda«. In dalje: sindikat se zavzema »za najširšo udeležbo delavcev pri izvrševanju funkcij oblasti in pri upravljanju družbenih zadev, za uresničevanje vpliva delavcev na ekonomsko politiko, za usposabljanje delavcev za opravljanje samoupravnih in drugih družbenih funkcij«. Tekst, ki govori o sindikatu, je zelo zgoščen in zato premalo pregleden.

V dosedanji javni razpravi so izrekli pripombe, zakaj osnutek republiške ustave ni zadržal nekaterih določil, ki jih vsebuje XXXI. dopolnilo k ustavi SRS (npr. pravica sindikata da terja izdajo zakona in drugih aktov, pravica do postavljanja vprašanj samoupravnim, predstaviškim in upravnim organom, pravica do obvestil in drugo). Ta vprašanja so zdaj enotno urejena za vse družbenopolitične organizacije — s posebej opredeljeno vlogo SZDL in sindikatov. Načelna določila o tem vsebuje 156. člen osnutka ustave SRS: »Skupščina je dolžna obravnavati pobude in predloge, ki jih dá organizacija socialistične zveze delovnega ljudstva ali organizacija sindikatov in ju obvesti o stališčih, ki jih je sprejela, in o razlogih zanje«. Opozorimo

²³ Ni naš namen parafrazirati ali pojasnjevati posamična določila o družbenopolitičnih organizacijah v osnutkih ustav. Teh določil je mnogo in jih razumemo le, če izhajamo iz celotnega besedila ustave.

naj tudi na 331. člen osnutka republiške ustave, ki v celoti povzema prej omenjeni 156. člen iz dela ustave o temeljnih skupščinskega sistema, ter 348. člen osnutka ustave SRS (področje in delo skupščine SRS), ki določa, da »zahtevo za izdajo zakona (smiselno bi bilo dodati: ,ali drugega splošnega akta') lahko dajo tudi gospodarska zbornica, samoupravne organizacije in skupnosti, družbenopolitične organizacije, društva in občani«. To določilo je usklajeno in delno tudi izhaja iz 194. člena osnutka ustave SRS (poglavje o svoboščinah, pravicah, dolžnostih in odgovornosti človeka in občana). Poslovnik skupščine SRS z dopolnili in spremembami podrobneje obravnava in določa proceduralne norme, ki zadevajo to področje.

V I. poglavju osnutka ustave SFRJ (člen 57) in osnutka ustave SRS (člen 61) so določene tudi pravice in dolžnosti družbenopolitičnih organizacij pri usklajevanju odnosov v družbeni reprodukciji in usmerjanju razvoja. Omenjena člena ustav določata, »da delavci v združenem delu ter njihove organizacije združenega dela in poslovnega združenja določajo skupaj z drugimi delovnimi ljudmi ter s samoupravnimi organizacijami in skupnostmi in s sindikati ter drugimi družbenopolitičnimi organizacijami z družbenim dogovorom skupne interese in cilje gospodarskega in družbenega razvoja v občini, avtonomni pokrajini, republiki in federaciji.« (Podčrtal S. K.)

Sindikati oziroma delavci, organizirani v sindikatu, imajo določene funkcije tudi v družbenoekonomskih odnosih v pogojih dela s sredstvi, ki so lastnina občanov. Osnutek ustave (čl. 63 SFRJ in 67 SRS) določata, da so kolektivne pogodbe bistven element uveljavljanja odnosov v dejavnostih s sredstvi, ki so lastnina občanov. »Pogodbo o zaposlitvi sklenejo delovni ljudje, ki zaposlujejo delavce in ti delavci v skladu s kolektivno pogodbo, ki jo skleneta sindikalna organizacija in ustrezna gospodarska zbornica oziroma drugo splošno združenje, v katerem so zastopani delovni ljudje, ki z osebnim delom samostojno opravljajo dejavnost.« (Podčrtal S. K.)

Omeniti velja tudi pravico in dolžnost sindikata, da delegira člane v razpisno komisijo organizacije združenega dela (imenuje jo delavski svet), ki pripravi predloge za imenovanje poslovnih organov (ki jih imenuje delavski svet). Organizacije sindikata neposredno sodelujejo tudi pri sklepanju samoupravnih sporazumov, kadar se z njimi urejajo pravice delavcev, in so tudi dolžne skrbeti za njihovo izvajanje. Ravno tako sindikat in druge družbenopolitične organizacije sodelujejo kot aktiven dejavnik pri družbenih dogovorih. Družbenopolitične organizacije imajo konkretno vlogo in odgovornost tudi pri družbenem varstvu samoupravnih pravic in družbene lastnine. Osnutka ustav predvidevata, da lahko postopek za varstvo samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine začne samoupravni javni pravobranilec tudi na pobudo sindikata in drugih družbenopolitičnih organizacij. (Podčrtal S. K.)

Posebno pomembne so vloga in funkcije družbenopolitičnih organizacij pri oblikovanju in delovanju družbenopolitičnega sistema.

Osnutka ustav konkretizirata v normativnem delu mnoga določila temeljnih načel, ki govore o razredni naravi socialistične samoupravne demokracije in vlogi organizirane zavesti v tem procesu. Osnutek zvezne ustave (84. člen) in osnutek republiške ustave (110. člen) določata, da je delo državnih organov, organov upravljanja in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter *družbenopolitičnih organizacij in društev javno*. (Podčrtal S. K.)

Položaj družbenopolitičnih organizacij v družbenopolitičnem sistemu je opredeljen v uvodnih členih teh poglavij (76. člen osnutka ustave SFRJ in 102. člen osnutka ustave SRS). Osnutek ustave SRS ima naslednjo opredelitev: »Delavski razred in vsi drugi delovni ljudje uresničujejo oblast in upravljajo druge družbene zadeve, organizirani v samoupravnih organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih in v *razrednih in drugih družbenih organizacijah*« (podčrtal S. K.). Nedvoumna in jasna opredelitev družbenopolitičnih organizacij kot konstitutivnega elementa družbenopolitičnega sistema samoupravne socialistične demokracije.

Določila osnutka ustave SRS o razvijanju samouprave v krajevni skupnosti predvidevajo, da krajevna skupnost sprejme statut po razpravi v organizaciji Socialistične zveze (127. člen osnutka). Tudi ustanovitev krajevne skupnosti ali združitve z drugo se izvede po razpravi, sprejetih stališčih in dogovoru v organizacijah Socialistične zveze.

Zelo pomembna določila o vlogi družbenopolitičnih organizacij v konkretnem političnem procesu so določila, ki zadevajo temelje skupščinskega sistema, posebno še oblikovanje delegatskih razmerij. Razvijanje delegatskih razmerij je pomemben, lahko bi dejali, revolucionaren korak v razvijanju socialističnega samoupravljanja, pomemben odmik od skupščinskega sistema, ki je zadrževal mnoge elemente klasično predstavniške demokracije kot tudi birokratsko-etatiističnih razmerij. Vloga, funkcije in odgovornost družbenopolitičnih organizacij z Zvezo komunistov na čelu so izredno velike. Ne gre le za konkretno vlogo SZDL in sindikata v kandidacijskem postopku, temveč za celotno politično odgovornost nasploh. Delegatska razmerja bodo doživela resnično afirmacijo le z uveljavitvijo položaja delovnega človeka v temeljnih proizvodnih odnosih v združenem delu, v krajevni skupnosti in drugih oblikah neposredne demokracije. Učinkovito funkcioniranje in usklajeno delovanje vseh političnih in samoupravnih subjektov je pogoj za resnično uveljavljanje delegatskih razmerij. To bo hkrati tudi velik izpit za družbenopolitične organizacije same, za uveljavljanje takšne vloge, ki bo krepila socialistično vsebino samoupravljanja in oblikovala napredno zavest.

Osnutka ustave SFRJ in SRS določata, da kandidacijski postopek izvedeta organizaciji socialistične zveze in sindikatov v sodelovanju z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami (116. člen osnutka ustave SFRJ in 142. člen osnutka ustave SRS). Da imajo v tem procesu pomembno vlogo tudi organizacije zveze komunistov

in še posebej komunisti v družbenopolitičnih organizacijah, ni potrebno poudarjati. To izhaja tako iz splošnih načel o vodilni idejno politični vlogi ZK kot tudi iz načel o kadrovske politiki v družbi, za katere se zveza komunistov zavzema.

Pomembna so tudi določila, da delegacije pri svojem delu sodelujejo z družbenopolitičnimi organizacijami in uporabljajo izsledke strokovnega in znanstvenega dela (118. člen osnutka zvezne ustave, 145. in 146. člen osnutka republiške ustave).

Družbenopolitično in ekonomsko usposabljanje delegacij za opravljanje odgovornih samoupravnih funkcij spada v krog tistih vprašanj, ki jim bodo morale družbenopolitične organizacije posvetiti posebno skrb. Z afirmacijo delegatskih razmerij se mora bistveno razširiti krog delavcev in drugih delovnih ljudi, ki bodo sodelovali pri sprejemanju družbenih odločitev na samoupravni način. Te odločitve ne more sprejemati ozka profesionalno politična elita, ampak le demokratično izvoljeni delegati vseh sfer združenega dela. Samoupravljaljske izkušnje, uveljavljanje avtentičnega interesa delavskega razreda in vloge napredne zavesti, všteti znanost, so v samoupravljaljskem procesu temeljne prvine. Družbenopolitične organizacije, posebno še SZDL in sindikati, imajo pri tem nadvse pomembno splošno usmerjevalno kot tudi zelo konkretno, v osnutkih ustav predvideno vlogo, funkcijo in tudi odgovornost. Če bodo same organizacijsko-politično sposobne, če bodo imele razvite demokratične odnose, v katerih bo prevladoval vpliv baze, bodo lahko te svoje funkcije in odgovornost tudi uspešno izpolnile.

Osnutka ustav predvidevata tudi konkretne funkcije družbenopolitičnih organizacij pri oblikovanju politično izvršilnih in drugih organov skupščine, sodelovanje najvidnejših predstavnikov ZK in SZDL v predsedstvu Socialistične republike Slovenije oziroma predsedstvu splošnega zbora občine. V predsedstvu SFRJ je po položaju le predsednik Zveze komunistov Jugoslavije.

Osnutka ustav pomenita precejšen premik pri institucionalnem vključevanju družbenopolitičnih organizacij v procese političnega in samoupravnega odločanja. S tem se veča njihova možnost vplivanja, pa tudi odgovornost za to, da bo demokratično in učinkovito funkcioniral celotni samoupravni sistem, od temeljnih organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti, interesnih samoupravnih skupnosti, občine, republike in avtonomnih pokrajev do federacije.

Ustava o samoupravljanju v organizacijah združenega dela

1. Novost: poslovodni organi

Osnutek nove ustave SFR Jugoslavije prinaša tudi pomembne novosti glede organizacije upravljanja v organizacijah združenega dela. Največja novost sta nedvomno individualni in kolegijski poslovni organ organizacije združenega dela.

Poglejmo na kratko, kako ureja osnutek zvezne ustave samoupravljanje v organizacijah združenega dela. Pomembna so tale določila:

a) delavci uresničujejo samoupravljanje v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela z odločanjem na zborih in z referendumom, po delegatih v organe upravljanja, ki jih sami neposredno volijo in odpoklicujejo, ter z nadzorom nad izvrševanjem odločitev in nad delom organov in služb (85. člen);

b) temeljne in druge organizacije združenega dela imajo delavski svet ali drug ustrezen organ upravljanja (86. člen);

c) delavski svet ali drug ustrezen organ upravljanja temeljne ali druge organizacije dela prepušča izvrševanje nekaterih funkcij svojim kolegijskim izvršilnim organom (86. člen);

d) organizacija združenega dela ima individualni in kolegijski poslovodni organ (91. člen), ki ga imenuje in razrešuje delavski svet ali drug ustrezen organ upravljanja;

e) skupnosti temeljnih organizacij združenega dela imajo organe upravljanja v skladu s samoupravnim sporazumom o združitvi (86. člen); tako se v delovni organizaciji in v sestavljeni organizaciji združenega dela poleg delavskega sveta ali drugega ustreznega organa upravljanja ustanovi tudi skupščina ali konferenca samoupravljalcev (88. člen); isto velja tudi za poslovna združenja.

2. V čem so spremembe?

Opisana shema se od sedanjega sistema razlikuje predvsem v tem:

a) Neposredno odločanje na zborih in referendumih ostaja temeljna oblika neposrednega samoupravljanja. Ker bodo TOZD predvidoma številčno manjše, kot so bile sedanje delovne organizacije, bo

(morda) dejanska možnost delavcev (ki niso člani delegacij — torej večina delavcev) večja.

b) Novi predlog odpravlja — ali vsaj nikjer ne omenja — s 15. amandmajem (leta 1968) uveljavljene individualne izvršilne organe delavskega sveta.

c) Predlog ustave ni povsem jasen glede kolektivnih izvršilnih organov delavskega sveta (ki jih je prav tako uvedel 15. ustavni amandma, sprejet 1968). Če 86. člen omenja, da delavski svet prepušča nekatere izvršilne funkcije svojim kolegijskim izvršilnim organom (govori torej o kolegijskih izvršilnih organih v množini), pa kasnejši členi (90. člen npr.) govorijo le o enem samem kolegijskem izvršilnem organu.

d) Predlog ustave ponovno postavlja zahtevo, da mora biti sestav delavskega sveta ustrezen sestavu delavcev temeljne organizacije zdrženega dela in da mora zagotavljati, da so v njem zastopani delavci vseh delov delovnega procesa (87. člen). Ne postavlja pa omejitev v odstotkih, kakršne smo poznali iz nekoliko starejših zakonov o volitvah samoupravnih organov.

e) Uvaja nova organa — individualni in kolegijski poslovodni organ.

Novosti torej so in to toliko pomembne, da je pravzaprav nerazumljivo, zakaj jim ne posvečamo več pozornosti. Dosedanja javna razprava se teh sprememb skoraj ni dotaknila, ustavlja se predvsem ob delegatskih razmerjih in skupščinskem sistemu. Pojasnilo, da so samoupravljanje v organizacijah zdrženega dela uredili že sprejeti in javno obravnavani ustavni amandmaji, ne drži, saj gre za bistvene novosti, za »amandmaje k amandmajem«, zlasti k znanemu petnajstemu dopolnilu. Zato si moramo vsebino pogloblje ogledati.

3. Položaj poslovodnih organov

Iz doslej povedanega bi lahko sklepali, da individualni in kolegijski poslovodni organi niso pravzaprav nič drugega kot nova iména za prejšnji običajni individualni ali kolektivni izvršilni organ delavskega sveta. Pri uveljavljanju petnajstega ustavnega amandmaja je namreč 33,4 % delovnih organizacij sprejelo odločitev, da bodo imele le en sam individualni izvršilni organ,¹ torej direktorja. Marsikje pa so prejšnji upravni odbor preimenovali v »poslovni odbor«. Poslovni odbor je bil potemtakem le izvršilni organ delavskega sveta — njegov edini izvršilni organ ali eden izmed organov.

Druga določila o poslovnih organih, ki jih vsebuje predlog ustave, dokazujejo, da ne gre le za nova iména teh organov, ampak tudi za novo funkcijo in nov položaj. Menim, da to še posebej dokazujeta tile določili:

¹ Vir: Analiza statutov gospodarskih organizacij 1970-I. Center za raziskovanje javnega mnenja pri sindikatih Slovenije, Ljubljana, februar 1971, str. 19.

a) Predlog ustave (92. člen) dopušča, da mandatna doba individualnega poslovnega organa in članov kolegijskega poslovnega organa traja štiri leta. Medtem pa za člane organa upravljanja (delavskega sveta ali drugega ustreznega organa) in njegovega kolegijskega izvršilnega organa določa, da ne morejo biti izvoljeni za več kot za dve leti (90. člen). Hkrati 90. člen tudi izrecno določa, da nihče ne more biti dvakrat zapored izvoljen v isti organ upravljanja ali v njegov kolegijski izvršilni organ. Za poslovodna organa ni predvidena takšna ali podobna omejitev.

b) Predlog ustave dopušča možnost, da so posamezni delavci po položaju člani kolegijskega poslovnega organa. Ker je to izredno pomembno določilo, dobesečno navajam prvi stavek drugega odstavka 92. člena osnutka ustave SFRJ: »Individualni poslovni organ in člani kolegijskega poslovnega organa se imenujejo po javnem razpisu na predlog razpisne komisije pod pogoji, ki jih določa statut v skladu z zakonom, razen če je v statutu določeno, da so posamezni delavci v temeljni organizaciji združenega dela po položaju člani kolegijskega poslovnega organa.« Članstvo po položaju sicer ni uza- konjeno kot pravilo, možnost takšnega članstva pa je povsem nedvoumna — le zapisati jo je treba v statut.

4. Kolegijski poslovodni organ je kolegij?

Opisani položaj in funkcija individualnega in kolegijskega poslovnega organa dopuščata, da ju z majhnim tveganjem, da smo se zmotili, identificiramo v sedanji organizacijski strukturi. Gre za direktorja delovne organizacije in za (strokovni) kolegij. Osnutek ustave za delovno funkcijo teh dveh poslovodnih organov določa, »da vodita in usklajujeta to poslovanje organizacije, pripravljata in izvršujeta sklepe delavskega sveta oziroma drugega ustreznega organa upravljanja in njegovega kolegijskega izvršilnega organa ter opravljata druge zadeve v skladu s statutom, samoupravnim sporazumom o združitvi ter z drugimi splošnimi akti organizacije združenega dela in z zakonom« (91. člen). Nadalje isti člen določa, da je poslovodni organ (ni jasno ali gre za individualni organ, za kolegijski organ ali za oba) pri delu samostojen, odgovarja pa delovni skupnosti in organom upravljanja organizacije združenega dela, za zakonitost dela in za izpolnjevanje z zakonom določenih obveznosti organizacije združenega dela pa v skladu z zakonom odgovarja družbeni skupnosti.

Torej gre očitno za dolžnosti, ki so jih doslej opravljali direktor delovne organizacije, poklicni tajnik samoupravnih organov, kolegij, nekateri kolektivni izvršilni organi itn. Osnutek položaj direktorja spreminja manj kakor pa položaj kolegija. Strokovni kolegij smo vse doslej odločno opredeljevali le za pomožni strokovno-posvetovalni organ direktorja, ne pa za organ z legaliziranimi pristojnostmi odločanja. Da ne bi bili v dvomu, da gre res za kolegij, kaže opomniti še na nekaj dejstev. Kolegij, zlasti ožji strokovni kolegij, praviloma

sestavljajo (generalni) direktor in direktorji (vodje, šefi) sektorjev. Za večino teh je že doslej veljalo, da so vodilni delavci ali celo individualni izvršilni organi. Bili so podvrženi reelekciji, izvoljeni po »javnem razpisu na predlog razpisne komisije pod pogoji, ki jih določa statut v skladu z zakonom . . .« Ta dikcija sedanjega 92. člena je torej povsem uporabna tudi zanje.

Čemu lahko rabijo te spremembe?

5. Ali so predvidene spremembe potrebne?

Pogosto spreminjanje nazivov organov, reorganizacije ipd. so se pri nas že tako uveljavile, da že zaradi pogostosti zgublajo vsaj polovico učinkovitosti. Prepogoste spremembe ovirajo ali vsaj ne dopuščajo, da bi se lastnosti nekega sistema dokončno izoblikovale in pokazale svojo kvaliteto. Družba, ki se razvija tako hitro kot naša, ki tako hitro kot naša spreminja svojo notranjo podobo, mora računati tudi s spreminjanjem institucionalne ureditve. Seveda pa vsake spremembe ni mogoče vnaprej opravičevati z razvojem. Ena naših znanih zablod je »normativni optimizem«, katerega zagovorniki so prepričani, da delovni ljudje komaj čakajo, da bodo lahko uresničevali neko novo spremembo — delali nove sporazume, nove pravilnike, nove statute, znova in znova organizirali javne razprave itn. V bistvu gre pri tej težnji za poskus manipuliranja, za zaviranje ustvarjalnosti in za omejevanje iniciative zgolj na izvajanje, na onemogočanje udeležbe pri ustvarjanju politike itn.

Zato ne bo odveč vprašanje, ali je ustanavljanje poslovnih organov res nujno in kakšne posledice bo imelo. Z drugimi besedami gre za to, da ocenimo, ali so posledice uveljavljanja 15. amandmaja res takšne in tako negativne, da je potrebna nova shema upravljanja v delovnih organizacijah.

Znano je, da so že na prvem kongresu delavskih svetov leta 1957 zahtevali, naj bi bila organizacija samoupravljanja v delovnih organizacijah bolj svobodna. Ko smo to zahtevo leta 1968 končno uzakonili (15. amandma!), so bili nekateri mnenja, da je zahteva še preuranjena in da nanjo nismo dovolj pripravljeni. Prve izkušnje ob uresničevanju tega ustavnega dopolnila so res pokazale vrsto odklonov, ki so jim bili kos šele organizirani naporu Zveze komunistov in sindikatov. Vendar spomnimo se, da smo takrat za glavne nepravilnosti ocenili prav poskuse, da se kolegiji v delovnih organizacijah postavijo za kolektivne izvršilne organe delavskih svetov. Članstvo v teh organih bi bilo zagotovljeno s položajem na delovnem mestu (praviloma direktor in direktorji sektorjev). Spomnimo se, da so takrat sindikati ponekod zagrozili celo z ustavnim sporom, da so preprečili konstituiranje kolektivnih izvršilnih organov, katerega člani bi bili vnaprej določeni s položajem na delovnem mestu.

Kolikor poznam razmere, so bile posledice ukrepov po tem, ko smo sprejeli 15. ustavni amandma, v celoti pozitivne. Bili so tudi spo-

drsljaji, kritike; bilo pa je tudi veliko pozitivnih ocen. Kolektivni izvršilni organi so se lahko specializirali za posamezna področja, razpravljali bolj kvalificirano itd. V eni velikih tovarn na Gorenjskem so celo izračunali, da vsi novo izoblikovani izvršilni organi porabijo za svoje delo manj časa kot poprej en sam upravni odbor. Ponekod pa so nedvomno pretiravali, saj imajo tudi več kakor 15 različnih kolektivnih izvršilnih organov,² kar je za TOZD nedvomno preveliko.

6. Gre za odnose

Problem, ki ga pri nas rešujemo že dolga leta, seveda ne zadeva prvenstveno strukturo organov samoupravljanja (čeprav tudi ta ni nepomembna!). V bistvu gre za odnose moči v delovnih organizacijah. Moč, vpliv, avtoriteta, oblast itd. so različni pojmi za v bistvu isto vsebino, čeprav nekateri pisci med njimi razlikujejo. Skupina, ki ima v delovni organizaciji večjo moč kot druge skupine, ima s tem večjo možnost, da uresničuje svoje interese. Z drugimi besedami to pomeni, da ima večjo možnost kakor druge skupine, da zadovoljuje svoje potrebe. Po definiciji to pomeni, da je sposobna, da uresničuje svoje interese tudi mimo volje ali celo proti volji drugih skupin; da je druge skupine ali posameznike sposobna celo prisiliti, da ravnajo (delajo, glasujejo, odločajo) tako, kot sama hoče.

Raziskave porazdelitve vpliva v delovnih organizacijah, ki so bile narejene v Jugoslaviji v zadnjih desetih letih, kažejo presenetljivo enotnost glede ugotovitve, katera skupina ima v naših podjetjih največji vpliv. To sta (glavni) direktor kot posameznik in kolegij kot skupina. Vpliv teh dveh je v poprečju večji kot vpliv delavskega sveta in zlasti večji od vpliva ostalih kolektivnih izvršilnih organov. Vpliv delavcev, kolektiva kot celote, pa je med vsemi skupinami relativno najnižji, še nižji kot vpliv njihovih političnih organizacij. Kljub vsem pomanjkljivostim tehnike merjenja porazdelitve vpliva je ta splošna skica strukture vpliva tako enotna v vseh raziskavah v celi Jugoslaviji, da pravzaprav ni mogoče, da bi bila neresnična, umeten rezultat uporabljene tehnike. Najmanj, kar lahko rečemo, je, da vsaj delavci tako dojemajo odnose v podjetjih. Verjetnost, da bi šlo za napačne izsledke v tolikšnem številu raziskav, je tako majhna, da jo lahko zanemarimo. Seveda je v nekaterih podjetjih struktura vpliva drugačna. Vendar za poprečje in za večino velja navedeni podatek.

Ne kaže seveda pozabiti, da mednarodne primerjave dokazujejo, da je porazdelitev vpliva pri nas bistveno manj hierarhična kot drugod po svetu. Vendar pa še vedno je hierarhična in še vedno nam ni uspelo, da bi samoupravnim organom zagotovili položaj, ki bi ne samo po črki zakona prevladoval nad tradicionalno oblastjo v podjetjih — vrhom vodilne linije. V stvarnosti nam ni uspelo niti, da bi tak položaj zagotovili delovnim kolektivom. Iz obojega so funkciona-

² Analiza statotov gospodarskih organizacij 1970-I, str. 19.

listi hitro naredili sklep, da je tudi v samoupravnih delovnih organizacijah mogoča edinole hierarhična porazdelitev vpliva.

Menim, da je oblikovanje temeljnih organizacij združenega dela zares odločen korak k uveljavljanju resničnega delavskega samoupravljanja. Seveda, če bo upravljanje res postalo bolj neposredno, saj prav v neposrednosti teorija vidi prihodnost samoupravljanja. Ne kaže ponavljati misli Kardelja, Kraigherja in drugih, da nova ustava daje to možnost, vendar pa je to, ali bo možnost postala resničnost, odvisno od praktične dejavnosti vseh delavcev.

7. Kaj pomeni legalizacija?

Ustanovitev poslovnih organov lahko preoblikujemo v vprašanje, ali bo ustanovitev teh organov prispevala k večji moči samoupravljanja in k uveljavitvi samoupravnih odnosov, ali pa bo morda le še okrepila moč podjetniške elite. Da bodo v teh organih prav vrhovi v podjetju, smo že pokazali. Morda bo poleg njih še kdo drug, vendar to načela ne spremeni.

Doslej je bila vsa ta njihova velika moč brez zakonske podlage. Direktor je bil izvršilni organ delavskega sveta, torej nedvomno (formalno) podrejen delavskemu svetu. Kolegij je bil neformalni posvetovalni organ direktorja brez (formalne) pravice odločanja. Če so bili posamezni njegovi člani (direktorji sektorjev) individualni izvršilni organi delavskega sveta, so bili prav tako podrejeni delavskemu svetu. Kot so pokazale analize normativnih aktov, so bile njihove pristojnosti odločanja formalno zelo zelo omejene.³ Kaj je torej bil (in je) izvir njihove moči?

Teorija poleg legitimne podlage moči navaja, da moč lahko izvira še iz možnosti nagrajevanja, možnosti kaznovanja, strokovnega znanja, osebnostnih lastnosti in spoznanja o nujnosti podrejanja zaradi normalnega delovanja organizacije. Kaže, da gre pri nas zlasti za strokovno znanje. Zgornji del vodilne linije sestavljajo ljudje, ki so po svoji strokovni izobrazbi nedvomno med najboljšimi v podjetju. Temu se pridružuje še takšna organizacija strokovnih služb, da usmerja informacije, ki se zbirajo ali oblikujejo v teh službah, k svojemu vodji. Bolje obveščeni posamezniki in skupine pa imajo praviloma veliko prednost pred slabše obveščeni.

Bi legalizacija, oblikovanje vrha vodilne skupine v poseben organ, prispevala k temu, da bi se pomen teh izvirov moči zmanjšal — ali pa bi se njihov pomen le še povečal? Bi se te skupine bolj zrasle s kolektivom ali bi se še bolj oddaljile od njega?

Menim, da lahko pričakujemo predvsem to, da se bo ta organ še bolj oddaljil in osamosvojil. Organizacija je po definiciji orodje

³ Primerjaj: Analiza statuten gospodarskih organizacij 1970-IV, center za raziskovanje javnega mnenja pri republiškem svetu sindikatov Slovenije, januar 1972, str. 21—61.

ali orožje posameznikov, da dosežejo cilje, ki jih kot posamezniki ne morejo. Če so bili torej kot posamezniki in neformalni organ močnejši od samoupravnih organov, ni pričakovati, da bi bili organizirani v poseben organ šibkejši. To pa najbrž ni tisto, kar želimo doseči. Pričakujemo lahko tudi večje povezovanje teh organov na horizontalni ravni, v čemer lahko vidimo krepitev tehnokratskih teženj.

8. Še nekaj pomislekov

Nekateri so prepričani, da se z legalizacijo poveča odgovornost, saj je avtorje odločitev tako lažje ugotoviti. To je sicer res — toda problem odgovornosti ni zgolj v tem, da odkrijemo avtorje odločitev in predlogov. Vendar menim, da je problem odgovornosti pri nas predvsem v tem, da neodgovorno ravnanje s škodljivimi posledicami ni kaznovano (sankcionirano). Izvajanje sankcij pa zahteva ustrezno moč, izvaja jih lahko samo skupina z večjo močjo nad skupino z manjšo močjo (zato so pri nas za napake delavci dokaj dosledno kaznovani, vodilni pa ne). Ni realno pričakovati, da bi določilo, da poslovodne organe imenuje in razrešuje delavski svet, zadostovalo, da bi delavski svet bil zares močnejši od njih. Že to, da je njegova mandatna doba za polovico krajša od mandatne dobe poslovodnih organov, zbuja dvom.

Če vodilne linije izoblikujemo v poseben organ, bomo s tem organizacijsko le ohranili ločenost organizacijskih funkcij vodenja in izvajanja. Perspektiva samoupravljanja je lahko le v združevanju teh dveh funkcij. Odprava privatne lastnine, torej družbena lastnina nad sredstvi za proizvodnjo prav to tudi omogoča. Sicer konflikta med vodenjem in samoupravljanjem ne bomo premagali.

Pozornost zbuja tudi določilo, da so poslovodni organi odgovorni za zakonitost poslovanja in za izpolnjevanje obveznosti organizacij združenega dela do družbene skupnosti. To je sicer bolj logično kakor dosedanje določilo, ko je bil za zakonitost dela odgovoren le direktor. Zakaj ne bi te odgovornosti prevzeli samoupravni organi? Praktično mora že zdaj za to skrbeti pravna služba ali pravnik v organizaciji združenega dela. Pa še ta komaj dohaja hitro spreminjanje predpisov. Posledice nezakovitosti ali prekrškov pa v vsakem primeru nosi kolektiv.

9. Sistem kot celota in poslovodni organi

Če v celoti premislimo položaj poslovodnih organov in samoupravljanja, kot ga celotno postavlja predlog nove ustave, zelo verjetno pridemo še do tehle ugotovitev. Morda bi se poslovodni organi res lahko izrodili v samostojno središče moči, tehnokratsko managerske elite, vendar tega ne dopušča sistem samoupravljanja kot celote. Za to lahko navedemo več dokazil. Prvič oblikovanje temeljnih organizacij združenega dela samoupravljanje približuje nepo-

sredno delavcem. Nadalje delegatska razmerja povečujejo tudi vpliv delavcev na predstavniške izvoljene organe. Ne nazadnje gre tudi za prepoved, da bi člani individualnega poslovnodnega organa, člani kolegijskega poslovnodnega organa in drugi vodilni delavci bili člani organov upravljanja organizacij združenega dela (90. člen osnutka zvezne ustave).

Kakšne bodo vse posledice celotnega sistema, je seveda nemogoče reči. Nemogoče zlasti zato, ker primerjamo znano z neznanim. Vemo, kako se obnašajo strokovni kolegiji in individualni izvršilni organi ter vodilni delavci. Z veliko verjetnostjo lahko napovemo, kako se bodo obnašali, če bodo organizirani v poslovnodne organe. Medtem pa je še veliko nejasnosti glede praktične uveljavitve delegatskega sistema in drugih novosti v samoupravljanju delovnih organizacij.

Pri oblikovanju temeljnih organizacij združenega dela kot neposrednih rezultatov uveljavljanja 21. in 22. ustavnega dopolnila smo že dobili nekatere skušnje. Vendar v razgovoru z delavci vse prepogosto slišimo pritožbo, da se s tem, da so ustanovili TOZD, ni nič spremenilo. Morda so preveč pričakovali in so zato razočarani. Ni pa se mogoče znebiti vtisa, da je oblikovanje TOZD marsikje zelo formalno. To se zlasti vidi pri materialnih pristojnostih temeljnih organizacij združenega dela. Kar so deli podjetja, ki so postali TOZD, pridobili, to jim s samoupravnim sporazumom o združevanju TOZD spet poberejo in prepustijo v odločitev osrednjim organom.

Lahko predvidevamo, da bodo poslovnodni organi takoj zaživel. Saj gre pravzaprav le za legalizacijo obstoječih neformalnih organov. Ali ni verjetno, da bodo medtem, ko bomo iskali in preskušali praktične rešitve glede delegatskih samoupravnih organov, prav ti organi praktično edina oblast? Če se je strokovni kolegij doslej še »bal« delavskega sveta, se zdaj ne bo več. Morda se ta del zato tako silovito upira decentralizaciji dohodka in poslovnemu povezovanju. Je res to najboljša ali celo edina pot, da zagotovimo poslovnost v delovnih organizacijah?

10. Predlog

To je bilo nekaj pripomb k predlogu o oblikovanju poslovnodnih organov v organizacijah združenega dela. Obstoji še vrsta bolj optimističnih, pa verjetno tudi bolj pesimističnih razlag. Moj namen je bil predvsem, da opozorim na nekaj pomislekov. Predlagam, da razprava o osnutku ustave ne gre mimo teh vprašanj, ampak da se po temeljitem preudarku odločimo za poslovnodne organe ali proti njim. Osebno bi očitno glasoval proti, ker menim, da bodo prevladale negativne posledice. To pa nikakor ne pomeni, da bi tak ukrep imel res samo negativne posledice.

K razpravam o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni družbi

Naj začnem svoj prispevek k »razčiščevanju odnosov med vernimi in nevernimi« oz. k razčiščevanju nekaterih teoretičnih in praktičnih vidikov raznih političnih razpravljanj v zadnjem času o marksizmu, ateizmu in religiji v samoupravni socialistični družbi (še posebej v verskem in katoliško usmerjenem tisku) s citatom iz istoimenskega članka F. Perka (»Razčiščevanje odnosov med vernimi in nevernimi«, Znamenja, 1973/2): »Našo samoupravno socialistično družbo usmerja Zveza komunistov, ki v svojih vrstah dosledno uveljavlja *ateistični* marksistični svetovni nazor in je prepričana, da more biti samo *ateistični* marksizem idejna podlaga za prihodnji razvoj naše socialistične družbe.« (podčrtal M. K.)

Včasih je pravda okrog (uporabe) posameznih besed pravda za oslovo senco, včasih pa je — kot je opozoril Lenin — izraz političnega boja. Vse je odvisno od tega, za katere besede gre, kdaj in kje tak boj poteka — skratka, od konkretnega primera. Glede na Marxovo priporočilo, da se ne gre igrati s frazami o ateizmu, ampak naj se raje prikaže njegova resnična vsebina (Pismo Rugeju z dne 30. novembra 1842), in njegovo poudarjanje, da je »vsak ateizem samo abstrakcija« (Ekonomsko-filozofski rokopisi), bi pričakovali, da bodo razprave okrog (uporabe) pojma ateizem v zvezi z odnosom marksizma do religije spadale v prvo vrsto. Osebnost sem tudi prepričan, da velika večina vernih ljudi danes pri nas nima problemov in »notranjih stisk« pri usklajevanju svoje osebne religioznosti in prizadevanja za cilje samoupravne socialistične družbe, in da se s stalnim naglašanjem dilem med »verskim prepričanjem« in »ateističnim izhodiščem marksističnega svetovnega nazora, ki je vodilen pri oblikovanju jugoslovanske socialistične družbe« taki »problemi« in »notranje stiske« ljudem dejansko *vsiljujejo* — z vsemi političnimi posledicami, ki iz tega lahko izhajajo. Toda prav zaradi slednjega razprav o ateizmu in marksizmu ne smemo podcenjevati in na lahko obiti. Še posebej, ker jih žal včasih neustrezno zastavljajo tudi nekateri člani ZK.

Po Perku »se poraja vrsta problemov, kako uskladiti to stališče (glej uvodni citat — M. K.) s polno enakopravnostjo tistih občanov, ki se zavzemajo za samoupravni socialistični razvoj naše družbe in sprejemajo v glavnem marksistično analizo družbenih odnosov, odklanjajo pa ateistično izhodišče, ker so pač prepričani teisti oziroma verniki«. Če izhaja politika ZK iz »ateističnih temeljev marksizma«, če »ZK povezuje svojo politiko z določenim ateističnim svetovnim nazorom« je to — če je ateizem nereligiozna varianta religije — po Perku tipična značilnost klerikalizma, tokrat marksističnega. Ni moj namen, da bi tokrat obravnaval smiselnost in nesmiselnost širjenja pojma »klerikalizem« na »vsako povezovanje politike z določenim svetovnim nazorom« kot je to storil Garaudy in povzema za njim Perko. Verjetno bi se pokazalo, da obstoje ne nepomembne razlike glede na pojmovanje tega, kaj je za nekoga »svetovni nazor« in glede na različne tipe »svetovnih nazorov« samih. Najmanj kar lahko rečemo je, da je nekoliko neokusno, če se institucija zaradi katere je pojem klerikalizma nastal, zdaj nenadoma čuti poklicano, da s tem pojmom obsoja in etiketira druge. Huje pa je, da v sklopu nekaterih cerkvenih prizadevanj, tako govorjenje o marksističnem klerikalizmu vse preveč spominja na zgodbo o nekom, ki je kazal s prstom na druge in klical »držite tatu« ...

V marksistično usmerjenih tekstih in v dokumentih ZK se zveza »ateistični marksizem« ali »ateistični marksistični svetovni nazor« sicer običajno ne uporablja. Toda glede na siceršnje poudarjanje, da je »marksizem nezdružljiv z religijo«, da je marksizem ateističen, bi lahko to ocenili kot taktično prikrivanje prave narave marksizma; še zlasti, ker nekateri marksisti sami nastopajo proti »oportunističnemu zamegljevanju« ateistične narave marksizma in ker program ZK izrecno izključuje religiozno prepričanje in pripadnost organizaciji.

Vendar je treba vztrajati: neuporabljanje prilastka »ateističen« pri običajnem govorjenju o marksizmu in marksistični politiki ni niti slučajno niti izraz oportunističnega ali pa perfidnega taktiziranja z verujočimi.

Marksizem je kompleksen pojav. Predvsem je teorija revolucionarne družbene prakse, revolucionarne družbene preobrazbe, ali na kratko, teorija razrednega boja. Kot tak si mora nujno prizadevati, da razvija znanstveno analizo družbe in družbenih pojavov — med njimi tudi religije — in to predvsem z vidika potreb razrednega boja in družbene preobrazbe v razmerah kapitalistične in prehodne socialistične družbe. Razvijanje znanstvenih teorij in znanstveno proučevanje konkretnih družbenih pojavov seveda ni mogoče brez hkratnega razvijanja znanstvene teorije o družbi sploh. Po mnenju klasikov marksizma in vodilnih predstavnikov kasnejše marksistične misli je dosleden znanstveni prijem — še posebej v družbenih vedah — mogoče uveljaviti le ob boju proti idealističnemu pojmovanju narave, družbe in človeka (teleologiji objektivnega idealizma, subjektivno-

idealističnim iluzijam o človeku itd.), le ob spontanem ali zavestnem sprejemanju (dialektično) materialistične spoznave teorije, (dialektično) materialističnih spoznavnoteoretičnih izhodišč. Pri tem marksizem nima kakih svojih posebnih, »privatnih« idealov o družbi in človeku. Sprejel in razvil je ideale, ki jih je oblikovala humanistična tradicija že pred njim. Cilj marksizma in komunističnega gibanja je ustvarjanje pogojev, kjer bo »vsestranski svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj svobodnega razvoja vseh« (»Komunistični manifest«), odprava razmer, »kjer je človek ponižano, zaslužnjeno, zapuščeno in zavrženo bitje« (Marx).

Če upoštevamo tak značaj marksizma — zgoščeno izražen konec koncev v razvpitem stavku: »Filozofi so svet različno razlagali, gre pa za to, da ga spremenimo« — je očitno, da marksizma ni mogoče postavljati nasproti religiji kot (ateistični) svetovni nazor (religioznemu) svetovnemu nazoru. To lahko storimo le, če dojemamo marksizem po analogiji z religioznim sistemom. Ni naključje, da je tako dojemanje marksizma pogosto med teologi; res pa je, da ga srečamo tudi pri nekaterih, ki se imajo za »pripadnike« marksizma. Marksizem ni miselni sistem, ki začenja z občimi stavki (npr.: svet je večen in materialen), iz katerih potem izvaja konkretnjše teze (med katerimi bi bila nekje na šestnajstem mestu teza, da *zato*, ker je vse spremenljivo, moramo spreminjati tudi družbo) ter kot tak tekmuje z drugimi miselnimi sistemi, z drugimi začetnimi in občimi (npr. »v začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo«) ter konkretnimi stavki (»da je milost božja za zveličanje potrebna«). Najsplošnejše teze naj bi bile pri tem hkrati prve in najpomembnejše (analogno tezi, »da je bog«, bi bila najpomembnejša pač teza, »da je svet večen in materialne narave«). Marksizem se ne zoperstavlja religiji kot ateističen sistem; prevladujoči negativen odnos marksizma do religije ni funkcija njegovega ateizma, temveč vloge, ki naj bi jo imela religija v razrednem boju. Cilj marksizma ni pridobiti ljudi za eno veroizpoved proti drugi, temveč angažirati jih in usposobiti za spreminjanje sveta. Marksizem se bojuje proti religiji predvsem zato, ker naj bi le-ta imela po mnenju klasikov in prevladujočega dela marksistične tradicije v razrednem boju negativen učinek, učinek opija. »Religija je opij ljudstva« — te Marxove besede so temeljni kamen vsega marksističnega nazora glede religije« (Lenin: »O odnosu delavske partije do religije«). Če pozabljamo na to — namreč, da je ocena *družbene funkcije* religije temeljni kamen odnosa marksizma do religije — in namesto tega jemljemo za »temeljni kamen« izjave, kot sta: »svet je večen« ali pa »človek je najvišja bitnost in koren samega sebe«, se neizogibno znajdemo v slepi ulici, bodisi pri oblikovanju konkretne politike do religije in religioznih ljudi (»v sektaštvu« ali pa »v oportunističnosti«), bodisi pri poskusih razlage in razumevanja politike komunističnih partij.

Namenoma sem uporabil kot temeljni argument na določen način interpretirano Leninovo misel o »temeljnem kamnu«. Lenin se

je namreč v svojih spisih »Socializem in religija« in »O odnosu delavske partije do religije« neposredno spoprijel prav z očitki o nedoslednosti marksistične politike do religije oziroma očitki o njenem nihanju med »doslednim ateizmom« in »prizanesljivostjo nasproti religiji« zaradi »sprenevedanja nasproti vernim delavcem«. Kaže pa, da so njegovi spisi o religiji marsikdaj sami (ne)razumljeni kot živ primer marksističnega omahovanja med dvema ekstremoma v odnosu do religije. Lenin namreč poudarja: »Z religijo se moramo boriti. To je abc vsega materializma in torej tudi marksizma.« Z ne preveč izbranimi besedami zavrača prizadevanja Gorkega in tako imenovanih »bogograditeljev« za oblikovanje »prave podobe o Bogu«, ki ne bi bila v nasprotju s humanističnimi in socialističnimi ideali; govoril je o religiji kot opiju, orodju reakcije za poneumljanje množic, mračnjaštvu itd. Hkrati pa je nastopal proti taki antireligiozni propagandi, ki bi »razvnela nesoglasja postranskega pomena« (»Socializem in religija«); ni a priori odklanjal možnosti vključevanja duhovnikov v takratno socialnodemokratsko stranko ter bil celo odločno za pritegovanje delavcev, »ki so ohranili vero v Boga«, vanjo. (»O odnosu delavske stranke do religije.«)

Pogosto razlagajo njegovo stališče v tem smislu, češ da gre pri izjavah prvega tipa za načelno stališče marksizma, v drugem primeru pa za trenutna taktiziranja v takratnih ruskih razmerah — pozablja joč, da je temelj omenjenih Leninovih spisov prav polemika s takim ločevanjem »načel« in »taktike«.

Lenin na videz paradokсно združuje tri postavke:

1. delavska partija mora biti dosledno marksistična, marksizem pa je materializem;
2. člani delavske partije so lahko tudi religiozni ljudje;
3. proti religiji se je treba boriti.

Logika Leninovih izvajanj je naslednja:

1. Delavska stranka se mora opirati na marksizem, ga razvijati in uporabljati: »brez revolucionarne teorije ni revolucionarne prakse«. »Marksizem je materializem.« Iz marksizma ni mogoče izločiti (dialektično) materialističnih izhodišč: materializem pomeni zahtevo po dosledno znanstvenem obravnavanju še posebej v družbenih vedah.

2. Za marksiste in delavsko gibanje je primaren razredni boj, boj za revolucionarno družbeno preobrazbo, zato mora partija zbirati in mobilizirati ter osveščati najširše delavske in druge sloje. Pritegovati je treba zato tudi verne. Le-ti (lahko) vstopajo v partijo, da bi organizirano sodelovali pri boju za delavsko stvar, ne pa da bi v partiji izvajali neko posebno versko politiko. »Protislovje med duhom in programom partije in versko pripadnostjo duhovnika (afi verujočega delavca) bi ostalo v tem pomenu njegovo lastno protislovje, ki se tiče samo njega. Politična organizacija ne more spraševati svojih članov glede protislovja med njihovimi nazori in programom partije.« (»O odnosu delavske partije do religije.«)

3. Partija se bori proti religiji, ker je religija ovira za angažiranje ljudi za družbene spremembe (kot »opij« ali »imaginarno cvetje na okovih«). Kot marksistična partija se mora po Leninu boriti proti religiji tudi zato, ker je to »abc vsega materializma in tudi marksizma«.

Glede na to, kaj je primarno in kaj je sekundarno v delavskem gibanju in v marksizmu samem, je napravil Lenin tri izredno pomembne poudarke. Ker je »enotnost resnično revolucionarnega boja zatiranega razreda za ustvaritev raja na zemlji važnejša od enotnosti predstav delavcev o rajju v nebesih«, se s protireligiozno propagando ne sme razbijati enotna fronta delavcev v boju za ekonomske in politične cilje. Treba je pridobivati ljudi za gibanje in jih odvrčati od religije, če jih le-ta pri tem ovira — toda ne jih odvrčati od nje, če jih to odvrčanje odvrča od gibanja. Razvnanje sporov o religiji je v interesu buržoazije, ki skuša odvrčati množice od temeljnih vprašanj (»Socializem in religija«). Boj z religijo je (v skladu z materialistično = znanstveno teorijo religije) učinkovit le, če je vezan na »konkretno prakso razrednega gibanja«. Množice ne bodo nehale biti religiozne, »dokler se ne bodo same naučile boriti se združeno, organizirano, načrtno, zavestno, proti tej korenini religije, proti gospostvu kapitala v vseh oblikah«.

Zavestno, organizirano sodelovanje v razrednem boju je najboljšo sredstvo za izkoreninjenje religije, še več, je izginjanje »religije« kot »opija«, »imaginarnega cvetja« in podobno. Če je religija opij ali imaginarno cvetje in kot taka — kot iluzorna alternativa — ovira zavestno, organizirano sodelovanje v razrednem boju, potem je realizirano zavestno, organizirano sodelovanje v njem praktično zanihanje take religije. Religija, ki morebiti ostane v zavesti tako delujočih, ni več ista religija, kot jo je imela v mislih marksistična teorija o religiji s tezo o opiju.

Boj z religijo je pri Leninu tako v polnem smislu *podrejen razrednemu boju* (kot poudarja sam ob vsaki priložnosti): glede na cilj, glede na način, glede na vsebino.

Stališče, da je treba sicer tudi izvajati protireligiozno propagando, toda pri tem paziti, da se ne povzročajo »nebitveni spori«, v tem Leninovem kontekstu ne pomeni, da mora imeti ta propaganda svoje meje, do kod sme ipd. V bistvu govori o tem, *kakšna* naj bo ta »propaganda« oziroma marksistično govorjenje o religiji: tako, da bo prispevalo k angažiranju vernih delavcev v zavestnem razrednem boju, da bodo kljub svoji religiji zavestno sodelovali pri družbeni preobrazbi.

V tem je osnovna logika Leninovih stališč o odnosu do religije in ne v posameznih ostrih oznakah religije, ki neposredno odsevajo naravo in družbeno vlogo religije in cerkve v zaostali polfevdalni caristični Rusiji. Lenin tako kot Marx ne verjame, da bi religija v sodobnem oziroma njunem času lahko igrala drugačno družbeno vlogo; ne zanikata pa tudi drugačne vloge religije v preteklosti. Marx

je bil, kot vemo, v svojem času, odklonilno razporejen tudi do raznih prizadevanj po religioznem (krščanskem) utemeljevanju socializma oziroma socialističnih interpretacij krščanske religije. Nastajajoče delavsko gibanje je potrebovalo za uspešno akcijo znanost o družbi, »če pa se postavimo na religiozno gledišče (do socializma — M. K.), tedaj vsi odgovori na stvarna življenjska vprašanja sestojijo iz nekaj vzvišenih podob, ki zamegljujejo vsak smisel, iz nekaj svečanih etiket, kot so človeškost, humanost, ljudski rod itd.: vsaka akcija se zreducira na imaginarno frazo (Marx, in Engels, »Okrožnica proti Kriegeju«). Lenin je bil v polemiki s socialistično usmerjenimi »bogograditelji« in »bogoiskatelji« v svojem času ravno tako oster. Njegov argument: lahko ustvarjate še tako nove, boljše, »prave« predstave o bogu; objektivno vzeto je danes religija na oni strani barikade, in vi — skupina intelektualcev — tega ne boste spremenili; edini rezultat bo, da bodo vaša prizadevanja izkoristili zagovorniki tradicionalne religije in njene reakcionarne družbene vloge (Pisma Gorkemu).

Toda če je »temeljni kamen« marksističnega nazora o religiji vprašanje njene družbene vloge glede na revolucionarno prakso, na razredni boj, na to vprašanje spriči njegove narave *ne more biti dan odgovor enkrat za vselej*. Ali pomeni ob razvitem, organiziranem in na marksistično družbeno znanost opirajočem se delavskem gibanju religiozna inspiracija za socializem enako nevarnost kot ob njegovem nastajanju v Marxovem času? Gotovo še obstaja nevarnost, da tudi komunistično delavsko gibanje zanemari marksistično družbeno znanost, znanstveno teorijo, brez katere ni resnično revolucionarne prakse, brez katere se socialistične ideje spremenijo v »frazo«, »v nekaj svečanih etiket, kot so človeškost, humanost, ljudski rod« — in dodajmo — dezalienacija, osvoboditev dela, delovni človek itd. Toda danes potencialno obstaja za komunistično gibanje še drug problem: kako angažirati, spodbuditi ljudi za revolucionarne družbene spremembe ali vsaj za razmišljanje o njih, še posebno tiste sloje (tudi delavstva) in v tistih obdobjih, ko življenjske razmere ne silijo k spontanim zahtevam po spremembah obstoječega? Kakšno vlogo lahko igra tu religiozno (krščansko) spodbujeno nezadovoljstvo z obstoječim svetom — še posebno, ker danes prav (pozitivistično razumljena) znanost oziroma »znanost« ponekod služi kot glavno posredno in neposredno ideološko sredstvo za ohranjanje obstoječih kapitalističnih družbenih odnosov? Kakšno je v tej zvezi razmerje med (táko) znanostjo in njeno kritiko religije in (táko) religijo? »Kjer religija še ohranja nekompromitirane težnje po miru in sreči, imajo njene iluzije večjo vrednost kot znanost, ki jih skuša odpraviti.« (Marcuse.) Znano je, da so italijanski komunisti na svojem X. kongresu izrecno opozorili, da lahko najdejo italijanski verniki spodbudo za socializem tudi v svoji veri.

Kot protiutež prizadevanjem med teologi in delom vernikov (zlasti mlajših in v bolj intelektualnih okoljih) po revolucioniranju

krščanstva in celo prizadevanjem uradne katoliške cerkve, da se »odlepi« vsaj od najbolj konservativnih družbenih sil, pa tako rekoč vsa raziskovanja javnega mnenja in analize volilnih rezultatov v zahodnoevropskih državah zaznamujejo statistično povezanost: večja religioznost (po izjavah anketirancev), večje obiskovanje verskih obredov — bolj konservativna usmerjenost; konkretno: več volivcev desnih strank, pa tudi več zagovornikov smrtne kazni, avtoritarne politike in vzgoje, raznih oblik ženske neenakopravnosti, generacijskih, nacionalnih in rasnih predsodkov ipd. To dejstvo kot da potrjuje utemeljenost praktično političnega negativnega odnosa do religije — in v določeni meri ga tudi dejansko potrjuje. Ali morda kot v Leninovih časih velja, da bodo vsa posodobljanja in revolucioniranja na robovih množice religioznih navsezadnje le utrdila to konservativno jedro religije in religioznih? Ali pa ga bodo morda razkrojila?

Če dopolnimo in povzamemo:

— marksizem je (dialektični) materializem, saj mu je materializem sinonim za dosledno znanstvenost — in če skušajo teologi v imenu religije nastopati tudi z določenimi idealističnimi spoznavnimi teorijami, če skušajo v božjem imenu, z božjo skrivnostjo vnaprej omejevati področje znanosti, zlasti znanosti o družbi in človeku, potem je marksistični materializem tudi ateističen;

— marksizem vključuje humanistične vrednote in ideale o človekovi svobodi, samostojnosti in ustvarjalnosti — in če se določena krščanska misel temu upira s predstavami o človeku kot podvrženem, nesamostojnem in nemočnem bitju, potem je oziroma učinkuje marksistični humanizem kot ateizem;

— marksizem obravnava družbene pojave z religijo vrednotiško ateistično — »brez hipoteze o Bogu«. Toda pri tem dela isto, kot delajo vse znanosti na svojih področjih — le da je razširil uporabo tega načela dosledno na področje, ki so se ga doslej znanosti sploh izogibale ali pa bi bile in so še v svojih ambicijah manj dosledne (bolj »skromne«) kot marksizem;

— marksizem kot teorija revolucionarne prakse ne more biti kratko malo nevtralen do religije.

Toda prav zato, ker je v svojem bistvu teorija revolucionarne prakse, se noče, ne more in ne sme postavljati nasproti religiji zgolj kot svetovni nazor nasprotnemu svetovnemu nazoru. Oznake »ateistični marksizem«, »ateistični temelji marksizma« pa ga potiskajo prav v tako primerjanje; spregledujejo njegovo kompleksno naravo in njegovo bistvo ter ga s poudarjanjem nekih *podrejenih* in *relativnih* značilnosti spravljajo kot neke vrste posebno (proti)religijo v isto vrsto z drugimi religijami, »vero-izpovedmi«, »svetovnonazorskimi opredelitvami«.

Ravno tako je zato nevzdržno govoriti pri Zvezi komunistov — ki sprejema marksizem kot svoj idejni temelj — o ateistični politiki, »ateističnih idejnih temeljih« ipd. Cilj ZK ni pridobivanje ljudi za

»ateistično marksistično prepričanje«, temveč usmerjanje in usposabljanje ljudi za socialistično preobrazbo jugoslovanske družbe. Pri tem se opira na marksizem in velja zanjo vse, kar smo povedali zgoraj.

Če kakšen naš vernik živi v prepričanju, da prebiva in deluje v družbi, katero oblikuje na »ateističnih temeljih« »ateistična zveza komunistov« — potem se v tej družbi gotovo ne more počutiti čisto doma. V čigavem interesu je, da bi bilo takih vernikov čimveč? Na to bi verjetno morali misliti vsi do socializma dobronamerni teologi, (pa tudi nekateri — na zgrešenem mestu — ultradosledni marksisti oz. »marksisti«) — nedobronamerni na to še preveč mislijo!

Nesporazume zbuja tudi dejstvo, da je članstvo v ZK nezdržljivo s kakršnikoli religioznim prepričanjem. Včasih srečamo med člani ZK nekoliko samovšečno mnenje, da je to izraz doslednosti jugoslovanske partije, njenega »čistega« marksističnega odnosa do religije, medtem ko so na primer navajana Leninova stališča ali praksa nekaterih drugih komunističnih partij (ki vključujejo tudi religiozne člane) izraz nedoslednosti, taktiziranja, težav v konkretnih razmerah. Tako gledanje je po mojem mnenju napačno in toliko bolj nevarno, ker pri nekaterih članih in v nekaterih okoljih krepi »sektakško« gledanje na religijo in povzdiguje odnos do religije kot najpomembnejši kriterij za sprejem v ZK; hkrati pa daje hrano sumničenju, da je ateizem posebna in samostojna, ne pa (razrednemu boju in družbeni preobrazbi) podrejena sestavina politike ZK.

Dejansko je jugoslovanska »doslednost« ravno tako posledica konkretnega reševanja temeljnih nalog marksističnega delavskega gibanja v danih konkretnih razmerah, kot je to domnevna »nedoslednost« nekih drugih partij. Komunistične partije si morajo po Leninu prizadevati v dveh smereh: da mobilizirajo in usposobijo za zavestno, organizirano sodelovanje v razrednem boju in socialistični družbeni preobrazbi čim širše sloje ljudi, še posebno delavcev; da ob tem ohranijo in razvijajo akcijsko enotnost partije na marksističnih teoretičnih temeljih. Konkretna jugoslovanska rešitev teh dveh nalog (kadrovska partija, ki ne vključuje religioznih ljudi in mobilizacija le-teh prek drugih organizacij na podlagi družbenopolitičnega programa partije) je — grobo skicirano — posledica enega pozitivnega in enega negativnega dejstva v primerjavi z razmerami, v katerih delujejo nekatere druge partije. Pozitivnega: KPJ je zaradi pravilne politike v ključnih vprašanjih in drugih družbenih razmer v kritičnem trenutku naše zgodovine uspelo pridobiti in organizirati v raznih oblikah (OF, sindikati itd.) široke sloje prebivalstva, ne glede na njihovo religioznost ali nereligioznost. Negativnega: sprejemanje religioznih, a sicer socialistično usmerjenih ljudi neposredno v partijo bi v jugoslovanskih razmerah lahko ogrozilo enotnost partije in oslabilo njeno marksistično usmerjenost (večnacionalna skupnost in delno prekrivanje nacionalnega in religioznega v zavesti ljudi, prevladovanje zaostale vaške religioznosti in reakcionarna usmeritev cerkvenega vodstva, odsotnost močnejših naprednih religioznih struj razen

v Sloveniji itd.). Skratka, KPJ po eni strani ni bilo treba vključevati vernih ljudi neposredno v partijo, po drugi strani bi bilo to zanjo lahko nevarno. Nesprejemanje religioznih v ZK tako ni izraz mišljenja, da je ZK in komunistično gibanje nekaka apriorno ateistična stvar oziroma privilegij ateistov, temveč *del konkretne zgodovinske rešitve* osnovnega problema: kako mobilizirati široke sloje in ohraniti enotnost partije na marksističnih temeljih.

V drugih deželah, kjer so bile drugačne razmere, so našli tudi druge rešitve — toda vedno ravno tako v okviru temeljnih Leninovih stališč. Kjer se to ni zgodilo, so komunistične partije ostale bodisi »čiste«, ozke skupine, če že ne kar sekte »čistih« in »doslednih« marksistov, (prav zaradi tega) neizogibno zapletenih v stalne spore o čistosti in doslednosti, ali pa so zvodenele v sicer množične, a nerevolucionarne stranke socialdemokratskega tipa.

Jugoslovanska rešitev je torej konkretna rešitev, ki se je izkazala v danih razmerah kot uspešna, ki pa je kot vse konkretne rešitve podvržena preverjanju v nadaljnji družbeni praksi. Zavedati se moramo, da ima tudi neko slabo stran: če postavimo odnos do religije nasploh kot kriterij za sprejemanje v ZK, s tem nehote na nek način vendarle olajšujemo politizacijo religije oziroma odnosa do nje v družbi sploh, saj povzročamo posredno neko razlikovanje religioznih in nereligioznih ljudi na nereligioznem področju. Ob uspešnem funkcioniranju in razvoju vseh oblik družbenopolitične in samoupravne organiziranosti ljudi in ob pravilni politiki ZK v ključnih vprašanih to ne vpliva in ne more vplivati na bistveno enakopraven položaj vernih ljudi v političnem življenju pri nas. V posameznih sredinah, v krizah, ob prevelikem zaostajanju pri razvijanju raznih samoupravnih političnih odnosov in oblik ipd., pa lahko vodi v njihovo družbenopolitično pasivizacijo oziroma postane pretveza za poskuse njihovega politiziranja na nasprotnih osnovah. Toda ta potencialna slaba stran je le en vidik, le en element, ki bo sicer igral svojo vlogo pri nadaljnjem praktičnem preverjanju ustreznosti in s tem trajnosti takega stališča ZKJ, toda le v povezavi z drugimi vsaj enako pomembnimi vidiki in elementi, kot so: uspešnost ali neuspešnost siceršnje družbenopolitične organiziranosti ljudi ne glede na religijo v Socialistični zvezi, Zvezi mladine ipd., povezovanje nacionalnega in religioznega, množičnost in vplivnost družbenopolitično naprednih in aktivnih religioznih ljudi, poskusi zlorabljanja vere v politične namene, razvoj v Cerkvi sami v Sloveniji in v mednarodnem merilu, stopnja marksistične teoretične kulture v ZK in ne nazadnje dosežanja tradicija v ZKJ v tej zadevi.

Marsikomu, da ne rečem vsakemu, ki se zanima za praktične probleme v zvezi z religijo, se lahko zdi tako in podobno razpravljanje o »religiji in marksizmu« praktično kaj malo uporabno. Razlogi za to so dveh vrst. Prvič so procesi sekularizacije in laizacije družbenega življenja vsaj v nekaterih okoljih naredili religijo za

neaktualno glede na procese družbenih preobrazb: religija danes ni več glavna vrsta opija in imaginarnega cvetja — na njeno mesto so stopile nove vrste; ravno tako v glavnem ni pomembna spodbuda ljudem za odgovorno in napredno družbeno akcijo (kot bi to želeli napredni teologi) — močnejše so druge spodbude. Drugič se kot glavni problem že dolgo ne pojavlja tisto, kar je bilo predmet klasičnih analiz religije in predmet njenega opredeljevanja kot opija, alinacije itd. Kot problem se skoraj ne pojavlja več religija v ožjem pomenu besede: predstave o bogu, odrešenju, posmrtnem življenju, božji nagradi in kazni ter obredje, ki je s temi predstavami povezano. Osrednji problem je pravzaprav cerkev (pri nas katoliška) s svojimi dejavnostmi — in to spet ne z ožje religioznimi dejavnostmi, temveč s tistim, kar se imenuje »nereligiozna cerkvena dejavnost« ali »širše pojmovana religiozna dejavnost«. (Tudi glavni praktični razlogi za nezdržljivost članstva v ZK z »religioznostjo« so pravzaprav na tej ravni: ni problem v tem, ali nekdo veruje v posmrtno življenje in podobno, temveč ali se šteje za pripadnika cerkvene organizacije, ki ima take in take zahteve do svojih vernikov, tak in tak odnos do socializma in marksizma.) To ni niti jugoslovanska posebnost niti posebnost socialističnih dežel. Tudi v deželah z meščansko demokracijo se problemi v zvezi z »religijo« danes pojavljajo le ob različnih zadevah v zvezi z nereligiozno oz. »širše pojmovano« cerkveno dejavnostjo. V socialističnih deželah so možnosti za take konflikte še večje, ker se na eni strani bolj dosledno vztraja na tem, naj se cerkev ukvarja z religioznimi zadevami in se bolj ozko tolmači religiozna sfera, na drugi strani pa, ker se zato cerkev čuti toliko bolj prikrajšano pri — po njenem neodtujljivih — pravicah. Vzemimo tudi tokrat za zgled prevladujočega cerkvenega gledanja omenjeni Perkov članek: »Za vernega človeka ima pojem verske dejavnosti zelo širok obseg. Vse življenjske in družbene probleme more obravnavati tudi z verskega stališča in tako obravnavanje določenih problemov, ki sami po sebi spadajo na neversko področje, je vendarle verska dejavnost. Do take presoje dogodkov z verskega stališča ima svoboden veren človek v samoupravni socialistični družbi vso pravico, če je resnično njen enakopraven član. Zoževanje pojma verske dejavnosti zgolj na kultno dejavnost bi povzročilo kršenje temeljnih človeških in ustavnih pravic in upravičen odpor vernih ljudi«.

»Verni človek« je v tem primeru seveda odblesk oficialnega cerkvenega stališča in vedenja. Kaj je versko stališče, ali natančneje, kaj so verska in moralna stališča, s katerih naj bi verni človek obravnaval »vse življenjske in družbene probleme«, določa namreč cerkveno vodstvo oziroma cerkveno učiteljstvo:

»Cerkve se nikakor ne more odreči od Boga ji izročeni službi, da avtoritativno sodi, ne o tehničnih rečeh, za kar nima ne primernih sredstev in sploh ne poslanstva, pač pa o vseh tistih vprašanih, ki se nanašajo na nraavnost in nje pravec. Glede tega je Nam izročen zaklad resnice in nad vse resnobna naloga, da nraavni zakon objav-

ljamo, razlagamo in tudi, bodi prilično ali neprilično, z opomini naglašamo. Le-to je podvrglo in podredilo socialni red in tudi gospodarske zadeve Naši vrhovni sodbi.« (Pij XI., Quadragesimo anno, točka 41.)

V novejših dokumentih, zlasti v dokumentih drugega vaticanskega koncila, cerkev ne želi več tako direktno razglašati svoje pristojnosti na nereligioznih področjih. Zadovolji se s prisposodbo, ki te pristojnosti ne negira, je pa tudi ne opredeljuje podrobneje: »Posebno poslanstvo, ki ga je Kristus zaupal Cerkvi, sicer ni političnega, gospodarskega ali družbenega reda. Toda prav iz tega poslanstva samega pritekajo naloge, luč in moč, ki morejo pomagati k temu, da se človeška družba gradi in utrjuje v skladu z božjo postavo.« (Pastoralna konstitucija »Cerkev v sedanjem svetu«, tč. 42.) Večjo samostojnost in odgovornost so dobili verniki sami; v načelu pa glede na to, kako cerkev sama razume svoje poslanstvo, ostane še naprej pravica in dolžnost cerkvene hierarhije »presoјati vse življenjske in družbene probleme z verskega stališča«.

Kaže, da moramo pri ocenjevanju tega upoštevati dvojе vrst dejstev oziroma dvojе nasprotujočih si tendenc. Glede na prevladujoče samorazumevanje katoliške cerkve (pa tudi in še zlasti drugih krščanskih cerkva protestantskega izvora), glede na zgodovinske izkušnje in naravo temeljnih krščanskih dokumentov ni mogoče pričakovati, da bi se krščanska religija omejila na posebne religiozne teme in z njimi povezani kult. Krščanstvo je vedno tako ali drugače težilo, da postane tudi »način življenja« sploh, čeprav so oblike uresničevanja te težnje bile zelo različne. Ne le v cerkvenem samorazumevanju, tudi v očeh navadnega vernika in nereligioznih je vkořenjeno prepričanje, da je krščanstvo več kot le obredje in nauk o zadnjih stvareh. To se kaže že v zavračanju »pobožnih« vernikov, katerih pobožnost se zreducira na pogosto obiskovanje verskih obredov in poudarjanje svoje vere v Boga ipd., sicer pa so brezbrizni do sreče in nesreče drugih ljudi in do družbenih problemov sploh; pokazalo se je npr. v kritikah na račun Pija XII., ki da je zelo vehementno protestiral pri vladah, kadar je šlo za ogrožanje posebnih cerkvenih koristi, ni pa povzdignil glasu ob nacističnem ubijanju Židov. V novejšem obdobju se je med levimi katoličani in protestanti okrepila struja, ki meni, da mora biti krščanstvo spodbuda za kritično in aktivno angažiranje kristjanov ob vseh perečih problemih sodobnega sveta in okolja, v katerem živijo.

Na drugi strani imamo procese sekularizacije in laizacije družbe, procese relativnega osamosvajanja posameznih družbenih sfer oziroma njihovega povezovanja zgolj na ekonomskih in političnih temeljih, ki so značilni za razvite kapitalistične in socialistične družbe; na pravno politični ravni bolj ali manj dosledno izvedene »ločitve Cerkve od države«; merjenje sil med socialističnimi in buržoaznimi silami v svetovnem merilu in v okviru posameznih dežel ter v mnogih deželah v širokih slojih (tudi vernih) razširjen odpor do vmešavanja

Cerkve ali »religije« v »politiko« Vse to otežuje, v veliki meri pa sploh onemogoča, uresničevanje omenjenih ambicij. Poleg tega zgodovinske izkušnje učijo Cerkev, da mora biti previdna pri razglašanju »verskega vidika« za ocenjevanje življenja posameznikov in družbe. Kot nesprijemljiva z vidika od Boga danega naravnega reda se je v preteklosti npr. napadala splošna šolska obveznost in splošna volilna pravica (kasneje samo ženska volilna pravica — čeprav so danes ženski glasovi temelj volilne moči tako imenovanih krščansko demokratskih strank); cerkev je nasprotovala obrestim; domnevni verski vidik vrednotenja različnih rezultatov znanosti se je kasneje vedno izkazal kot popoln nesmisel; z versko moralnimi razlogi utemeljevana podpora določenemu družbenemu redu je ponekod pripeljala do odtujitve širokih slojev od cerkve in njenega vpliva; različne navade v privatnem življenju, ki so se v raznih obdobjih in okoljih propagirale kot »krščanski način življenja«, so kasneje postale tak kamen spotike, da se jim je morala odpovedati tudi cerkev; navsezadnje, v imenu (katoliškega) »verskega vidika« se je vse do II. vatičanskega koncila nasprotovalo verski svobodi itd., itd.

Težnja cerkve, da v imenu religije in morale aktivno posega v vse sfere človeškega družbenega življenja, je že od nekdaj ujeta še v neko dilemo. Različna cerkvena stališča in dejavnosti ob družbenih vprašanjih so njihovi nasprotniki pogosto obsojali kot izraz posebnih, »zemeljskih« interesov cerkve kot institucije ali pa družbenih slojev, na katere se je cerkev v danih razmerah vezala. Še hujše za cerkveno hierarhijo je, da so tako oceno pogosto dali tudi mnogi religiozni ali celo cerkveni proučevalci teh vprašanj. To je povzročilo in še povzroča reakcijo tudi v cerkvi in med verniki samimi. Geslo: naloga cerkve in vernikov v posvetnih zadevah je, da so — v skladu s svtopisemsko primero — »sol« in »kvas«, ali moderneje »ferment«, ne pa da ozkosrčno zastopajo neka posebna cerkvena stališča s ciljem oblikovati posvetno družbo po kopitu takih posebnih cerkvenih vizij.

Toda objektivno sociološko gledano, ne le da ima vsaka posebna institucija v družbi neizogibno tudi svoja posebna stališča, vezana na njene posebne potrebe in interese. Že sama *posebnost* (nekaterih) stališč je nujna potreba (verske) institucije; imeti mora neka posebna, od drugih različna stališča, da ostane »vidna« na določenem področju in s tem omogoči posameznikom, da se identificirajo z njo. Prisposoba o soli in kvasu predpostavlja seveda ravno nasprotno: »nevidnost«, »nevidno učinkovanje« in končno izginotje v rezultatu. Nekateri radikalne struje, ki tako razumejo krščansko poslanstvo, se zavedajo, da to pomeni žrtvovati sedanjo cerkveno organizacijo oziroma »vidno Cerkev« v njeni sedanji podobi, tolažeč se s prepričanjem, da mora svtopisemska Kristusova misel: »Kdor izgubi svoje življenje zaradi mene, ga bo našel« veljati tudi za organizacije in ne le za posameznike. Vsekakor pa cerkvena hierarhija take vizije — razen za nedogledno prihodnost — ne sprejema in ne more sprejeti. Njeno govorjenje o kvasu in soli ostaja nujno bolj ali manj le

retorika. Pri tem jo spodbuja tudi dejstvo, da cerkev, tako sociološko kot teološko-normativno gledano, ne more opravljati funkcij, ki jih religija oziroma krščanstvo že tradicionalno ima, če v vseh družbah ne ohranja določene napetosti med »svetom« in »cerkvijo«, če se krščanstvo in cerkev sama ne pojavljata v določeni meri tudi kot »nekaj drugega« od »sveta«, če ne nudita določene alternative možnostim, ki jih daje posvetno življenje.

Težnja, da presega ozko pojmovane versko-obredne okvire, če noče ostati na robu dejanskih problemov in skrbi ljudi, med katerimi deluje, in nevarnost, da pri tem zaide v konflikte ali slepo ulico, ki bi jo ogrozili celo pri njeni osnovni religiozni dejavnosti; potreba po versko-moralno utemeljenih posebnih cerkvenih stališčih v različnih družbenih zadevah in nevarnost, da se ob tem spremeni v nestrpno sekto ali družbeno enoznačno opredeljeno »stranko«; potreba po odprtosti nasproti družbi in nevarnost da razvodeni, da izgubi svojo identiteto — vse te cerkvene dileme — prikazane na dokaj splošni ravni — so navzoče v cerkvenem vedenju v vseh konkretnih sodobnih okoljih. Iz njihove narave izhaja, da je ravnanje cerkve v vsakem okolju glede na spreminjajoče se razmere stalno oblikujoč se kompromis med različnimi alternativami. Nobena enkrat za vselej utrjena in »čista« rešitev, ki bi se oprla le na enega od nakazanih polov dilem, za cerkev ni možna in (ali) ni sprejemljiva.

Za naše razmere je očitno, da se cerkev danes ne omejuje zgolj na obredno in ožje pojmovano veroučno dejavnost ter da na drugem polu ne more računati na toleriranje kakršnegakoli versko-moralno opravičevanega zavzemanja stališč v ekonomskih in družbenopolitičnih vprašanjih, še posebno, če nasprotujejo stališčem organiziranih socialističnih sil.

Znotraj teh polov se načrtuje aktualni kompromis (ki ni značilen le za razmere pri nas, saj ga v splošnih črtah zasledimo tudi v drugih evropskih državah): iz principialno odprtega — a praktično le delno razpoložljivega — repertoarja »vseh življenjskih in družbenih problemov«, se Cerkev s svojim vrednotenjem, stališči in delovanjem usmerja predvsem

— k problemom tako imenovane privatne sfere, sfere medčloveških odnosov, človekovega osebnega in družinskega življenja. Pri tem so se za cerkev srečno združile ugodne okoliščine: gre za sfero, ki je tradicionalno deležna velike cerkvene pozornosti; to je hkrati področje najožje pojmovane moralnosti kot tudi tradicionalne cerkvene domene; področje, kjer običajno človek v največji meri živi v zavesti (ali iluziji) svoje lastne odgovornosti in samostojnosti; sfera, ki glede na vrednotenje in probleme, ki se v njej pojavljajo, pridobiva vse večji pomen v doživljanju ljudi;

— v kulturni sferi k vprašanju, kjer so religiozni vidiki prepleteni s filozofskimi in svetovnonazorskimi splohi;

— k tistim očbe družbenim ali obče človeškim problemom, ki so ali ki naj bi bili po predstavah ljudi zunaj ožjih političnih sporov

(lakota v svetu, pomoč revnim, omejevanje oboroževalne tekme, obsodba nasilja, pomoč v nesrečah ipd.).

Pri tem na prvem področju nepopustljivo zagovarja neka svoja specifična katoliška stališča (npr. o uravnavanju rojstev, o razvezi zakona, o spolni moralii), medtem ko na zadnjem naglašja svojo vlogo kot zagovornika obče sprejemljivih in vsaj deklarativno tudi sprejemanih vrednot in prizadevanj.

V razmerah samoupravne organiziranosti družbe cerkev tudi na teh področjih težko nastopa kot posebna institucija. Nesprejemljivo je, da se kot nesamoupravna institucija poskuša uveljavljati kot posrednik in organizator na področjih, ki so delovno področje drugih samoupravnih ustanov. Cerkev mora zato iskati oblike delovanja, ki niso v nasprotju s samoupravnimi načeli; prepuščati mora vernim občanom, da so sami — po svoji vesti — neposredno odgovorni za osnovne krščanske vrednote in stopati kot institucija v ozadje.

Če upoštevamo vse povedano, ob problemu tako imenovane »širše pojmovane verske dejavnosti« tudi pri nas ni mogoče računati na kakršnekoli dokončne in »čiste« rešitve. Ostaja in še dolgo bo ostalo področje večjih ali manjših napetosti, pritiskov in nasprotnih pritiskov — cerkve, da si najde »prostor na soncu« tudi v naših razmerah, spontane logike samoupravnega sistema in organiziranih socialističnih sil, da ne dopustijo takega načina cerkvenega delovanja, ki bi rušilo logiko delovanja samoupravne družbe.

Na vsak način pa bodo morali cerkvena hierarhija in nekateri verniki razumeti nezaupanje tudi do čisto nedolžnih cerkvenih prizadevanj na omenjenih področjih, glede na to, kdo vse si je v preteklosti lastil cerkev in »verske vidike« in si jih marsikje lasti še danes. To je sicer že druga tema, gotovo pa je, da bo nezaupanje toliko manjše, kolikor bolj si bodo cerkev in verniki prizadevali pri svojem delovanju upoštevati okvire in možnosti samoupravnega socialističnega sistema.

Ciril Ribičič

Delegatski sistem in verske skupnosti

Ko razpravlja F. Perko v 5. številki Znamenj iz leta 1972 o ločitvi cerkve od države in se zavzema za novo tolmačenje tega razmerja, vidi v samoupravnem sistemu in še posebej v uveljavljanju delegatskega razmerja priložnost za prevrednotenje našega odnosa do verskih skupnosti in možnosti za uveljavljanje vernikov v naši družbi.

F. Perko meni, da »bi mogle tudi verske skupnosti kot posebne samoupravne enote dobiti svojo delegacijo v skupščinah, vsaj za tako imenovane delegate ‚ad hoc‘, ki so v delegatskem sistemu tudi možni. Tako bi mogli verni občani in njih verske skupnosti neposredno in resnično samoupravno odločati v vseh tistih zadevah, ki se tičejo občanov kot vernikov in njihovih verskih skupnosti.« Ko utemeljuje takšno stališče, pravi, da je »pojem verske dejavnosti izredno širok«, in: »Kolikor pa sega politika na verska in cerkvena področja, je seveda politika tudi verska in cerkvena zadeva.« Stališča F. Perka v omenjenem članku odpirajo vprašanja odnosa med državo in cerkvijo, vprašanje obsega cerkvene dejavnosti itd. Sam se ob tej priložnosti omejujem na njegove trditve o delegatskem sistemu in na nekaj misli o možnosti za uveljavljanje vernikov kot delovnih ljudi in občanov v njem kot tudi v celotnem sistemu naše samoupravne socialistične demokracije.

Predvsem velja ob tem pojasniti, kaj je temelj oblikovanja delegacij v temeljnih samoupravnih skupnostih po osnutkih ustave SFRJ in ustave SR Slovenije. Iz obeh osnutkov to dovolj jasno izhaja: ta temelj je združeno *delo*. Omenjena osnutka pravita v temeljnih načelih, da je človekovo delo edina podlaga za prilaščanje proizvodov družbenega dela in za upravljanje družbenih sredstev. Ob tem je značilnost obeh osnutkov, da v njih slabi tudi teritorialni princip kot temelj za oblikovanje delegacij, saj na primer opredeljujejo krajevno skupnost kot skupnost *delovnih ljudi*, in sicer tistih, ki živijo, in tistih, ki delajo na njenem področju. Podobno velja tudi za samoupravne interesne skupnosti, ki združujejo delavce s področja družbenih dejavnosti in delavce s drugih področij družbene reprodukcije kot uporabnike njihovih uslug in storitev. Tudi preko njih namreč delovni ljudje odločajo o pogojih in razpolagajo z rezultati svojega dela. Delo kot podlaga odločanja v temeljnih samoupravnih skupnostih in v družbenopolitičnih skupnostih je v osnutku torej še jasneje izraženo, čeprav seveda tudi že po ustavi SFRJ in republiških ustavah iz leta 1963 to izhodišče ne more biti sporno. Na takšni podlagi določata osnutka, da je temelj enotnega sistema samoupravljanja in oblasti delavskega razreda in vseh *delovnih ljudi* »samoupravljanje delovnih ljudi v temeljnih organizacijah združenega dela, krajevnih, interesnih in drugih temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih«.

Mednje, tj. med temeljne samoupravne skupnosti, ki po ustavnih osnutkih predstavljajo osnovo skupščinskega sistema in imajo zato pravico oblikovanja delegacij oziroma pošiljanja delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, verskih skupnosti ne moremo šteti. Podlaga oblikovanja delegacij je delo in ne svetovnonazorsko prepričanje. Tako imajo verniki enako kot vsi drugi občani in delovni ljudje možnost, da sodelujejo pri oblikovanju delegacij, da sodelujejo v njih itd. »Občani so enaki v pravicah in dolžnostih ne glede na

narodnost, raso, spol, jezik, veroizpoved, izobrazbo ali družbeni položaj.« (192. člen osnutka ustave SR Slovenije.) Pri tem gre seveda za pravno enakost, kjer npr. tudi komunisti nimajo formalno zagotovljenih nobenih prednosti. Ta enakost pa ni omejena samo na oblikovanje delegacij in na skupščinski sistem, temveč imajo verniki tudi druge možnosti, da se uveljavljajo kot delovni ljudje in občani. Po XXVI. dopolnilu k ustavi SR Slovenije imajo npr. v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije delovni ljudje in občani enake pravice »ne glede na družbeni položaj, nazorske in druge razlike«. V SZDL se združujejo kot posamezniki in prek vseh oblik njihovega interesnega povezovanja in združevanja. Da je tako, dokazuje med drugim tudi to, da je F. Perko član republiške konference SZDL Slovenije kot delegat Ciril-Metodijskega društva.

Merilo za uveljavljanje v okviru temeljnih samoupravnih skupnosti in v okviru družbenopolitičnih skupnosti je torej delovni prispevek posameznika in njegovo zavzemanje za nadaljnji razvoj našega samoupravnega socializma. Nihče ne trdi, da so občani in delovni ljudje tudi dejansko in že danes v celoti enaki »ne glede na narodnost, raso, spol, jezik, veroizpoved, izobrazbo ali družbeni položaj«. Gre pa za to, da se je za dosledno uveljavljanje te enakosti vredno z vsemi silami prizadevati. Osebnostno sem prepričan, da se religioznost in zavzemanje za napredne ideje samoupravne socialistične demokracije ne izključujejo; zato je prav, da se vernim občanom in delovnim ljudem v ustavi in praksi zagotavlja enakopravno sodelovanje pri njeni graditvi. Zavzemanje za poseben, privilegiran ali vsaj ločeno določen položaj delovnih ljudi in občanov glede na svetovnonazorske razlike pa k uresničevanju ustavnih načel o enakopravnosti ne prispeva. Zato navedeni predlogi F. Perka o oblikovanju posebnih delegacij verskih skupnosti niso sprejemljivi, niti niso povsem v skladu z njegovim zavzemanjem za samoupravljanje in delegatski sistem.

Mojca Drčar-Murko

Na vse ali nič

Pouk o tem, da so se nekateri norčevali iz svobode, demokracije, poštenosti in dobronamernosti, koristi prihodnjim generacijam, tem, ki morajo pouk doživeti, pa je težko. Ima me, da bi napisala pamflet o jalovosti človekovega zaupanja v zmago Dobrega in Razumnega,

v boljše odnose med ljudmi in med narodi, v dokončno obsodbo logike moči in nasilja. Ne samo zaradi človeka, ki se je posvetil pravim koristim svojega ljudstva in preprosto ni mogel sprejeti kapitulacije pred surovo močjo razuma, ampak tudi zato, ker bi neuspeli čilski poskus mirne revolucije lahko omajal upanje mnogih majhnih narodov, da bodo res sami odločali o svoji prihodnosti, in majhnih ljudi, da jih ne bo večno trlo kolesje neenakomerno razdeljenih narodnih bogastev. Tako smo v tem pouku zgodovine vsi postali majhni Čilenci, izpostavljeni in ranljivi, vpleteni v neusmiljena pravila ravnotežja moči, primorani spoznati, da se Zlo učinkovito in hitro organizira, da mu nikoli ne zmanjka pomočnikov in da se zna sleparsko skrivati za zvenečimi besedami.

Topa jeza ohromi sposobnost presojanja in obupavanje nima pomena, že zato ne, ker tudi čilski mali človek ni vdano sprejel usode. Zato velja ugotoviti, katere so prvine prevrata, ki segajo daleč prek okvirov čilske notranje zadeve in bodo sprožile nova ugibanja o revolucionarni taktiki:

1. ali je mogoče priti do socialistične preobrazbe po mirni poti, v okviru buržoazne ureditve in torej parlamentarne demokracije;

2. ali je tako levo usmeritev mogoče izpeljati v razmerah neodvisnosti ali zavračanja varuštva kake načelno naklonjene velike sile.

Odgovor na ti vprašanji je lahko samo polovičen, ker so čilski poskus temeljnih strukturnih sprememb v družbi v razmerah pluralizma političnih strank na silo pretrgali. Čilska pot, ki je, kar je po izbrani taktiki spreminjanja družbe nasprotje kubanski poti, zbudila veliko upanje v tistih nerazvitih deželah, kjer so se dramatično povečale napetosti zaradi nakopičenih neenakosti, bo morda za dolgo izbrisana iz besednjaka revolucionarne taktike. Tako zagovorniki nasilja iz prepričanja kakor tisti, ki sodijo, da šteje samo moč in da po mirni poti v našem svetu ni mogoče nič bistveno spremeniti, oboji so dobili potrdilo. Z drugimi besedami, pokazalo naj bi se, da so skrajnosti edina možnost: za skrajno desnico, ki se v imenu »višjih tradicionalnih čilskih koristi« ni obotavljala ubiti zakonito izvoljenega predsednika in podreti toliko opevano ustavno pot, in za skrajno levico, ki je tudi trdila, da so razredna nasprotja tako globoka in absolutna, da mirna pot ne bo pripeljala do zelenih sprememb. To ne pomeni, da bo kubanska pot avtomatično dobila več privrženecv, ker so se kubanski programi politične in ekonomske neodvisnosti zaustavili pri dolgoročnih koristih velike sile, toda nedvomno bodo pridobile pomen sovjetske teze, da je boj za politično emancipacijo mogoč samo v ozki povezanosti s taborom socialističnih držav, ali z drugimi besedami, da si ni mogoče zamisliti emancipacije tretjega sveta brez ustrezne zaščite, varuštva. Malo po koncu konference neuvršenih držav, kjer je bila popolna samoodločba deležna izjemne pozornosti, se zdi čilski udar pravi nasprotni udarec nazadnjaštva z mednarodnim imenovalcem dolgoročnih skupnih koristi. Eksemplarično kaznovanje, ki naj dokaže, kako neusmiljeno so mednarodni

gospodarski odnosi povezani s koristmi velikega kapitala brez nacionalne pripadnosti in kako iluzorno in naivno je, če posamezna država poskuša razbiti to mrežo. To je navsezadnje tudi dobiček za blokovsko miselnost, za tiho delitev sveta na vplivna področja, ki je objekti delitve ne bi mogli nekaznovano spreminjati, pa čeprav so se mednarodne razmere spremenile in sta oba tabora napovedala »nove mednarodne odnose.«

Na postavljeni vprašanji tako ni mogoče odgovoriti drugače kot z vprašanji in z zbiranjem podatkov, ki naj bi rabili za opozorilo. Čilska vojska, ki jo je vsa ta leta krasila zastava »branitelja ustavnosti«, je z udarom — zelo verjetno z udarom v imenu in za račun politične desnice — pokazala, da je odločena da izvede načrt fizičnega uničenja oporišč levičarstva. Šlo je na vse ali nič in organizatorji udara niso imeli namena, da pustijo zadevo »nedokončano«, da bi se, ko bi se jim znova zdelo primerno uvesti »demokracijo«, na volitvah nemara spet pojavil kak Allende. Odstraniti ljudi, prestrašiti preostale, z nasiljem brez primere dokončno sporočiti, kaj je čilska demokracija in komu naj rabi. Morda so prav zato, ker je šlo na vse ali nič, izbrali tako brezobzirno in podlo metodo, ki naj ne bi pustila nobenega dvoma.

Prikaz razmer ob državnem udaru v Čilu ne bi bil popoln, če se ne bi dotaknili tistih vzrokov, ki so se desnici in vojski zdeli zadovoljiva pobuda za udar v imenu »obrambe koristi čilskega ljudstva«. To posebej velja za težak gospodarski položaj, ki ga je zlahka pripisati vladi in njenim ukrepom za naravnejšo porazdelitev narodnega dohodka med vse sloje, vendar pa je še preveč dokazov, da so gospodarski položaj sistematično oteževali tisti, ki bi radi dokazali, da so socialistični družbeni odnosi neustrezni. Ekonomska blokada, zadržanost dajalcev posojil, odliv domačega kapitala sodijo v del zarote od zunaj in se v razdiralnih namenih naslanjajo na domače sistematično podiranje temeljev socialne in ekonomske varnosti.¹ Omejevanje privatne proizvodnje, atentati, podiranje daljnovodov in transportnih sredstev, vse to prej ali slej nujno vpliva na preskrbovanje. Vlada ima zaradi spoštovanja parlamenta zvezane roke in vojski ne pride na misel, da bi sistematične sabotaje državne varnosti preganjala enako učinkovito, kot je preganjala oboroževanje delavcev v tovarnah ali razganjala tiste, ki so tovarne zasedli, da bi jih obravnavali pred napadi desnice.² Razmeroma razvita porabniška družba pokaže

¹ Ekonomska blokada je imela raznovrstne oblike, bilo pa jih je lahko izvesti proti deželi, ki je skoraj v celoti odvisna od izvoza bakra: po nacionalizaciji rudnikov bakra julija 1971, ki so ga dotlej izkoriščale večidel ameriške družbe, je zadela čilski baker diskriminacija porabnikov na svetovnem tržišču in umetno zniževanje cen, ameriške ladje niso več prevažale rude in posojila Čilu so padla z 270 milijonov dolarjev na 30 milijonov.

² Po zakonu o nadzoru nad orožjem (sprejetem leta 1972) so oborožene sile večkrat surovo nastopile v delavskih četrtih, kjer so se pripravljali na obrambo pred napadi desničarskih skrajnežev iz organizacije »Domovina in svoboda«. V enem izmed spopadov, ki so imeli namen zastrašiti, so 6. avgusta letos padle tudi žrtve.

ranljivost in srednji razred, ki je v nekem delu volil za Allendeja, postane jeziček na tehtnici za ali proti »čilskemu socialističnemu poskusu«. Paradokсно, prizadevanja za enakomernejšo porazdelitev narodnega dohodka povečajo kupno moč poprej zapostavljenih plasti, blaga je v razmerah tuje blokade premalo, do družbe blaginje pa je tako daleč.

Desnica sama ni bila dovolj močna, da bi vrgla Allendeja in program vlade narodne enotnosti. To je večkrat poskušala in svojega namena ni skrivala, toda nekajkrat ji ni uspelo. Bistveno so se torej povečale njene možnosti tedaj, ko si je zadala nalogo, da ustvari ozračje pričakovanja državljanske vojne, da naredi zmedo, da zastraši.³ Tudi tiste plasti, ki so se zavedale, da ima vlada zvezane roke, ker spoštuje parlament, v katerem nima večine, je navsezadnje prevzel strah pred pomanjkanjem in državljansko vojno.

Srednji razred je s svojo težo odločil v pripravljalnem delu bitke in vojska je odločila v osrednjem. To je vojska, ki je kljub tezam o tem, da se ne vmešava v notranje politično življenje, vendarle imela nanj velik vpliv in Allende se ga je v celoti zavedal. V odnosih z njo je pokazal skrajno strpnost in preudarnost in jo je tudi pustil takšno, kakršna je bila pred njegovim predsedništvom. To je bila celo edina čilska družbena struktura, ki je ostala povsem nespremenjena; vojska buržoazne države v pravem pomenu besede je torej tri leta branila državo na poti v socializem. Na videz vsaj; v vzgoji kadrov so od sredine 50-ih let sodelovale ZDA in sodelovanja tudi pozneje niso prekinili. Allende je torej plačal visoko ceno za načelne simpatije vojske, ki je ostala država v državi in kjer privrženci družbenih sprememb niso bili zelo številni, zlasti v vrhovih ne. Tudi odnos do vojske zato sodi med dolgoročna vprašanja svetovnega pomena, ali je mogoče v takih razmerah trajno spremeniti družbo na socialističnih osnovah.

V tem trenutku se morda odgovor nagiba k »ne«, toda Latinska Amerika pozna še nekaj primerov iskanja primerne poti iz gospodarske in družbene zaostalosti in še nekaj sil, ki v tamkajšnjih razmerah igrajo vlogo katalizatorja. Mislim tudi na levico v cerkveni strukturi, ki je tudi še naprej prepričana o nujnosti družbenih sprememb, ki bi edine lahko odstranile nasilje. Mislim tudi na tiste dele v vojski, ki so prepričani, da na družbenih krivicah in zapostavljanju dela družbe ni mogoče zagotoviti trajnega miru in državne blaginje. Seveda mislim tudi na organizirane leve politične tokove in njihove

³ To sodi v čas odločnega soočenja na čilskem političnem prizorišču v začetku leta 1972, ko je Allendejeva vlada narodne enotnosti objavila začetek izvajanja 44 načel družbene in gospodarske preobrazbe dežele. Program je predvidel razširitev državnega sektorja in nadzor nad gospodarstvom, posebej v industriji, bančništvu in trgovini. Na tej točki se je začela odločilno krhati poprejšnja tiha podpora vplivno krščansko-demokratske stranke, kjer so vse bolj zmagovale struje, ki so stranko zbliževale s stališči desnice.

somišljenike, ki jih še tako podli udarci ne morejo vreči iz začrtane poti. Preprosto zato, ker s strahom ni mogoče pridobiti ljudstva, brez ljudstva pa tudi ni lahko vladati.

V tem upanju smo zato vsi postali Čilenci.

Albin Igličar

Čigavi interesi v zakonu?

Družba na današnji stopnji razvoja urejuje številna socialna vprašanja in odnose s posebnim pravnim dokumentom — zakonom. Zlasti problemi človekove svobode in nedotakljivosti njegovega življenja, lastnine ter oblasti najdejo svoj pravni izraz v zakonu. Tako je velik del družbenih razmerij, ki morajo biti pravno urejena, zajet ravno v zakonu, kateremu za zdaj še vedno pripada osrednje mesto med formalnimi pravnimi viri.

Osrednji položaj zakona v pravni sferi temelji na njegovi demokratični naravi, saj ga sprejema najvišji državni organ po posebnem, vnaprej določenem postopku. V demokratičnih političnih sistemih današnje dobe je za najvišji državni organ proglašeno predstavniško telo, izbrano s tajnimi in svobodnimi volitvami. V naši ureditvi socialistične demokracije pa dobiva to telo tudi obeležje samoupravnega organa, ki naj postane prostor za dogovarjanje in sporazumevanje delegatov temeljnih samoupravnih organizacij ter skupnosti. V sferi formalnih pravnih virov se zaradi tega pojavlja nova kategorija — družbeni dogovori. Z njimi želimo v prihodnje v čedalje večji meri nadomeščati zakone. Le-ti naj bi se omejili na določanje temeljnih okvirov velikih družbenogospodarskih sistemov in opredeljevanje nekaterih temeljnih socialnih in političnih razmerij.

Zakon torej izide iz organa, ki je nosilec suverenosti ljudstva. S svojimi splošnimi normami, zadevajočimi vnaprej nedoločeno število pravnih subjektov, pripomore k zavestnemu usmerjanju družbe in se kot tak izkaže tudi za bolj ali manj uspešno sredstvo politike. Temeljne sestavine določene politike se formalno določajo v parlamentu oziroma skupščini, dejansko pa najbolj pogosto v centrih vodilnih političnih organizacij.

Na osrednji državni organ zavoljo tega ne smemo gledati kot na neko mistično telo, ki s pomočjo spontano delujočega mehanizma preliva splošno voljo ljudstva (volonté générale) v državno zakonsko

zapoved. Realistični pogled na vsebino skupščinskega dela odkrije v tej instituciji prostor, kjer se srečujejo interesi številnih socialnih sil.

Cilj naše družbene ureditve je gotovo v identifikaciji interesov različnih delovnih slojev ter njihovi konfrontaciji in ob morebitnem kompromisu uveljavitev dolgoročnega interesa delavskega razreda. Ta osrednji interes naše družbene skupnosti mora odsevati potem tudi v konkretnih političnih odločitvah, katerih velik del dobi svoje mesto prav v zakonu.

Ravno s tem splošnim pravnim dokumentom smo pri nas uvedli že številne nove ukrepe in rešitve. Prvo pomembno spremembo v proizvodnih odnosih po vojni smo uvedli z zakonom o agrarni reformi in še posebej z obema zakonoma o nacionalizaciji. Kot začetek samoupravljanja navadno navajamo t.i. zakon o delavskih svetih iz leta 1950. Obe ti zgodovinsko pomembni dejanji sta bili vpeljani in uresničevani v vsakdanji konkretni praksi prav s pomočjo zakona. To samo potrjuje ugotovitev, kako pomembno politično sredstvo je pravo oziroma njegov najbolj pomembni odraz v zakonski obliki.

Kadar gre za tako pomembne zakone, je proces odpravljanja prejšnjih, ki so legalizirali preživele družbene odnose, ter nastajanja novih, ki naj pripomorejo k drugačnim razmeram, lahko zelo zapleten in protisloven. Tiste politične sile, ki so stale za prejšnjimi zakoni, gotovo ne sprejemajo z navdušenjem nove zakonodaje, temveč jo skušajo, če že ne preprečiti, pa vsaj dobiti v njej kakšne koncesije za svoja stališča. Okrog vsakega zakona se plete boj najrazličnejših socialnih sil, katere skušajo svoje interese inkorporirati v zakon.

Pri nas lahko interesu delavskega razreda z vso upravičenostjo priznamo naravo splošnega družbenega interesa, saj je velika večina pripadnikov naše družbe v položaju tega razreda. Zato je treba pri graditvi novega skupščinskega sistema zagotoviti, da se bo volja te velike skupine ljudi pojavila v skupščini v kar najbolj avtentični podobi. Mehanizem novega skupščinskega sistema bo moral biti tako ustrojen, da bo zakonodajalec lahko uveljavljal objektivni interes delovnega ljudstva in ga prevedel v zakone.

Seveda stališča vladajočega razreda skoraj nikdar niso in ne morejo biti povsem neokrnjeno prenesena v zakon. Zaradi čestokrat zapletene notranje strukturiranosti omenjenega razreda je često potrebna neka mera kompromisa med različnimi strukturnimi sestavinami, da bi dosegli neka skupna stališča, ki bodo zakonodajalcu izhodišča. Pa tudi kadar ima vladajoči razred bolj odprto pot in manj ovir za uveljavljanje svojih konceptov, mora pri »povzdigovanju svoje volje v zakon« računati na eni strani z določenimi objektivnimi družbenimi zakonitostmi oziroma stanjem družbene biti, na drugi strani pa tudi z nekaterimi lastnostmi prava, ki ga uporablja kot sredstvo za realizacijo zamišljene politike. Brez upoštevanja teh dveh okoliščin bo še tako vzorno sestavljeni zakon obvisel v zraku in

povečeval prepad med normativnim in stvarnim. Volja vladajočega razreda namreč ni nikakršen svetopisemski »bodi«, pa četudi ima vodilni družbeni razred na razpolago vsa mogoča sredstva za prisiljevanje. Raven materialne kulture in kulture sploh ter obče civilizacijska stopnja ter nekatere imanentne lastnosti prava determinirajo akcije vladajočih družbenih sil.

Z uvedbo delegacij temeljnih samoupravnih skupnosti in organizacij, ki bodo pošiljale svoje delegate v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, se bo pestrost interesov v osrednjih odločujočih telesih naše družbe gotovo povečala. To bo seveda terjalo tudi večjo čuječnost pri njihovem usklajevanju ter »odkrivanju« resničnega objektivnega interesa. Dobro opravljeno delo v tem procesu pa bo poplačano z dobrimi in relativno trajnimi zakoni, ki bodo izšli iz delegatskih zborov.

Že v fazah predloga za izdajo zakona in zakonskega osnutka bo treba dati vsem prizadetim možnost, da izrazijo ter definirajo svoj interes in se zavestno ter z vso odgovornostjo odločijo, kateri interesi naj bodo realizirani v zakonu. Ob takšnem ravnanju bo vse manj zakonov, ki bi jih bilo treba že neposredno po sprejetju spreminjati. Predvideni zakonodajni postopek naj se v praksi dosledneje izvaja kakor doslej, da ne bodo potem, ko je zakon že sprejet, z vso silo vzplamenevali interesi, ki so bili v pripravljalnih fazah prezrti. Prehitro menjanje zakonov vnaša nestabilnost v pravni in celotni socialnopolitični sistem ter kvarno vpliva na pravo varnost občanov.

Za trden sklep o prevladi določenih interesov v naših dosedanjih zakonih verjetno manjkajo empirične politološke raziskave. Gotovo bi prav z njihovo pomočjo lahko odkrili, čigavi interesi so doslej imeli največ možnosti postati del sprejetih zakonov in v kolikšni meri je doživel v posameznih primerih zakonsko inkorporacijo objektivni dolgoročni interes delavskega razreda. Razmišljanje in raziskovanje v tej smeri bi pripeljalo tudi do delovnih slojev, ki morda neupravičeno niso mogli izraziti svoje volje v zakonodajnem procesu. Že bežen in površen pogled na sestavo nekaterih naših dosedanjih zborov (»direktorski zbori«) pa bi dal gradivo za ustrezne hipoteze v tej smeri.

Zgodovina uči, da so v zakonih v bistvu vedno prevladovali interesi tistega razreda, ki ima v rokah odločilna produkcijska sredstva in s tem tudi pogloblitve vzvode politične oblasti. V naši družbi je to delavski razred. Vendar dominantna vloga delavskega razreda ni avtomatično dana, marveč se mora aktivno uveljavljati tako neposredno, a tudi s kar največjo angažiranostjo vseh njegovih subjektivnih sil.

Gradacija letalskega prometa in letališč v Sloveniji

V letu 1972 sta bila izdelana dva koncepta srednjeročnega in dolgoročnega razvoja letališkega omrežja v SR Sloveniji; prvega je izdelal Aerodrom Ljubljana-Pula, drugega pa Ekonomski center Maribor. Oba elaborata poudarjata nezadostno razvitost letališkega omrežja v SR Sloveniji, v predlogih, kako to pomanjkljivost popraviti, pa nista enotnega mnenja. Precejšen poudarek je dan letališčem avtorjev študij, manj sta jasna položaj in vloga sekundarnih letališč, najmanj pa sta pojasnjena status in vloga terciarnih letališč. Zanimiv je predlog za financiranje gradnje letališč v elaboratu Aerodroma Ljubljana—Pula, ki pomeni realno osnovo za nadaljnjo gradnjo letališč.

Med najmanj razjasnjenimi je sam sistem gradacije letališč, ki je odločilnega pomena, kadar hočemo analizirati zadovoljevanje prometnih potreb in torej ugotoviti uspešnost letališkega omrežja kot celote, zato bi ga želel podrobneje opredeliti. Temelj za razumevanje bistva letalskega prometa je vertikalna gradacija letalskega prometa. Ta vertikalna gradacija pomeni skup raznih vrst letalstva, ki vse skupaj sestavljajo celoto, omogočajo pa zaradi svojih posamičnih lastnosti optimalno storitev za potnika. Vertikalna gradacija ni le posebnost letalskega prometa, obstaja tudi v drugih prometnih panogah (npr. razne vrste mestnega prometa), narodnogospodarsko pa je zlasti pomembna vertikalna gradacija med različnimi prometnimi panogami (rečni, cevni, železniški, cestni, zračni promet v kopnem daljinskem prevozu).

Po vertikalni gradaciji se letalski promet deli na interkontinentalni, kontinentalni in lokalni promet, dodamo pa lahko še posebej promet športnih letal, čeprav ta ne spadajo v ozko prometno področje. Odločilen za raven prometa je linijski redni promet, torej javni letalski promet.

Interkontinentalni letalski promet je povezava osnovnih prometnih vozlišč letalskega prometa posameznih celin. Število letališč interkontinentalnega prometa je minimalno, so pa to glavna središča za gost promet letal na druge celine. Interkontinentalna letališča ne oskrbujejo samo svojega ožjega območja, temveč posredno prek lokalnega prometa tudi svojo širšo okolico, prek kontinentalnega prometa, katerega zbiralna točka so, pa tudi široko okolico, ki normalno zajema območje večjega števila držav. Vertikalna gradacija letalskega prometa torej omogoča obstoj interkontinentalnih letališč z veliko

koncentracijo prometa, ki zbirajo in porazdeljujejo potnike in blago za daljinske lete, hkrati pa pomenijo zbirno in prestopno točko za kontinentalni promet.

Letala, namenjena za interkontinentalni promet, so za zdaj zlasti B-707, DC-8, še bolj pa »jumbo« letala B-747, DC 10, 1-1011 ter nadzvočna letala bližnje prihodnosti, kot so TU-144 in Concorde. To so letala z dometom nekaj tisoč kilometrov, ki zahtevajo posebno zahtevno opremo letališč in najdaljše poletno-vzletne steze. Zaradi tehničnih značilnosti in višin poleta so za interkontinentalna letala postanki na razdaljah pod 1600 km neekonomični.

Kontinentalni letalski promet navezuje močna gospodarska središča posameznih držav na interkontinentalni promet. Drugotnega pomena je vloga tega prometa v povezavi posameznih večjih gospodarskih središč med seboj, osnoven je zbiralni pomen. Podobno kot interkontinentalna letališča na najvišji ravni, pomenijo tudi kontinentalna letališča povezavo lokalnih gospodarskih središč s kontinentalnim prometom in posredno z interkontinentalnim prometom. Večino kontinentalnega prometa v Evropi sestavljajo zaradi majhne velikosti držav mednarodne linije, izjema je Sovjetska zveza.

V kontinentalnem prometu uporabljajo predvsem letala, kot so B-727, DC-9, za prihodnost pa so v načrtu tudi tako imenovani zračni avtobusi, kot npr. A 300 B. Tehnične lastnosti teh letal omogočajo najbolj ekonomične razdalje med postanki od 600 do 1600 km.

Postanki konvencionalnih letal so zaradi letov v velikih višinah in zaradi velikih stroškov vzletov in spustov na razdaljah pod 600 (700) km nerentabilni. Razvoj konvencionalnih letal teži čedalje bolj k velikim letalom, kar ni v skladu s potrebami, saj se v Evropi kar 60 % letalskih potnikov vozi na razdaljah pod 700 km, pri tem pa obstaja veliko število srednje velikih mest, ki niso sposobna zbrati dovolj potnikov za promet velikih konvencionalnih letal.

Dodatni problemi, ki tarejo sodobni letalski promet, so problemi samih letališč, tako dovoz in odvoz potnikov iz velikih mest na letališča, zatrpanost letališč in področij nad okolico letališč, visoka cena zemljišč za gradnjo in zlasti za širjenje letališč, hrup letal pa celo razsežnost samih letališč.

Edina zaenkrat realna rešitev za omiljenje omenjenih težav letalstva je uvedba nove vrste letal, ki so rentabilna na kratke razdalje ob majhnem številu potnikov, ki pa ne povečujejo zatrpanosti velikih letališč ali terjajo celo, da jih razširijo. Letala naj bodo taka, da potrebujejo za vzlete in pristanke kar najmanjše površine, vstop in izstop iz terminalskih področij naj bo v drugih smereh in ravneh kakor pri konvencionalnih letalih. Omenjenim zahtevam odgovarjajo najbolj letala vrste STOL (Short Take-off and Landing) in VTOL (Vertical Take-off and Landing).

Letala VTOL potrebujejo za vzlet in pristanek le pristajalno ploščad, letala STOL največkrat le 150 metrov. Poletno-vzletna steza letal STOL je lahko dolga okrog 600 metrov. Medtem ko je nagib

konvencionalnih letal pri vzletu 6—8°, imajo letala STOL nagib 25°; podobna razlika je pri spustu letal; komercialna hitrost letal STOL je od 300—600 km na uro, optimalni radij 400—800 km, stroški obratovanja so malo višji kakor pri konvencionalnih letalih, in to ob majhnem številu potnikov, pri kapacitetah od 20—80 potnikov.

Glede na lastnosti letal STOL so letališča zanje lahko bistveno manjša kot pri konvencionalnih letalih. Letališče za letala STOL, bi, opremljeno z vsemi napravami za promet 1,8 milijona potnikov letno, potrebovalo le okrog 6 ha zemljišč, kar je še enkrat toliko kot za letala VTOL, pa le neznatno v primerjavi z letališčem za konvencionalna letala. Po ocenah potrebujejo letala STOL za svoje obratovanje le 3 % letaliških površin, potrebnih za konvencionalna letala istih zmogljivosti.

Glede na majhno porabo prostora in manjši hrup letal obstajajo celo konkretni predlogi za gradnjo STOL letališč v obstoječih gosto urbaniziranih območjih. Tak predlog je npr. gradnja STOL letališča nad obstoječo železniško tovorno postajo v mestu Woking v Veliki Britaniji (blizu letališča Heathrow). Še večje prednosti bodo imela letališča za letala VTOL, saj po predvidevanjih že v krogu 300 m od pristajalne ploščadi hrup dvigajočih se letal ne bo presegal moči 90 decibelov.

Letala VTOL zdaj po tehnoloških in stroškovnih lastnostih še niso usposobljena za široko komercialno uporabo, pač pa že nekatera letala STOL.

Če primerjamo stroške prevoza z različnimi prevoznimi sredstvi, vidimo, da so direktni stroški prevoza z letali STOL za približno tretjino višji kakor pri konvencionalnih letalih, vendar pa se z razvojem tehnologije letal znižujejo. Potovalne hitrosti potnikov na letalih STOL so večje kot pri konvencionalnih letalih.

Letala STOL naj bi torej glede na svoje značilnosti dopolnjevala letalski promet na kratke razdalje (med 300 in 600 km) ter bi pomenila najnižjo raven vertikalne gradacije letalskega prometa.

Glede na ocene, da so za posamezne vrste prevoza ekonomične tele razdalje:

— osebni avto	do 50 km
— brzovlak	50—300 km
— letalo STOL	300—600 km.
— konvencionalno letalo	nad 600 (700) km,

vidimo, da so se (se bodo) letala STOL vrinila po svojih sposobnostih med železniški in letalski konvencionalni promet.

V evropskih razmerah, kjer so razdalje med posameznimi središči ene države, pa tudi sosednjih držav, večinoma premajhne za konvencionalna letala, pomenijo letala STOL veliko pridobitev. Tako se bo povečal medsebojni letalski promet med velikimi evropskimi mesti, še bolj pa olajšala kontinentalna in interkontinentalna potovanja, ker se bodo manjša mesta povezala s središči rednega in gostega

letalskega prometa višje ravni. Tudi v tem primeru je najpomembnejša povezava s prometom višje ravni, kajti velika evropska središča imajo med seboj izredno dobre in hitre železniške zveze, ki povezujejo središča mest (intercity vlaki).

V zadnjem času se je pojavila vrsta letal vrste STOL, ki se spričo svojih lastnosti približujejo ekonomičnosti konvencionalnih letal, in to ob majhnem številu potnikov na kratke razdalje. Eno najbolj uspešnih STOL letal je zdaj sovjetsko letalo JAK-4, ki si je zaradi svojih izjemnih kvalitete in nizke cene že pridobilo veliko naročil v Zahodni Evropi in celo v ZDA, uspešno pa opravlja promet v Sovjetski zvezi. Ker ne potrebuje posebnih naprav na letališčih in pristaja na travnatih stezah, je zelo pripravno za povezavo manjših krajev, ki nimajo dragih letaliških naprav, z večjimi središči zlasti zaradi majhne kapacitete od 27 do 34 potnikov. Poleg letal JAK obstaja še vrsta letal STOL, tako zlasti DGC-4 iz Kanade, L-410 iz ČSSR in F-27 iz Nizozemske.

Nekatere evropske države so se že začele pripravljati na uvedbo letal STOL (ZR Nemčija, Italija, Grčija itd.) in tudi prilagojevati letališko omrežje novim pogojem. Zanimiva je zasnova za bodoče letalsko omrežje naše sosede Italije, kjer imajo poleg dveh interkontinentalnih letališč (letališč za daljinski mednarodni promet) v načrtu 17 letališč srednjega dometa ter večje število letališč za letala STOL. Vendar ne nameravajo graditi letališč na novih lokacijah, uporabili bodo že obstoječe letališke površine (športna letališča itd.).

V Italiji sta v naši bližini predvideni le dve — že obstoječi — kontinentalni letališči, v Trstu (Ronchi dei Legionari) in Benetke (Venezia Tessera). Vrsta srednje velikih mest predvideva le STOL letališča, tako npr. Verona, Ancona in Pescara, kar kaže na velik pomen, ki ga Italija pripisuje aviaciji STOL v prihodnjem razvoju letalskega prometa.

Kar zadeva Avstrijo, ne poznamo nobenega koncepta za razvoj letališkega omrežja, ki bi vključeval uvedbo letal STOL. Letališko omrežje Avstrije obsega eno letališče za promet na dolge, srednje in kratke razdalje (Dunaj) ter pet drugih letališč z utrjenimi vzletnopolnimi stezami za promet na srednje in kratke razdalje, med njimi v naši bližini Gradec in Celovec. Prometni koncept Avstrije iz leta 1968 še ni vključeval uvedbe letal STOL in tudi ne predvidel večjega razvoja notranjega avstrijskega letalskega prometa.

Jugoslavija leži na izredno pomembnem geografskem prostoru v svetovnem letalskem prometu. Ker so meje vzhodnoevropskih držav za prelete tujih letal zaprte, poteka praktično ves letalski promet Zahodne Evrope na Bližnji vzhod in v južno Azijo ter na Daljni vzhod čez ozemlje Jugoslavije. Zračni koridorji z največjim prometom letal potekajo od jugoslovansko-avstrijske proti jugoslovansko-grški meji.

Jugoslaviji je bilo glede na njeno pomembno lego v Evropi že pred leti dovoljeno pobirati takse za polete letal, tako tujih kot tudi

domačih. Jugoslavija je edina država v Evropi, ki pobira takse za prelete tujih letal, namenjene pa so za to, da se zboljšuje varnost zračne plovbe nad ozemljem Jugoslavije.

V letu 1972 je bilo v Jugoslaviji 16 letališč z modernimi poletno-vzletnimi stezami. V primerjavi z desetimi leti nazaj smo dosegli izreden napredek, saj so bila takrat le 4 letališča z utrjenimi poletno-vzletnimi stezami; leta 1960 sta bili le dve takšni letališči.

Letališče Beograd je edino, kjer promet presega en milijon potnikov na leto; letališči Zagreb in Dubrovnik imata preko pol milijona potnikov. Če pogledamo, kakšen je skupni letalski promet na jugoslovanskih letališčih, vidimo, da promet vse države ne dosega prometa enega samega velikega mednarodnega letališča. Na vseh jugoslovanskih letališčih je v letu 1972 število potnikov znašalo okrog 4 milijone, medtem ko znaša na londonskem letališču (Heathrow) 18 milijonov na leto, v Parizu (Orly) 14 milijonov in v Frankfurtu 12 milijonov. Očitno je torej, da se veliki letalski tranzit, ki prečka podolžno vso Jugoslavijo, le-te praktično ne dotika.

Poskušajmo uporabiti prej omenjeni sistem vertikalne gradacije letalskega prometa za razmere v Jugoslaviji:

Jugoslavija zaradi svoje gospodarske moči in življenjskega standarda nima močnega domačega letalskega prometa, kot nerazvita evropska država pa tudi ni pomembno stičišče gospodarskih tokov. Glede na vse to igra Jugoslavija v letalskem prometu le stransko vlogo in tako na tej podlagi nima možnosti za interkontinentalno letališče. Kot smo že videli, je ta promet praktično ne dosega. Edina realna možnost za graditev velikega interkontinentalnega letališča v Jugoslaviji, letališča, ki naj bi služilo širokemu srednjeevropskemu prostoru, je bila italijanska ponudba za skupno letališče v Kozini, čeprav Jugoslavija, pa tudi Slovenija nista pokazali zanjo nobenega večjega zanimanja.

Najvišja raven letališč, realna za Jugoslavijo, so kontinentalna letališča. Dosedanja kategorizacija letališč v primarna in sekundarna letališča daje vtis, da je večina do zdaj zgrajenih letališč kontinentalne narave, saj je kar 14 letališč primarnih ter odprtih za mednarodni promet.

Če si ogledamo pregled rednih linij zračnega prometa Jugoslavije v zimski sezoni 1972/73 (zimsko sezono smo vzeli zato, da izločimo sezonske linije), hitro vidimo, da sta v naši državi le dve letališči z močnim letalskim prometom: Beograd in Zagreb; večji promet imajo še letališča Ljubljana, Split, Dubrovnik in Titograd, na drugih letališčih je promet neznaten. Za mednarodni promet so pomembna le letališča Beograd, Zagreb in Ljubljana.

V pripravi je pravilnik o kategorizaciji letališč, po katerem naj bi sedanja primarna letališča razdelili v dve skupini. Prvo bi sestavljala letališča Beograd, Zagreb, Ljubljana in Split, druga letališča bi spadala v drugo skupino.

	Za Beograd		ostale kraje v državi			Skupaj linije		
	vsi poleti	od tega iz tujine	notranji promet	od tega mednarodni promet	Izhodni poleti v tujino	domače	mednarodne	vse
Beograd	—	—	236	84	56	152	140	292
Zagreb	89 (24*)	65 (14*)	62	1	27	85	93	178
Split	14	2	21	—	—	33	2	35
Ljubljana	24	10	1	1	2	24	13	37
Dubrovnik	14	6	14	1	—	27	7	34
Titograd	18	—	8	—	—	29	—	29
Sarajevo	11	—	8	1	—	18	1	19
Skopje	12	—	5	—	—	19	—	19
Zadar	5	—	7	—	—	12	—	12
Pula	6	—	(6)	—	—	6	—	6
Rijeka	6	—	(3)	—	—	6	—	6
Tivat	7	—	—	—	—	7	—	7
Mostar	3	—	4	—	—	7	—	7
Priština	6	1	—	—	—	6	1	7
Ohrid	2	—	(2)	—	—	2	—	2

Vir: Red letenja zima 1972/73.

* Dovoljeno za potnike med Zagrebom in Beogradom.

** Linija za Beograd preko drugih letališč v državi.

Letališča Beograd, Zagreb in Ljubljana bi glede na navedeno lahko uvrstili h kontinentalnim letališčem, med njimi pa ima vsekakor Beograd kot prestolnica in kot največje mesto prevladujočo vlogo. Omenjena letališča naj bi dosegla II. kategorijo po predpisih ICAO; ta dovoljuje instrumentalno pristajanje do vertikalne vidljivosti 30 m in do horizontalne vidljivosti 400 m. Vsa druga jugoslovanska letališča bi lahko uvrstili med lokalna, ne glede na dolžine pist ali dosežanje kategorizacijo. Vsekakor pa mnoga med temi letališči služijo turističnemu (charter) kontinentalnemu ali celo interkontinentalnemu prometu — odločilen je, kot že povedano, redni linijski promet (v Pulju npr. pristajajo letala Lockheed L-1011 Tristar, vendar zato to letališče še ni interkontinentalno).

Zanimiva je ugotovitev, da jugoslovanska mesta z izjemo Beograda in Zagreba, sama po sebi niso dosegla tolikšne gospodarske in populacijske moči, da bi mogla sama zbrati dovolj letalskih potnikov za konvencionalni letalski promet. Tipična primera za to sta Skopje s 390.000 prebivalci in Sarajevo z 292.000 prebivalci: njun letalski promet je neznaten.

Promet potnikov med jugoslovanskimi mesti ni močan, zlasti pa ne promet potnikov, zanimivih za letalski promet: to je potnikov, ki zahtevajo in so pripravljeni plačati višjo ceno letalskega prevoza.

Da bi primerjali obseg prometa potnikov z višjimi zahtevami, smo vzeli prevozne kapacitete spalnikov od večjih mest Jugoslavije do Beograda. Razdalje iz vseh teh mest do Beograda so, z izjemo Zagreba, prevelike za kvaliteten dnevni železniški promet (meja 4 potovanja še dopustna).

Zveza s spalniki do Beograda vozni red 1972/73

Mesto	Najhitrejša železniška zveza	Dnevno spalnikov
Ljubljana	(6,06)* 7,31	5
Maribor	8,45	2
Rijeka	8,48	2
Zagreb	(3,50)* 4,45	6
Split	11,39	4
Sarajevo	5,10	3
Skopje	9,32	6

* V oklepaju podatek za poslovni vlak za smer Beograd.

Kakor trdijo, se potnik obrača na zračni prevoz, če je potovalni čas kopnega prometa vsaj dvainpolkrat večji od zračnega, všteti dovoz na letališče in odvoz z letališča. Potemtakem je glede na to načelo in glede na hitrosti vlakov upravičena uporaba letala iz Ljubljane, Reke, Splita, Skopja in tudi Maribora, kjer sicer letališča še ni. (Čas letalskega prevoza do Beograda je ocenjen na približno 3 ure — dovoz na letališče, let in dovoz v Beograd).

Če primerjamo število sedežev (oz. ležišč), ki jih tedensko v povezavah do Beograda nudita letalo in vlak, vidimo, da je število ležišč v spalnikih večje od sedežev, ki so na razpolago v letalih, vendar pa letalske zmogljivosti v celoti dosegajo kar 65 % železniških v spalnikih.

Tedensko število spalnikov v vlakih in sedežev v letalih v zimski sezoni 1972/73 za Beograd:

Odpravni kraj	Ležišča spalnikov	Sedeži v letalih
Ljubljana	875	2016
Rijeka	350	378
Zagreb	1050	1464
Split	700	1302
Sarajevo	525	1012
Skopje	1050	914

Če natančno pregledamo razpredelnico, se pokaže, da v Ljubljani, Splitu in Sarajevu letalske zmogljivosti približno dvakrat presegajo spalnike; spalniki prevladujejo iz smeri Skopje.

Primerjava tarif za prevoz do Beograda med spalnikom in letalom kaže, da so razlike v cenah razmeroma majhne.

Mesto	Spalnik (s karto 1. razreda)	Letalo (vključno taksa in prevoz)
Ljubljana	237,50	268,00
Rijeka	285,00	247,00
Zagreb	189,00	236,50
Split	306,00	243,00
Sarajevo	215,00	165,00
Skopje	200,00	197,00

Glede na to, da tarife JAT iz večine navedenih mest niso realne, saj vsebujejo regrese posameznih republik, tarife niso odraz stroškov in poslovnih interesov JAT. Razdalje med navedenimi mesti in Beogradom razen pri Ljubljani in Reki ne presegajo 500 km, kar je za konvencionalna letala prekratka razdalja.

Poleg tako imenovanih primarnih letališč imamo še sekundarna letališča. Ta letališča naj bi služila predvsem za notranji promet. Do zdaj smo zgradili tri sekundarna letališča; načrtujejo pa jih še celo vrsto, med njimi tudi v Mariboru in Portorožu v Sloveniji.

Mreža tako imenovanih terciarnih letališč, to je letališč, namenjenih poleg STOL aviacije za poslovno in turistično aviacijo, je še manj definirana. Za zdaj obstajajo predlogi za letališča v vrsti krajev, med njimi tudi v Sloveniji.

Že za večino dosedanjih letališč, razvrščenih med primarna letališča, smo videli, da je njihov promet minimalen, tako tudi njihova letališka podjetja poslujejo z izgubo. Iz že navedenega izhaja tudi, da poleg premajhnega števila potnikov tudi razdalje do glavnega mesta ne opravičujejo rentabilnih letalskih linij do teh mest. Še bolj pereč kot pri dosedanjih primarnih letališčih bo problem rednih linij in rentabilnosti letališč pri sekundarnih letališčih.

Pregled navedenih problemov očitno kaže, da bi bilo v jugoslovanskem notranjem premeru pametno uvesti STOL letala. V nekaterih visoko razvitih državah so letala STOL predvsem pomembna zato, ker tako rešujejo problem zatrpanosti letališč, v jugoslovanskih razmerah pa bodo letala STOL zaradi majhne nosilnosti in rentabilnih letov na kratke razdalje (od 300 do 600 km) šele upravičen pogoj, da se uvede večina lokalnih linij tako z glavnim mestom kot tudi za povezavo večjih jugoslovanskih strokovnjakov, da bi v Jugoslaviji ob gradnji letališč za STOL letala v manjših mestih že doslej lahko prihranili sredstva za sodobno STOL aviacijo.

V raznih gradivih se pojavljajo ideje, naj bi lokalni letalski promet reševal probleme neurejenih in zastarelih dosedanjih notranjih prometnih povezav v Sloveniji. To je iluzorno. Letalski promet kot redna vez med večjimi slovenskimi mesti razen redkih izjem (zveze z

morjem v sezoni itd.) ni realen, saj so v slovenskih razmerah razdalje med mesti za letalski promet odločno prekratke. Poleg tega je letališče Ljubljana-Brniki mnogo predaleč od Ljubljane, da bi poleg tega, da posreduje potnike linijam višje ravni, lahko služijo za lokalni letalski promet Slovenije. Realne so le posamične povezave za prevoz potnikov iz bolj oddaljenih območij Slovenije (Maribor, Primorska) na mednarodne in nekatere druge linije letališča Brnik.

V nasprotju z idejami o lokalni povezavi večjih slovenskih mest pa bi bila izredno zanimiva in realna medsebojna letalska povezava vseh večjih jugoslovanskih mest in sicer ne le prek Beograda kot zdaj. V jugoslovanskih razmerah, kjer je kopni potniški promet zaradi zastarelosti železnic izredno počasen, je vsekakor možno, da bo promet letal STOL prevzel hitri medmestni promet med večjimi jugoslovanskimi mesti, ki ga v zahodni Evropi opravlja železnica. Vsekakor je stvar političnih in gospodarskih odločitev družbe, ali bo pospeševala razvoj novega hitrega prevoznega sredstva med večjimi mesti in dokončno likvidirala železnico kot prevoznika potnikov na večje razdalje (na kratke razdalje prevzema iz raznih razlogov železnici v Jugoslaviji avtobus), ali pa bo z modernizacijo železniškega potniškega prometa ohranila promet potnikov na železnici in razvila letalski STOL promet v manjšem obsegu in predvsem na relacijah prevozov na kontinentalna letališča ter na določenih relacijah, ki so predolge za železnico.

V okolici Slovenije je sedem letališč, odprtih za javni civilni promet, to so Zagreb, Reka, Pulj, Trst, Benetke in Gradec, med njimi pa sta v prometu potnikov kot tudi blaga od letališča Ljubljana večji le letališči v Zagrebu in v Benetkah.

SR Slovenija z vsega 1,7 milijona prebivalcev na samo 20.251 km² z dvema mestoma, ki imata več kot 50.000 prebivalcev in brez središč, ki bi imela več kot 500.000 prebivalcev, pa še velikim mestom (Zagreb) prav ob republiški meji nima mnogo možnosti za uspešno uporabo letalskega prometa samo za potrebe Slovenije. Dohodki prebivalstva tudi še ne omogočajo večje uporabe letal za zasebne potrebe. Izjemen je položaj Ljubljane s sorazmerno ugodno razdaljo od glavnega mesta (510 km), na najbolj frekventiranih letalskih zvezah proti zahodni Evropi, to pa omogoča, da se do zdaj edino letališče Ljubljana-Brniki razvija v pomembnejše središče jugoslovanskega zračnega prometa. Že omenjena uvrstitev letališča v II. kategorijo po predpisih ICAO opravičuje, da obravnavamo to letališče kot kontinentalno letališče po opisani vertikalni gradaciji letalskega prometa (v Avstriji ima kategorijo II le letališče na Dunaju).

Vsekakor je eno kontinentalno letališče največ, kar je lahko doseglja Slovenija zaradi bližine Zagreba. Tudi v prihodnje v tem ni možno pričakovati spremembe. Za optimalno izrabo tega letališča pa je nujno, da zajema čim večji del slovenskega prostora. Edino tako bo sposobno zgraditi ustrezno infrastrukturo, imeti stalen mejni prehod, stalne obmejne, varnostne, carinske in zdravstvene službe, pri

tem pa iz dohodka prometa tudi kriti vse iz teh služb izvirajoče stroške.

Poleg enega kontinentalnega letališča s čimbolj gostimi povezavami po državi, v večja evropska gospodarska središča in na velika intrekontinentalna letališča pa potrebuje Slovenija določeno število manjših letališč, ki bodo ali prek osrednjega letališča ali občasno neposredno omogočala boljšo povezavo Slovenije s svetom.

Ta zahteva po večjem številu letališč in s tem boljša povezava vseh delov Slovenije z letalskim prometom je tudi v skladu z načeli o policentričnem razvoju naše republike.

Podrobnejša analiza prihodnje razporeditve prebivalstva po posameznih regijah in razvoja gospodarskih dejavnosti všteti turizem, ki je že v teku, bo pokazala, najbolj racionalen bodoči razvoj letališkega omrežja v Sloveniji.

Razporeditev prebivalstva po predvidenih projekcijah za leto 2000 kaže poleg sedanjega enega kontinentalnega letališča v osrednji in največji ljubljanski regiji še dve razmeroma močni regiji, mariborsko in obalno-hraško. Predvideni razvoj Maribora in njegov populacijski in gospodarski potencial bo vsekakor upravičeval graditev lokalnega letališča za konvencionalna letala; ravno tako bo zahteval velik turistični potencial Slovenskega primorja skupaj s sedanjimi hrvatskimi občinami svoje ustrezno letališče.

Od drugih policentričnih središč vsa ne bodo dosegla, tudi v letu 2000 ne, pogojev za lokalna STOL letališča, ki naj bi bila redna povezava z osrednjimi letališči. Podrobnejše konkretne analize pogojev za bodoča terciarna letališča bodo vsekakor pokazale, kje so središča, kjer bi bila letališča STOL ustrezna in potrebna.

Poseben, ločen problem je nadaljnji razvoj športnih letališč. Ta letališča lahko v primeru potreb, zlasti pa ob elementarnih nesrečah in podobnem, služijo tudi za pristajanje letal STOL. Za zdaj so šprotna letališča brez koridorjev in jih tudi tuja športna letala (razen v Slovenj Gradcu in Lescah jadralna letala) ne moremo uporabljati.

Ljubljana, julij 1973

Marksizem in sociologija (II)

Drugi del: Misel v okviru revolucionarne prakse

I. DVE OBLIKI OBVLADOVANJA SVETA

Zdaj moramo razložiti še *drugačen način mišljenja in raziskovanja družbe*. Ta ni izoblikovan v seriji natančnih metodoloških pravil, ni kodificiran; njegova vsebina se duši pod debelimi plastmi konservativne teorije in njenih metod. Na znanstvenem prizorišču je vkoreninjen pozitivistični način mišljenja kot nesporen vladar. Postal je že sinonim za znanstveno spoznavanje; zdi se, kot da se drugače sploh ne dá misliti in da je samo tako mišljenje znanstveno mišljenje. Kljub temu pa se je ta druga usmerjenost — ta bogata nit marksističnega razmišljanja ni pretrgala. Poglejmo zdaj to drugo možnost, intelektualno alternativo, ter njene možnosti, da se učinkovito upre pozitivizmu. Toda če se že lotimo te obsežne kritične reinterpretacije, če naj celotno duhovno dediščino pojasnimo iz novega in resničnega zornega kota, jo moramo najprej obvladati od znotraj. Ta naloga pa presega moči in zmožnosti avtorja.¹ Zato bomo napravili le prvi korak: védimo, da je možno proučevati družbo tudi z drugačnega vidika. Ta drugi možni način bom imenoval *mišljenje v okviru revolucionarne prakse*.

Prehod od konservativnega k revolucionarnemu mišljenju je prehod k bistveno drugačnemu mišljenju o družbi. Njegova poseb-

¹ Odnos med marksistično mislijo in meščansko teorijo ni odnos enostavnega izključevanja, odnos »angelskega« do »demonškega« pola človeške misli. Pa tudi ni odnos licemerske koeksistence, ko glasno graja meščansko znanost, v tišini znanstvenega kabineta pa prevzema stran za stranjo njene literature. Ni tudi stališča ignoriranja ali dobrohotnosti v stilu: »... ne odvržimo povsem tega, tudi v tem je nekaj...« Odnos marksista do meščanske znanosti izraža splošno zakonitost socialistične revolucije, njeno neizogibno pot. Gradivo, s katerim se lahko utemelji nova, drugačna družba, nastaja z revolucionarno preobrazbo, s predelavo, z »notranjim« prevladovanjem najboljše dediščine meščanske družbe. Kot ne moremo z zamahom roke odvreči v muzej zgodovine državo, oblast, trg, tehniko organizacije, tako prihaja tudi do revolucionarne preosnove intelektualnih stvaritev za nove, človeške cilje. To je nujna pot socialistične revolucije na področju človeškega duha, *pot velike kritične reinterpretacije*, prevzemanja dobrega in odklanjanja neresničnega.

nost ni le v tej ali oni črti, marveč zajema celotno tkivo: usmerjenost, namen in postopke. Misel v mejah revolucionarne prakse se ne zadovoljuje z opisovanjem in razlago *danega*, pač pa oblikuje tudi vizijo novih možnosti človeka in družbe ter alternativnih institucij, ki so bolj prilagojene človekovim potrebam. Je intelektualna plat zgodovinskega procesa emancipacije, odkriva poti in družbene sile, ki bi lahko bile nosilke novega. Zato se ne predaja na milost in nemilost dejstvom o obstoječem redu stvari, ne prepušča se pasivno samo temu, kar je. Ta način razmišljanja ne pojmuje *danega* reda dejstev kot edino možno obliko stvarnosti in položaja človeka v dani strukturi kot edino možno obliko človekovega bivanja.

Dialektično-kritična metoda, ki pomaga razbijati fetišizirano podobo stvarnosti, je le *druga plat revolucionarne prakse*. Teoretična kritika in praktično spreminjanje korakata družno. »To sta dve obliki osvajanja sveta, duhovna in praktična, glava, ki misli, in bitje, ki deluje.«

V konservativnem mišljenju se vse kategorije stekajo in končujejo izključno v obstoječi ureditvi. V revolucionarni misli merijo na nove življenjske oblike. Raziskujejo to čudovito dialektiko med dano stvarnostjo in kakovostno novimi možnostmi, življenjskimi oblikami, ki jim pripada prihodnost, kot klice pa se rojevajo v sedanji družbi in jim moramo utirati poti. Podoba prihodnosti nastaja iz globokega razumevanja sedanjosti; tisto, kar bo, je otrok tega, kar je. To nas navaja k sklepu, ki je temeljni kamen tega načina mišljenja, na *dvopolnost dialektične metode*, ki je prilagojena naravi njene materije — zgodovinski epohi, v kateri živimo. Naš čas bo razumel samo tisti, ki bo dojel to *dvopomenskost sodobne civilizacije*, do bolečine izostreno dvojnost *zakonitosti, po katerih se giblje moderna družba*. Duhovna renesansa, ki je morda pred nami, bo morala upoštevati to *dvojnost* vseh miselnih kategorij.

Še vedno namreč živi praxis, razredna civilizacija, iz katere izhaja Marxova metoda in njegove glavne kategorije. Še več: nastaja nova veriga zlorab človeških in proizvodjalnih sil, pojavljajo se še hujše oblike nečloveškosti, soočeni pa smo tudi z možnostjo nove razredne (postkapitalistične) družbe. Zato Marxove metode, ki je v raziskovanju razredne strukture izredno prodorna, ne moremo odvreči kot nerabno orožje vse dotlej, dokler ne bo presežena sama narava dobe, katere miselni odraz je ta metoda.

Toda naš aparat kategorizacije mora miselno zajeti tudi nova dejstva stvarnosti, nove materialne in človeške možnosti, ki jim čas odpira pot. Najbolj pomembno je, da *dojamemo ta zgodovinski*

* Bistvena lastnost mišljenja v mejah revolucionarne prakse je *njegova zgodovinskost*; ni univerzalne resnice, ki bi ne bila povezana z gibanjem in časom. Človeški duh ne deluje v praznem prostoru, intelektualni tokovi se ne oblikujejo v socialnem vakuumu. Resnica se razodeva v glavnem tako, kot se dogaja zgodovina. Svet je človeški proizvod, naša konstrukcija, in kadar človek preobrazi svoj življenjski temelj, dobi tudi resnica povsem nove aspekte, nove kategorije. Družbeni zakoni

novum, specifičnost časa, epohe.² Naše raziskovanje je miselni napor, da ugotovimo dejstva nove stvarnosti, stvarne novosti našega časa. Smo danes že tako daleč, da lahko uresničimo tisto, kar je dozorelo in se lahko izpolni? Prav tak prijem nam bo pokazal, da zgodovinska situacija, v kateri živimo, ni preprosto nadaljevanje starega. Razmah človeške subjektivitete, nove človeške potrebe in nova orjaška proizvodna moč, ki jo je ustvaril človek, so nas pripeljale na prag čisto novega sveta. (Skupni svetovni letni dohodek je znašal v času prve industrijske revolucije približno 4 milijarde, v začetku 20. stoletja približno 380 milijard, danes pa znaša več kot 4.000 milijard dolarjev.) Čas kot zgodovinska dimenzija je dobil silne pospeške, dandanes je izredno zgoščen. Neprestano se odpirajo možnosti človeškega osvajanja sveta — hkrati pa smo priče tudi poslednim odporom socialnih sil, ki jih ta proces odrija z zgodovinskega prizorišča. Sleherna oblika življenja je do skrajnosti nabita z nasprotji, je pravo živo protislovje, ki nosi v sebi najrazličnejše možnosti. Vsak pojav vsebuje staro, hkrati pa tudi zaris, možnost novega stanja — je torej globoko dvopomenski. V tej prehodni epohi je močno poudarjena dialektičnost, kajti gre za družbo odprtih zgodovinskih možnosti; te nove možnosti pa je treba prepoznati, saj je le resnično spoznanje izhodišče za učinkovito akcijo.

Izhodiščna točka dialektičnega raziskovanja je kontrast med stvarnostjo in novimi človeškimi možnostmi, ki jim čas odpira pot. Toda raziskovanje novih človeških možnosti bi bilo le abstrakten ideal, moralna norma, pravi tujek v tkivu znanstvenega spoznavanja, če bi ostalo pri najsplošnejših kategorijah abstraktnega humanizma, pri sreči, alienaciji in dezalienaciji. Raziskovanje lahko postane organski del in učinkovito orodje znanstvenega spoznanja le tedaj, če se konkretizira, če dobi zgodovinsko omejen socialni okvir in vsebino. Se pravi, če raziskuje odnos med razredno strukturo in tako prakso, ki obsega tudi možnost odprave razredne strukture. To je poskus, da znanstveno človeško prodre do tiste stvarnosti in moči, s katerima lahko negativno pravladamo, preoblikujemo. Ta poskus je zajet tudi v Marxovi metodi odkrivanja temeljnih — zlasti ekonomskih — družbenih procesov. Fundamentalni proces, v katerem se razkriva prava narava družbene celote, hkrati pa tudi »mera« še neuresničenega, vendar možnega napredka, je način uporabe človeške delovne sile v proizvodnji, način proizvodne ekssi-

niso zakoni narave, ustvaril jih je človek. Človeška narava ima moč, da jih spreminja, nadzoruje, stvari so lahko napačne, dá se jih izboljšati. Tezo o tako imenovanih *univerzalnih, večnih resnicah*, nespremenljivih socialnih zakonih kaj radi izrabijo v apologetske namene. Z njo dokazujejo, da moramo vse, kar je dano, sprejeti, ker je pogojeno z nespremenljivimi zakoni narave. Povzdigne splošni občutek neizogibnosti in pripravljenosti, da se to sprejme ponižno, brez ugovarjanja. Kajti z naravo se ne da razpravljati. *Nasprotno pa se zgodovinska pojmovanja pojavljajo kot klic k dejavnosti, kot odklanjanju, da bi celotno dano stanje stvari sprejeli kot nujno, neizogibno.* Zgodovina je odprta možnost.

stence. Ta miselni prodor je *oddaljevanje od abstraktnega in približevanje k stvarnemu človeku*.

Neločljivi del tega načina mišljenja je torej spoznavanje tistega toka, ki je globlji od razredne družbe in sega čez njene meje. To ni le kritika obstoječega, marveč tudi misel časa, ki prihaja, spoznanje, ki zmore dojeti realno zgodovinsko perspektivo, možnosti. Kritika danega nikakor *ni negacija*, ki bi se izčrpavala v sami sebi, marveč je *tudi vsebinska afirmacija, vzpostavljanje novega*. To ni neustvarjalna in pesimistična misel, ki odkriva le nesmisel današnje eksistence, nemoč, misel, ki bi učila, da je življenje v paradoksih edini možni način našega obstoja. S prodornim razkrivanjem starega hočemo najti nove življenjske oblike in tako preseči oba pola: *apologetsko* čaščenje danega in *destruktivni nihilizem*.

Tak način mišljenja, ki se kot Antej oklepa Zemlje, mora vsebovati dokajšnjo mero anticipacije, brez katere niso možni projekti radikalnih sprememb v načinu življenja, proizvodnje, v kulturi, v odnosih, iz katerih so odstranjena razredna žela. Toda metoda tovrstne anticipacije, duhovne predigre, ni le gola spekulacija. Ni le plod domišljije ali neuresničljivih hrepenenj človeškega srca. Misleno oblikovanje novega se opira na stvarnost, vendar na čisto poseben način. Iz zgodovinskega toka lušči tisto živo hotenje, tisto osrednjo težnjo, ki je prisotna v vsej zgodovini, v različnih sistemih. Oživlja in posplošuje tiste prometejske težnje, juriše na nebo — izkušnje velikih ljudskih revolucij in socialnih gibanj — ki kot barve mavričnega loka nad zemljo teže k preseganju razrednih odnosov. Ta hotenja so vedno preprečevali, dušili in prekinjali, toda nikoli jih niso zatrli.

Naše temeljne definicije, kategorije, ne smejo biti le duhovna reprodukcija danih razmer, marveč tudi odraz teh novih človeških možnosti in pogojev zanje. Možnost, »potreba« ni le moralna norma, marveč bistvena komponenta revolucionarne prakse.

II. ENOTNOST SPOZNAVANJA IN NAMEN TER SAMOSTOJNOST ZNANOSTI

Za revolucionarno misel je torej značilna *enotnost vrednostne in spoznavne komponente*. Je potemtakem pravo nasprotje in izziv pojmovanju o *vrednostno nevtralni vednosti* kot idealni formuli znastvenega mišljenja.

Prvič, *pojmovanje, da je znanstveno spoznaje vrednostno nevtravno, je iluzija — takega spoznanja ni*. Tako kot individuum ni to, kar sam o sebi misli, da je, tako tudi o stvarni naravi znastvenega spoznanja lahko sodimo le na podlagi raziskovanja njene resnične vsebine. Analiza glavnih teoretičnih usmeritev je pokazala, da so te napojene z vrednostnimi stališči, ki govore v korist statusa quo. Če bi prišel v svetišče znanosti angel in iz njega izgnal vse tiste, katerih dela vsebujejo vrednostne sodbe, bi se svetišče nevarno

spraznilo. Nadzor o vrednostno nevtralnem znanstvenem spoznavanju temelji na nerazrešljivem protislovju: poudarja namreč nevtralnost do družbenih vplivov ob svojem hkratnem stališču, da socialno okolje na nešteto načinov oblikuje ljudi. Znanstveniki mislijo, da so sami imuni pred vplivi, katere neprestano poudarjajo, kadar pišejo o drugih (glej: Gouldner, prav tam).

V ozadju sklicevanja na vrednostno nevtralnou proučevanje družbe sta dva popolnoma različna motiva. Po eni strani je nastalo iz težnje, da bi poiskali apolitično alternativo za socialne in politične konflikte glede fundamentalnih vrednot in institucij družbe ter da bi se družbena misel usmerila k drobnim nalogam izpopolnjevanja socialnega stroja vladanja, na »družbeni inženiring«. Pri tem se seveda domneva, da je vrednostni konflikt že rešen nekje zunaj znanosti. Po drugi strani vidijo nekateri znanstveniki v takem stališču *obrambo večje avtonomije znanosti*. To je zavora za večjo integracijo znanosti z birokratsko institucionalno ureditvijo, zavora za podrejanje znanosti dnevnemu pragmatizmu. Konec koncev pa sta obe stališči simptoma tega, da se znanstveniki mnogo bolj nagibajo k prilagajanju obstoječemu, kot pa so pri njih živa prizadevanja in hotenja, da se obstoječe spreminja. »Objektivnost ni le odraz nevtralnega pogleda na svet, ampak protislovni poskus adaptacije obstoječemu svetu, ali pa tega, da se izrazi neko nejasno nezadovoljstvo z njim.«

Drugič, znanstveno spoznavanje *tudi ne more biti vrednostno nevtralnou, indiferentno*. Trditev, da postane neka ideja bolj resnična, kolikor bolj je odmaknjena od interesov in potreb živega subjekta — je »najhujša kleveta resnice« (Hegel)³. To je beg od samega bistva družbene znanosti: od dejstva, da se vsi fenomeni ekonomije in sociologije zreducirajo na človeka in družbene odnose. Kajti v končni analizi *ni resnice, ki bi se v jedru ne tikala živega subjekta in ki ni njegova resnica*.

Ko se znanstvena misel ukvarja s svojim predmetom, se dejansko ukvarja s človeško eksistenco, človeškimi problemi in različnimi načini njihovega reševanja. Ker je družba izrazito slojevita, se rezultati znanosti v končni instanci vedno znajdejo blizu zadovoljevanja potreb enih ter so hkrati instrument za tlačenje drugih.

³ Do razhajanja vrednostnih sodb in izpovedi o tem, kar je, prihaja (tako poudarja Gouldman) kot naravna posledica celotne *utilitaristične kulture*; to je zemlja črnica, na kateri se razraščata ostra delitev. Utilitaristična kultura priznava oziroma ceni samo rezultate. Vprašanje, ali je neki pojav po svojem notranjem bistvu (inherentno) »dober«, »pravilen« — zamenjuje z vprašanjem o rezultatu, bilanci. Tako postajajo vprašanja, ki se nanašajo na vedenje ljudi, vse bolj *dejanska* in vse manj moralna vprašanja. (Središče pozornosti se prenaša od moralnih k spoznavnim sodbam. Tako je skovan temelj za popolno ločevanje »dejevste« in »vrednote«, empiričnih in moralnih vprašanj.) Konkurenca navaja ljudi k temu, da opuščajo v svojih metodah moralnost ter se oprijemajo slehernega sredstva, če je le toliko učinkovito, da se doseže cilj, da jih zanima samo gola koristnost. Vrednostne sodbe so samo pomožni dodatki stvarnih vprašanj — upoštevane so samo posledice, tj. hladna dejstva.

Zahteva po nevtralnosti je prav tako nesmiselna, kot če bi pričakovali, da se svetloba, ki pada na valovito površino, ne bo prelamljala. Družba je tako rekoč v vsakem trenutku *področje različnih možnosti*. V njej so prisotne divergentne tendence, v okviru katerih so možni različni načini reševanja istih problemov. Ekonomska stabilizacija se lahko na primer izvaja z različnimi metodami, tj. na račun različnih skupin. Znanstveno spoznanje lahko nakaže sredstva za uresničitev vsakega teh različnih ciljev. In čeprav so znanstvene vsebine zelo različne, je lahko vsaka med njimi relativno objektivna, v mejah določenega cilja resnična in adekvatna pot za doseg cilja. Ne moremo trditi, da je samo eno med temi spoznanji vsa resnica, drugo pa gola laž. Tako stanje je možno zategadelj, ker je družbena praksa mnogopomenska in ker vsebuje različne možnosti. Ena možnost se uresničuje na škodo drugih. Seveda pa posledice za življenje velikih družbenih skupin nikakor niso enake.

Tretjič, znanstveno spoznavanje ne le ne more biti, *temveč tudi ni treba, da bi bilo nevtralnno do namenov, do ciljev*. To bi bila namreč najbolj zanesljiva pot, da bi se znanost znašla v *položaju zgolj transmisije, da bi omogočala tuje cilje* — s tem da bi nakazala sredstva za njihovo realizacijo. Če namreč znanost razlaga samo učinkovitost sredstev, ne opravi pa kritične analize upravičenosti ciljev (smotrov), tedaj utegne posredovati *racionalna* sredstva za skrajne *iracionalne* cilje. »Svet tedaj slavi lastno neumnost kot svojo racionalnost.«

Ne smemo spregledati dejstva, da terja sprememba stvarnosti tudi nujnost, da se spremeni obrazec znanstvenega spoznavanja. Znanost si ne more dovoliti razkošja vrednostno nevtralne pozicije, demonske ravnodušnosti, ne da bi se hkrati zavedala vseh tveganih posledic takega početja. Do tega je pripeljala dramatična evolucija proizvodne in hkrati tudi rušilne moči znanosti. Če znanstveniki razmišljajo samo o tehnično učinkovitih in za dobiček najbolj cenjenih metodah za odplako odpadnih vod iz industrijskih podjetij — ne zanima jih pa onesnaženje, ki ogroža človeška življenja; če izdelujejo urbanistične načrte, ne zanima pa jih uničevanje narave; če so plod njihovih iznajdb nova kemična in bakteriološka sredstva, a jih prav nič ne zanima njihova nečloveška uporaba — se moramo vprašati, kam to pelje? Če znanost ne goji tudi občutljivosti za človeške potrebe, če se povzpne nadnje, če ni njena dejavnost naravnana k temu, da išče rešitve, ki bodo hkrati *racionalne in človeške*, potem lako postane eden vodilnih členov v verigi anti-humane prakse.⁴ Primeri veljajo sicer za tehnične znanosti, vendar

⁴ Naj navedem Einsteinovo misel, ki se delno nanaša tudi na ta razmišljanja. Znanstveni človek je ponosen na to, da je delo njemu sorodnih ljudi — čeprav pretežno posredno — totalno *preoblikovalo gospodarsko življenje ljudi*. Hkrati pa je tudi *potrt, ker so njegovi rezultati pripeljali do tako akutnega ogrožanja obstanka človeštva*, ker so plodovi njegovega dela . . . povzročili koncentracijo gospodarske in s tem tudi politične moči v rokah manjšine in od njene manipulacije je povsem

pa to opozorilo ni nič manj pomembno za področje družbenih pojavov. Če ni skladnosti med tehnološkim in družbenim napredkom (človeškimi smotri), bo triumfiralo pogubno povezovanje nove proizvodne in družbene moči. Tedaj bi se lahko moderna družba znašla v totalitarnem sistemu novega — racionalnega tipa. In takemu toku dogajanj bi botrovala znanost.

Toda vnašanje vrednostnih kriterijev je povezano z velikimi tveganji, z možnostmi zlorabe. Zato ga ne smemo razumeti kot vračanje od »objektivnosti« k dogmatskemu pojmovanju partijnosti, k vulgarizaciji revolucionarnega mišljenja. Če naj znanstveno spoznanje opravlja svoje poslanstvo, mora imeti lastno avtonomijo. Povezovanje s praktičnimi cilji (smotri) se ne sme preleviti v podrejanje pragmatizmu dnevne politike. Znanstveno raziskovanje ne dobiva koncepcije od »naročnika«, ne usklajuje svojih razlag in sklepov z zahtevami naročnika. Ne kroji resnice po naročilu (lastnika, upravljavca).

Misel ni resnična zato, ker je koristna, marveč je koristna zato, ker je resnična. Povezovanje s cilji se ne uresničuje tako, da bi neki del prakse (politične, gospodarske) določal drugemu delu prakse (znanosti) način mišljenja in razlage. Znanstveno spoznavanje je *aktiven udeleženec gibanja*, ki teži k drugačnemu stanju človeške eksistence in ni podrejeno arbitraži drugih oblik prakse. Raziskovalci tudi sami sodelujejo v opredeljevanju ciljev, analizi njihove upravičenosti. In to definiranje je važna sestavina spoznavanja, oblikovanja zavesti o različnih možnostih, o alternativnih rešitvah. Samo tako se je mogoče izogniti Scili in Karibdi, temu, da znanost ne zdrkne na raven gole apologetike ali pa indiferentnega objektivizma in sterilne misli. Duh ne prenaša nikakršnih nasilij od zunaj, seveda pa ni odtrgan od družbenega življenja, od bistvenih vplivov razrednega delavskega gibanja, ne plava nad družbo. Kritična misel ni niti propaganda niti »prosto lebdeča misel«. To zapleteno stanje je opisal Horkheimer: »Tudi položaj proletariata ni tak, da bi v današnji družbi že sam po sebi zagotavljal pravilno spoznavanje. To preprečuje od zgoraj podprto razslojevanje njegove socialne strukture in nasprotje med osebnim in razrednim interesom. Relativno samostojna teoretična misel spremlja razvoj razreda kot nujen kritični element, ki potiska razvoj naprej. Če bi se kritična teorija omejevala izključno na formuliranje trenutnih občutkov in predstav nekega razreda, bi to ne bila intelektualna stran zgodovinskega procesa emancipacije, marveč le pojasnjevanje danega. Potek razčiščevanja med naprednimi deli razreda in individui, ki odkrivajo resnico o njih, moramo razumeti kot proces medsebojnega vplivanja.

odvisna usoda vse bolj amorfne množice. Celo tako globoko se poniža, da po ukazu pomaga še bolj izpopolnjevati sredstva za uničevanje ljudi nasploh . . . Ali mora znanstveni človek zares trpeti vsa ta ponižanja? Da ni morda v svojem povsem intelektualno uglašenem prizadevanju pozabil na svojo odgovornost in dostojanstvo?

Vedno obstaja možnost napetih odnosov med teoretiki in razredi, na katere se njihove sodbe nanašajo. Enotnost socialnih sil, od katerih se pričakuje osvoboditev, predpostavlja hkrati tudi razliko med njimi . . . Brez možnosti tega nasprotja ne bi bila potrebna nikakršna teorija.«

V odkrivanju nepoznanega, ki je sestavni del emancipacije razreda, je v bistvu najgloblji smisel in nujnost samostojne duhovne ustvarjalnosti. Teorija se namreč lahko bolj emancipira kot pragmatiki, parcialni in trenutni interesi, je manj zapletena v mrežo strukture, ki jo omejuje. To je izjemna lastnost in prednost ne le teorije, marveč tudi delavskega gibanja v celoti. In nasprotno: vse tisto, kar grozi otopeni čut za revolucionarno misel, ne ogroža le teorije, marveč tudi prakso osvobajanja. Seveda je v takem položaju teorije tudi tveganje, da zapade v enostranosti, abstraktnosti, da se oddalji od realnih možnosti ter zaide v napete odnose s prakso. To so realna protislovja teoretične ustvarjalnosti v okviru marksizma, socialistične misli — o njih namreč govorimo — ki pa jih ni treba prikrivati ali se jih sramovati. Niso posledica ravnanja kratkovidnih politikov ali deviantnih nagibov teoretikov. To so tudi realna protislovja, povezana s samim zgodovinskim procesom, s samo naravo stvari. Vprašanje je samo, in to najvažnejše, kako se ta protislovja rešujejo.

Usmerjenost se torej izvaja iz teoretičnega okvira, iz teorije, ki je posrednik med praktičnimi cilji in raziskovanjem. Teoretični okvir daje usmerjenost, orientacijo, aparat kategorizacije, izbiro problematike. Je tudi vez s praktičnimi cilji gibanja in temelj avtonomije znanstvenega raziskovanja. Lastna kvaliteta, usmerjenost teorije in raziskovanja navaja k vzpostavljanju pravičnejšega stanja med ljudmi, ki napadu na razredne razlike. Tej vsebini moramo ostati zvesti.

III. DUHOVNA REPRODUKCIJA CELOTE (POT DO SPOZNANJA KONKRETNE ZGODOVINSKE TOTALITETE)

Do resničnega smisla družbenega dogajanja lahko prodre le tisti način mišljenja, ki zmore *zajeti družbeno celoto*, bistvene momente človeške eksistence. Duhovno zajemanje celote je le en vidik, podmena za praktično spreminjanje sveta.

Epohalna pomanjkljivost vladajoče misli je prav v tem brezupnem razbijanju celote na »kose«, *nemoč, da bi jih doжела kot momente celote*. Prihaja do velikega *siromašenja* stvarnosti (s tem pa tudi njenega razumevanja), oblikujejo se teoretične kategorije, ki so odraz te razkosane stvarnosti, ki se omejujejo le na nekatere

njenih dimenzij. Svet razpada na koščke, obzorja se ožijo. Nepomirljivo nasprotje redukcionalizma, oženja vidikov, je dialektično mišljenje, *pot do spoznavanja celote družbenega življenja*.

1. Subjektivni svet in objektivna dejstva

Do razbijanja celote človeške eksistence prihaja tudi tako, da se raziskovanje družbene stvarnosti cepi v dve skrajnosti: v raziskovanje tako imenovanih *objektivnih dejstev* in tako imenovanih *subjektivnih izpovedi*, stališč, občutkov. Še več, ta drugi sloj je danes glavni vir, iz katerega črpajo gradivo za posploševanje, za podobo družbe. Družbeno naj bi bilo predvsem tisto, kar je duhovno. *Ta omejitev občutno zmanjšuje količino svetlobe in pušča dovršen del stvarnosti v senci*.

Tak psihološki prijem v proučevanju družbenih pojavov je izrazito razvit v Webrovi koncepciji družbenih pojavov kot pojavov s pomenom in v *metodi njihove razlage*. Weber izhaja iz pojmovanja, da je družba prav tako stvarnost kot narava, vendar pa da to ni ista stvarnost. Sestavljajo jo zavestna bitja, zato označuje bistvo družbenega pojava tisto vedenje posameznika, ki ima notranji pomen (smisel) za akterja in ki je usmerjeno k vedenju drugih. Socialni pojavi so v bistvu le mreža psihičnih odnosov, niz motivov, ki izhajajo eden iz drugega in ki jih moramo razumeti, če hočemo pojasniti nastanek družbenega pojava. Najvažnejša naloga sociologije je, da razume to strukturo vedenja. Njena naloga je v tem, da dojame, da se poglobi v pomen motivov, ki vzgibavajo posameznike in ki pripeljejo do nastanka socialnega pojava. Objektivni vzročni odnos se spreminja tako v izključno subjektivno, psihično kategorijo, v odnos ciljev in sredstev. Na podlagi metodološkega individualizma je zgrajen tudi raziskovalni postopek, katerega prvenstveni ali celo edini vir raziskovanja družbenih pojavov so individualno-psihični dejavniki in motivi. Njegova empirična enota raziskovanja, zlati rudnik je posameznik s svojimi percepcijami, stališči. Znanstvena razlaga je zožena na psihološke kategorije zavesti in podzavesti, anketa postaja vsemogočno orodje modernega raziskovanja, itd.

Ugovori, ki so uperjeni proti pretiranemu psihološkemu prijemu, so znani, so zelo številni in tudi upravičeni. (Posamezniki se pogosto sploh ne zavedajo pravih motivov ali pa si jih napačno razlagajo; posamični cilji se križajo in rezultati so pogosto popolnoma drugačni kot nameni — akterji so hoteli eno, zgodilo se je drugače, življenje je bilo močnejše; razlaga mora upoštevati tudi tiste družbene vzroke, ki vzgibavajo pobude — oblikovanje motivov je le stopnica v strukturi znanstvenega pojasnjevanja; subjektivna hotenja je treba izpeljati iz totalnosti socialnega bitja, ne pa nasprotno, itd.).

Vendar je za naš namen pomembnejše to, da razumemo in *reinterpreteramo* Webrovo intelektualno stališče, ki je ambivalentno. Weber je v neki smeri mnogo močnejše kot drugi znanstveniki poudaril pomembnost zavestne dejavnosti, nujnost, da dojamemo smisel tega, kar neko osebnost navede v akcijo. V razlago zgodovinskih dogajanj je želel vpeljati dostojanstvo človeškega dejanja, akcije. Dogodki so rezultati vrste okoliščin, ki delujejo vzporedno. Toda v nekem ključnem momentu so prav ljudje tisti, ki sprejemajo sklepe ali pa odločanje opustijo. Najsi so ti sklepi še tako pogojeni z okoliščinami, je v njih tudi margina svobode — drugi ljudje bi v enakem položaju morda odločali drugače. V življenju vsake družbe so velike zgodovinske tendence, od izbire med njimi ter od energije, ki se veže na katero od teh velikih struj pa je odvisna njena zmaga ali poraz. Družbeni razvoj ni mehanično vnaprej določen. Brez nekaterih človeških akcij bi bil potek dogodkov lahko drugačen. Mi smo nagnjeni k misli, da je bilo v preteklosti vse natančno vnaprej določeno, da se je moralo vse tako zgoditi, kakor se je zgodilo. Hkrati pa verjamemo, da naša prihodnost ni strogo determinirana, da imamo svobodo izbire. »Čas ni v tem smislu heterogen: tisto, kar je za nas preteklost, je bilo za druge prihodnost.« Weber je v tem smislu zasnoval močno kritiko mehanicističnega determinizma.

Vendar je Weber pretiraval: nihalo je z močnim udarcem pognal v drugo skrajnost. Močno si prizadeva, da bi nas prepričal, da so se izoblikovali različni družbeni sistemi zaradi različnih prepričanj ljudi, ki so vodila njihov razum in srca. V nekem času so bili obsedeni z idejo o rešitvi svojih duš na drugem svetu, v drugem času pa jih je gnala nepotešljiva želja po dobičku ter bogatenju na tem svetu. Načini eksistence so različni in vsak postane razumljiv in smiseln v luči enega sistema vrednot, prepričanja, duhovne kulture. Motive, ki vzgibavajo osebnost k akciji, lahko razumemo le tedaj, če te motive in vedenja opazujemo v sklopu celotnega normativnega reda, vladajočih standardov kulture danega časa (družbe), v katerem individuum deluje. Pomen in smisel, ki ju posameznik pripisuje svojim dejanjem, sta vedno le v mejah teh obče veljavnih, obče priznanih norm, vladajočega duhovnega življenja. Tako so Webrovi »družbeni pojavi s pomenom« konec koncev le drugo ime za vladajoče ideje, za vladajoči duhovni red nekega družbenega sistema. So njegova duhovna struktura, v tem okviru se odvijajo interakcije, osebna ravnanja, ki imajo smisel, ki so priznana, dopustna in ki pripadajo temu sistemu. Weber je po bolj subtilni metodi prišel do istega rezultata kot funkcionalizem, ki priznava le vladajoči red (socialni sistem); vse drugo, kar temu redu nasprotuje, kar ni iste vrste, izključuje iz normalnega družbenega življenja kot deviacijo, kot patološko izjemo. Weber ravna prav tako, vendar na področju duhovnega življenja, ki ga ima za odločilnega. Vse družbene pojave, ki nimajo »pomena«, izključuje iz sklopa družbenih

pojavnov. S tem je zares bistveno zožil pojmovanje celote družbenega življenja.

Res je, da je za razlago nekega ravnanja, pomena, ki ga je imelo za ljudi, nujno tudi razumeti čas, okoliščine, vladajoče ideje tega časa. Tega ni mogoče dojeti, če ne vstopimo v ta čas ali pa če ravnanja ocenjujejo z vidika današnjih meril. Vendar je Weber z odpravo pretanjene dialektike subjektivnega in objektivnega, s tem, da se je osredotočil izključno na duhovno življenje, ravno zaprl pot razlagi celote življenja.

Oglejmo si to na primeru njegovega lastnega dela.

Weber je trdil, da je protestantska etika (religija) s svojimi normami odločilni dejavnik za nastanek zgodnjega kapitalizma. Izoblikovala je takšen tip racionalnega ravnanja, ki je vso energijo usmerjal k neutrudnemu povečevanju bogastva (dobička), hkrati pa prepovedoval sleherno razkošje, pretirano trošenje ter skrajno negativno ocenjeval vse oblike emocionalnega življenja. Taka razlaga nam seveda ne more odgovoriti na vrsto temeljnih vprašanj: zakaj so se prav te ideje v tem času tako široko zakoreninile; kapitalizem se je izoblikoval tudi na področjih, kjer ni prevladovala protestantska etika; zakaj in kdaj te ideje zgubljajo svojo moč itd. Razlag ne moremo izvajati le iz duhovnega življenja, marveč iz dialektičnega odnosa vseh materialnih, socialnih okoliščin in zavesti. Če tako ravnamo, potem nam postane jasno, da so bile težnje za dobičkom, skrajna (asketska) štednja v času prvotne akumulacije ter velikega pomanjkanja kapitala pogoj za razvoj proizvodnje in stabilizacije sistema. Marx je to opisal z znanimi besedami: akumulirati, akumulirati, to je železni zakon. Če naj se socialni sistem obnavlja, se morajo njegove potrebe spremeniti v osebna hotenja, v močne spodbude in norme ravnanja njegovih nosilcev. Ideje so močan sodelavec v oblikovanju novega sistema takrat, ko so njegove materialne sile še slabotne. Ko industrijski sistem še ustvari podlago za samo-obnavljanje: produktivnost, množično industrijsko proizvodnjo in potrošnjo, moč teh idej slabi, duhovne sile se spremenijo v duhovno preteklost. Tedaj se pojavijo nove ideje in modeli neutrudne potrošnje (»trošiti ali umreti«). Na stotine načinov (z reklamo, z zgledi, z junaki potrošniškega življenja) vcepljajo te potrebe sistema v zavest ljudi, kajti industrijski sistem se lahko zdaj ohrani le z množično potrošnjo. Skratka, ideje so aktiven udeleženec v oblikovanju, ohranjanju in spreminjanju socialnega sistema. Toda ideje lahko postanejo materialna sila le tedaj, če so odraz vladajočih sil nekega sistema ali če odražajo nove človeške socialne in materialne potrebe, ki so se porodile v notranjosti družbe, pod plastjo njene vladajoče strukture. Stari Marx je imel prav: *ne razlagamo, da izvajamo družbene biti iz idej (zavesti), ampak nasprotno, ideje lahko razumemo samo v celoti družbene biti, iz katere so se porodile.* To pa seveda

ne pomeni, da ideje nimajo aktivne vloge ali da so sence brez lastne moči.

V Webrovih rokah se je družbena celota zdrobila, svet je razpadel, je le še vrsta subjektivnih doživljajev, svet je v jedru duhovna tvorba, *subjektivna totalnost*. Prioriteta duhovnega življenja je nedvomna.

Ta veliki dialog o tem, v katerem delu realnosti moramo iskati prvo in temeljno gibalno življenje in družbenih sprememb, se je odvijal tudi na drugih področjih. Freud in njegovi učenci so na primer ribarili v temnih vodah človekove podzavesti in zavesti ter tam iskali ključ za razumevanje človekove narave. Seveda razprava ni ostala v ozkih okvirih znanstvene debate, marveč je prodrla v vsakodnevno življenje ter se spremenila v vprašanje: kako doseči emancipacijo osebnosti in družbe — s psihološko ali socialno revolucijo — in katera je bolj stvarna in globlja? Sprožil se je plaz kritike danega dehumaniziranega reda z njegovim mrzlim egoizmom, avtoritarno ureditvijo ter sposobnostjo za množično uničevanje. Toda glavni vzvod, ki naj bi sprožil revolucijo, ni bil v ekonomskih in političnih institucijah, marveč v področju zavesti, v totalnem odklanjanju vladajoče kulture in v boju za tako imenovano *kontra-kulturo*. Pozornost je usmerjena k spremembam v zavesti, *k revoluciji v psihološki strukturi* kot pogoju za družbene spremembe. Tu ne bomo razčlenjevali teh stališč in njihovih pomanjkljivosti, njihovih brezupnih ozkosti. Toda tudi do kraja vulgarizirana različica marksizma s svojim izključno tehničnim ekonomskim determinizmom ne ustreza. Tako osiromašen obrazec ne more dojeti temeljnih novosti našega časa. Moderni kapitalizem teži k temu, da bi odtujenost spremenil v splošno, univerzalno, da bi prodril v vse celice življenja, zajel vse skupine — od delavcev do vrhov znanosti in umetnosti. Ta proces, ki je bil sprva omejen na tržne odnose in eksploatacijo v industriji, zdaj grobo prodira tudi v zavest, ki postaja glavno oporišče njegove manipulacije. Prav zato je potrebno bogatiti tradicionalni marksistični projekt, da bo zajel in dojel vso zapletenost človeških potreb, ki niso le ekonomske, marveč tudi psihološke, politične, kulturne, umetniške — ki zadevajo kvaliteto celotnega človeškega življenja.

2. Svetlobe in sence

a) »Socialni sistem« — preddverje v razumevanje življenja

Razkol med subjektivnim in objektivnim svetom in prvenstvo duhovnega življenja ni edina oblika oddaljevanja od stvarne dialektike družbe. Druga oblika je zoževanje *objektivnega družbenega prostora*. Družbeno življenje ima več razsežnosti, več plasti: vladajoči institucionalni red (*socialni sistem*), dalje, globljo in praviloma skritejšo *strukturo*, ki sistem ustvarja, in končno *sile zgodovinskih*

sprememb, ki hočejo skočiti iz družbene zibelke, v kateri so se rodile. Toda konservativna misel to »tridimenzionalnost« vztrajno utesnjuje samo na vladajoči institucionalni red, na *enodimenzionalno družbo*.

V funkcionalistični viziji družbe je poglavitni analitski instrument, teleskop, skozi katerega opazuje življenje, tako imenovani »socialni sistem«. To pojmovanje gradi na zamolčani predpostavki, da je družba tako kot biološki organizem sestavljena iz enorodne substance, iz mesa in krvi. Obstaja samo ena prava stvar, vse drugo, kar ni istorodno, je *deviacija, patološka izjema*. Tako kot si v človeškem organizmu ne moremo zamisliti različnih teles (centaver, pol človek pol konj, živi le v mitologiji), tako je tudi z družbenim organizmom. Analogija je seveda lažna in zapira pot resničnemu spoznanju; v neki družbi namreč lahko živi vzporedno nekaj bistveno različnih in medsebojno konfliktnih načinov družbenega življenja (načinov proizvodnje, socialnih in političnih tendenc, duhovnih usmeritev). Nobene od druga drugi nasproti si stojećih logik življenja ne moremo zreducirati na tanko nit deviacije ter jo izločiti iz raziskovanja.

Spet se nam pokaže vsa relativnost resnice, ki se spreminja tako, kot se odmotava klobčič zgodovine, kakor se spreminjajo osnove civilizacij. V relativno okostenelih, nedinamičnih zgodovinskih tvorbah (kot sta bila na primer prvotna primitivna skupnost ali fevdalizem, v katerih se je kvalitativno isto socialno tkivo obnavljalo stoletja), lahko o kategoriji »socialni sistem« govorimo z mnogo večjo upravičenostjo. Toda v moderni družbi, v kateri postaja naglo spreminjanje način življenja, zlasti pa v prehodnih obdobjih, ki so zajela vrsto sodobnih družb, postaja vzporedno koeksistiranje več različnih in medsebojno konfliktnih socialnih (čeprav neenako močnih) tendenc popolnoma naravno stanje. V enem telesu lahko živi več duš, v eni družbi je lahko »več svetov«. Za razkrivanje stvarne narave družbe je »sistem« zelo neustrezna kategorija; ta namreč *a priori* predpostavlja, da obstaja ena sama življenjska oblika in da so določena odstopanja samo redke izjeme, anomalije in deformacije glavne stvari. Skoraj ni potrebno posebej poudarjati, kako nepogrešljiv je ta instrument za analizo jugoslovanske družbe v zgodovinskih desetletjih njenega vrenja (spopadanje logike samoupravljanja, tehnobirokracije, kapitala). Docela neprimerna so očala, skozi katera se družba vidi izključno kot že popolnoma dograjen družbeni sistem (samoupravljanje), nekatere deviacije pa je kot deformacije tega sistema (deformacije v samoupravljanju). Teža socialnih tendenc je na družbeni lestvici drugače razporejena in ob samoupravljanju kot prevladujoči tendenci delujejo tudi nasprotne socialne težnje.

Toda nadomeščanje kategorije »socialni sistem« s kategorijo konkretno-zgodovinske totalitete ni nujno le pri analizi velikih

zgodovinskih blokov, globalnih družb. To velja za analizo vsakega socialnega drobca. In tako se nam bo pokazalo življenje ekonomskih kategorij (dohodek, nagrajevanje, delitev dela, akumulacija) in političnih organizacij kot živ naboj, ne pa kot organizem brez kakršnihkoli notranjih protislovij, ki ga spremljajo kvečjemu nekatere deviacije.

Družbene stvarnosti se ne da ujeti v »socialni sistem« — *ta je komaj preddverje v razumevanje družbenega življenja*. Življenje je neprimerno bolj zapletena mreža socialnih odnosov. Za razlago realitet potrebujemo torej mnogo bolj precizno aparaturo, s katero lahko vsaj delno opravimo njihovo miselno reprodukcijo. Za primer navajam eno tako shemo.⁵

b) Globlji sloj — »struktura«

Druga razsežnost stvarnosti je izražena v tistem kompleksu, ki ga lahko imenujemo *struktura* (razredna). S »*strukturo*« družbe razumemo *način družbene proizvodnje*, temeljne družbene procese ter skupine, ki so njihovi nosilci (značaj proizvodnih odnosov, dela in lastnine, način prilaščanja, način in uporabe človeške delovne sile v proizvodnji, osnovne socialne skupine — predvsem razredne, ki so nosilni stebri družbene proizvodnje).

Dešifriranje načina družbene proizvodnje oziroma »strukture« ni preprosto opravilo, to ni odprta knjiga; je velik »socialni rebus«, ki ga je treba vedno na novo razrešiti. Ne obstajajo namreč nikakršni večni, že vnaprej dani kazalci družbenega grupiranja, s katerimi bi lahko takoj določili celoten položaj družbenih skupin. Družbenih skupin se ne da v vseh družbah in časih dešifrirati z istimi obeležji; vrstni red njihove relativne pomembnosti se neprestano spreminja. Enkrat je to lastnina — individualna in strogo pravno začrtana, drugikrat je to kolektivna razredna lastnina ali dejanski odnos prilaščanja (na primer v azijskih oblikah proizvodnje). Dalje, to je lahko hierarhični položaj v organizaciji državne oblasti (politična moč) ali drugače izoblikovana funkcija upravljanja dela. Tudi pomen dejavnikov se lahko spreminja: enkrat je določen element docela obrozen, v drugem trenutku in v drugačnem okolju pa dobi vulkansko moč. Vsaka struktura, ki se hoče obdržati, se obnavljati in se upreti zobu časa, mora izoblikovati sebi ustrezno celotno *socialno organizacijo*, državno organizacijo, normativni red, oblike motivacije, mehanizme socializacije itd. Ta skupek institucij, ki služi njenemu veličanstvu strukturi, lahko imenujemo »*socialni sistem*«. Celotni ta družbeni ustroj služi ohranjanju bistvenih določil načina družbene proizvodnje, ohranjanju njegovega kvalitativnega jedra. Seveda socialni sistem — ko je izoblikovan — tudi sam vpliva

⁵ Ta shema je izoblikovana na podlagi koncepcije prof. Vidakovića in sicer kot ponazorilo mnogo bolj plodnega prijema.

na razredno strukturo. Politično življenje, družbene organizacije, vrednostni sistem (ideje, interesi), socialno-psihološke lastnosti, tradicija — vse te žive sile tudi vstopajo v »igro«, da bi vsak dan znova prispevale svoj dežel k obnavljanju jedra razredne strukture. Socialni sistem je hkrati *proizvod in proizvajalec socialnih, zlasti razrednih grupacij*. Šele v tej coni (dimenziji) družbenega življenja se družbene skupine izoblikujejo z vsemi svojimi socialnimi lastnostmi, dobijo kri in meso. V tej coni se oblikujejo socialne sile, ki bodo na svojih plečih nosile tokove reprodukcije. Oblikujejo se tako pripadniki vladajočega razreda kot tudi ljudstvo, ki je pripravljeno izvrševati navodila, delovna sila. »Socialni sistem« je inkubator, v katerega vgrajujejo lastnosti, potrebe, vrednote, ki so nujne za delovanje sistema, da bi se prek socializacije pojavile kot lastna potreba in hotenje. Izoblikuje se *socialni značaj vladajočih, srednjih in podrejenih socialnih skupin*.

»Vsaka družba je strukturirana in deluje na poseben način, ki je dan z vrsto objektivnih pogojev. Ti pogoji obsegajo način proizvodnje in delitve. Ne obstaja ‚družba‘ nasploh, marveč so samo specifične družbene strukture, ki delujejo po različnih in utrjenih načinih. Člani družbe ali različni razredi ali staleži v njej se morajo vesti tako, da lahko funkcionirajo, kot od njih terja socialni sistem. Funkcija družbenega značaja je v tem, da regulira energijo članov družbe tako, da njihovo funkcioniranje ne bo stvar zavestne odločitve o tem, ali naj se ravna po družbenem vzoru ali ne, marveč stvar hotenja, da delujejo tako, kot je treba delovati; zlasti pa morajo najti v tem, da delujejo v skladu z zahtevami kulture, tudi osebno zadovoljstvo. Drugače povedano — funkcija družbenega značaja je v tem, da oblikuje in kanalizira človeško energijo v okviru dane družbe, zato da družba sama lahko neprestano funkcionira.« (E. Fromm: »Zdrava družba«.)

c) Sile družbe, ki prihaja

Končno vsebuje družbenozgodovinska celota še neko razsežnost — namreč sloj družbe, ki prihaja in ki je v radikalnem nasprotju in napetosti z obstoječim socialnim sistemom in strukturo. To so vse tiste gibalne sile (očitne in prikrite), ki so usmerjene k spreminjanju in ki presegajo razredno ureditev. Ta plat družbene celote je ostala skrita kot druga, nevidna stran Meseca. In tako je ostala celó pri najbolj ostrih kritikih funkcionalizma (na primer pri Marcuseju). Zdi se, kot da bi ti kritiki sami zboleli v epidemiji, proti kateri so se borili. Posredovali so nam prepričljiv prikaz logike in mehanizmov, s katerimi se ohranja sodobni meščanski red. Pokazali so nam, kako ta red v sebi zadržuje sile sprememb, izpraznjuje njihovo revolucionarno energijo in jih udomačuje. Razkrili so, kako vladajoča struktura moči nadzoruje vse gibalne in opozicionalne sile,

kako jih spreminja v svoje funkcionalne sestavne dele ter jih podreja svojim ciljem. Pod vplivom te miselne struje je Marcuse odvezel delavskemu razredu lastnost revolucionarnega subjekta in ga prenesel na obrobne družbene skupine, kot so Črnci, študentje itd. Te skupine so namreč po njegovi sodbi »zunaj sistema«, ne dosegaajo jih lovke mogočnega polipa, vladajoče strukture. Ta koncepcija dela grobo napako v tem, ko spregleda, da se v družbi vendarle neprestano rojevajo sile materialnega in duhovnega razvoja, človeške potrebe in vrednote, aspiracije, ki jih dana struktura zanikuje in duši. In ker se te težnje v njenem okviru ne morejo uresničiti, te okvire na nešteto načinov preskakujejo ter potiskajo razvoj prek meja razredne strukture. Te burne in neukrotljive sile sprememb so zlasti nove materialne sile in nove človeške potrebe, ki jih ni mogoče umiriti oziroma omrtviti. Človek ni le odtis obstoječega sistema, v njem se oblikujejo tudi nova spoznanja, usmeritve, potrebe. Prej ali slej prestopijo dano strukturo in se vanjo ne morejo več vrniti. Gibalne sile se navezujejo na težje, vrednote, gibanje in organizacijo tistega družbenega razreda, katerega interesi presegajo dano strukturo in ki je avantgardna sila spreminjanja. Ta miselno in praktično zanikuje dano strukturo. Kot močan magnet priteguje k sebi vse, kar teži k spremembam. Postane nov sociološki okvir, v katerem se te sile povezujejo, postajajo jedro za strukturiranje v drugačno, novo celoto. Tako gibalne sile ustvarijo tisto dimenzijo družbene strukture, ki se upira vladajoči strukturi in je z njo sprta. To je realna dimenzija družbene stvarnosti, ne pa njena imaginarna alternativa. Izraža revolucionarno plat življenja. To dimenzijo spoznavamo predvsem z raziskovanjem revolucionarnih razredov, zlasti delavskega razreda ter tistih potreb, dejavnosti in usmeritev, s katerimi se delavski razred upira dani strukturi in oblikuje novo družbo.

Celo tako poenostavljena shema dovolj jasno osvetljuje dejstvo, da stvarnosti ni mogoče pojasniti samo s kategorijo »socialni sistem«; ta koncept zajema namreč le en sam vidik realnosti, aparaturo za ohranjanje danega načina proizvodnje in moči. Zunaj njegovega zornega kota so stvarne socialne sile (razredna struktura), ki ta stroj oblikujejo, zunaj zornega kota so tudi sile sprememb. Lastna življenjska podlaga ostaja nespoznavna. Tako je, kot če bi namesto celotne velike zgradbe »posneli« eno samo nadstropje, in to tisto, v katerem je »delavnica« za vzdrževanje zgradbe. Konservativna misel ni resnično zainteresirana za to globjo plast stvarnosti, ki se prikaže šele na meji, kjer se njeno raziskovanje že konča. V tem je skrivnost njene enostranosti in omejenosti njene resnice.

Spoznavanje, ki zmore miselno obvladati celotno družbo, močne sile za ohranjanje dane strukture in še močnejše sile sprememb v procesu njihovega osvobajanja, presega miselni horizont konser-

vativne zavesti. Prehod od konservativne miselnosti k dialektiki hkrati znatno razširja meje našega vidnega polja ter meče luč tudi na tisto stran družbe, ki e bila doslej v senci.

IV. ŽIVO SOCIALNO GIBANJE ALI ZAMRZNJENE SILE ZGODOVINE

Zavzemanje za dialektično mišljenje, težnja po razširitvi našega vidnega polja oziroma dojemanju družbene totalitete ne izhaja le iz znanstvenih pobud. *Temeljno vprašanje vendar ni samo v tem, kako bi čimbolj izpopolnili znanje o družbi, marveč v tem, kako bomo živeli.* Z globljim spoznavanjem narave družbene celote in razvojnih tendenc težimo k odkrivanju nove stvarnosti. Življenje ne postaja boljše samo od sebe;boljšujejo ga ljudje s spoznavanjem objektivnih možnosti in z akcijo.

S teoretičnega vidika in v duhu te razprave je temeljno vprašanje socializma, prehodnega obdobja, radikalno spreminjanje odnosa med *socialnim sistemom in strukturo* na eni strani ter *gibalnimi silami* (samodejnost razreda) na drugi strani.⁶ V razrednih družbah je za ta odnos značilno, da ima sistem oblasti *absolutno prednost in premoč nad zgodovinskimi silami sprememb*, da jih ne-prestano zaustavlja in kroti. Sile zgodovinskega gibanja, revolucije, se zato vedno izražajo kot razdiralne socialne eksplozije. Po drugi strani je nujnost institucionalne organizacije družbe docela nesporna. Vsi ti elementi se medsebojno prepletajo v velik klobčič. Tudi zgodovina socializma pozna komplikacije v spreminjanju tega odnosa. Zapletenost doseže svoj vrh takrat, ko se socialni sistem, proizvod revolucionarnega razreda, odtrga od njega in začne delovati kot zunanja sila (vseobsegajoči etatizem), kot oblast nad razredom. V tem procesu moramo iskati tudi izvor iluzij, da bo sistem, ko bo začel delovati, sam po sebi proces usmerjal k socializmu, kot nekakšen avtomatski stroj, ki ga poženejo in potem dela sam, za hrbti ljudi in namesto njih. Naše gledanje je preveč obremenjeno z institucionalizmom. Če si želimo podrobnejše analize in akcije, se mora obrniti misel predvsem k tistim temeljnim procesom in socialnim silam, katerih položaj določa resnični značaj socialnega sistema in smer njegovega razvoja. Temeljni proces, ki dejansko odraža pravo naravo sistema, ki je merilo doseženega napredka, je način uporabe človeške delovne sile v proizvodnji, način življenja proizvajalcev. Končni izvor, skrivnost novoveške *strukture* je Marx odkril v uporabi človeške delovne sile kot mezdne sile (blago), v podrejenosti vseh strani življenja delavstva (formiranja delovne sile, izobraževanja,

⁶ Vidik »dialektične totalnosti« ne določa le predmeta spoznavanja, marveč tudi subjekt spoznavanja in akcije — položaj in vlogo razreda, ki je zgodovinski nosilec novega.

zaslužka, udeležbe v potrošnji) potrebam kapitala. Iz tega procesa izvira nepremostljiva razmejitev: ekonomska eksploatacija in politična dominacija na eni strani ter monopol na drugi. Monopoli menjajo oblačila (ekonomska ali politična moč), toda njihovo notranje bistvo je koncentracija proizvajalcem odvzete (odtujene) moči.

To splošno metodo moramo uporabiti tudi v prehodnem obdobju, socializmu. Raziskovati moramo, koliko je socializem še ohranil to, da se proizvodjalna delovna sila uporablja kot mezdna sila. Koliko se spreminjajo oblike monopola, ohranja pa njegova osnovna substanca — od proizvajalcev odtujena moč. Ne smemo zamenjavati spreminjanja oblik monopolov z njihovim izginevanjem! Druga plat tega temeljnega vprašanja je: ali je prišlo v tem načinu eksistence do sprememb zaradi globoke in avtentične revolucije? Ali prihaja iz generacije v generacijo do odmikov od razredne strukture, ali delujejo zavore zoper oblikovanje razredne strukture? V središču raziskovalnih prizadevanj je vprašanje, ali socialni sistem (ekonomski in politični red) *odpira pot skupnosti suverenih proizvajalcev*, v kolikšnem obsegu pomaga uresničevati njihove zgodovinske težnje. V tej na videz enostavni formuli je ključ zgodovinskega stanja, pravi zgodovinski projekt.

To pojmovanje temelji na globljem prepričanju o nekaterih zakonitostih o strukturi in gibalnih silah v socializmu. Vsaka velika, avtentična revolucija prinaša novosti, izpolni mnoga pričakovanja. Toda družbeni razvoj pride do točke, ko dotedanja pot ni več prehodna, če ne dobi novih močnih spodbud, pogonske energije. Nadaljnji razvoj »zamrzne«, ker je okostenel socialni sistem, se osamosvojil, odtrgal od svoje človeške, razredne osnove ter se spremenil v silo nad njo. Kaže, kot da družba napravi v svoji evoluciji dva zgodovinska polkroga. Prvi polkrog s pomočjo močne politične oblasti in državne lastnine, s pomočjo *politične komponente socialnega sistema*; revolucionarne sile teže k temu, da bi odpravile blagovni svet meščanske družbe in vzpostavile nov svet. Močna oblast dejansko odpravi mnoge poteze razredne družbe ter položi temelj za novo družbo. Toda ko se socialni sistem »strdi«, ko okosteni, se konservira, spremeni v potencialno ali resnično birokratsko vladavino, tedaj se začne drugi del zgodovinske poti. S pomočjo blagovne proizvodnje, trga, ekonomskih zakonitosti, z *ekonomsko komponento socialnega sistema*, hoče razbiti birokratsko trdnjavo. Družba naj bi se tako iztrgala iz objema državnega, birokratskega socializma. Ali se suče v krogu monopola moči? Tega ne moremo trditi, če sta obe komponenti socialnega sistema vzvoda, ki postopno, toda vztrajno sproščata sile zgodovinskih sprememb, če težita h krepitvi »tretje zgodovinske osebnosti«, k hegemoniji proizvajalcev — ne pa k *oblasti kapitala, birokracije in njenega nediscipliniranega potomca — tehnokracije*. Obe komponenti, ki sta v določenih zgodovinskih količinah enako nepogrešljivi, je treba »pognati« k temu

cilju. Samoupravna organizacija postopno prevzema vrsto funkcij, ki so bile poprej bolj ali manj nujno povezane izključno z državo ali pa prepuščene nenadzorovanemu trgu ter so tako lahko postale plen meščanskega ekonomskega odnosa. Ta obvladuje svoje zgodovinske konkurente ter postavlja socialni sistem v službo svojih interesov.

Končno smo vendarle soočeni z razburljivo nalogo, ki presega moči ene ali več generacij, s projektom drugačnega načina življenja, v katerem se vzpostavlja *novi odnos med socialnim sistemom (strukturom) in živimi gibalnimi silami družbe*. Zelo poenostavljeno rečeno, delavsko gibanje, ki je zgodovinski nosilec novih življenjskih oblik, mora biti »modrejši« kot »sistem«. Delavsko gibanje se sicer v sistemu izraža, mora pa imeti tudi lastno moč, relativno samostojen in kritičen odnos do svoje lastne tvorbe. Gre za samodejavnost razreda, vztrajno razraščanje gibalne sile, ki družbeno življenje neprestalno buri in vzgibava, ki ni omrtvičena in nemočna nasproti lastnemu ekonomskemu in političnemu sistemu, ki ga glede na svoje potrebe lahko spreminja ali brani, ga uporablja kot orodje za uresničevanje svojih zgodovinskih interesov.

Isti problem lahko izrazimo tudi drugače. To je poskus, da zažive take oblike družbenega življenja, ki omogočajo, da se energija razreda ne zreducira na prehodne eksplozivne intervencije. Je poskus spajanja vedno žive in spontane iniciative in organizacije, težnja, da se ohrani izvirna moč, revolucionarni akter in motiv kot vladajoča sila družbe. To je praktična alternativa, ki preprečuje vznikanje trajnejših vladajočih struktur kot sile nad proizvajalci, ki proizvajalce podreja in jih spreminja v »zaledenele figure zgodovine«.

Ta ideja in poskus, ki ga izraža generalni projekt samoupravljanja kot oblika samodejnosti razreda, pomeni ob vseh neskončnih težavah in komplikacijah novo alternativo, civilizacijski temelj sodobne družbe.

Nekaj misli k oblikovanju naše znanstvene politike

Razmah znanstvene dejavnosti v svetu

Ni vsaka država zmožna, da bi sprožila znanstveno revolucijo s svojimi sredstvi. Tako stanje je kapitalistični svet izrabljal tako, da je nerazvite dežele, ki niso bile sposobne injicirati svojega znanstvenega dela, zadrževal v podrejenem, polkolonialnem položaju.

Nerazvite države so zdaj šele v fazi industrijske revolucije, ko vpeljujejo ali izboljšujejo primarni, sekundarni in terciarni sektor gospodarstva ter poskušajo posodobiti stare in uvesti nove procese dela. Prav zaradi tega tudi nimajo realnih pogojev za znanstveno revolucijo. Toda ko bodo dosegle ustrezno raven industrijske proizvodnje (če imajo zadosti naravnih bogastev), ko bodo naložbe v kadre dosegle primerno kvantiteto in kvaliteto, se bodo lahko posvetile tudi razvoju znanstvenega dela.

Nerazvite države moraju zasnovati tako razvojno politiko, da bodo kar najbolj skrajšale obdobje ročnega dela ter se čimprej vključile v epoko intelektualnega dela. To je velikanski skok. Ta skok pa je možen le ob zelo premišljenem usmerjanju družbenopolitičnega in družbenoekonomskega sistema. Programiranja se morajo lotevati znanstveno dognano ter se izogibati sleherni stihiji. To vsekakor ni lahka naloga, opravi pa jo lahko le sposoben in razgledan kader, ki ve, kaj hoče, in ki na razvojni poti predvidi tudi vse možne težave in posledice, slabe in dobre vplive vzratnih zvez.

Jedrska raziskovanja in projekti za osvajanje vesolja so sprožili znanstveno revolucijo o dveh industrijsko in tehnično najbolj razvitih državah — ZSSR in ZDA. Tako revolucijo bi zmogle tudi nekatere druge države. To pa seveda ne pomeni, da je prodiranje v vesolje pogoj za hiter napredek znanosti.

Osvajanje vesolja in jedrske raziskave nista edini poti za razmah znanstvenega raziskovanja. Nerazvite dežele prav gotovo nimajo ne materialnih ne objektivnih pogojev za to vrsto načrtovanja znanstvenega dela. So pa projekti, ki jih lahko uresničijo s svojimi silami

in s katerimi lahko sprožijo obširno znanstveno delo. To velja tudi za našo državo. In kje lahko naša socialistična država utre široko pot znanstvenemu delu, kje lahko izvede znanstvenoraziskovalni »boom«?

Težišče znanstvenega in tehničnega razvoja ter raziskovanja v današnjem svetu

Po napovedih se bosta prihodnji znanstveni in tehnološki razvoj usmerjala vse bolj k odnosu med človekom in okoljem, ki ga je ustvaril človek. To vprašanje v preteklosti ni bilo tako aktualno. Danes pa postaja vse bolj očitno, da sta človek in njegovo okolje zlasti v industrijskih družbah — obči problem človeštva, ki zadeva sam obstoj človeka.

Na tretji (1969) in na četrti (1971) mednarodni konferenci »Znanost in družba« Hercegovnem so ta problem obravnavali globalno. Opozorili so na splošni pomen varstva naravnega okolja in na tako spreminjanje, ki ne bo ogrožalo biološke stabilnosti. Globalno so razgrnili probleme, kot so sociološke spremembe v umetno ustvarjenih okoljih, zavestno oblikovanje naravnih in umetnih okolij za zadovoljevanje človeških potreb, tehnična sredstva za odpravljanje škodljivih vplivov industrije na okolje. Razpravljali so tudi o splošnih problemih s stališča dolgoročnega načrtovanja.

Toda na četrti konferenci so razglabljali tudi že o splošni politiki varstva človekovega okolja, o vplivu znanstvenih raziskav ter o izbiri najbolj žgočih problemov. Poleg tega so bile na dnevnem redu tudi teme o ekonomsko-tehničnem razvoju in okolju, ki so obravnavale človeka kot objekt in subjekt okolja, o urbanizaciji in prostorskem urejanju, o razpolaganju z naravnimi bogastvi, o varstvu biosfere, o znanosti, o izobraževanju in informiranju ter pravnem urejanju varstva človeka in njegovega okolja.

Jugoslovanska nacionalna komisija UNESCO je sklenila, da se bo lotila tem »Človek in njegovo okolje« in »Človek in biosfera«. Znanstvenoraziskovalna projekta sta si vsebinsko zelo blizu ter komplementarna tudi po interdisciplinarni metodi proučevanja. Globalni temi vsebujeta številne možne podteme; tako bi raziskovanje na primer lahko precej poglobilo znanje o odnosu človeka kot družbenega bitja do bioloških ekosistemov. Podteme bi lahko zajele spreminjanje in motnje, ki nastajajo v ravnotežju narave zaradi človekovega odnosa do Zemljine rastlinske odeje, usvarjanja rastlinskih monokultur, odnosa do živalskega sveta, množične reje domačih živali. Lahko bi proučevale odnos med mikro- in makrobiosfero, odnos človeka do človeka. Prav tako bi lahko proučevale odražanje, vzvratne učinke vseh znanstvenih bioloških, družbenih in geoloških procesov na pedo-, hidro-, atmo-, in biosfero, pa tudi na samega človeka. Znanost s človeškim delom kot »družbeno presnovo« bo-

gati ekonomski razvoj, hkrati pa nosi v sebi tudi kali svoje lastne negacije. Da bi se izognili usodnim posledicam neorganiziranosti in neracionalnosti v tehnologiji progresivnega človeškega dela, mora človek poznati tudi znanstvena dognanja in resnico o posledicah svojega delovanja. Če ne bi tako ravnal, bi lahko človeštvo zašlo v entropije oziroma negacijo svojega obstoja.

V Stockholmu je bil 1972. leta prva svetovna konferenca o človekovem okolju. Ob udeležbi delegatov iz 114 držav je konferenca razgrnila vzroke, ki povzročajo škodo in ogrožajo človekovo okolje, hkrati pa tudi poti za njihovo odpravljanje. Konkretni rezultati konference so deklaracija o človekovem okolju, resolucija o institucionalnem urejanju te problematike ter vrsta priporočil za prihodnjo dejavnost. Nevarnosti, ki so ogrožale uspešnost konference, so bila nasprotja med stališči razvitih in nerazvitih dežel, spopadi okoli pogledov na vojno, uporabo jedrskega orožja in drugih vojaških sredstev za množično uničevanje ljudi. Sprejeta načela glede reševanja problemov človekovega okolja so nov pogled na svet, nova multidisciplinarna človekova dejavnost, ki mora združevati politične, ekonomske, znanstvene, socialne, zakonodajne, zdravstvene, vzgojne in druge vidike; samo v taki medsebojni povezanosti se lahko izoblikuje v novo teoretično in uporabno znanstveno disciplino.

To je oris raziskovalne usmeritve, katere središče je človekovo zdravje, življenje in evolucija nazorov o življenju. Teme iz tega področja so mnogotere. Njihovo znanstveno proučevanje mora potekati interdisciplinarno, sodelovati morajo biologi, sociologi, geologi, ekonomisti, psihologi, zdravniki, pravniki itd. Glavna usmeritev znanstvenega raziskovanja bo torej zajemala področje varstva življenja, človekovega zdravja, njegovega okolja in človeških dobrin. To bi bilo hkrati teoretično in eksperimentalno izhodišče nove znanstvene discipline, katere temelj je »splošno varstvo«.

Smeri, v katerih se razvija znanstvena dejavnost pri nas

Dosedanje skušnje z znanstveno dejavnostjo pri nas nakazujejo nekatere glavne naravnosti. Iz njih bi morala izhajati tudi znanstvena politika in njena organizacija. Tako na primer iz izkušenj vemo, da so nekatere naše najbolj razvite republike že sposobne za hitrejši tempo razvoja znanstvene dejavnosti, ker imajo več materialnih sredstev in več investirajo v kadre; druge republike in pokrajine tega še ne zmorejo.

Že samo dejstvo, da je naša država glede ekonomske in materialne razvitosti heterogena, nas navaja k sklepu, da je za oblikovanje znanstvene politike v začetku še potrebno neko uravnavanje. In ker je država federalna skupnost republik in pokrajin, se mora usmerjati razvoj znanosti po tirih, ki imajo obči jugoslovanski pomen.

Znanstvene raziskave, ki imajo pomen za vso državo, bi morale biti zajete v tematski okvir »splošno varstvo«. Ne zmoremo namreč tega, da bi začeli z znanstvenimi prodori v kaki drugi dejavnosti. V tem pogledu smo v velikem časovnem zaostanku, pa tudi premalo bogati smo. Kljub temu pa si lahko z globalnim projektom »splošno varstvo« stopili v korak z razvitejšimi deželami. Naše raziskave bi imele mednarodni pomen in razsežnosti ter bi lahko služile vsemu človeštvu.

Tako izhodišče je upoštevala tudi zvezna skupščina, ko je problem »varstva« opredelila v XXX. ustavnem amandmaju ter s tem omogočila prilagajanje obstoječe zakonodaje zastavljenim ciljem ter sprejemanje novih zakonskih predpisov. Isto velja za zakonodajno dejavnost vseh republiških oziroma pokrajinskih skupščin. Ustanovljeni so ali pa se še ustanavljajo republiški, pokrajinski in tudi občinski sveti za področje varstva in urejanja življenjskega okolja. Nasploh lahko poudarimo, da dobiva problematika varstva v naši državi vse večji pomen.

V zvezni skupščini je bil februarja 1973 osnovan Jugoslovanski svet za varstvo in urejanje človekovega okolja. Sestanek skupščine je trajal dva dni in je bil nekakšen »mali znanstveni simpozij«. Udeleženci so v prispevkih s številnimi podatki opozorili na uničevanje naravnih bogastev ter kontaminacijo človekovega okolja z raznimi tehnološkimi postopki. Poudarili so, da sta nepretrgano varstvo in urejanje življenjskega okolja nujna naloga sedanjih in bodočih generacij. Mlade generacije se morajo že v vzgojnem procesu soočiti z vsemi posledicami, ki jih prinaša onesnaženje človekovega okolja. Več kot sto znanstvenikov, družbenih in političnih delavcev je s skupščine poslalo vsem državljanom apel, naj se dejavno vključijo v akcijo za varstvo okolja, da postane »varstvo« množična in vsakdanja dejavnost.

Ker je vsak začetek težak, tudi pri »varstvu« ni pričakovati hitrih in velikih korakov, toda če postane družbena obveznost in dolžnost, če bo dobro organizirano, lahko sproži velik razmah znanstvenega dela in raziskovanja.

Znanstvenoraziskovalni globalni program »splošno varstvo« bi odprl vrata množični znanstveni dejavnosti, zlasti še, če bi zajel vrsto celovitih projektov. Na primer: varstvo življenja in živega sveta; varstvo človekovega zdravja; varstvo človekovega okolja; varstvo naravnih in družbenih dobrin; varstvo ekonomsko-družbene strukture države; obramba pred duhovno ravščino in nezadostnim znanjem.

Znanstvena politika mora upoštevati vse te elemente, ki so močan vzvod za napredek znanstvenega dela in so hkrati spodbuda za razmah množične znanstvene dejavnosti. V naši državi so že možnosti za tako znanstveno politiko.

Danes je splošno znano, da so v svetu povzročile velike prodore znanstvene dejavnosti prav investicije v raziskave za vojaške potrebe. To se je dogajalo zlasti med drugo svetovno vojno in v času po končani vojni. Domala vse velike države so porabile ogromno denarja za znanstvena raziskovanja za potrebe nacionalne obrambe. Včasih so bile te vsote tako velike, da so zasenčile celo finančne naložbe državnih in zasebnih organizacij. Veliki znanstveni izsledki so spodbudili armade, da so znanstveno raziskovanje vključile neposredno v okvir svojih dejavnosti. Danes si je skoraj nemogoče zamisliti armado, ki bi ne imela vpeljanega lastnega razvojnega sistema, utemeljenega na določeni stopnji znanosti.

Splošna ljudska obramba je velik in zapleten vojaški sistem ljudskega tipa. Osnovan je samo zato, da varuje državo demokratičnega socializma pred zunanjo agresijo. In če postajajo notranja razredna vrenja vse slabotnejša, potem razvoj demokratičnih socialističnih odnosov naravnost terja podružabljanje armadnega sistema, ki postaja dejavnik krepitve in varnosti pred zunanjo agresijo.

Zasnova splošnega ljudskega odpora je usmerjena k temu, da odpravi ostro razliko med dvema družbenima stanjema — med stanjem miru in vojnim stanjem. Če naj sistem splošne ljudske obrambe deluje učinkovito, mora biti enoten; ta enotnost se kaže v pogledih na zasnovo obrambe, določanje in uresničevanje nujnih skupnih stališč glede organizacije, vodstva, oborožitve, načina vključevanja bojnih učinkov ter kar največjega upoštevanja družbeno-teritorialnih in proizvodnih posebnosti. Ta enotnost mora vladati tudi v zunanjepolitičnih usmeritvah, kot so na primer dosleden boj za mir in enakopravnost, sodelovanje med narodi, nevmešavanje v notranjo ureditev drugih držav ter internacionalna proletarska solidarnost.

Taka zasnova obrambe mora postati tudi organizator razvoja znanosti in tehnike v Jugoslaviji, ki še ni zadosti razvita dežela in se tudi sooča z grožnjami vojne in družbenopolitičnimi pritiski; zato mora sprejeti splošni ljudski odpor kot prvenstveno nalogo, ki je pomembna za prihodnost proletariata pri nas in v svetu.

Vsaka občutnejša materialna krepitev oboroženih sil praviloma zavira družbenoekonomski razvoj, kar velja še posebej za manj razvite dežele. Zato mora biti vsak tovrstni ukrep premišljen: upoštevati mora lastne možnosti, da ne bi prišlo do težav v notranjem družbenoekonomskem razvoju oziroma do stagnacije. Zato je treba to področje temeljito obdelati ter predvideti tudi več možnih rešitev, ki upoštevajo različne pogoje in lokalne razmere. Kolikor bolj bodo cilji usklajeni z realnostjo, s stanjem ljudske moči, z ekonomsko in naravno strukturo države, toliko večje znanstvene uspehe lahko pričakujemo.

Po novi zasnovi oboroženih sil Jugoslavije je armada enovit sistem, ki povezuje vsa družbenoekonomska materialna sredstva, živo človeško silo, sredstva za oborožitev in seveda specifičnosti posameznih delov državnega ozemlja. Za obrambo države ter njenih kulturnih, ekonomskih in družbenih svoboščin morajo naši narodi pritegniti vse potencialne naravne, družbene in duhovne sile. V oboroženem spopadu so lahko uničene vse družbene in delno tudi naravne dobrine, lahko pride do fizičnega zaslužjenja človeka, ni pa moč uničiti duhovnih stvaritev. Pretežno so proizvod duševnega dela in se v evoluciji združujejo zunaj organizma v novo, doslej še premalo znano potencialno silo.

Jugoslavija je dežela, ki gradi samoupravni socializem, v njej in zunaj nje pa delujejo tudi protisocialistične in protisamoupravne sile, ki tak razvoj zavirajo. Naš delavski razred neomajno vztraja pri samoupravni politični usmeritvi. In prav zato mora organizirati čim močnejši sistem, ki bo deželo varoval pred neposrednimi napadi in tudi v času hladne vojne. Danes lahko že zanesljivo sklepamo, da bi vsestransko proučevanje zasnove splošnega ljudskega odpora v programu »varstvo družbenoekonomske strukture in države« lahko sprožilo množičen prodor znanstvene dejavnosti; raziskovanje mora ugotoviti, kako je moč teoretično sintezo, ki jo predpostavlja sistem vseljudske obrambe, tudi praktično uresničiti.

Nujnost kibernetike v razvoju intelektualnega in znanstvenega dela človeka prihodnosti

Kibernetika se je porajala iz bogastva znanstvenih izsledkov na področju biologije, tehnike, sociologije in matematike. Njene posamezne teorije in teze so nastale že mnogo prej, preden se je izoblikovala v samostojno znanost.

Vse globlja členitev naravoslovnih, tehničnih in družbenih ved rojeva vse ožje specialistične discipline, ki imajo svoje specifične metode znanstvenega raziskovanja, in povzroča, da se spreminja znanost v pravi »Babilon znanstvenih disciplin«. Hkrati je taka členitev sprožila tudi nasprotni proces, težnjo po znanstveni sintezi in integraciji znanstvenih področij, da bi človek lažje dojemal in uporabljal raznotere znanstvene dejavnosti. V tem pogledu je napravila velik korak prav kibernetika; v sebi je združila in posplošila mnoge znanstvene resnice, ki so bile še do nedavnega daleč druga od druge. Sintetično posploševanje je pritegnilo tudi matematiko, ki je postala eden glavnih parametrov za opisovanje neznanega v procesu upravljanja. Tako se je začela kibernetika ukvarjati s splošnimi zakoni vodenja, s sistemi vodenja in z vodenimi sistemi. Zdaj se kibernetika kot samostojna veda ukvarja s tremi temeljnimi vidiki vodenja. Teoretična kibernetika proučuje probleme, ki so povezani s splošnim matematičnim opisovanjem procesa vodenja.

Tehnična kibernetika proučuje področje nastajanja upravljaljskih in drugih informativnih sistemov. Uporabna kibernetika zajema področje rabe kibernetičnih zamisli na mnogih področjih človekove dejavnosti. V tem pogledu govorimo o medicinski kibernetiki, ekonomski kibernetiki, sociološki kibernetiki, vojaški kibernetiki itd.

Sploh si ne moremo zamisliti jutrišnjega človeka oziroma človeka prihodnosti, ki v svoji dejavnosti ne bi poznal ali uporabljal kibernetike. Ta veda o upravljanju mora postati temelj za vodenje vseh človekovih dejavnosti, za njihovo lažje programiranje in smotrno oblikovanje vseh organizacijskih struktur dela.

Veda o upravljanju se uvršča v kategorijo odražanja človekovega materialističnega pojmovanja sveta. Z njo je moč upravljati vse človeške dejavnosti, ni pa mogoče z njo posegati v naravna gibanja oziroma v evolutivno spreminjanje materije. Naravna gibanja so namreč gibanja adaptacije in spreminjanja materije, medtem ko so kibernetična gibanja plod človekove smotrne dejavnosti.

Zato bi bilo tudi organiziranje pouka iz kibernetike in uporaba znanosti o upravljanju z vsemi panogami človeške dejavnosti sestavni del programa »varstvo pred pomanjkljivim znanjem«.

Koristi take znanstvene politike za napredek znanstvenega dela

1. Globalni program »splošno varstvo« v znanstveni politiki bo upošteval predvsem področje varstva življenja in zdravja. S tem bi postalo »varstvo« orožje splošne obrambe, ne samo vojaške, marveč tudi obrambe v miru in razvoju — ne samo ene države, marveč vsega človeštva. Znanstveno raziskovanje bi se usmerilo v spoznavanje naravnih, družbenih in duhovnih dobrin človeka in njegovega okolja. Vsebina znanstvenega proučevanja v prihodnosti potemtakem morajo postati razmere v človekovem okolju, integrativna dinamičnost v samem človeku, kot tudi vzvratne zveze finančnih, psihičnih, moralnih in tehničnih učinkov obrambe. V sklopu tega je nujno, da se začne razvijati medicinska ekologija. Nadaljnji raziskovalni poseg na področje naravnih in družbenih proizvodnih dobrin bi se interdisciplinarno povezoval z raziskavami na področju kmetijstva, energetike, zdravstva, sociologije, industrije, geologije in drugih ved. Iz rezultatov teh raziskav bi lahko izoblikovali vse potencialne sile za obrambo družbenoekonomskih struktur in države.

2. Največ raziskav bi morale sprožiti ekonomske regije posameznih republik, in sicer v okviru globalnega programa »splošno varstvo« in kot svoj prispevek k zasnovi splošnega ljudskega odpora. Če bodo tako ravnale, se bo znanost zelo razmahnila. Znanstveno delo je bilo doslej osredinjeno pretežno v glavnih mestih republik in pokrajin. V socializmu, kjer se celotni družbeni in tehnološki napredek opira na rezultate znanstvenega raziskovanja, se mora mreža znanstvenoraziskovalnih institucij in struktur razširiti po vsej

socialistični skupnosti; in sicer tako, da bodo sredstva za organizacijo znanstvenoraziskovalnega dela načrtovale in zagotavljale tudi ekonomske regije oziroma komune. Seveda bo širjenje mreže terjalo nove raziskovalne kadre, zmanjšalo absolutni presežek nezaposlenih šolanih kadrov ter preprečilo njihovo odtekanje v tujino.

3. Nadaljnji element znanstvene politike so raziskovanja na področju duhovnih dobrin, na področju psihologije, pouka in izobraževanja, skratka, na področju informatike. Stopnja izobraženosti v kontekstu ekonomskega stanja v deželi bistveno pogojuje psihološko stanje v množicah, ki se ne sme bistveno oddaljevati od stanja urejenosti oziroma dovoljuje le minimalno entropijo. To stanje v mirnem času bistveno vpliva na pripravljenost za graditev samoupravnega socializma, še odločilnejše je v boju s tehnično močnejšim agresorjem. V množici ne sme prevladovati miselnost komercializma, ki povzroča cepitev nazorov o graditvi samoupravnega socializma in konceptiji splošnega ljudskega odpora in pelje v nazorsko diferenciacijo v širokih množicah. Tako stanje lahko povzroči odstopanje od aktivnega boja, izdajstvo in pojave konservativizma. Psihološka enotnost je izredno pomembna, kar dokazuje tudi celotna zgodovina človeštva.

4. Mnoga dejstva izpričujejo, da znanstvenoraziskovalna dejavnost močno pospešuje demokratizacijo družbenih odnosov. Znanstvene resnice bogatijo znanost ter postajajo s tem družbena, obče človeška intelektualna lastnina oziroma duhovno bogastvo. Če se znanstvene resnice povezujejo s proizvodnjo, postanejo pogosto zasebna last in so ovite v tajnost. Toda znanosti ni moč zapreti v meje enega samega podjetja ali družbe. Meje so le slabotna ovira za širjenje znanstvenih resnic, kajti znanost ima vedno mednacionalni značaj — je dejavnost, ki narode neposredno zbližuje. Znanost bolj kot katerakoli druga dejavnost terja široko medsebojno sodelovanje, ki je za napredek znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter obči napredek človeške dejavnosti nasploh nujno potrebno. Zato je v socializmu zelo pomembno, da postane znanost kar najbolj dostopna družbene last oziroma obče človeško duhovno bogastvo.

5. Znanstvenoraziskovalni »trg« je v svojem uresničenju še zelo meglen. V deželi je relativno malo gospodarskih in negospodarskih struktur, ki bi iskale v znanstvenoraziskovalnem delu izhod za svoje dejavnosti. Domala vse družbene dejavnosti se zelo počasi otrešajo stihijnosti v znanstvenem delu. Pretežno gre za preprosto posnemanje tujih izkušenj in za njihovo prilagajanje našim razmeram. Čisto znanstveno delo — kolikor ga je — nosi v sebi kljub mnogim prizadevanjem sledove nekdanjih idealov znanstvenega raziskovanja, namreč formiranje znanstvenih privilegijev, ne pa znanstvenih delavcev. Če bo sprejet globalni program, se bo moral izoblikovati tudi znanstvenoraziskovalni trg.

6. Delavski razred na oblasti začenja revolucionarni proces socialistične družbene preobrazbe. Skoraj ne bi mogli trditi, da je v naši državi prišlo že tudi do revolucionarne preobrazbe kadrov, ki bi morali izvesti znanstveno revolucijo v samoupravnem socializmu. Doslej smo ogromno investirali v rast znanstvenih kadrov. Velik del kadrov se je šolal na Vzhodu in Zahodu. Glede na to, da pri nas znanstvena dejavnost še ni oprta na neko politično koncepcijo, so prinesli ti kadri s seboj tudi mnogo provzodnih in prozahodnih vplivov. Mešanica teh vplivov, v kateri so tudi usedline predvojnega gledanja na znanost, ustvarja močne nasprotno tokove, ki se izražajo kot konservativizem, birokratizem ali kot drugačni odkloni v razvoju samoupravnega socializma. Pravilni model znanstvenega delavca se lahko zgradi samo iz trdne znanstvene politike samoupravnega socializma, iz neprestanega soočanja z znanstvenimi in ideološkimi strujami, ki so našemu socializmu tuje, in iz nenehne preverjanja znanstvenih izsledkov v praksi.

Čilska pot v socializem*

Gospodje člani narodnega kongresa! Govorim vam, da bi vas pozval k velikemu delu, da preoblikujemo čilsko družbo, kakor si jo zamišljamo, da zgradimo Čile, v katerem bodo vsi otroci začenjali svoje življenje v enakih razmerah, v katerem bodo imeli zdravniško skrb in vzgojo in v katerem otroci ne bodo lačni; da zgradimo Čile, v katerem ustvarjalna sila vseh mož in vseh žena ne bo usmerjena k drugim, temveč bo cvetela v korist boljšega življenja za vse nas.

Naša pot v socializem

Če bomo hoteli izpolniti te zahteve, bomo morali stopiti na dolgo pot, ki bo zahtevala velikanske napore vseh Čilencev. Temeljna podmena te izpolnitve je tudi to, da moramo biti sposobni izoblikovati institucionalne poti za novo socialistično obliko družbe na pluralistični in svobodni podlagi. Ta naloga je izredno kompleksna, ker ni bilo pred njo nič podobnega, iz česar bi lahko črpali spodbude. Stopili smo na novo pot; kot kompas nam le nezadostno rabi naša zvestoba humanizmu vseh epoh, posebno marksističnemu humanizmu in kot smernik, načrt družbe, ki jo želimo, načrt, ki ga navdihuje zahteva, najgloblje zakoreninjena v čilenskem ljudstvu.

Že dalj časa je znanstveno in tehnološko mogoče ustvariti produkcijske sisteme, kjer bi bile vsem zagotovljene življenjsko nujne dobrine, ki se jih danes veselijo le manjšine. Težave niso v tehniki in vsaj v našem primeru tudi ne v pomanjkanju naravnih ali človeških sredstev. To, kar ovira uresničitev idealov, je način družbene ureditve, je narava doslej vodečih interesov, so ovire, s katerimi se soočajo vsi odvisni narodi. Našo pozornost moramo usmeriti na te dejanske položaje strukture in na te institucionalne nujnosti.

Natančneje to pomeni: naša naloga je v tem, da opredelimo čilsko pot v socializem, tj. novi državni, gospodarski in družbeni model,

* Odlomek iz Allendejeve poslanice kongresu z dne 21. maja 1971, preveden iz knjige: Salvador Allende: Chiles Weg zum Sozialismus, Hamburg 1971.

ki bo postavil v središče človeka, njegove potrebe in zahteve, in da ta model v praksi uresničimo. Zato je potreben pogum tistih, ki si upajo na novo zamisliti svet kot projekt v službi človeka. Ni skušenj, ki bi jih lahko izkoristili za vzorec; da bi prelomili z nerazvitostjo in da bi ustvarili novo socialistično družbo, moramo razviti v teoriji in praksi nove socialne, politične in gospodarske organizacijske oblike.

To pa bomo lahko storili samo, če ne bomo naše naloge niti presegli niti se oddaljili od nje. Če bi pozabili, da je naše poslanstvo v tem, da določimo družbeni projekt za človeka, bi se ves boj našega ljudstva za socializem spremenil v enega številnih reformističnih poskusov. Če bi pozabili na konkretne razmere, iz katerih izhajamo, in če bi nameravali v tem trenutku ustvariti nekaj, kar bi presegalo naše možnosti, bi vsekakor zašli s poti.

Za socializem si ne prizadevamo iz akademske ljubezni do neke doktrine. Žene nas energija našega ljudstva, ki razume, da je premagovanje zaostalosti neizogiben imperativ, in ki misli, da je socialistični režim edini, ki je na voljo modernim narodom, če se hočejo racionalno obnoviti v svobodi, avtonomiji in dostojanstvu. Za socializem si prizadevamo, ker na podlagi ljudskega glasovanja prostovoljno zavračamo sistem kapitalizma in odvisnosti, katerega saldo je brezobzirno neenaka in v antagonistične razrede razslojena družba, ki jo kazi socialna nepravilnost in ponižuje odsotnost temeljev človeške solidarnosti.

V imenu socialistične preobrazbe čilske družbe smo dobili predsedniške volitve in obdržali zmago pri volitvah za »regidores«¹. To je naša zastava, okoli katere bomo praktično mobilizirali ljudstvo, ki je središče našega projekta in ki opravičuje našo akcijo. Naši vladni načrti so program »Unidad Popular«, s katerim smo prišli na volitve. Naše delo ne bo, da bi današnje potrebe Čilencev, ki jih moramo izpolniti, žrtvovali v korist velikanskim podjetjem. Naš cilj ni nič drugega kot postopno vzpostavljanje nove strukture moči, ki je nastala v množicah in je tako naravnana, da bo v najkrajšem možnem roku izpolnila najnujnejše zahteve današnjih generacij.

Upoštevanje zahtev, ki jih je postavilo ljudstvo, je edina možna oblika konkretnega prispevka k reševanju velikih problemov človeštva; priznati ne moremo nobene univerzalne vrednote, če se ne sklada z nacionalnimi, regionalnimi in celo lokalnimi eksistenčnimi razmerami vsake posamične družine.

Tistim, ki imajo raje velike obljube, se bo naš svetovni nazor nemara zdel preveč enostaven. Toda ljudstvo mora spraviti svoje družine v dostojna stanovanja z minimalno higiensko opremo, svoje otroke mora vzgajati v šolah, ki ne bi bile urejene izključno za revne, prav vsak dan v letu mora zadostno jesti; ljudstvo potrebuje delo, varstvo v bolezni in starosti, spoštovanje svoje osebnosti. Prizade-

¹ občinski odbornik

vamo si, da bi to uresničili v doglednem času za vse Čilence. Stoletje je bila Latinska Amerika prikrajšana za to. Nekateri narodi pričinja-
jo zdaj tako, da vse to zagotovijo vsemu svojemu prebivalstvu.

Toda kot temeljna podmena za izpolnitev te naloge je druga naloga, ki je prav tako daljnosežna; govorim namreč o mobilizaciji volje Čilencev, da bi svoje roke, inteligenco in občutje uporabljali za to, da bi se ljudstvo spet našlo. S tem bi postali gospodarji svoje usode in dediči obsežnih obćih dobrin civilizacije tega časa, tehnike, znanja, umetnosti in kulture. Dežela se mora tako usmeriti, da bomo izpolnili temeljne zahteve na edino možen način, s katerim bomo lahko zadovoljili potrebe ljudstva, to je, z ukinitvijo razlik do tistih, ki imajo največ ugodnosti. In predvsem moramo dati delo mladini, moramo ji pokazati globoko skrite možnosti življenja, ki je plodno, ker pomaga k izgradnji družbe, v kateri ji je usojeno živeti.

Rojaki v kongresu! Mandat, ki nam je zaupan, obsega vsa materialna in duhovna sredstva dežele. Prispeli smo do točke, kjer bi korak nazaj ali capljanje na mestu povzročila nepopravljivo nacionalno katastrofo. Ker sem sam najbolj odgovoren za usodo Čila, je v tej uri moja dolžnost jasno očrtati pot, po kateri bomo šli naprej, in pokazati na nevarnosti in pričakovanja, ki nas ob tem čakajo na njej. Ljudska vlada ve, da je premagovanje ene zgodovinske epohe opredeljeno s socialnimi in gospodarskimi dejavniki, ki jih je ustvarila prav ta epoha. V teh dejavnikih vidimo gonilne sile in načine obstajanja zgodovinske spremembe. Če tega ne bi spoznali, bi pomenilo, da gremo proti naravi stvari.

V revolucionarnem procesu, ki ga doživljamo, se združujeta politični in socialni boj v petih bistvenih točkah; v legalnosti, v institucionalnosti, v političnih svobošćinah, v uporabi sile in v podružbljanju produkcijskih sredstev; te teme zadevajo sedanost in prihodnost vsakega Čilenca.

Načelo zakonitosti

Danes velja v Čilu načelo zakonitosti, ki so ga vpeljale številne generacije v boju zoper absolutizem in samovoljno izrabo državne oblasti. To je pridobitev, ki je ne smemo zavriniti vse dotlej, dokler so razlike med vladajoćimi in vladanimi.

Ljudska gibanja se ne usmerjajo zoper načelo zakonitosti. Smo zoper takšen pravni red, katerega postulati kažejo na zatiralski socialni sistem. Naši današnji pravni normativi in tehnike, ki urejajo družbene odnose med Čilenci, ustrezajo zahtevam kapitalističnega sistema. V socialističnem prehodnem režimu bodo pravni normativi ustrezali potrebam ljudstva, ki si prizadeva izgraditi novo družbo. Toda zakonitost bo.

Naš pravni sistem je treba spremeniti. Na tem temelji zdaj velika odgovornost zbornic: prispevati morajo k temu, da ne bo zavrta preobrazba našega pravnega sistema. V veliki meri je od realizma

v kongresu odvisno, če lahko kapitalistični zakonitosti ustrezno socialno ekonomskim spremembam sledi socialistična zakonitost, ki jo vpeljujemo, ne da bi nasilno prelomili s pravno veljavnostjo, sprožili samovoljo in ekscese, čemur se moramo, zavedajoč se naše odgovornosti, izogniti.

Institucionalni razvoj

Vloga urejanja in uravnavanja, ki sodi k pravnemu režimu, je integrirajoči sestavni del našega institucionalnega sistema. Boj ljudskih gibanj in ljudskih strank, ki so danes oblast, je bistveno prispeval k eni izmed mnogoobetajočih realnosti, ki se kažejo v deželi: imamo odprt institucionalni sistem, ki se je uprl celo tistim, ki so nameravali gospodovati nad ljudsko voljo.

Fleksibilnost našega institucionalnega sistema nas navdaja z upanjem, da ne bo nobene ovire in da se bo institucionalni sistem, prav tako kakor naš pravni sistem, prilagodil novim zahtevam po pripravljanju nove institucionalnosti po zakonitih poteh, institucionalnosti, ki jo zahteva premagovanje kapitalizma.

Nova institucionalna ureditev se srečuje s postulatoma, ki opravičuje in usmerja našo akcijo: na delovne ljudi in na ljudstvo v celoti prenesti politično in gospodarsko oblast. Da bi to omogočili, morajo najpomembnejša produkcijska sredstva preiti v skupno lastnino.

Hrati je nujno, da se politične institucije izenačijo z novo realnostjo. Zato bomo v primernem trenutku predložili suvereni ljudski volji zahtevo, da zamenjamo sedanjo ustavo, ki ima liberalne temelje, z ustavo socialistične usmeritve; prav tako bomo predložili, da zamenjamo obstoječi dvodomni sistem z enodomnim.

Ustrezno tej realnosti je dolžnost našega programa skrb, da uresničujemo svoje revolucionarno delo ob spoštovanju pravne države. Pri tem ne gre za goli formalni dogovor, temveč za izrecno priznanje tega, da sta načelo zakonitosti in institucionalni red kljub težavam, ki jih prinašata s seboj v prehodnem obdobju, za socialistični režim bistvena.

Ohraniti ta načela v tem težkem obdobju, medtem ko se bo spreminjal razredni duh, ki ga vzbujajo ta načela, je ambiciozna naloga, ki je odločilnega pomena za novi družbeni sistem. Kljub temu uhaja uresničitev te naloge našim golim željam: v glavnem bo odvisna od oblikovanja naše socialne in gospodarske strukture, od njene kratkoročne evolucije in od realističnega ravnanja našega ljudstva. V tem trenutku smo prepričani, da bo to mogoče in temu ustrezno ravnamo.

Politične svoboščine

Prav tako je važno, da se spomnimo, da so politične svoboščine za nas, zastopnike ljudskih sil, pridobitev ljudstva na težavni poti k

emancipaciji. So del tega, kar je pozitivno v zgodovinskem razdobju, ki ga puščamo za seboj. Iz tega temelja morajo politične svoboščine izhajati. Od tu izhaja tudi naše spoštovanje svobode mišljenja in ravnanja. Zato lahko z zadovoljstvom podčrtamo besede kardinala-nadškofa v Santiagu de Chile Raula Silve Henriqueza iz poslanice delovnim ljudem: »Cerkev, ki jo zastopam, je cerkev Jezusa, tesarjevega sina. Tako je nastala in takšno hočemo vedno imeti. Njena največja bol je, če se misli, da je pozabila na svojo zibel, ki je bila (in je še danes) med revnimi«.

Toda ne bi bili revolucionarji, če bi se omejili na to, da bi ohranili politične svoboščine. Vlada »Unidad Popular« bo okrepila politične svoboščine. Ne zadošča, da bi jih dobredno razglašali, ker bi potem bile frustracija ali posmeh. Prestavili jih bomo v resničnost in jih uresničevali v obsegu, ki ga bo dopuščala gospodarska svoboda.

Ljudsko vlado pri njeni politiki torej navdihuje izhodišče, ki ga nekateri umetno zanikajo: obstoj družbenih razredov in skupin z antagonističnimi in izključujočimi se interesi kot tudi obstoj neenake politične ravni v enem in istem razredu ali v eni in isti skupini.

Spričo te različnosti se naša vlada srečuje z interesi vseh tistih, ki se morajo s svojim trudom preživljati: delavcev in svobodnih poklicev, tehnikov, umetnikov, intelektualcev in uslužbencev. Kot posledica kapitalističnega razvoja sestavljajo vedno večjo družbeno skupino in se na podlagi skupne značilnosti, da sprejemajo mezdo in plačo, vedno tesneje združujejo. Iz istega nagiba varuje naša vlada majhne in srednje podjetnike in vse tiste skupine, ki jih bodo različno močno izkoriščale manjšine, ki sestavljajo centre moči.

Tej realnosti ustreza večstrankarska koalicijska vlada. In pri vsakodnevnem hkratnem izražanju njihovih interesov in interesov vladajočega razreda se vlada poslužuje takšnih mehanizmov konfrontacije in odločanja, kakršne daje institucionalni pravni sistem. Priznava politične svoboščine opozicije in prilagaja njen način ravnanja institucionalnim mejam. Politične svoboščine so pridobitev celotne čilske družbe kot države.

Vsa ta akcijska načela, ki se opirajo na našo politično revolucionarno teorijo, ki ustrezajo realnosti dežele v sedanjem trenutku in ki jih vsebuje vladni program »Unidad popular«, sem sam kot predsednik republike v celoti potrdil.

Načela so del našega projekta, da bi politične možnosti naše dežele izčrpali do konca, da bi v tem prehodnem obdobju k socializmu lahko selektivno premagovali sedanji sistem: ukinili ali opustili njegove negativne in zatiralne razsežnosti in krepili in razširjali pozitivne dejavnike.

Oblast

Čilsko ljudstvo gleda, da pri tem, ko si pridobiva politično oblast, ne bi bilo prisiljeno uporabiti orožja. Po poti svoje socialne

osvoboditve stopa naprej, ne da bi se moralo boriti zoper despotski ali diktatorski režim; sprijazniti se je moralo samo z omejitvami liberalne demokracije. Naše ljudstvo ima legitimno skrb, da bi prešlo prehodno obdobje k socializmu, ne da bi se moralo zateči k avtoritarnim oblikam vladavine.

Naša volja je v tem pogledu jasno načrtana. Toda odgovornost zagotoviti politični razvoj v socializmu ni le stvar vlade, gibanj in strank, ki jo sestavljajo. Naše ljudstvo se je dvignilo zoper institucionalizirano oblast, ki mu jo je naprtil sodobni kapitalistični sistem. Zato zdaj preoblikujemo temelj tega sistema.

Moja vlada izhaja iz svobodno izražene ljudske volje. Odgovorna je samo njej. Gibanja in stranke, ki sestavljajo vlado, imajo usmerjalno vlogo revolucionarne zavesti množic in so izraz njihovih zahtev in interesov. So neposredno odgovorne ljudstvu.

Kljub temu je moja dolžnost opozoriti na to, da bi lahko nevarnost ogrozila bleščečo se pot naše emancipacije in radikalno spremeni pot, ki nam jo kaže naša realnost in naša kolektivna zavest: ta nevarnost je uporaba nasilja zoper ljudsko odločitev.

Če bi notranje ali zunanje nasilje, nasilje v kakršnikoli obliki, naj bo telesno, socialno ali politično hotelo ogroziti normalen razvoj in pridobitve delovnih ljudi, bi se znašli v največji nevarnosti institucionalna kontinuiteta, pravna država, politične svoboščine in pluralizem. Boj za socialno emancipacijo ali svobodna usoda našega ljudstva bi obvezno povzročila manifestacije, ki bi bile drugačne kot to, kar z upravičenim ponosom in z zgodovinskim realizmom označujemo za čilsko pot k socializmu. Odločno ravnanje vlade, revolucionarna energija ljudstva in demokratična trdnost »oboroženih bojnih sil« in »karabinjerjev« bodo bdeli nad tem, da bo šel Čile zagotovo svoji osvoboditvi naproti.

Enotnost ljudskih sil in uvidevnost srednjih slojev nam dajeta nujno potrebno pomoč, da se privilegirana manjšina ne polasti tako lahko oblasti. Če ne bo zoper ljudstvo sproženo nasilje, bomo lahko spreminjali v demokracijo, pluralizem in svobodo temeljne strukture, na katerih stoji kapitalistični sistem, brez nepotrebnega fizičnega nasilja, brez institucionalnega nerada, brez razrušenja produkcije, skladno z ritmom, ki ga določa vlada glede na potrebe ljudstva in na razvoj naših sredstev.

Pridobitev socialnih svoboščin

Naša pot je uveljavitev socialnih svoboščin z izvajanjem političnih svoboščin; temeljna zahteva za to pa je, da vpeljemo ekonomsko enakost. To je pot, ki si jo je načrtalo ljudstvo, saj priznava, da zahteva preobrazba družbenega sistema več vmesnih stopenj. V nekaj tednih je mogoče narediti zgolj politično revolucijo. Socialna in gospodarska revolucija zahteva leta, da lahko prodre v zavest množic, da se nove strukture lahko uredijo, začno delovati in se prilagodijo

drugim strukturam. Predstavljati si, da je mogoče preskočiti vmesne stopnje, je utopija. Ni mogoče podreti neke socialne in gospodarske strukture, neke od nekdanj obstoječe socialne institucije, ne da bi prej vsaj minimalno razvili tisto, ki bo stopila na njeno mesto. Če ne priznamo te naravne zahteve zgodovinskega spreminjanja, nas bo stvarnost sama spomnila nanjo.

Mislimo na nauk zmagovitih revolucij, nauk ljudstev, ki so spričo zunanjega pritiska in državljske vojne morala pospešiti socialno in gospodarsko revolucijo, da ne bi postala žrtev krvavega despotizma kontrarevolucije; nauk tistih, ki so morali potem desetletja organizirati strukture, nujne za dokončno zmago nad prejšnjim režimom.

Pot, ki si jo je načrtala moja vlada, zavestno upošteva ta dejstva. Vemo, da zahteva preobrazba kapitalističnega sistema pri ohranitvi legalnosti, institucionalnosti in političnih svoboščin, da prilagodimo naše delovanje na gospodarskem, političnem in socialnem področju nekaterim omejitvam. Ta dejstva so dobro znana vsem Čilencem. Upošteva jih tudi vladni program, ki bo dosledno, brez popuščanj izpolnjen v obliki in z intenzivnostjo, ki smo jo napovedali.

Čilsko ljudstvo, ki je v procesu pospešenega dozorevanja in organiziranja, je zaupalo ljudski vladi varstvo svojih interesov. To obvezuje vlado, da se identificira z množicami, se zlije z njimi in interpretira njihove interese. Hkrati ji preprečuje, da bi se s prepočasnimi ali prenačelnimi delovanjem oddaljila od njih. Usklajenost med ljudstvom, ljudskimi strankami in vlado mora biti danes bolj kot kdajkoli natančna in dinamična.

Vsako zgodovinsko obdobje izhaja iz razmer, ustvarjenih v preteklih obdobjih, in samo proizvaja elemente in gonilne sile za prihodnja obdobja.

Pravica in legitimna zahteva našega ljudstva je, da hoče prehodno obdobje brez omejevanja političnih svoboščin in brez zakonske ali institucionalne praznine.

V tem odločilnem trenutku se ljudska vlada ne bo izneverila svoji odgovornosti. Glavna ustvarjalna moč novega socialnega režima je zakoreninjena v organiziranosti in zavesti našega ljudstva, ki se kaže v množičnih gibanjih, množičnih strankah in sindikatih.

Upamo, da bo to odgovornost — ki očitno ni samo odgovornost vlade — nosila tudi krščanska demokracija. Morala se bo izreči o svojem strinjanju z načeli in programi, ki jih je deželi tako pogosto razlagala.

Podružbljenje proizvajalnih sredstev

Rojaki, v šestih mesecih vlade smo na vseh frontah odločno ukrepali. V gospodarstvu si prizadevamo, da bi razbili vse omejitve, ki ovirajo polni razcvet naših materialnih in človeških možnosti. V šestih mesecih vlade smo energično šli po poti sprememb, kjer ni

več poti nazaj. Tiskano poročilo, ki smo ga vam pravkar izročili, daje obračun našega dela.

Čile se je dokončno odločil, da si bo vzel nazaj svoj glavni vir bogastva — baker. Nacionalizacija naših bakrovih rudnikov ni maščevalni ukrep ali izraz sovraštva do katerekoli skupine, vlade ali države. Nasprotno, odločili smo se le, da uporabimo neodtujljivo pravico vsakega suverenega naroda: da v polni meri razpolagamo z nacionalnimi bogastvi, ki so plod dela in prizadevanj našega naroda. Čile se je odločil, da si vzame baker nazaj, in mi zahtevamo od vseh dežel in vlad, da spoštujejo soglasno odločitev svobodnega naroda. Za baker bomo plačali, kadar bo to upravičena zahteva in ne bomo plačali, kadar to ne bo upravičena zahteva. Varovali bomo svoje interese. Nepopustljivi bomo, kadar bomo ugotovili, da je dežela oškodovana zaradi malomarnosti ali goljufij posameznih oseb ali združb.

Nacionalizirali smo še eno temeljno bogastvo dežele, železo. Pred kratkim so se končala pogajanja z Bethlehem Corporation, po katerih bodo železni rudniki v celoti prešli v last skupnosti. Ukvarjamo se z ustanovitvijo nacionalnega jeklarskega združenja, ki bo poleg CAP zajemalo še šest drugih podjetij. Sporazum z ameriško industrijo je pokazal, da lahko vlada pravično ravna s tujim kapitalom, ne da bi se odpovedala temeljnim interesom naše države. Nismo pa pripravljeni trpeti, da omalovažujejo naše zakone in da premalo spoštujejo državne oblasti, kakor delajo nekatera tuja podjetja.

Tudi premog je postal last skupnosti. Naš je tudi soliter. Po dogovoru, ki ga je sklenila prejšnja vlada, moramo v naslednjih petnajstih letih plačati dolgove v višini 24 milijonov dolarjev, kar znaša z obrestmi vred 38 milijonov. Akcije severnoameriškega sektorja so bile teoretično vredne 25 milijonov dolarjev. Vse to smo pridobili nazaj za 8 milijonov dolarjev, ki jih moramo plačati v dveh letih.

V skupno lastnino smo vključili mnoga podjetja med njimi podjetja Purina, Lenera Austral, tekstilne tovarne Bellavista Tomé, Fiap in Fabrilana; ko je bila ogrožena preskrba, smo zaplenili cementno industrijo in Yarur. Da bi preprečili bankrot založbe Zig Zag, smo pridobili velik del delnic; založba bo postala temelj grafične in založniške dejavnosti, ki naj zadovolji kulturne potrebe novega Čila.

V vseh podružbljenih podjetjih lahko ugotovimo odločno podporo zaposlenih, neposredno porast produktivnosti in aktivno udeležbo delavcev, uslužbencev in strokovnjakov pri proizvodnji in upravljanju.

Pospešili smo agrarno reformo, ko smo uresničili pomemben del naloge, predvidene v tem letu: razlastitev tisoč latifundij. To smo izvedli v skladu z obstoječo zakonodajo in pri tem varovali interese malih in srednjih kmetov. Uvesti hočemo novo, močnejše, bolj organizirano in bistveno produktivnejše kmetijstvo. Hočemo, da bo Čile sposoben, da sam zadovoljuje potrebe po hrani. Hočemo, da so ljudem, ki živijo od zemlje, pravično dodeljeni sadovi njihovega dela.

Odločilni korak je bilo tudi podržavljenje bank. Ob absolutnem spoštovanju pravic malih delničarjev smo poddržavili devet bank, name ravamo pa nadzorovati tudi druge. Na podlagi naših informacij upamo na razumen sporazum s tujimi bankami. Na ta način si prizadevamo obvladati finančni aparat. Novi bančni sistem hočemo postaviti v službo podružbljenega premoženja ter malih in srednjih industrijcev, trgovcev in kmetov, ki so bili doslej diskriminirani.

Konjunkturna politika

Pri vsem tem je šlo za prve korake pri bistveni in odločilni preobrazbi našega ekonomskega sistema. Toda nismo storili le tega. Izvajali smo tudi kratkoročno politiko, katere glavni cilj je bil, da povečamo razpoložljivo količino potrošnih dobrin in storitev ter ta prirastek dodelimo revnejšim slojem.

Ostro smo se bojevali za zavezitev inflacije; to je os naše politike nove razdelitve narodnega dohodka. Protiinflacijska akcija je dobila nov politični pomen in bo mobilizirajoča prvina ljudskega boja. Preprečitev dviganja cen pomeni za ljudstvo ohranitev pridobljene večje kupne moči. Hkrati imajo zasebni podjetniki možnost, da pridejo do ustreznih dobičkov, ker se manjši dobiček na enoto kompenzira z večjim obsegom proizvodnje.

V praksi je ta politika prinesla ugodne rezultate v drugačni razdelitvi dohodka. Vemo pa, da zadeva programirana poživitev na ovire. Na eni strani poskušajo nekatere podjetniške skupine preprečiti uspeh naših ukrepov z odkrito ali prikrito ohromitvijo proizvodnje. Na drugi strani so nekateri sloji, ki so preveč ujeti v stare sheme manjše proizvodnje in velikih prednosti, premalo pripravljeni na tveganje in nesposobni, da bi razumeli sedanjo konjunkturo in več prispevali k proizvodnemu procesu. Toda to je njihova socialna dolžnost. Proti tistim, ki je namerno ali nenamerno ne izpolnjujejo, bomo uporabili vsa razpoložljiva legalna sredstva, da bi jih spodbudili in v skrajnem primeru obvezali k večji proizvodnji.

Vzporedno s tem smo izvajali socialno politiko, katere cilj je, da zboljšamo prehrano naših otrok, uvedemo splošno zdravstveno varstvo, bistveno razširimo vzgojne ustanove, začnemo z neodložljivim programom stanovanjske zidave in da — kar je pereča nacionalna nujnost — zmanjšamo brezposelnost.

Delujemo, ne da bi sprožali nered in povzročali krivice; vedno skrbimo za to, da so socialna bremena kolikor je le mogoče majhna. Kupna moč Čilenca je danes večja, več potroši in čuti, da so sadovi skupnih naporov bolje razdeljeni. Hkrati ima pravico, da se čuti lastnika svojih rudnikov, bank, svoje industrije, svoje zemlje in svoje prihodnosti.

Ne merimo se ob prejšnjih vladah in tudi primerjamo se ne z njimi. Mi smo v bistvu drugačni. Toda če bi se že primerjali z njimi in tudi če bi pri tem uporabljali tradicionalna merila, bi bila primer-

java za nas ugodna. Dosegli smo najnižjo inflacijsko stopnjo zadnjih let, pričeli smo z najučinkovitejšo drugačno razdelitvijo dohodkov, ki jo je Čile kdajkoli poznal.

V tem letu bomo sezidali več hiš, kot so jih postavili kdajkoli prej v enakem času. Kljub črnogledim napovedim bomo obdržali normalno preskrbo z osnovnimi dobrinami.

Omejitve vladne akcije

Mi se bistveno razlikujemo od prejšnjih vlad: ta vlada hoče ljudstvu vedno povedati resnico. Imam za svojo dolžnost, da odkrito priznam, da smo delali napake, da nepredvidene težave ovirajo izpolnjevanje načrtov in programov. Toda čeprav pridobivanje bakra ni doseglo predvidene višine in proizvodnja solitra ni dosegla milijona ton, čeprav ne zidamo vseh načrtovanih stanovanj, bomo vsekakor preseгли najvišjo proizvodnjo bakra in solitra ter najvišje število stanovanj, ki jih je naša država doslej poznala.

Ni nam uspelo, da bi ustrezno koordinirali številne ustanove državne uprave, zaradi česar nekatere odločitve nimajo ustreznega učinka. Toda že oblikujemo boljše planske in racionalizatorske mehanizme.

Po prevzemu oblasti smo se posvetili izpolnjevanju sprejetih obveznosti. Skupaj s »Central Unica«, ki združuje delovne ljudi, smo proučevali zakon o uravnavanju plač in podpisali dogovor med CUT in vlado. Kongresu smo predložili zakonski predlog, ki predvideva zvišanje dohodkov v javnem sektorju v višini zvišanja življenjskih stroškov, v večjem obsegu smo zvišali najnižje plače v privatnem sektorju. Menim pa, da je zgrešeno, ker se nismo na širši podlagi sporazumeli z zaposlenimi, da bi razjasnili poglede na ustrezno izravnavanje plač v javnem in privatnem sektorju.

Druga omejenost, zaradi katere trpimo, so upravno tehnične in zakonske napake, ki ovirajo izvajanje nekaterih glavnih vladnih načrtov. Tako se je na primer zakasnil načrt o zidavi stanovanj, kar je otežilo reaktiviranje nekaterih industrij in večjo zaposlitev brezposelnih. V aprilu in maju smo začeli poživljati industrijsko dejavnost, povezano z gradbeništvom.

V enem izmed sektorjev — v javnih službah nas čakajo težke naloge. Milijoni Čilencev so vsak dan žrtve birokratske papirnate vojne, neokretnosti uradnikov. Vsaka službena zadeva zahteva brezštevilne uradne poti, papirje, podpise in žige. Koliko ur zgubi vsak Čileneec v boju z birokratizmom! Koliko ustvarjalne energije gre v nič, koliko nepotrebnih razburjenj je treba prestati. Vladni uradniki se še niso dovolj potrudili, da bi se spoprijeli s tem stalnim zlom. Najbolj zavedni in odgovorni uslužbenci so opozorili na to.

Tudi pri oblikovanju družbenih mehanizmov za udeležbo ljudstva smo le počasi napredovali. Pripravili smo zakonske predloge, ki opredeljujejo pravne značilnosti CUT in institucionalizirajo vključe-

vanje delovnih ljudi v politično, socialno in gospodarsko upravljanje države in podjetij; toda oblike njihove udeležbe v pokrajinah, krajevnih skupnostih in privatnih ustanovah smo komaj skicirali. Ne smemo se omejiti na vertikalno udeležbo zaposlenih, na primer, industrijskih delavcev v njihovih podjetjih po industrijskih vejah; zagotoviti moramo tudi horizontalno udeležbo, da bodo lahko kmetijski in tovarniški delavci, rudarji, uslužbenci in svobodni poklici skupno in v celoti razpravljali o problemih nekega gospodarskega področja ali dežele. Namen soudeležbe ni le pravičnejša delitev dohodkov, temveč tudi zagotovitev večje delovne učinkovitosti.

Horizontalna integracija ljudstva ni lahka in nedvoumno zahteva veliko politično zrelost in kolektivno zavest; toda dobro je že, da začnemo razumeti, da je dvig proizvodnje v nekem kmetijskem podjetju odvisen tudi od dela v tovarnah strojev, orodja in umetnih gnojil, od delavcev, ki gradijo ustrezne ceste in od malih in srednjih trgovcev, ki razdeljujejo dobrine. Za proizvodnjo je odgovoren razred delovnih ljudi v celoti.

Lahko si očitamo tudi to, da nam v prvih šestih mesecih ni uspelo mobilizirati intelektualnih in umetniških kapacitet mnogih Čilencev. Mnogo nam še manjka, da bodo vsi znanstveniki, svobodni poklici, arhitekti, umetniki, tehniki, gospodinje in vsi, ki morejo in hočejo sodelovati pri družbeni preobrazbi, našli ustrezne možnosti za uporabo svojega talenta.

Neposredne naloge

V preostalih mesecih leta 1971 bo baker dokončno postal last Čilencev. Od prizadevanj delavcev, uslužbencev in strokovnjakov v Chuquicamata, El Teniente, Exótica, El Salvador in Andina je v veliki meri odvisen obseg proizvodnje, ki ga bomo dosegli v tem letu; od tega pa je odvisno, ali nam bo uspelo dobiti devize in tako ohraniti normalno preskrbo ter uresničiti naše investicijske programe. Baker je čilski zaslužek. Kdor proizvaja in upravlja s tem bogastvom, nima v rokah le svoje usode in svoje blaginje, temveč usodo in blaginjo vseh Čilencev.

Poglobili bomo agrarno reformo in če bo nujno, bomo morali modificirati tudi zakon, kajti če je baker čilski zaslužek, je zemlja naš kruh. Kmetijstvo mora več proizvodjati. Za to so odgovorni kmetijski delavci, mali in srednji lastniki. Če vlada prizna svoje napake, je pravično, da jih tudi drugi: odvzemanje posestev, prilaščanje kmetijskih zemljišč je nepotrebno in škodljivo. Naše delovanje in ravnanje nam daje potrebno avtoriteto in zaupanje. Zato morajo vsi spoštovati načrte, ki jih je pripravila vlada, in ritem njihovega uresničevanja.

Pozivamo politične stranke in skupine, ki niso v »Unidad Popular«, da resno razmislijo o tem.

Rojaki! Eden naših velikih ciljev je, da vzpostavimo podržavljeno lastnino. Vključitev največjega dela naših temeljnih bogastev, bančnega sistema, latifundij, največjega dela zunanje trgovine, industrijskih in distribucijskih monopolov v to lastnino je naloga, ki smo jo začeli in ki jo moramo poglobiti.

Na gospodarskem področju je vzpostavitev socializma nadomestitev kapitalističnega načina proizvodnje s kvalitativno spremembo lastninskih razmerij in novim definiranjem proizvodnih odnosov. V tej zvezi je graditev podružbljenega sektorja za ljudi politično in gospodarsko pomembna. Z vključitvijo velikih delov proizvodnega aparata v kolektivni sistem lastnine bo konec izkoriščanja delovnih ljudi; nastal bo globlji občutek solidarnosti; delo in napor vsakega posameznika bodo lahko prispevali k skupnemu delu in naporom.

Politično naš razred delovnih ljudi ve, da se njegov boj osredotoča okoli podružbljenja glavnih proizvodnih sredstev. Ni socializma brez družbenega lastninskega sektorja. Priključevanje novih in novih podjetij temu sektorju zahteva stalno budnost razreda delovnih ljudi in visoko stopnjo odgovornosti. Graditev socializma ni lahka in kratkoročna naloga. Gre za dolgoročno in naporno delo, pri katerem mora biti razred delovnih ljudi udeležen disciplinirano in z občutkom politične odgovornosti, da se izognemo anarhičnim odločitvam in brezcilnim samovoljnostim.

Pomen javnega sektorja je v naši deželi splošno poznan. Približno 40 odstotkov izdatkov so javni izdatki. Nad 70 odstotkov investicij je javnega izvora. (Javni sektor je ustvarila nacionalna buržoazija, da bi pospeševala akumulativnost privatne lastnine in da bi utrdila proizvodne strukture, ki so urejene s tehnološkega in patrimonialnega stališča).

Naša vlada namerava kvantitativno storiti še več, toda tudi kvalitativno drugače ravnati.

Državni aparat so uporabljali monopoli za blažitev svojih finančnih zadreg, za pridobivanje gospodarske podpore in za utrjevanje sistema. Za naš javni sektor je še danes značilno, da podpira privatne zmogljivosti. Zaradi tega imajo nekatera javna podjetja pomembne globalne zgube, medtem ko druga ne zmorejo proizvesti tako visokih presežkov kot nekatera privatna podjetja.

Na drugi strani v čilskem državnem aparatu ni bilo nujne povezanosti med različnimi dejavnostmi. Dokler take povezanosti ne bo, ne bo mogel odločilno prispevati k socialističnemu gospodarstvu. Nadzor nad nekaterimi vejami proizvodnje še ne pomeni, da javni sektor razpolaga z ustreznimi usmerjevalnimi mehanizmi, ki bi omogočali doseči socialistične cilje glede zbiranja, nove razdelitve in uporabe dohodkov ter zvečanja produktivnosti.

Nujno je zato razširiti skupno lastnino in delovati z novo miselnostjo. Z razlastitvijo glavnih proizvodnih sredstev bomo dosegli stopnjo koherence javnega aparata, ki je nujna za velike nacionalne cilje.

Eden od splošnih kriterijev za opredelitev družbenega sektorja je nujnost, da ga razumemo kot eno samo integrirano celoto, ki je sposobna razviti vse svoje možnosti na krajši in daljši rok.

Zato je nujno potrebno zgraditi sistem planiranja, ki bo usmerjal gospodarske presežke k različnim proizvodnim ciljem. V tem letu smo začeli z oblikovanjem tega sistema in vzpostavili svetovalne organe, kot so nacionalni in pokrajinski razvojni sveti; izdelan je bil letni načrt za 1971 leto; do konca leta bodo organizmi za načrtovanje izdelali nacionalni gospodarski načrt za leta 1971—1976. Ne nameravamo izvajati nobenega investicijskega projekta, ki ni vključen v načrte, sprejete od centralne vlade. Tako bomo naredili konec improvizacijam in organizirali socialistično planiranje v izpolnjevanju programa »Unidad Popular«. Podružbljena lastnina po definiciji zahteva učinkovito načrtovanje, ki mora zato razpolagati z zadostnimi institucionaliziranimi silami.

Prednosti socializma se ne kažejo očitno v prvih etapah uresničevanja. Toda ovire bodo premagane z ustvarjanjem dejanske delovne morale, s političnim mobiliziranjem proletariata, ne le za vladno temveč za njegova proizvodna sredstva.

Vzpostavitev družbene lastnine ni ustvarjanje državnega kapitalizma, temveč dejanski začetek socialistične družbe. Sektor družbene lastnine bodo skupno vodili delovni ljudje in zastopniki države, ki bodo vezni člen med podjetjem in celoto narodnega gospodarstva. To ne bodo birokratska in nesposobna podjetja, temveč visoko produktivne enote, ki bodo vodile razvoj dežele in dale nove dimenzije delovnim odnosom.

To res ni edini vodilni element gospodarskega procesa. Za glavno usmerjanje proizvodnih sredstev bo rabilo gospodarsko načrtovanje. Nekateri bodo mislili, da so druge poti. Toda, če bi oblikovali delavska podjetja, vključena v liberalni trg, bi maskirali prejemnike mezd in plač v dozdevne kapitaliste in dalje vztrajali pri metodah, ki so zgodovinsko spodletele.

Prednost, ki jo ima pri nas družbena lastnina, zahteva zajemanje in uporabljanje proizvodnih viškov. Doseči je treba, da finančni sektor in velik del distribucijskega sektorja pride v družbeno last. Skratka: treba je nadzorovati proizvodni, finančni in deloma tudi trgovinski proces. Utrjevati moramo družbeni sektor s tem, da bo državna oblast na področju gospodarske politike delala njemu v prid: kreditna, davčna, denarna in proračunska politika, znanstvena in tehnološka politika, zunanjetrgovinski režim morajo biti podrejeni zahtevam socialistične akumulacije, to je interesom dela.

Vzporedno s tem moramo pomagati pri njihovem prispevku malim in srednjim industrijcem, trgovcem in zemljiškim posestnikom, ki so sloj, dolga leta izkoriščen od monopolov. Naša gospodarska politika jih bo pravično obravnavala. Ne bo več finančnega ropanja; veliki kupci ne bodo več izsiljevali malih prodajalcev. Male in srednje industrije bodo imele aktivno vlogo pri graditvi našega gospodarstva.

V okviru racionalno organiziranega aparata in usmerjene v proizvodnjo za veliko večino Čilencev bodo občutile podporo družbenega sektorja. Meje zasebnega, mešanega in družbenega sektorja bodo natančno določene.

Stojimo pred enkratnim preobratom v gospodarski zgodovini. Brez velikih žrtev se ni nobena dežela primerno gospodarsko razvila. Ne trdimo, da smo odkrili formulo, ki omogoča urejanje pravičnejšega gospodarskega napredka družbenega sistema brez slehernih žrtev. Ne trdimo, da bomo čez noč zgradili podružbljeno gospodarstvo, v katerem bodo dohodki pravično razdeljeni in ki bo denarno stabilen, ki bo zagotavljal polno zaposlenost in visoko produktivnost. Nudimo pa graditev take družbe z najmanjšimi socialnimi bremenimi, ki si jih je v našem položaju moči predstavljati.

Socializem ni dar, ki ga ljudstva zastonj in po naključju najdejo na svoji poti. Tudi osvoboditev, ki jo prinaša, ni nič takega. Da ga dosežemo, zahteva sicer, da se odpovemo nekaterim sedanjim možnostim, zato pa ustvarjamo temelje bolj humane, bogatejše in pravičnejše družbe.

Vodilna vloga delavcev

Problemi, ki smo jih načeli na političnem, gospodarskem, kulturnem in mednarodnem področju, so naloge celega ljudstva, ne enega moža ali vlade.

V času od novembra do februarja je število zaposlenih, ki so morali stavkati, padlo od 170.000 v prejšnjem obdobju na 7.600. Ker je ljudska vlada povezana z delavci, katerih uspehe in neuspehe deli, so postali odveč konflikti, ki so bili prej neizogibni. V tem letu ni bilo stavk niti na premogovnem niti na solitrnem področju, niti v bakrenih in železnih rudnikih, niti v tekstilnih tovarnah; tudi ne na železnicah, v zdravstvu in šolstvu. To se pravi, da ni bilo stavk na področjih življenjskega interesa za napredek dežele.

Rad bi poudaril, da so prvič v Čilu v nekaterih državnih podjetjih prostovoljno delali. Isto se je dogajalo v množični obliki na vseh področjih od Arice do Magallanesa. Varilci in duhovniki, študentje in delavci, svobodni poklici in trgovci, že osiveli in mlada dekleta so spontano prispevali k skupni nalogi v svojih prostih urah. To je ustvarjalna manifestacija onstran pojmovanja dela kot blaga in zgovoren odgovor tistim, ki v deželi in zunaj nje podtikajo stvari, ki se niso nikoli zgodile in se nikoli ne bodo. V tej deželi je — in tudi bo — vlada, ki ve, kakšna sredstva uporablja in kdaj jih je treba uporabiti. Kot predsednik prevzemam za to odgovornost.

Velike akcije, ki so pred nami, se bodo soočile z odgovornim, hrabrim ravnanjem naših delovnih ljudi in z njihovimi resničnimi interesi, ki daleč presegajo male in velike probleme tega dne, meseca ali leta. V integraciji delovnih ljudi in njihovega političnega zastopnika, ljudske vlade, nastaja naš nepremagljivi instrument.

Kdor živi od dela, ima danes v rokah politično vodstvo države, najvišjo odgovornost. Na novo gradeča se oblast ima v svoji bazi, v ljudstvu, svojega sodelavca in svojega sodnika.

Naloga države je, da usmerja, organizira, vodi, nikakor pa ne, da nadomešča voljo delovnih ljudi. Tako na gospodarskem kot na političnem področju morajo delovni ljudje sami imeti moč odločanja. Če bo revolucija to dosegla, bo zmagala.

Za ta cilj se ljudstvo bojuje z zakonitostjo, ki spoštuje demokratične vrednote, z gotovostjo, ki jo nudi program, z močjo, ki jo ima večina, in s strastjo revolucionarja.

Venceremos! Zmagali bomo!

Prevod: M. Kerševan in M. Jogan

Manjšine in Organizacija združenih narodov

Za Slovence posebno aktualno manjšinsko problematiko skušam v tem prispevku osvetliti s stališča, ki se je izoblikovalo v delu OZN na področju varstva manjšinskih skupnosti.¹

Pojem manjšine se je v OZN v glavnem izoblikoval na temelju ugotovitev, ki jih je zbral generalni sekretar oziroma njegova strokovna služba v že leta 1950 izdani publikaciji »Definicija in klasifikacija manjšin«.²

Čeprav jemlje čisto teoretično obravnavanje dokumentu neposredno uporabnost in ga tudi ne moremo upoštevati kot poskus normativne opredelitve pojmov, temveč le kot izraz stališč generalnega sekretarja, je le zelo pomemben. Kot kompilacija ugotovitev socioloških in političnih znanosti, ki so jih Združeni narodi vzeli za teoretično izhodišče pri sprejemanju mnogih svojih dokumentov za varstvo manjšin, nam lahko v veliki meri pomaga pri razlagi njihovih določb.

Generalni sekretar je v tej študiji skušal razložiti koncept manjšine z vidika razlike med skupnostjo kot skupino, ki temelji na spon-tanih kohezivnih faktorjih zunaj zavestne kontrole članov take skupine (kot so kri, kultura, soseščina itd.), in družbo kot produktom relativno svobodne in prostovoljne dejavnosti pripadnikov, s katero skušajo zadovoljiti neke skupne potrebe oziroma uresničujejo skupne interese.

Po tej teoriji so manjšine nastale kot plod različnih ureditev med skupnostmi, ki so pravzaprav nekakšna danost, in družbo, ki lahko kot izraz zavestne dejavnosti pripadnikov v nekaterih primerih celo duši razvoj skupnosti, s katerimi pride v stik.

Generalni sekretar navaja kot enega glavnih tipov skupnosti narod, ker je narod kot skupnost dosegel visoko stopnjo zrelosti in ne obsega samo številnih posameznikov, ampak tudi veliko število manjših skupnosti. Nastanek naroda razlaga kot posledico dolgotraj-

¹ Prispevek je del za tisk prirejene diplomske naloge avtorja.

² »Définition et classification des minorités« (E/CN. 4/sub. 2/85) no devente 1950. XIV. 3.

nega skupnega življenja posameznikov in manjših skupnosti, ki so sodelovali med seboj in pri tem razvili posebne skupne značilnosti, kot so navade, tradicije, oblike govora in občutek solidarnosti, ki jih ločijo od drugih skupin. Ta skupnost torej ne temelji na čisto naravnih temeljih (npr. na krvi), tudi ni oblika naravne skupnosti (pleme), pač pa pravzaprav rezultat zgodovinskega integrativnega procesa.

Naroda tudi ne moremo omejevati le na seštevke posameznikov z enakimi navadami, običaji, tradicijo in načinom življenja. Po mnenju generalnega sekretarja je narod le takšna skupnost, katere pripadniki zavestno ali nezavedno izražajo voljo nadaljevati njegove tradicije in vzdrževati ter razvijati njegove značilnosti. Renan je to idejo izrazil kot »vsakdanji tihi plebiscit«, drugi sociologi pa so to njegovo zamisel razširili tako, da menijo, da mora med pripadniki naroda obstajati občutek »aktivne solidarnosti« pri uresničevanju skupnih ciljev. Ta občutek skupne pripadnosti in aktivne solidarnosti je po mnenju generalnega sekretarja za obstoj naroda bolj pomemben kot le goli obstoj skupnega jezika, izvora, vere ali tradicij.

Med tipi družb je v tej zvezi najbolj pomembna država kot v bistvu legalna organizacija, v kateri predstavlja pravo, ki implicira tudi prisilno izvršljivost normativnih aktov, glavni element. Večina sociologov in politologov ugotavlja, da je država družba v pomenu gornje definicije, ker je nastala kot plod zavestne odločitve vodilnega razreda in je njena kontrola omejena le na pravno uravnavanje življenja, ter na svojem ozemlju razpolaga z monopolom fizične prisile, kar ji omogoča teritorialno suverenost.

V primerjavi z narodom je dejavnost države le parcialna, ker zajema pravzaprav le pravno sfero življenja državljanov, medtem ko narod preveva vso osebnostno strukturo svojih pripadnikov.

Država pa lahko kot najmočnejša sila na svojem ozemlju občutno vpliva na razvoj naroda in drugih skupnosti in v mnogih primerih deluje kot integrativni faktor. Poznamo mnogo primerov, da so države ustvarile iz svojih državljanov, ki so pripadali različnim narodnostim, nov enoten državni narod ter tako postale nacionalne države. V nekaterih primerih je to šlo tako daleč, da je izginila razlika med pripadnostjo k narodu in državljanstvom, kar lahko vidimo že iz dejstva, da v nekaterih jezikih obstaja za obe stanji isti izraz.³ Funkcija države kot integratorja naroda je posebno aktualna v novo nastalih državah nerazvitega sveta, v katerih se narodi še niso razvili (Afrika, itd.), pa tudi v »Novem svetu« nasploh. Tudi v drugih primerih lahko država služi kot pospeševalec aktivne solidarnosti, ki je nujna za rast naroda, vendar nikoli ne moremo obseči vse socialne strukture, ki jo obsega narod.

Glede na razmerje med narodom in državo lahko ločimo narodne države, katere prebivalstvo je sestavljeno iz pripadnikov enega samega naroda, in večnacionalne države. Te pa lahko delimo na

³ Npr. nationalité, nationality itd.

države, ki izražajo kulturo dominantnega naroda, medtem ko predstavljajo drugi manjšine, in na države, ki so nevtralne do narodnosti svojih državljanov in v katerih ni opaziti dominantnosti kake skupnosti.

Za politično trdnost in stabilnost države je narodnostna sestava prebivalstva zelo pomembna in v zgodovini smo videli, da imajo relativno najbolj ugoden položaj nacionalne države. Vendar tudi te države niso dobile svojih narodov že oblikovanih, ampak so se morale skladno z njimi razvijati skozi dolgo dobo in utrjevati kohezivne sile med pripadniki.

Le malo držav je ustvarjenih popolnoma po nacionalnem vzorcu in se le bolj ali manj približujejo temu stanju. Sedanje države pač niso toliko rezultat neke teoretične in zgolj na razumu temelječe razdelitve sveta kot spleta vojaške moči in političnih sil. Pomislili bi, da bi lahko problem narodnostnih manjšin rešili, če bi proklamirano načelo samoodločbe narodov zares uporabili v vseh primerih in tako bolj »pravično« razmejili države; vendar bi pri tem nastali, tudi če odmislimo načelo nedotakljivosti meja in ozemeljske integritete sodobnih držav, nerešljivi problemi. Narodi niso toge kategorije, temveč plod zgodovinskega procesa in se tudi danes še razvijajo. Prav tako niso vsi pripadniki narodov naseljeni strnjeno, tako da bi lahko v državne meje zajeli vse in le te pripadnike nekega naroda, ampak se na mnogih ozemljih narodne skupnosti prepletajo. Razdelitev takšnih ozemelj je vedno kompromis in v vsakem primeru nastanejo manjšine na obeh straneh meje. V takšnih primerih večkrat sosednji državi poudarjata delež pripadnikov svojega naroda v sosednji državi in ti manjšini celo izkoriščata kot sredstvo za ozemeljske pretenzije. V mnogih primerih pa so se države sprijaznile z obstojem manjšin in je mešano prebivalstvo obmejnih območij nekakšen most prijateljstva med sosedi.

Ob določanju meja se države večkrat sklicujejo na zgodovinske meje in zahtevajo njihovo obnovitev. Da takšne zahteve nimajo realne podlage, lahko ugotovimo, če pomislimo, da so bile tudi te meje v času, ko so jih določili, nove in da je zato bolje, da pri sedanjih razmejitvi upoštevamo današnje stanje.⁴ V bližnji preteklosti smo tudi videli, da se države pri določevanju meja ne smejo ozirati le na nacionalno načelo in zanemariti druge vidike, kot so strateški, zgodovinski itd. (ČSR leta 1938),⁵ niti ne smejo tega načela preveč zanemariti, ker utegnejo prevelike manjšinske skupnosti pod jurisdikcijo države biti nevarne za njeno politično stabilnost in integriteto.

Organizacija združenih narodov v skladu z načeli ustanovne listine ne more posegati v razmejitve, tudi če je ta očitno samovoljna in bi lahko s ponovno določitvijo meja učinkovito rešili vprašanje

⁴ P. de Azcarate, »League of Nations and National minorities«, Carnegie Endowment, Washington 1945, str. 12.

⁵ Münchenski sporazum, 30. septembra 1938 — Documents on British Foreign Policy, 1950.

manjšin; ravno tako ne more odobravati teženj nekaterih manjšinskih skupin, ki se skušajo odcepiti od države, katere državljanstvo imajo. Aktivnost OZN je tako omejena le na varstvo statusa quo.

Pojem manjšine

V vsaki organizirani skupini se pojavljajo med člani različna mnenja, stališča in okusi ter različno biološko ali sociološko pogojene razlike. Po teh značilnostih se ljudje družijo v skupine bolj ali manj enakih članov, ki se ločijo od drugih skupin oziroma od njihovih članov ter predstavljajo v odnosu do njih bodisi manjšino, bodisi večino.

Na občutkih pripadnosti in skupne usode, ki se razvijajo med člani teh skupin, temeljijo različni politični načrti, odvisno od tega, ali želijo le enakopravnost s pripadniki drugih skupin ali pa poleg tega žele tudi specifično obravnavanje, ki bi upoštevalo njihove posebne značilnosti, avtonomijo; v ekstremnih primerih pa si lahko prizadevajo celo za odcepitev od organizacije večinske skupine.

V večini primerov se čuti manjšina zapostavljena, vendar smo imeli v zgodovini in imamo še danes države, v katerih manjšinska skupina izkorišča večinski sloj prebivalstva.⁶

Razumljivo je, da ne moremo vsake takšne skupine šteti med subjekte mednarodnega varstva manjšin in da mora imeti takšna manjšina nekatere posebne značilnosti. Terminologija OZN se je zato raje izognila terminu »manjšina« in namesto tega uporabila izraz »etnične, verske in jezikovne skupine«,⁷ ki bolj precizno definira subjekte. Tudi Liga narodov je iz istih razlogov uporabljala opisni termin »rasne«, verske in jezikovne manjšine.⁸ Oba izraza sta bolj ali manj identična in edina razlika je v tem, da je izraz »rasne«, ki je bil v dogodkih okrog druge svetovne vojne diskreditiran, nadomeščen z izrazom »etnične«, ki je poleg tega tudi širši.

Vidimo torej, da so subjekt mednarodnega pravnega varstva manjšin le tiste skupine prebivalstva, katerih člani se razlikujejo od drugih ljudi po relativno stabilnih značilnostih, ki so bistveni del njihovih osebnosti in se po njih vidno ločijo od članov drugih skupin.

Podkomisija za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin je leta 1951 predložila komisiji za človeške pravice osnutek resolucije (E/CN. 4) 641, Anex I, resolution II), ki vsebuje »definicijo manjšin za potrebe varstva manjšin v okviru OZN«. V osnutku resolucije je podkomisija ugotovila, da se termin »manjšina« nanaša le na tiste nedominantne skupine prebivalstva, ki imajo in želijo še nadalje ohraniti stabilne etnične, verske ali jezikovne tradicije ali značilnosti,

⁶ Južna Rodezija, Južnoafriška republika itd.

⁷ Doc. U. N. E/CN. 4/52, Section II, IV, V, VII.

⁸ Doc. U. N. E/CN. 4/Sub. 2/6.

po katerih se vidno razlikujejo od drugih prebivalcev, in obsegajo tolikšno število pripadnikov, da lahko same obvarujejo te tradicije in značilnosti.

Komisija za človeške pravice je ta predlog proučila leta 1953 in se seznanila z rezultati dela podkomisije, ne da bi izrazila mnenje o sami definiciji. Podkomisijo je zadolžila, naj nadaljuje delo na tem področju.

Ob vprašanju manjšin se pojavlja tudi problem, kolikšno mora biti število pripadnikov neke skupine, da jo lahko štejemo med manjšine. Čisto s teoretičnega vidika lahko sicer štejemo med manjšine celo najmanjše skupine, ki so obeležene z zgoraj naštetimi značilnostmi. V praksi pa prištevamo med manjšine le tiste skupine prebivalstva, ki predstavljajo znaten delež celotnega prebivalstva dežele. V praksi OZN in pred njo Lige narodov se je uveljavil kriterij, da mora manjšina obsegati tolikšno število pripadnikov, da je sposobna sama obvarovati svojo kulturno in narodnostno samobitnost. Pri tem seveda nastane vprašanje, kako določiti to mejo, in zato obstaja na tem področju precej prostora za arbitrarnost. Pravzaprav bi bilo treba maloštevilne manjšinske skupnosti zavarovati bolj kakor množestvilne, vendar vemo, da je vprašanje manjšinskega varstva politično vprašanje in da tu odloča bolj moč kot teorija. Seveda pa v nobenem primeru država ne more vzeti posameznim pripadnikom takih manjšin pravic, ki jih uživajo v skladu z deklaracijo o človeških pravicah, in jih prav tako ne more izvzeti izpod varstva pred diskriminacijo.

Drug problem je, ali so posebne varstvene določbe, ki so predvidene za manjšine, individualne ali kolektivne pravice. Vprašanje rešujemo glede na to, ali je država priznala manjšino kot pravno osebo ali ne. V tem primeru lahko manjšina zahteva svoje pravice kot celota, posamezni člani pa lahko zahtevajo manjšinske pravice, uveljavljajoč svojo pripadnost k manjšini. V drugem primeru pa lahko zahtevajo manjšinske pravice le posamezni člani manjšine, ne pa manjšina kot taka.

Tudi če je država manjšini priznala določene pravice, jih posamezni pripadniki niso prisiljeni upoštevati in se lahko prostovoljno odločijo, ali jih bodo izkoristili ali ne. Odločilen element je torej njihova subjektivna odločitev, kot je določila, že v obdobju Lige narodov poljsko-nemška konvencija⁹ z dne 15. maja 1922, katere 74. člen se glasi: »Ali neka oseba pripada ali ne neki rasni, verski ali jezikovni manjšini, oblasti ne smejo ugotavljati, niti ji ne smejo pripadnosti izpodbijati.«

Teoretično je tako reševati vprašanje pripadnosti manjšini nesporno in problemi nastanejo šele pri izvajanju.

⁹ Circular Letter C. 396. M. 243, junij 9, 1922; op. cit., P. de Azcarate, »League of Nations and National minorities«, Carnegie Endowment, Washington 1945, str. 141.

Manjšine so že po svoji naravi šibkejšje od dominantnih skupnosti in se raznarodovalnemu pritisku najlaže upirajo s skupnimi nastopi. Mnogi posamezniki tega pritiska sami ne morejo vzdržati in se v primerih, ko morajo javno izpovedati svojo pripadnost manjšinskim skupnostim, podredijo večini. To psihološko dejstvo večkrat izkoriščajo tudi države, ki izvajajo asimilacijsko politiko s tem, da zahtevajo »ugotavljanje manjšine«. Čeprav pripadnikov manjšine navadno ne zadenejo formalne sankcije, če se odločijo za pripadnost k manjšini, pridejo zaradi takšne odločitve vseeno v neugoden položaj, ker jih doletijo neformalne sankcije večinskega naroda, posebno če je ta manjšini tudi ekonomsko nadrejen.

Po mojem mnenju bi lahko gornja formula veljala le, če bi pripadniki manjših zares svobodno odločali. Današnje razmere pa kažejo, da praviloma obstaja raznarodovalni pritisk na manjšine, saj lahko to povzamemo že iz samega dejstva, da je institut »varstva manjšin« še upravičen.

S teoretičnega vidika lahko štejemo med manjšine celo tiste skupnosti, ki se želijo asimilirati z dominantnim narodom, vendar v praksi to ni nujno. Vidimo, da z načelom svobodne odločitve posameznih pripadnikov take manjšine sploh ne bi mogli ugotoviti njenega obstoja, čeprav je objektivno prisotna.

Razlikovanje med varstvom manjšin in preprečevanjem diskriminacije

Podkomisija za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin je že na svoji prvi seji, na kateri je skušala proučiti, kakšne določbe bi bilo treba sprejeti v definicije načel, ki naj bi uporabljali na področju preprečevanja diskriminacije in varstva manjšin, zadela na ne-definiranost obeh izrazov.

Pozornost podkomisije je zbudilo dejstvo, da ustanovna listina Združenih narodov na številnih mestih kvalificira preprečevanje diskriminacije s frazo »za vse brez razlike na raso, spol, jezik ali vero«, nikjer pa izrecno ne omenja varstva manjšin. Glede na to bi lahko pomislili, da obsega preprečevanje diskriminacije na temelju rase, spola, jezika ali vere tudi varstvo rasnih, jezikovnih ali verskih skupin. Če bi ta teza obveljala, bi lahko glede na dejstvo, da med obema izrazoma ni vsebinske razlike, podkomisija skupaj obravnavala probleme z obeh področij.

Pri podrobnem proučevanju obeh spletov vprašanj pa pridemo do sklepa, da je med preprečevanjem diskriminacije in varstvom manjšin bistvena razlika. Pravzaprav je pojem preprečevanja diskriminacije širši, ker lahko v določenih primerih opazimo celo, da manjšinska skupnost izkorišča večinski sloj prebivalstva. Prav tako si ne moremo misliti, da bi lahko imelo na primer preprečevanje diskriminacije na temelju spola kakšno zvezo z varstvom manjšin.

Na drugi strani so lahko človeške pravice kršene tudi v primerih, ko ni prisotna nikakršna oblika diskriminacije. Preprečevanje diskriminacije naj bi namreč vzpostavilo stanje, v katerem bi bili vsi enaki pri prenašanju bremen in v uživanju pravic. Dejstvo pa je, da takšne formalne enakosti ne moremo uveljaviti v svetu, ki je poln različnosti in v katerem skušajo posamezniki in skupnosti ohraniti specifične značilnosti, ki jih ločijo od drugih ljudi.

Če bi ljudi, ki pripadajo različnim skupnostim, silili, da uporabljajo jezik ali uživajo kulturo le ene dominantne skupnosti, in jim tako kratili njihovo narodnostno, jezikovno ali versko avtohtonost, bi sicer ustvarili formalno enakopravnost, ki pa bi bila le enakost, kakršno je ustvarjal Prokrust. Resnična enakopravnost je v uveljavljanju razmer, v katerih lahko vsak posameznik svobodno izraža svojo osebnost. Z varstvom manjšin si mednarodna skupnost prizadeva odpraviti uniformnost, ki siromaši človekovo ustvarjalnost in odpravlja možnosti za razvijanje kulturnega izročila vseh skupnosti.

Bistvo varstva manjšin je glede na to prav v varovanju narodnostnih, verskih in jezikovnih skupnosti pred nezaželeno asimilacijo. Po smeri delovanja je tako diametralno nasprotno »preprečevanje diskriminacije«. V zadnji instanci pa pravzaprav pomeni prav izpopolnitev načela nediskriminacije, s tem da uveljavlja načelo resnične (ekvivalentne) enakosti, in v tem smislu vidimo v uveljavljanju »varstva manjšin« nadaljnjo etapo v osvobajanju človeka in skupnosti.

Nasprotniki varstva manjšin večkrat navajajo primere etničnih, jezikovnih ali verskih skupnosti, ki si prizadevajo predvsem za to, da bi jim priznali enakopravnost z dominantno skupnostjo, tudi za ceno asimilacije. S temi primeri skušajo prikazati, da so zahteve manjšin, ki uveljavljajo svoje posebne pravice, le izraz njihovih političnih težnj in v določenih primerih kažejo celo na določene subverzivne namene.

Če upoštevamo teorijo, da pomeni varstvo specifičnih značilnosti in avtohtone kulture posameznih skupnosti nekakšno »gornjo stavbo« v uživanju človekovih pravic, ki pride do izraza le tedaj, ko so skupnostim zagotovljeni temeljni pogoji za življenje in formalna enakopravnost z dominantno skupnostjo, lahko razložimo tudi te primere. Manjšine, ki trenutno želijo le enakopravnost z večinsko skupnostjo, bodo po tej teoriji pričele uveljavljati spoštovanje posebnih pravic in upoštevanje svojih specifičnih značilnosti šele potem, ko bodo dosegle formalno enakopravnost, ki je cilj sistema preprečevanja diskriminacije.

V tesni zvezi s to problematiko je tudi vprašanje segregacije. Na prvi pogled je institut rasne, jezikovne ali verske segregacije podoben institutu varstva manjšin, ker tudi v tem režimu uspe določenim skupnostim, da obdržijo svoje značilnosti; vendar je med segregacijo in varstvom manjšin bistvena razlika.

Preprečevanje kulturnih, socialnih in gospodarskih stikov med različnimi skupinami prebivalstva z namenom obvarovati privilegiran

položaj neke skupnosti na račun drugih, kar je vsebina segregacije, ni v skladu s politiko varstva manjšin, ki s tem, da zagotavlja pripadnikom vseh skupnosti nemoteno izražanje njihove kulture, tradicij in posebnih značilnosti, ustvarja pogoje za enakopravno sodelovanje vseh ljudi in omogoča obogatitev kulturnega, socialnega in ekonomskega življenja celotne družbe. Medtem ko temelji režim segregacije na diskriminaciji neke skupnosti in preprečevanju njenega ekonomskega in socialnega razvoja, ki pogojuje tudi kulturni razvoj te skupnosti, se sistem varstva manjšin lahko razvije le na podlagi enakopravnosti vseh državljanov pri uživanju pravic in prenašanju bremen. Varstvo manjšin daje pripadnikom narodnostnih, verskih ali jezikovnih skupnosti pravico, da so drugačni v izražanju kulture, da lahko govorijo, v svojem jeziku in ohranjajo svoje tradicije in značilnosti, medtem ko so enaki z drugimi državljani v socialnem, javnem in gospodarskem uveljavljanju. Segregacija pa sili skupnost, ki je pod jurisdikcijo državnega aparata druge skupnosti, v položaj, v katerem ji je onemogočeno enakopravno sodelovanje v javnem življenju države; to pa ji praktično onemogoča tudi ustrezen kulturni razvoj.

Segregacija je danes preostanek preteklih pojmovanj, ki so v naglem gospodarskem, kulturnem in socialnem razvoju svetovne skupnosti, ki se je odrazil tudi v političnem povezovanju in v razvijanju prijateljstva in sodelovanja med različnimi narodnostnimi, jezikovnimi, rasnimi in drugimi skupnostmi, izgubila realno podlago. Po mnenju nekaterih kaže zgodovinski trend razvoja, da se bo glede na ekonomske in socialne pogoje izoblikovala nadnacionalna svetovna skupnost, v kateri bodo vsi ljudje brez kakršnekoli diskriminacije uživali enake pravice kot »državljeni sveta«. Toda tudi v taki družbi najbrž ne bodo izginile ožje skupnosti ljudi, ki jih družijo skupna nagnjenja, skupen izvor ali skupne tradicije in občutek skupne usode, in tako bo tudi v tej družbi še obstajala potreba po nekih oblikah varstva manjšin.

Pravice in dolžnosti manjšin

Uživanje človeških pravic in temeljnih svoboščin je pripadnikom manjšin zagotovljeno v okviru sistema varstva človekovih pravic, kot je uveljavljen s splošnimi dokumenti OZN in z regionalnimi, multilateralnimi in bilateralnimi mednarodnimi instrumenti. S podrobno izdelanim sistemom za preprečevanje diskriminacije je varovana enakopravnost pripadnikov manjšinskih skupnosti na vseh področjih socialnega, ekonomskega ali kulturnega udejstvovanja. Razen redkih izjem so vse sodobne države tudi v interni zakonodaji in v ustavah zagotovile enakopravnost vseh državljanov.

Smisel instituta »varstva manjšin« pa je v tem, da zagotovi manjšinskim skupnostim poleg formalne enakopravnosti z drugimi državljani tudi varstvo posebnih pravic, ki izhajajo iz njihovega specifič-

nega položaja, in upoštevanje posebnih značilnosti, ki so bistvene za njihovo samobitnost. Te posebne pravice nekateri razumejo kot privilegije, vendar pomenijo le uveljavitev resnične enakopravnosti pripadnikov manjšine in pogoj za nadaljnji obstoj manjšinskih skupnosti. Države, ki kratijo manjšinam te posebne pravice in skušajo vključiti njihove pripadnike v neki enoten »državni« narod, s tem bistveno posegajo v osebno svobodo svojih državljanov. Pretiran nacionalizem na strani večinskega naroda zato navadno zbudi nacionalistično reakcijo manjšine in tako porodi nacionalna trenja, ki lahko resno ogrozijo enotnost države in tudi v najboljšem primeru zavrejo kulturni in gospodarski razvoj.

Mnoge države so spoznale, da manjšine same po sebi niso razdiralen element, ki vnaša negotovost v politično življenje države, ampak skupnosti, ki lahko z razvojem svojega kulturnega izročila prispevajo k oplemenitenu celotne družbe. Nacionalno zatiranje sili manjšinske skupnosti v opozicijo in zavira njihovo ustvarjalnost, na drugi strani pa lahko države s strpnostjo in z razumevajočim odnosom do manjšine med pripadniki manjšine razvijajo državljansko zavest in spodbudijo njihovo ustvarjalnost. Glede na to spoštujejo načela mednarodnega sistema »varstva manjšin« in urejajo položaj in pravice narodnostnih, jezikovnih in verskih skupnosti na svojem ozemlju tako, da jim omogočijo nemoteno uživanje njihove kulture in vsestranski kulturni in socialni razvoj.

Če so pripadniki manjšin enakopravni v uživanju pravic, so enakopravni tudi pri prenešanju bremen in v izpolnjevanju drugih državljskih dolžnosti. Ne glede na drugačno narodnostno, jezikovno ali versko pripadnost morajo biti lojalni državljani države, v kateri prebivajo, in se podrejati njeni ustavi in zakonom.

Podkomisija za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin Združenih narodov je v osnutku resolucije »Definicija manjšin za potrebe varstva manjšin v okrilju OZN« navedla dolžnost manjšinske skupnosti, da je lojalna do države, na katere ozemlju prebiva, kot enega od pogojev za obstoj manjšine kot subjekta manjšinskega varstva. Tudi v osnutku resolucije (E/CN.4/641, Anex I. resolution III.) o začasnih ukrepih za varstvo manjšin je podkomisija predlagala generalni skupščini, naj bodo ukrepi pogojeni s klavzulo, da lahko manjšine uveljavljajo svoje posebne pravice le toliko časa, dokler jih ne izrabijo zoper enotnost in varnost države.

Mednarodni dokumenti »varstva manjšin« so okvir minimalnih pravic manjšin, ki jih morajo spoštovati vse države, podpisnice pogodbe. Praksa pa nam kaže, da so nekatere države šle celo prek teh standardov in zagotovile manjšinskim skupnostim bolj ugodne pogoje za kulturni, socialni in ekonomski razvoj.

Poleg teh pozitivnih instrumentov pa so bistvena postavka varstva manjšin načela prijateljstva in sodelovanja med narodi in občutek solidarnosti med ljudmi, ki imajo »pravice biti drugačni«.

Pravica do rabe lastnega jezika v vsakdanjem življenju, pred sodišči in v javnem življenju

Raba lastnega jezika je ena najbolj vidnih značilnosti manjšinskih skupnosti. Lastni jezik pomeni kulturno bogastvo skupnosti in ne samo določenega načina komuniciranja; predpostavlja pa tudi specifičen način mišljenja. Glede na to lahko preprečevanje rabe jezika povzroči uničenje same skupnosti v kulturnem smislu; temu pravimo »kulturni genocid«.

Pri vprašanju rabe jezika manjšinskih skupnosti moramo upoštevati tudi, da je uradni jezik ena bistvenih značilnosti države in da pomeni enoten jezik na področju celotne države določeno prednost. Zato je razumljivo, da si države prizadevajo, da bi čim večje število državljanov govorilo v enotnem uradnem jeziku, in s tem povzročajo konflikte z manjšinami, ki branijo svoje jezikovne pravice.

Pri uveljavljanju rabe lastnega jezika manjšinske skupnosti se je v praksi »varstva manjšin« uveljavilo razlikovanje med zgodovinskimi manjšinami, ki že tradicionalno uživajo pravico do lastnega jezika in so praviloma že ustvarile svojo lastno kulturo, in imigrantskimi ali drugimi skupinami, za katere navadno domnevajo, da se želijo čimprej vključiti v življenje državne skupnosti. Imigrantskim skupnostim in skupnostim z majhnim številom pripadnikov ali s šibkim kulturnim izročilom države navadno dovoljujejo rabo lastnega jezika le v zasebnem občevarju, ne pa pred javnimi organi, oziroma jih ne podpirajo pri ustanavljanju lastnih kulturnih ali vzgojnih ustanov. Tako uživajo pravico do rabe lastnega jezika v zasebni in v javni sferi navadno le manjšinske skupnosti, ki predstavljajo znaten del prebivalstva države, imajo bogato kulturno dediščino oziroma že v dolgem zgodovinskem obdobju prebivajo na ozemlju države. Druge manjšine uživajo te pravice le toliko, kolikor so jim izrečno zagotovljene v bilateralnih ali multilateralnih dokumentih ali v interni zakonodaji države, na katere ozemlju prebivajo.

Države z imigrantskimi skupnostmi so spoznale, da je pomoč pripadnikom teh skupnosti pri rabi njihovega lastnega jezika tudi v interesu samih držav, ker se ti prebivalci lahko razvijejo v koristne in polnopravne člane v državne skupnosti le, če jim je omogočena raba lastnega jezika in se lahko izobrazijo v institucijah z njihovim jezikom.

Pravica do rabe lastnega jezika pripadnikov manjšine ne razrešuje obveznosti, da se naučijo jezika, ki ga govori večinski sloj prebivalstva. V šolah, vzgojnih, kulturnih in drugih ustanovah manjšinskih skupnosti je navadno uvedena dvojezičnost oziroma je na kak drug način označeno, da je ta ustanova na ozemlju z mešanim prebivalstvom. Pripadniki večinskega naroda morajo spoštovati in upoštevati pravice manjšine, da govori v svojem jeziku, in zaželeno je, da se tudi sami naučijo tega jezika. Vendar se to področje izmika zakonski ureditvi in je praktično bolj pomembno prosvetljevanje in druge ob-

like odpravljanja predsodkov do jezika manjšinske skupnosti in njene kulture nasploh, ki se radi pojavljajo med večinskim slojem prebivalstva.

Pravica do združevanja

Pravica do združevanja je ena temeljnih pridobitev demokracije in je zagotovljena praktično v vseh ustavah civiliziranih držav in v mednarodnih dokumentih, ki urejajo varstvo človeških pravic in temeljnih svoboščin. Pri tem pa je treba ločiti združevanje v politične namene, ki ga nekatere države ne dopuščajo, če menijo, da bi utegnulo ogroziti njihovo politično stabilnost in nacionalno varnost. V okviru teh zagotovil lahko uživajo pravico do združevanja tudi pripadniki manjšin, vendar je treba to njihovo pravico zaradi specifičnosti položaja manjšinskih skupnosti še posebej urediti.

Narodnostne, verske ali jezikovne skupnosti na ozemlju neke države so navadno le del narodnostnih, verskih ali jezikovnih skupnosti, katerih glavnina prebiva v drugi državi oziroma v več državah. Tem manjšinam je treba omogočiti ustrezno povezavo z narodno matico, ker bi brez teh stikov bile le suha veja in ne bi mogle optimalno razvijati svojih kulturnih tradicij in posebnih značilnosti. Glede na to daje večje število držav manjšinam pravico do mednarodnega združevanja, tako do povezav posameznih pripadnikov manjšin s posamezniki ali organizacijami v drugih državah oziroma z internacionalnimi organizacijami kot tudi do stikov same manjšinske skupnosti s posamezniki ali organizacijami zunaj državnih meja. Posebej je treba opozoriti na dolžnost manjšinskih skupnosti, da s temi stiki ne zaidejo v politične sfere in tako ogrozijo varnost države. Če te stike izkoristijo v politične namene, jih lahko država prepove oziroma ukrepa na kak drug ustrezen način¹⁰. Interpretacija izraza »politični nameni« je v pristojnosti države, ki ima suverenost nad manjšinsko skupnostjo.

V tesni zvezi s pravico združevanja je tudi pravica manjšinskih skupnosti do lastnega političnega predstavništva v politični strukturi države. Glede na zavest skupne pripadnosti in usode, ki obstaja med pripadniki manjšin, se navadno razvijajo tudi skupni politični cilji, ki jih lahko na demokratičen način uresničujejo le prek političnih predstavnikov v organih državne oblasti. To predstavništvo si lahko zagotovijo prek volilnega sistema, ki je v veljavi v njihovih državah, vendar je ta rešitev le zasilna, ker morajo ti predstavniki v političnih organih države zastopati interese, ki so v večini primerov zunaj sfere pravic in položaja manjšinske skupnosti in so pravzaprav skupni vsem državljanom. Manjšinske skupnosti si prizadevajo za ustanovitve organov, ki bi v strukturi državne oblasti predstavljali manjšinsko

¹⁰ »Cycle d'études consacrées aux sociétés multinationales«, Ljubljana (Yugoslavie) 8.—21. juin 1965 (ST/TO/HR/23).

skupnost kot takšno in zagotavljali, da bo državni aparat spoštoval avtohtono kulturo in druge značilnosti manjšine ter upošteval njihove zahteve.

Pravica ustanavljati avtonomne vzgojne institucije

V tesni zvezi s pravico manjšin, da uporabljajo svoj jezik, in s pravico združevanja je tudi možnost ustanavljati in razvijati avtonomne vzgojne institucije. V vzgojnem procesu lahko manjšinska skupnost prenese na novo generacijo svoje kulturno izročilo in ustvarja lastno mentaliteto, kar je nujno za njen nadaljnji obstoj in kulturno kontinuiteto.

Pravica otroka do izobrazbe je opredeljena že v splošni deklaraciji o človekovih pravicah, v drugih mednarodnih dokumentih in v nacionalnih ustavah ter zakonodaji. V skladu s temi dokumenti so države dolžne omogočiti vsestranski razvoj osebnosti vsem otrokom na svojem ozemlju. Pomen vzgoje je v tem, da razvije v ljudeh sposobnost lastnega mišljenja, občutek solidarnosti s soljudmi in prenese nanje kulturno in znanstveno izročilo skupnosti.

Pravica do izobrazbe v lastnem jeziku je ena temeljnih pridobitev varstva manjšin in ni samo v korist manjšinskih skupnosti, ampak je tudi v interesu države, ker razvoj različnih jezikov in tradicij bogati kulturno izročilo celotne skupnosti. Z izpolnitvijo duha 26. člena splošne deklaracije o človekovih pravicah lahko države dosežejo vsestranski razvoj osebnosti svojih državljanov in aktivirajo njihove sposobnosti pri doseganju skupnih ciljev ter ustvarijo pogoje za zблиževanje in prijateljstvo z vsem človeštvom. Celo v primerih, ko manjšine same niso zainteresirane za ustanavljanje svojih vzgojnih institucij, je v korist večinske skupnosti, da pripadnikom manjšine zagotovi izobraževanje v lastnem jeziku in v lastnem kulturnem izročilu.

Poleg navedenih smotrov je pomen izobrazbe tudi v tem, da z enotnim ideološkim pristopom ustvarja skupno politično miselnost vseh državljanov in s tako indoktrinacijo prispeva k državni enotnosti. S tega vidika je treba opozoriti na dolžnost manjšinske skupnosti, da ne izrablja svojih vzgojnih institucij za ideološko diverzijo. Politična usmeritev teh ustanov mora biti v skladu z učnimi standardi in ideološko obarvanostjo izobrazbene politike, ki jo izvaja država v šolah z uradnim jezikom, tako da se lahko tudi gojenci teh ustanov vključijo v življenje aktivnih državljanov in sodelujejo pri razvoju države.

Če ima država, v kateri živi matični narod narodnostne manjšine, sorodno ideologijo ali če so dana druga zagotovila, da ne bo prišlo do škodljivih političnih vplivov, lahko po načelih združevanja prek nacionalnih meja v izobrazbenih institucijah manjšinske skupnosti poučujejo tudi predavatelji iz te države. Da bi odpravili potrebe po takšnih učiteljih, si mnoge države prizadevajo, da usposobijo zadostno število učiteljev za izobrazbene ustanove manjšinske skupnosti

iz vrst pripadnikov manjšine same ali izmed drugih svojih državljanov.

Načeloma morajo države vsaj na osnovni stopnji zagotoviti brezplačno izobrazbo vsem svojim državljanom, ne glede na raso, spol, jezik ali vero. Zaradi visoke cene izobraževanja pa je državi praktično onemogočeno, da bi financirala razvoj izobrazbenih institucij vsem skupnostim, ki želijo izobrazbo v svojem jeziku. Tako ne more financirati izobrazbenih institucij maloštevilnih manjšinskih skupnosti in v teh primerih morajo te skupnosti ustanavljati privatne šole, ki pa jim države praviloma dajejo finančno podporo.

Večina dokumentov, ki urejajo pravice manjšinskih skupnosti do lastnih izobrazbenih ustanov, razglša v skladu s 26. členom splošne deklaracije o človekovih pravicah načelo prostovoljne izbire šolanja. Vsak otrok ali njegovi zakoniti skrbniki se lahko sam odloči, ali bo obiskoval šolo, v kateri je učni jezik jezik večinske skupnosti v državi, ali pa šolo manjšinske skupnosti. Obstajajo pa tudi primeri, da se lahko pripadniki manjšine vpisujejo le v šole, v katerih poučujejo v njihovem jeziku. Dobra stran te rešitve je v tem, da pripadniki manjšin pri izbiri šole niso izpostavljeni asimilacijskemu pritisku večinske skupnosti, slaba stran pa je v tem, da lahko takšna ureditev vsebuje nekatere elemente diskriminacije in pravzaprav pomeni segregacijski ukrep.

Te pomanjkljivosti so predvideli tudi sestavljalci »konvencije zoper diskriminacijo v izobrazbi« in so zato v konvencijo vnesli klavzulo, da izobrazbeni standardi v šolah narodnostnih manjšin ne smejo biti na nižji stopnji kot na drugih šolah v državi.

Nemanja Božić

Pogajanja med ZDA in SZ o omejitvi strateškega orožja

ZDA in SZ sta končali 1972. leta prvi krog pogajanj ali točneje pogovorov o menjavanju strateškega orožja (*Strategic Arms Limitation Talks — SALT*), ki so se začela že 17. novembra 1969. Že takrat so se sporazumeli, da bodo pogajanja nadaljevali od 21. novembra do 21. decembra 1972 v Ženevi. To nadaljevanje se je končalo s skupnim memorandumom o ustanovitvi stalne konsultativne komisije, katere glavna naloga bi bila pospešeno uresničevanje pogodb

in sporazumov, ki so povezani z dosedanjim potekom SALT. Ob tej priložnosti so se ZDA in SZ dogovorile, da se bodo njihovi predstavniki 27. februarja 1973 ponovno sestali v Ženevi in nadaljevali z drugim krogom pogajanj. SALT-I in SALT-II sta v tesni medsebojni zvezi, neposredno pa sta povezana s povojno tekmo med ZDA in SZ v oboroževanju in s hkratnimi pogajanjmi jedrskih velesil o nadzoru oboroževanja in razoroževanja. Namen tega prispevka je, da SALT vsestransko razčleni v luči teh dejstev.

Predsednik ZDA Richard Nixon in generalni sekretar KPSZ (b) Leonid Brežnjev sta podpisala 26. maja 1972 v Moskvi pogodbo (*ABM Treaty*) in sporazum (*Interim Agreement on Offensive Missile*) o omejitvi strateškega orožja: pogodbo o protiraketnih raketah (*Anti-Ballistic-Missiles-ABM*) za nedoločen čas ter začasni sporazum o ofenzivnih raketah za dobo petih let — z možnostjo, da se veljavnost sporazuma podaljša, če se s tem strinjata obe strani. S tem so bila končana triletna pogajanja med predstavniki ZDA in ZSSR o strateški oborožitvi.

Pogodba o ABM omejuje uporabo tega »sistema« orožja izključno za zaščito »nacionalnih komandnih središč in ofenzivnih raket« bodisi v ZDA bodisi v SZ in sicer: vsaka od pogodbenih strani sme zadržati največ po dve ABM skladišči s po 100 raketami, skupno torej 200 raket te vrste. Po oceni strokovnjakov ZDA in SZ naj bi te rakete vladama Washingtonu in Moskvi omogočale, da bi v primeru »jedrske krize« lahko stopili v akcijo ali razpolagali z lastnimi daljnmetnimi raketami (*Intercontinental Ballistic Missile — ICBM*). ZDA in ZSSR so se sporazumele, da ne bodo v celoti ali v delih ABM odstopale tretjim državam, da bodo nadzorovale in preverjale z »nacionalnimi« sredstvi, če se sporazuma o ABM držita obe strani, ne pa recimo z opazovanjem na kraju samem (*on-site inspection*¹); kočno so se tudi sporazumele, da ne bodo v ničemer ovirale druga drugo pri uporabi teh nacionalnih inspekcijskih sredstev.

Čeprav pogodba o ABM ni sklenjena za določen čas, jo je treba vsakih pet let obnoviti — strinjati se morata obe strani, ZDA in SZ. Državi lahko tudi razdreta pogodbo — če na primer ugotovita, da so izjemni dogoki ogrozili njune »nacionalne interese«; to odločitev morata najaviti šest mesecev pred odpovedjo pogodbe.

Podpisniki moskovske pogodbe o ABM sta ob ratifikaciji upoštevali sedanje stanje vojaške tehnike, predvsem raketne. Če bi se na primer katera od podpisnic odločila, ali pa bi se odločili obe hkrati, da bosta izpopolnili svoja ABM »sistema« ter nadomestili radarje z laserji, ju pogodba pri tem prav nič ne zadržuje.

¹ ZDA so v dosedanjih (povojnih) pogajanjih med velikimi silami o razoroževanju in nadzoru oboroževanja načelno vztrajale pri opazovanju na kraju samem kot na najbolj ustreznem varnostnem ukrepu. To je bil kamen spotike na vseh teh pogajanjih in glede tega je SALT prav gotovo korak naprej.

Sporazum o ofenzivnih raketah, ki je začasen, vendar po naravi izvršilen, vsebuje določila o menjavi števila dajnometnih ali »težkih« raket, ki so bodisi vkopane v zemljo ali pa jih zaradi zračnih napadov hranijo v podzemeljskih zakloniščih (silosih), ter prepoved povečevanja jedrskih nabojev (glav). Sporazum prepoveduje, da bi po 1. juliju 1972 zidali nova podzemeljska zaklonišča za daljnometne rakete ter širili stara za več kot 15 %. Kar zadeva SZ, jo moskovski sporazum zavezuje, da v naslednjih petih letih svojih sorazmerno zastarelih dajnometnih raket (SS-9), ki tudi sicer sodijo v zvrst »lahkih« raket, ne nadomesti s sodobnejšimi in »težjimi« raketami.² To določilo s sporazuma v nekoliko širšem obsegu velja tudi za ZDA.

Sporazum o ofenzivnih raketah določa, da se število zgrajenih in postavljenih daljnometnih raket, vkopanih v zemljo, ne sme zvečati glede na stanje 1. julija 1972; takrat so imele ZDA 1.054 takih raket, SZ pa 1.618. ZDA so kasneje uradno izjavile, da izdelovanje daljnometnih raket na transporterjih ne bi bilo v skladu niti z duhom niti s črko določila o omejitvi enakih raket v podzemeljskih zakloniščih. Drugače povedano: Američani so Rusom dali vedeti, da se to določilo posredno nanaša tudi na številčno stanje daljnometnih raket na transporterjih oziroma tudi na njihovo »zamrznitev«.

Sporazum o ofenzivnih raketah zadeva tudi strateško orožje srednjega dometa, ki je nameščeno na podmornicah (*Submarine Launched Ballistic Missile — SLBM*). Sporazum določa, da imajo lahko ZDA največ 710 SLBM na 44 podmornicah, SZ pa 950 teh raket na 62 podmornicah. To naj bi bila gornja meja za to zvrst oborožitve. Mimogrede povedano, moskovska vlada je kasneje izjavila, da si pridržuje pravico — ki pa ji je vlada v Washingtonu takoj oporekala — da poveča število SLBM, če bi imele ZDA in vojaška zveza zahodnih sil (NATO) več kot 50 podmornic oboroženih z raketami te vrste. Ker ima NATO skupaj s Francijo trenutno 9 takih podmornic, bi za ZDA to pomenilo, da jih sploh ni treba graditi novih podmornic (do 44), saj jih ima že zdaj 41. Važneje pri tem je, da so se ZDA in SZ hkrati dogovorile, da lahko, če želijo, zamenjajo svoje zastarele ICBM sisteme s sodobnejšimi SLBM stare SLBM, pa z novejšimi in bolj izpopolnjenimi raketami iste vrste. V prvem primeru to pomeni, da lahko ZDA prav kmalu zamenjajo svojih 54 zastarelih dajnometnih raket vrste Titan (kolikor jih imajo zdaj) s tremi podmornicami, ki bi imele na svojem krovu po 18 SLBM. Ni izključeno, pač pa celo zelo verjetno, da bo to možnost izkoristila tudi SZ, namreč da bo svojih 210 SLBM, ki so jih izdelali še pred letom 1964, zamenjala z novejšimi raketami ter z njimi oborožila 20 podmornic, ki jih že grade v svojih ladjedelnicah.

Če bi obe podpisnici sporazuma o ofenzivnih raketah izkoristili možnosti, ki so jim dane, bi lahko SZ že v bližnji prihodnosti do-

² »Težke« daljnometne rakete so po enostranski ameriški opredelitvi »znatno večje« kot vse največje »lahke« rakete, ki jih imajo ZDA in SZ.

segla številčno prednost v daljnometnih raketah pred ZDA (1.408 ICBM v primerjavi s 1.000), kar velja tudi za SLBM (950 proti 710). Že to dejstvo dokazuje, da so ZDA ob podpisu sporazuma upoštevale *kvaliteto* svojega strateškega orožja (raznovrstnost sredstev za prenos jedrske udarne moči, večjo točnost zadetkov itd.), kar znižuje kvantitativno premoč ZSSR v tej oborožitvi.

Nedvomno je tudi, da so ZDA že pred SALT sodile, da so njihove sile za »zastraševanje« že dosegle gornjo mejo kvantitativne rasti (število raket in letal ter skupna moč jedrskih udarnih nabojev). Napolj uradne ocene v ZDA navajajo, da lahko s temi silami uničijo 20 % prebivalstva in 50 % industrijskih naprav v ZSSR; in to samo v drugem udaru, pri čemer niso vštete kasnejše posledice jedrskih eksplozij (žarčenje, požari, posredna rušenja, žrtve lakote, bolezni itn.). Vojaški strokovnjaki v ZDA so izhajali iz podmene, da je njihova deželja v primeru prvega nuklearnega udarca sorazmerno bolj ranljiva kot ZSSR in da ima SZ zadostno nuklearno moč, da bi sprožila prvi udarec. Ti izračuni in domneve vojaških krogov v Washingtonu so bistveno vplivali na stališča ZDA za konferenčno mizo SALT. Posredno so k temu pripomogli tudi »aduti«, ki jih je država v rokah washingtonska vlada že med potekom SALT: večglave bojne rakete (*Multiple Independently-Targetable Reentry Vehicles — MIRV*) in ABM. Tudi SZ je imela na drugi strani pogajalske mize v rokah močne karte: sorazmerno veliko število utrjenih ICBM z jedrskimi naboji velike rušilne moči (20 in več megatonov); število teh orožij je med zasedanjem SALT ves čas naraščalo — če pisec teh vrstic niti ne omenja njenega ABM »sistema« in pa MRV (*Multiple Reentry Vehicles*).³

SALT je bil v nekem smislu krona povojne oboroževalne tekme med ZDA in SZ. Pogajanj zato ni mogoče razumeti, če ne razgrnemo bistva te tekme, ki je dajala močan pečat vsem mednarodnim odnosom v času po 1945. letu — pa vse do danes.

SALT se je začel leta 1969, ko je oboroževalna tekma zlasti v proizvodnji strateških orožij v vsem povojnem obdobju dosegla eno najvišjih točk — to velja tako za ZDA kot tudi za SZ. Napredek znanosti in človekovega znanja nasploh se je v tem času pokazal tudi pri izdelovanju vedno novih popolnejših strateških orožij, ki so že sama na sebi spodbujala (in spodbujajo) to tekmo k vse bolj zapletenim in nevarnim potem. Zato so ZDA že leta 1970 obkrožile dve postaji daljnometnih raket (ICBM) v severni Dacoti in Montani z raketami (*Safeguard System*), ki prestrezajo in uničujejo sovražnikove rakete (ABM). Podoben obrambni obroč je ZSSR postavila okoli Moskve že pred tem (*Galosh System*).

Ker je še pomembnejše — obe državi nista prav nič skrivali namere in še manj zmožnosti, da namreč mreže ABM vsaka zase

³ Glavna razlika med MIRV in MRV je v tem, da se bojnih glav MRV ne da usmeriti na posamične (ločene) cilje.

izpopolnjujeta in jih razširjata čez nacionalna ozemlja. Tako je na primer predsednik Richard Nixon ukazal ameriškim oboroženim silam, da začno že z naslednjim »fiskalnim« letom (1970/71) uresničevati cilje, ki so jih zastavili pri ABM sistemu: namreč, da bo razmerje med številom raket, ki prestrezajo sovražnikove izstrelke (interceptó), najmanj 10 : 1 v korist Američanov.

V istem času je SZ kot v odgovor na ameriške načrte večala število ICBM. Hkrati so zvečevali število jedrskih in raketnih orožij na podmornicah (SLBM) ter preskušali »sistem bombardiranja« iz vesolja (*Fractional Orbital Bombardment System — FOBS*). V celoti glede tega tudi ZDA niso zaostajale za SZ.

Vendar se udeleženci SALT niso ukvarjali le z ABM, ICBM ali SLBM, še manj s FOBS, marveč predvsem z večglavimi raketami (MIRV); njihove naboje je moč vsakega zase z izredno natančnostjo usmeriti na enega od ICBM, nameščenih na zemlji. V bistvu je MIRV skupaj z ABM tista rešitev, za katero so se opredelili vojaški strokovnjaki ZDA, ko so se znašli pred nalogo: kako uničiti nasprotnikovo ICBM? Ali z izredno močnimi jedrskimi bojnimi glavami na svojih ICBM — za kar so se v tem času očitno odločili vojaški strokovnjaki v SZ — ali pa z večjim številom istorodnih manjših bojnih glav na konicah raket, ki bi se vsaka zase usmerjale na ločene cilje — in bile natančnejše pri zadetkih. Ameriški vojaški strokovnjaki računajo s tem (verjetno prav tako danes kot leta 1968), da je deset bojnih glav, od katerih ima vsaka po 50 kilotonov in ki hkrati delujejo na sovražnikov »nepremični« ICBM, bolj učinkovitih kot pa ena sama glava z 10 megatoni — s pogojem, da je v obeh primerih natančnost obstreljevanja enaka. Na drugi strani MIRV ni primeren za uničevanje gibljivih ciljev bodisi na zemlji (premični ICBM) ali na morju (SLBM). Isto velja seveda za FOBS.

Skoraj hkrati so ZDA in SZ leta 1968 začele preskušati MIRV ali MRV (Multiple Reentry Vehicles). ZSSR doslej še ni preizkusila MIRV, ker se je zadovoljila z MRV. To je seveda stvar njene odločitve, ne pa možnosti. ZDA pa niso prav nič skrivale namena, da že v začetku sedemdesetih let postavijo MIRV na konice svojih 600 ICBM (*Minutmen III*) ter na 31 podmornicah (*Poseydon*).⁴

ABM in MIRV sta pravzaprav dve strani iste medalje. In čeprav je bil poudarek na MIRV, pogajalci ABM niso obšli, marveč so ga uvrstili kot eno glavnih točk dnevnega reda. Namen MIRV je namreč uničevanje glavnine udarne moči nasprotnika — torej »nepremičnih« ICBM — medtem ko ABM prestreza kar največje število raket (ne le ICBM, temveč tudi SLBM), ki bi jih nasprotnik utegnil izstreliti proti »nam« (recimo kot odgovor na »naš« napad na njihove ICBM s pomočjo MIRV). Prevedeno na jezik jedrske stra-

⁴ Scoville, Herbert, JR., »Toward a Strategic Arms Limitation Agreement«, New York, 1970, str. 2.

tegije ali strategije zastraševanja (*strategy of deterrence*), te strategije se oklepajo ZDA že od začetka petdesetih let, to pomeni: tista jedrska velika sila, ki si je v primerjavi z drugimi jedrskimi silami zagotovila izrazito prednost v MIRV in ABM hkrati, bi lahko zašla v skušnjava, da prva udari z jedrskim orožjem po svojih nasprotnikih, da prva iznenada napade njihovo jedrsko udarno moč ter naseljene predele (večjega mesta), ne da bi se bala, da bi ji nasprotniki lahko odgovorili z drugim nuklearnim udarom ali iz maščevanja porušili njegova mesta. To predvsem zato, ker so sredstva odvrčanja jedrskih sil — predvsem ZDA in ZSSR, namenjena drugemu udaru, katerega prvi cilj so mesta na nasprotnikovi strani — v našem času nameščene predvsem na podmornicah (SLBM), sodobni ABM pa zmore prestreči pot tudi večjemu številu SLBM.

Ta možnost prvega nuklearnega udarca v tem času ni dana niti ZDA niti ZSSR. Prvič zato, ker so MIRV še premalo natančne, da bi z gotovostjo uničevale ICBM, zlasti tistem, ki so globlje vkopane in zavarovane pred zračnimi napadi. Tolikšno točnost bodo po mnenju vojaških strokovnjakov dosegli šele na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta. Drugič, tudi ABM še ni tako izpopolnjen, da bi ga lahko šteli za popolnoma zanesljivo orožje, poleg tega pa je še zelo zapleteno in drago (potrebuje široko mrežo radarjev in drugih naprav). Glede na to, da bi moral ABM mejiti že na pravo popolnost v oborožitvi, preden bi se »mi« odločili za prvi nuklearni udarec — ker bi se sicer rakete, ki bi jih ABM »sistem« prepuščal, usmerjale naravnost na »naša« mesta — je malo verjetno, da bo ABM kdajkoli pravo dopolnilo MIRV v sodobni nuklearni strategiji.⁵ Na drugi strani pa bi MIRV brez ABM le stežka napeljal katerokoli jedrsko veliko silo na misel o prvem udarcu. Tu se začarani krog povojne oboroževalne tekme — predvsem med ZDA in SZ — še enkrat zapira. To je tudi eden glavnih vzrokov, da sta veliki sili leta 1969 sploh pristali na pogajanja o omejitvi strateškega orožja.

Kar zadeva rakete vrste MIRV, kakršne so že danes, se postavlja resno vprašanje: kaj ukreniti za obrambo pred MIRV? Vojaški strokovnjaki velikih jedrskih sil in tudi drugih držav predlagajo tri rešitve:

Prvič, vstopati ICBM globlje v zemljo. To je za zdaj še sprejemljiva rešitev, kasneje pa ne bo več. Vojaški strokovnjaki so namreč z računi ugotovili, da bo leta 1980 natančnost zadetkov MIRV tolikšna, da bo tudi globlje vkopavanje ICBM brez koristi. To še toliko bolj, ker sploh ni nujno, da MIRV neposredno uniči ICBM v njenem ležišču; začasno jo onesposobi že s tem, da jo zasuje z zemljo in kamenjem.

⁵ Ta domneva je plod avtorjevega mnenja, do katerega je prišel iz lastnihkušenj in spoznanj. Toda danes je izredno težko določiti dejanske meje in obseg možnih znanstvenih odkritij. Tako odkritje bi lahko teoretično ABM približalo popolnemu orožju.

Druga rešitev je v tem, da ICBM usposobijo za premikanje na zemlji. Ta izhod je navidez zelo preprost, vendar pa iz stališča vojaške tehnike ni tako enostaven — vsekakor pa se ga ne bo dalo uresničiti pred letom 1975.

Tretja različica, ki upošteva težavnost prvih dveh, svetuje premeščanje glavnine jedrske udarne sile s kopnega na morje ali v zrak — ali pa v obe geofizični okolji hkrati. Zdi se, da bosta ZDA in SZ izbrali prav to smer, kar kaže tudi izbira sredstev za prenos njunih jedrskih udarnih sil, jedrskih vektorjev. Vojaški proračun washingtonske vlade vsebuje v tekočem »fiskalnem« letu (1972/73) postavko za gradnjo letal (B-1), ki jih bodo uporabljali za prenos raket z jedrskimi konicami; dokler ne bodo usposobljeni za daljše polete, bodo vzletavali z letalonosilk. (Morda vest, da je začela SZ graditi svojo prvo letalonosilko — ruski mornarji so to bojno ladjo zaradi njene velike ranljivosti imenovali »plavajoča mrtvaška krsta« — hkrati tudi že najavlja, da bo imela tudi SZ v najbližji bodočnosti letala, sorodna B-1, in ki bodo verjetno navpično vzletavala z zemlje ali z ladijskega krova.) Naslednja postavka v ameriškem vladnem proračunu velja gradnji velikih podmornic do 15.000 ton nosilnosti (*Trident I* in kasneje *Trident II*), ki bodo lahko izstreljevale rakete z jedrskimi bojnimi konicami med plovbo pod morjem (*ULMS — Underwater-Launched Ballistic Missile*) in iz velike oddaljenosti od ciljev (4000 ali 6000 morskih milj). Letala B-1 in podmornice *Trident I* bi morale priti v sestav ameriških oboroženih sil do konca sedemdesetih let, podmornice *Trident II* pa do polovice osemdesetih let. Nobenega dvoma ni, da bo tudi SZ v tem času razvijala in izpopolnjevala prenosna sredstva za jedrske udarne sile — morda v isti ali podobni smeri kot ZDA.

Kakorkoli že, pisec teh vrstic se nagiba k mnenju, da so glavnino jedrske udarne moči velikih sil v tem času že bolj ali manj preselili na morska prostranstva (ta selitev se je začela predvsem s pojavom MIRV). To selitev bi lahko prekinila, upočasnila ali bistveno spremenila le pomembna znanstvena odkritja ali iznajdbe v naslednjih letih, ali pa če bi se v tem času zgodilo, da bi v nadaljevanju SALT prišlo do pomembnejšega sporazuma med ZDA in SZ. Če pa smemo verjeti vojaškimi strokovnjakom velikih jedrskih sil, ki so glede tega najbolj obveščeni, ni pričakovati niti prvega niti drugega.

Bistvo novega razmeščanja jedrske udarne sile ZDA in SZ je v tem, da je MIRV dejansko odprl nov in zelo širok krog *kvantitativne* oboroževalne tekme med jedrskima velesilama. Tekma, ki se je začela 1952. leta s prvo ameriško hidrogensko bombo, ni prinesla nobenih *kvalitativnih* sprememb v eksplozivni moči. Najboljši dokaz za to je morda prav vojaška politika ZDA po drugi svetovni vojni.

- 1945 — atomska bomba
- 1950 — letala (B-47)
- 1955 — letala (B-52)
hidrogenska bomba
- 1960 — podmornice (*Polaris*)
- 1965 — podmornice (*Polaris A3*)
ICBM (*Minutmen I*)
- 1970 — ABM (?)
MIRV (*ICBM Minutmen III*)
MIRV (podmornice Poseydon)
- 1975 — letala (B-1)
- 1980 — ULMS (?)

Sklep tega pregleda bi bil, da so ZDA in z manjšimi omejitvami velja tudi za SZ — v času od 1952. leta do danes le kopičile jedrsko orožje (njegovo rušilno moč, merjeno v megatonih), na drugi strani pa izpopolnjevale sredstva za prenos tega orožja do cilja. Tako eno kot drugo je usmerjeno prej k *ekstenziviranju* kot pa k *intenziviranju* oboroževalne tekme s SZ — oziroma h kvantitativnim ne pa kvalitativnim razsežnostim te tekme. To je morala spredeti tudi druga velika jedrska sila, SZ, preden sta se leta 1969 obe odločili za pogajanja. Namen SALT-I je bil v tem, da se ZDA in SZ vzajemno prepričata, da številčna oziroma kvantitativna rast njunih atomskih orožij, ki so namenjena medsebojnemu zastraševanju (deterrent), ne prinaša nobeni izmed njiju odločilne vojaške prednosti niti ne povečuje — v kar sta bili do nedavnega trdno prepričani — njunega »političnega ugleda«. Zapis ne bi bil popoln, če ne bi na kratko opozorili že na bistvo same pogodbe o ABM in na sporazuma; oba, pogodba in sporazum, sta plod dosedanjega SALT.

Predvsem moramo razlikovati neposredno vsebino določil pogodbe in sporazuma, tisto, kar je pomembno s stališča nadzora nad oboroževanjem in tudi razoroževanjem, ter posredni pomen določil, tisto, kar je pomembno s stališča sodobnih mednarodnih odnosov v svetu in v Evropi. SALT je nedvomno zelo viden dosežek v dosedanjih pogajanjih velikih sil o nadzoru oboroževanja — pa tudi o razoroževanju — in to z dveh vidikov:

Prvič, veliki jedrski sili sta se vsaj začasno izognili jalovi in dragi mednarodni tekmi v ABM.

Drugič, veliki sili sta nekako zavrli (čeprav začasno) tudi tekmo z raketami, ki nosijo jedrske bojne konice, ter sporazumno omejili njihovo število — tako tistih na suhem (ICBM) kot tistih na morju (SLBM).

Pogodba ali sporazum ne vsebujeta določil o neposrednem nadzoru na licu mesta, ki naj bi pogodbenim stranem zagotavljal, da ne bi katera od njiju sporazuma izigrala; ta ukrep je bil kamen

spotike na vseh povojnih pogajanjih velikih sil o nadzorstvu nad oboroževanjem in razoroževanjem. Iz tega bi lahko skleпали, da sta se ZDA in SZZR načelno sporazumeli, da je izvidništvo z umetnimi nebesnimi telesi (sateliti) zadosten ukrep previdnosti — ne samo za ta primer, marveč tudi za prihodnost. To je prav lahko začetek novega obdobja v prihodnjih pogajanjih velikih sil o razoroževanju v širših razsežnostih, vključno s pogajanja o uravnoteženem zmanjševanju oboroženih sil in orožja NATO ter Varšavskega pakta v srednji Evropi.

Ker je uravnavanje mednarodnega razmerja sil (ter medsebojnih odnosov sploh) med ZDA in SZ kot dveh jedrskih velikank izredno pomembno za mir in varnost v vsem svetu, lahko med vrsticami sporazuma SALT-I odkrijemo tudi širši pomen. Predvsem je treba poudariti to, da so ZDA s tem, da so podpisale SALT-I, molče priznale načelo enakosti (paritete) v odnosu sil nasploh, ne le v strateškem orožju.⁶ In to, kar se zdi avtorju še pomembnejše, je dejstvo, da so ZDA načelo paritete med nuklearnima silama razlagale precej široko; molče so spet priznale možnost, da pariteta ni nujno zasnovana na popolnoma *simetričnem* odnosu med velikima jedrskima silama glede vseh vrst orožij (recimo v ICBM ali v MIRV) ter v vseh predelih sveta. Drugače povedano: SALT-I lahko dokazuje, da so ZDA — če že ne spremenile, pa vsaj prilagodile stvarnosti enega glavnih izhodišč svoje dosedanje globalne strategije, ki ga lahko na kratko označimo takole: ravnotežje sil med Washingtonom in Moskvo po vsem svetu (torej v »sistemu«) določa hkratno ravnotežje v vsakem delu sveta, v vsakem »podsystemu«. Tak podsystem je bil in bo ostal za ZDA tudi Evropa. Zaradi tega je SALT-I, kar zadeva Evropo, dobro znamenje, da bi utegnila pogajanja o zmanjševanju oboroženih sil in orožja v tem delu sveta roditi uspeh, ali da so ti razgovori usklajeni z drugimi potezami Washingtona glede varnosti ZDA. Isto bi lahko trdili z nekaterimi omejitvami tudi za možnosti konference o evropski varnosti.

Dosedanji SALT pa bi bil lahko na drugi strani tudi ovira in le prva stopnja v nadaljnjih pogajanjih velikih jedrskih sil o strateškem orožju. Ovira zato, ker se pogodba o ABM in sporazum o ofenzivnih raketah sploh ne nanašata na kvantitativne vidike oboroževalne tekme med ZDA in ZSSR. Ker so v določilih SALT poudarjeni prav nekateri kvalitativni vidiki tekme, bi lahko dosežki SALT spodbudili prav te kvalitativne vidike na račun kvantitativnih. Podobne skušnje je imela mednarodna skupnost pred drugo svetovno vojno in po njej, ko je z omejevanjem posamičnih zvrsti oborožitve (na primer pomorske) hote ali nehote usmerjala tedanja oboroževalno tekmo k drugim zvrstem orožja.

⁶ Glej Feld, Bernard T., »Looking to SALT-II«, Bulletin of the Atomic Scientists, June 1972, Vol. XXVIII, No. 6.

Tako na primer pogodba o ABM omejuje ta »sistem« oročja le na dvojne točki na ozemlju ZDA IN ZSSR — ne zadeva pa tudi *tehničnega* izpopolnjevanja tega orožja. Sporazum reducira število ICBM in SLBM v posesti ZDA in ZSSR na isto raven, hkrati pa velikima jedrskima silama ne prepoveduje, da v mejah števila, ki ga določa pogodba, bolj zastarele rakete nadomeščata z novejšimi in bolj izpopolnjenimi. Dosedanji SALT se v sporazumih sploh ni dotaknil MIRV — s tem je pustil velikima silama odprta vrata tudi za kvantitativno spremenjeno oboroževalno tekmo. Če bi do tega res prišlo, potem bi bila selitev jedrskih udarnih sil obeh velikih sil na morská prostranstva še hitrejša in obsežnejša kot doslej.

Salt se doslej tudi ni lotil vprašanja prepovedi ali omejevanja *tehničnega* izpopolnjevanja sredstev za boj proti podmornicam (*ASW Anti-Submarine-Weapons*). Mimogrede: prav ta orožja so ena najbolj izrazitih oblik oboroževalnega tekmovanja v kvaliteti. In prav ta vidik oboroževalne tekme bi utegnil v bližnji ali daljnji prihodnosti zamajati sedanji sistem odnosov sil v svetu, ki temelji na sistemu zastraševanja in ki ga v bistvu upoštevata tako ZDA kot ZSSR. Zato bi lahko letošnje nadaljevanje SALT ocenjevali tudi kot zanesljivo znamenje, da se tudi veliki jedrski sili zavedata nevarnosti, ki grozi njunima strategijama zastraševanja prav zaradi kvalitativnih premikov v oboroževalni tekmi.

Ko vse to seštejemo in odštejemo, nam postane jasno, da je že dosedanji SALT med drugim zarisal obrise vsega, o čemer bi se morali pogajalci ukvarjati v prihodnosti. Kar zadeva oboroževalno tekmo v kvaliteti, gre predvsem za MIRV ali za omejevanje števila teh raket. Ko so podpisali omenjeno pogodbo in sporazum, Rusi še niso imeli MIRV, Američani pa še niso ugotovili, kje so skrajne meje točnosti zadetkov teh raket. Zdaj ko je SZ že preskusila svoj prvi MIRV (SS-11) v vodah Tihega oceana (oktobra 1972), njegov doomet je sorazmerno velik (približno 7570 km), in ko so ZDA že vidno napredovale v izdelovanju MIRV, bi lahko postale večglave bojne rakete glavna tema SALT-II. Če bi ZDA in SZ dosegli na SALT-II sporazum o številčni omejitvi MIRV, bi selitev jedrskih udarnih sil na morje spremenilo tok, kar bi vsekakor zelo ustrezalo evropskim državam v njihovi težnji po varnosti. Bolj ali manj velja vse to tudi za druge morebitne sporazume na SALT-II, ki bi kakorkoli omejevali kvalitativne vidike oboroževalne tekme. Preprosto povedano — sleherna večja ovira kvantitativnemu, zlasti pa kvalitativnemu bohotenju orožja bo nujno vplivala na tisti del ozračja v mednarodnih odnosih ZDA—ZSSR, ki se imenuje zastraševanje (*deterrent*), ter s tem tudi na utrjevanje varnosti v Evropi.

Ker se je SALT-I ukvarjal pretežno s strateškim orožjem, ne pa tudi z drugimi oblikami jedrskega orožja, bi utegnili udeleženci SALT-II načeti tudi vprašanje taktičnega jedrskega orožja predvsem v sestavi ameriških oboroženih sil; to orožje je tako rekoč v celoti

razporejeno v zahodni Evropi. V tem primeru bi imeli SALT-II ter sedanji razgovori in pogajanja o evropski varnosti novo stično točko.

Nazadnje, vendar nič manj pomembno: ZDA in SZ bi utegnile postaviti na dnevni red SALT-II tudi vprašanje *denuklearizacije* posamičnih delov sveta. V tem primeru bi utegnila priti v pretres najprej Evropa, saj so po pogodbah, ki ju je sklenila ZR Nemčija s SZ (o odrekanju uporabe sile v medsebojnih sporih) ter s Poljsko (o priznanju meje na Odri in Nisi), zavladaile tiste nujne razmere, brez katerih pogajanj o denuklearizaciji naše celine sploh ne bi mogli začeti.

Karl Marx

... (faint, mostly illegible text, possibly bleed-through or very faded print)

V razdobju, v katerem v naši javnosti spet upravičeno poudarjamo pomen marksistične metode in nadaljnjega razvoja marksistične teorije sploh, dobivajo znova aktualnost misli pomembnih marksistov o značilnostih in usodi Marxovega nauka. Med temi mislimi so gotovo tudi ideje Roze Luxemburg (1870—1919), ene tistih socialističnih revolucionarjev, ki so prispevali tudi k razvoju teorije. Med njenimi deli naj omenimo: »Socialna reforma in revolucija« (1898—1899), »Splošna stavka, partija in sindikati« (1906), »Nacionalno vprašanje in avtonomija« (1908—1909), »Akumulacija kapitala« (1913), »Kriza socialne demokracije« (1916), »Ruska revolucija« (1918), »Kaj hoče Spartakusbund?« (1918).

*Objavljamo dva njena vsaj pri nas doslej manj znana spisa, ki sta bila oba prvič publicirana leta 1903 in ki govorita o značilnostih in usodi Marxovega nauka in marksizma. Spisa ponatiskuje naj-novejša vzhodnonemška izdaja zbranih del Roze Luxemburg (Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Dietz, Berlin 1970, Bd 1/2). Pripominjamo, da je R. Luxemburg tudi v drugih svojih delih izrekla o marksizmu pomembne misli, ki bodo dobile verjetno ustrezno mesto v njenih izbranih delih, katerih izbor za prevod v slovenščino je v pripravi. — Opombe k prvemu tekstu R. Luxemburg je na podlagi navedene izdaje izbranih del R. Luxemburg priredil prevajalec.*

Opomba prevajalca

Karl Marx

»Filozofi so svet le različno razlagali; gre pa za to, da ga spremenimo.«

11. teza o Feuerbachu.

Pred dvajsetimi leti je Marx položil svojo mogočno glavo k počitku. In čeprav smo že pred nekaj leti doživeli tisto, kar so z jezikom nemških profesorjev imenovali »krizo marksizma«, zadostuje le pogled na množice, ki danes sledijo socializmu samo v Nemčiji in na njegov pomen v javnem življenju vseh tako imenovanih kulturnih dežel, da dojamemo učinek Marxovih misli v vsem njegovem velikanskem obsegu.

Če bi šlo za to, da tisto, kar je Marx storil za sodobno delavsko gibanje, formuliramo v nekaj besedah, bi lahko rekli: Marx je tako rekoč odkril moderni delavski razred kot zgodovinsko kategorijo, tj. kot razred z določenimi zgodovinskimi pogoji obstoja in gibalnimi zakonitostmi. Pred Marxom je sicer v kapitalističnih deželah obstajala množica mezdnih delavcev, ki jih je enakovrstnost njihovega socialnega obstoja v meščanski družbi vodila k solidarnosti in k temu, da so tipaje iskali izhod iz svojega položaja in deloma tudi most, po katerem bi se povzpeli v obljubljeno deželo socializma. Marx pa jih je šele povzdignil v razred, ko jih je povezal s posebno zgodovinsko nalogo: z nalogo, da osvojijo politično oblast, da bi izvedli socialistično preobrazbo.

Most, ki ga je Marx postavil med proletarsko gibanje, ki elementarno raste iz tal sodobne družbe, in socializem, je torej bil: *razredni boj zaradi polastitve politične oblasti.*

Buržoazija je že od nekaj kazala zanesljiv instinkt, ko je sledila posebnim političnim težnjam proletariata s sovraštvom in strahom. Že leta 1831, ko je Casimir Perier v novembru poročal v francoski poslanski zbornici o prvem gibanju delavskega razreda na kontinentu, o uporuh tkalcev svile v Lyonu, je rekel: »Gospodje, lahko smo mirni. V gibanju delavcev v Lyonu ni bilo zaslediti trohice politike.« Vsak politični vzgib proletariata je bil namreč za vladajoče razrede zna-

menje bližajoče se emancipacije delavcev iz njihovega političnega skrbništva, katerega nosilec je bila buržoazija.

Toda šele Marxu je uspelo, da je postavil politiko delavskega razreda na tla zavestnega razrednega boja in jo tako skoval v smrtonosno orožje nasproti obstoječemu družbenemu redu. Temelj današnje socialnodemokratske delavske politike — to sta namreč *materialistično pojmovanje zgodovine* nasploh in *Marxova teorija kapitalističnega razvoja* posebej. Samo tisti, za katerega je bistvo socialnodemokratske politike in bistvo marksizma enako skrivnost, si lahko predstavlja socialno demokracijo in sploh zavestno delavsko politiko zunaj Marxovega nauka.

Friedrich Engels je v svojem »Feuerbachu« formuliral bistvo filozofije kot večno vprašanje o razmerju med mišljenjem in bitjo, med človeško zavestjo in objektivnim materialnim svetom. Če prenesemo pojma *mišljenje* in *bit* iz abstraktnega sveta narave in individualne spekulacije, ki se ju poklicni filozofi držijo kot pijanec plota. Na področje družbenega življenja, lahko v določenem smislu trdimo isto glede *socializma*. Ta je bil namreč od nekdaj tipanje, iskanje sredstev in poti, s katerimi bi uskladili bit z mišljenjem, namreč zgodovinske oblike obstoja z družbeno zavestjo.

Marxu in njegovemu prijatelju Engelsu je bilo dano, da najdeta rešitev problema, ki so se ob njem trudila stoletja. Z odkritjem, da je zgodovina vseh dosedanjih družb v *zadnji instanci* zgodovina produkcijskih in menjalnih odnosov in da se razvoj le-teh pod oblastjo privatne lastnine realizira v političnih in socialnih ustanovah kot razredni boj, s tem odkritjem je Marx razkril najpomembnejšo gonilno vzmet zgodovine. Šele s tem smo dobili pojasnilo, zakaj je v dosedanjih družbenih oblikah nastalo nujno nesorazmerje med zavestjo in bitjo, med človekovim hotenjem in socialnim dejanjem, med nameni in rezultati.

Šele z Marxovo mislijo je človeštvo prvič prodrlo v skrivnost svojega lastnega družbenega procesa. Odkritje zakonov kapitalističnega razvoja pa je nadalje pokazalo tudi pot, po kateri gre družba iz svojega spontanega (naturwüchsig), nezavednega stadija — ko je oblikovala zgodovino na enak način, kot delajo čebele svoje voščene celice — v stadij zavestne, hotene, resnično *človeške* zgodovine, v kateri prihaja prvikrat do skladnosti med voljo družbe in njeno dejavnostjo, v kateri bo socialni človek prvikrat po tisočletjih delal *tisto, kar hoče*. Ta, če govorimo z Engelsom, končni »skok iz živalskega kraljestva v človeško svobodo«, ki ga bo za celotno družbo uresničil šele socialistični prevrat, se realizira že znotraj *obstoječega reda* — v *socialnodemokratski politiki*. Z Ariadnino nitjo Marxovega nauka v roki je delavska stranka danes edina, ki z zgodovinskega gledišča *ve, kaj dela, in zato dela, kar hoče*. V tem je vsa skrivnost socialnodemokratske moči.

Meščanski svet je že dolgo tega osupnil nad presenetljivo neuničljivostjo in stalnim napredovanjem socialne demokracije. Kdaj

pa kdaj se najdejo posamezne sive otroške glave, ki, zaslepljene z moralnimi uspehi naše politike, svetujejo buržoaziji, naj se »zgleduje« po nas, naj se napaja na skrivnostni modrosti in idealizmu socialne demokracije. Ne razumejo, da je tisto, kar je za politiko vzpenja-jočega se razreda življenjski vir in mladostni studenec moči, za meščanske stranke strup.

Kajti kaj je pravzaprav tisto, kar nam predvsem daje notranjo moralno moč, da s pogumnim nasmehom prenašamo največje zati-ranje, kot na primer ducat let zakona proti socialistom? Ali je temu vzrok žilavost razdedinjenih zaradi tega, da bi malo izboljšali svoj gmotni položaj? Moderni proletariat ni filister, ni malomeščan, da bi hotel postati junak zaradi vsakodneвне lagodnosti. Kako malo pre-more gola perspektiva, da se dosežejo drobne izboljšave gmotnega položaja, v delavskem razredu poroditi npravni zalet v višine, dokazuje plitva, trezna ozkosrčnost angleškega sveta tradeunionov. Ali pa je temu vzrok, kot pri prakristjanjih, asketski stoicizem neke sekte, ki v premem sorazmerju s preganjanjem gori s čedalje višjim plame-nom? Moderni proletarec kot dedič in gojenec meščanske družbe je vse preveč rojeni materialist, vse preveč zdravo-čuten človek iz mesa, da bi samo iz nekakšne suženjske morale črpal ljubezen in moč za svojo idejo.

Ali pa je »pravičnost« stvari, za katero nam gre, tisto, kar nas dela tako nepremagljive? Stvar chartistov in weitlingovcev, stvar utopičnosocialistične šole ni bila nič manj »pravična«, in vendar so se kmalu vsi uklonili pred odporom obstoječe družbe.

Če današnje delavsko gibanje kljub vsem nasilnim udarom na-sprotnega sveta zmaguje, izhaja to iz spoznanja, da »kapitalistična produkcija... z nujnostjo naravnega procesa poraja svojo lastno negacijo« — namreč: razlastitev razlaščevalcev, socialistični prevrat. V tem spoznanju vidi delavsko gibanje trdno poročstvo za končno zmago. Iz njega črpa ne samo silovitost, marveč tudi potrpljenje, moč za dejanje in pogum za vztrajnost.

Prvi pogoj uspešne bojne politike je, da razumemo poteze na-sprotnika. Kaj pa nam daje ključ, da razumemo meščansko politiko do njenih najmanjših cepitev, do vsakdanjih zapletov dnevne poli-tike, kaj nam omogoča, da se obvarujemo enako pred presenečenji in pred iluzijami? Nič drugega kot spoznanje, da moramo vse oblike družbene zavesti, torej tudi meščansko politiko v vsej njeni notranji razdobljenosti razložiti iz razrednih in skupinskih interesov, iz proti-slovij materialnega življenja in v zadnji instanci iz »obstoječega kon-flikta med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi«.

In kaj nam daje sposobnost, da prilagajamo našo politiko novim pojavom, npr. v svetovni politiki, in da te pojave predvsem, tudi brez posebnega talenta in globokoumja, presojamo z globino sodbe, ki zadene bistvo pojava, medtem ko najbolj talentirani buržoazni kritiki tipljejo samo po njihovi površini ali pa se pri vsakem pogledu v globino zapletajo v brezizhodna protislovja? Spet nič drugega kot

vpogled v zgodovinski razvojni tok na podlagi zakona, da je »način produkcije materialnega življenja« tisti, ki »pogojuje socialni, politični in duhovni življenjski proces«.

In predvsem, kaj nam daje merilo pri izbiri posameznih sredstev in poti v boju, da se izognemo nenačrtnemu eksperimentiranju ali utopičnim stranskim potem, ki bi izčrpale naše moči? Spoznana smer ekonomskega in političnega procesa v sedanji družbi je tisto, ob čemer lahko merimo ne samo načrt našega pohoda v njegovih splošnih potezah, ampak tudi vsako podrobnost naših političnih hotenj. S tem vodilom je delavskemu razredu prvič uspelo, da je zamenjal veliko idejo socialističnega končnega cilja v drobiž dnevne politike in da je povzdignil drobno vsakdanje politično delo v orodje, s katerim uresničuje veliko idejo. Pred Marxom smo imeli meščansko politiko, ki so jo sicer lahko izvajali delavci, in imeli smo revolucionarni socializem. Toda šele od Marxa in po Marxu imamo *socialistično delavsko politiko*, ki je hkrati in v polnem pomenu obeh besed *revolucionarna realna politika*.

Če namreč spoznavamo v realni politiki politiko, ki si postavlja samo dosegljive cilje in jih zna uresničevati z najuspešnejšimi sredstvi po najkrajši poti, se proletarska razredna politika v Marxovem duhu razlikuje od meščanske politike po tem, da je meščanska politika realna s stališča *materialnega dnevnega uspeha*, medtem ko je socialistična politika realna z gledišča *zgodovinske razvojne tendence*. Tu imamo pred seboj prav takšno razliko kot med vulgarno teorijo vrednosti, ki pojmuje vrednost kot predmetni pojav s stališča tržnega stanja, in med Marxovo teorijo, ki jo pojmuje kot družbeni odnos določene zgodovinske epohe.

Proletarska realna politika pa je tudi revolucionarna, ker v vseh svojih delnih težnjah v celoti presega obstoječi red, v katerem deluje, ker zavestno samo sebe razume samo kot predstadij dejanja, ki jo bo napravilo za politiko vladajočega proletariata, ki bo izpeljal zgodovinski obrat.

Tako je vse: moralna moč, s katero premagujemo nevarnosti, naša bojna taktika vse do posameznosti, kritika, ki jo izrekamo nasprotnikom, naša dnevna agitacija, s katero pridobivamo množice, naša celotna dejavnost vse do najmanjših podrobnosti, prežeto in presvetljeno z naukom, ki ga je ustvaril Marx. In če se tu in tam predajamo iluziji, da je naša današnja politika z vso svojo močjo neodvisna od Marxove teorije, to dokazuje samo, da v naši praksi govorimo Marxa, kot je molièrski meščan govoril prozo, tudi takrat, ko se tega ne zavedamo.

Zadostuje, da si predočimo Marxov prispevek, da razumemo, da si je moral Marx s prevratom, ki ga je vnesel v socializem in delavsko gibanje, nakopati na glavo smrtno sovraštvo meščanske družbe. Za vladajoči razred je bilo jasno: premagati moderno delavsko gibanje pomeni premagati Marxa. Dvajset let, ki so sledila Marxovi

smrti, so neprekinjena vrsta poskusov, da se teoretično in praktično uniči Marxov duh v delavskem gibanju.

Zgodovina delavskega gibanja se od začetka bori z revolucionarnim utopizmom in meščansko realno politiko. Zgodovinska podlaga prvega je bila čisto ali napol absolutistična predmeščanska družba. Revolucionarno-utopično razdobje socializma se je v grobem — čeprav lahko opazimo posamezne povratke vse do najnovejšega časa — končalo z razvojem meščanskega razrednega gospodstva. Druga nevarnost — padanje v krparijo meščanske realne politike — pa je vzniknila šele z okrepitvijo delavskega gibanja na podlagi parlamentarizma.

Iz meščanskega parlamentarizma naj bi tudi vzeli orožje, s katerim bi *praktično* premagali revolucionarno politiko proletariata; demokratično sodelovanje razredov in reformistični socialni mir bi zamenjala razredni boj.

In kaj so dosegli? Iluzija je lahko tu ali tam nekaj časa trajala, toda takoj se je pokazalo, kako neprimerne so meščanske metode realne politike za delavski razred. Fiasko ministerializma v Franciji,¹ izdaja liberalizma v Belgiji,² propad parlamentarizma v Nemčiji³ — udarec za udarcem je razbil na drobne koščke kratke sanje o »mirnem razvoju«. Marxov zakon tendenčnega zaostrovanja socialnih nasprotij kot podlaga razrednega boja si je zmagovito utrl pot, in vsak dan smo priča novih znamenj in čudežev. Na Nizozemskem je 24-urna stavka železničarjev kot potres čez noč odprla zevajočo razpoko v družbi, iz katere je zagorel razredni boj, in Nizozemska je v plamenih.⁴

Tako so se zaporedoma v različnih deželah pod »množičnimi koraki delavskih bataljonov« kot tenka ledena skorja prelomila tla meščanske demokracije in meščanske zakonitosti, da bi delavskemu razredu vedno znova pokazali, da njegovih končnih ciljev *ni* mogoče doseči na teh tleh. To je rezultat mnogih poskusov, da bi »praktično« premagali Marxa.

Teoretično zmago nad marksizmom si je postavilo kot življenjski smoter in kot odskočno desko za svojo kariero na stotine ambicioznih apologetov buržoazije. Kaj so pa dosegli? Uspelo jim je zbuditi v vrstah lahkoverne inteligence prepričanje, da je Marx »enostranski« in da je »pretiraval«. Toda celo resnejši med buržoaznimi ideologi,

¹ 28. maja 1902 je morala vlada Waldeck-Rousseauja, v kateri je bil oportunist Alexandre-Étienne Millerand od junija 1899 minister za trgovino, odstopiti.

² Aprila leta 1902 se je liberalna buržoazija v Belgiji kljub zavezništvu z delavsko stranko v boju za splošno volilno pravico odkrito obnašala sovražno nasproti delavskemu razredu.

³ Glej o tem članek R. Luxemburg, »Sozialdemokratie und Parlamentarismus«, nav. izdaja zbranih del, 142. zv., str. 447—455.

⁴ Stavka pristaniških in železniških delavcev v Amsterdamu in Rotterdamu konec januarja leta 1903 je bila povod, da je vlada predložila parlamentu osnutke zakonov zoper pravico do stavke. Proti tem osnutkom je prišlo do mnogih protestnih zborovanj med delavstvom.

kot je Stammler, so sprevideli, da »proti tako globoko zasnovanemu nauku« ni moč doseči ničesar s »polovičarstvom, z ,bolj ali manj'«. Vendar kaj more meščanska znanost kot celota postaviti nasproti Marxovemu nauku?

Odkar je Marx na področju filozofije, zgodovine in ekonomije uveljavil zgodovinsko stališče delavskega razreda, je bila odrezana nit meščanskemu raziskovanju na teh področjih. Filozofije narave v klasičnem smislu je konec. Meščanske filozofije zgodovine je konec. Znanstvene nacionalne ekonomije je konec. V zgodovinskih raziskavah je zasedel — kjer pač ne gospoduje nezaveden ali nedosleden materializem — prostor enotne teorije v vseh barvah se prelivajoči eklekticizem, torej odpoved temu, da se enotno pojasni zgodovinski proces, tj. odpoved filozofiji zgodovine. Ekonomija niha med dvema »šolama«, med »zgodovinsko« in »subjektivno«, pri čemer je prva protest proti drugi, obe pa protest proti Marxu. Pri tem ena, da bi negirala Marxa, načeloma zanika ekonomsko teorijo, tj. spoznanje na tem področju, druga pa negira edino-objektivno-raziskovalno metodo, ki je šele povzdignila nacionalno ekonomijo v znanost.

Res je, da se na družboslovnem knjižnem sejmu slej ko prej pojavljajo cele gore produktov meščanske pridnosti in ambiciozni moderni profesorji mečejo s pravo velikokapitalistično strojno hitrostjo na trg debele zvezke. Toda gre za bodisi prizadevne monografije, v katerih se raziskovanje zakopava kot nojeva glava v pesek drobnih pojavov, da mu ne bi bilo treba videti nobenih večjih medsebojnih zvez in da bi delovalo le za dnevne potrebe; kjer pa simulirajo misli in »socialne teorije«, tam se zmerom v končni instanci skriva samo odmev Marxove misli z lažnimi okraski po okusu »modernega« bazarja. Nikjer pa ne moremo najti samostojnega vzleta misli, treznega pogleda v daljavo ali oživljajoče dedukcije.

In če je socialni napredek postavil spet celo vrsto novih znanstvenih problemov, ki še čakajo na svojo rešitev, je spet samo *Marxova* metoda, ki ponuja sredstvo za njihovo razrešitev.

Povsod je le brezteoretičnost tisto, kar lahko meščanska družbena znanost postavi nasproti Marxovi teoriji, in spoznavna skepsa, kar lahko postavi spet Marxovo spoznanje. Marxov nauk je otrok meščanske znanosti, toda rojstvo tega otroka je stalo mater življenje.

In tako je v teoriji kakor v praksi vzpon delavskega gibanja izbil iz rok meščanske družbe tisto orožje, s katerim se je želelo podati v pohod zoper Marxov socializem. In danes, po dvajsetih letih, je toliko bolj brez moči nasproti njemu, medtem ko Marx živi bolj kot kdaj prej.

Seveda ostaja obstoječi družbi še eno upanje. Medtem ko se zaman trudi, da bi našla sredstvo, s katerim bi premagala Marxov nauk, ne opazi, da je edino dejansko sredstvo za to skrito v tem nauku samem. Ker je v svojem bistvu zgodovinski, ima zgolj časovno omejeno veljavnost. Ker je v svojem bistvu dialektičen, nosi v samem sebi klico zanesljive minljivosti.

Marxov nauk se v svojih najsplošnejših obrisih skrči — če odmlimo njegovo neminljivo delo, namreč zgodovinsko raziskovalno metodo — v spoznanje zgodovinske poti, ki drži iz zadnje »antagonistične«, na razrednih nasprotjih temelječe družbene oblike v komunistično družbo, zgrajeno na interesni solidarnosti vseh njenih članov.

Ta nauk je, kot tudi prejšnje klasične teorije nacionalne ekonomije, duhovni odraz določenega razdobja v gospodarskem in političnem razvoju, namreč prehoda iz kapitalistične v socialistično fazo zgodovine. Toda je tudi več kot samo odraz. Zgodovinski prehod, ki ga je spoznal Marx, se namreč ne da uresničiti, ne da bi Marxovo spoznanje postalo družbeno, spoznanje določenega družbenega razreda, modernega proletariata. Zgodovinski prevrat, ki ga je opredelila Marxova teorija, temelji na *predpostavki*, da postane Marxova teorija oblika zavesti delavskega razreda in tako tudi *prvina* zgodovine.

Tako se uresničuje Marxov nauk in napreduje z vsakim novim proletarcem, ki postane nosilec razrednega boja. Marxov nauk je hkrati del zgodovinskega procesa, je torej tudi sam proces, in socialna revolucija bo sklepno poglavje Komunističnega manifesta.

Marxov nauk bo tako v svojem za obstoječo družbeno ureditev najnevarnejšem delu prej ali slej »premagan«. Toda le *skupaj* z obstoječim družbenim redom.

Prevedel D. B.

Roza Luxemburg

Zastoj in napredek v marksizmu

V svojem plitvem, toda deloma zanimivem klepetu o socialnih razmerah v Franciji in Belgiji Karl Grün¹ med drugim pravilno opazi, da so Fourierove in Saint-Simonove teorije popolnoma različno delovale na njune privrženke: medtem ko je bil drugi praoče cele generacije bleščečih talentov na različnih področjih duhovne dejavnosti, je prvi z nekaj izjemami ustvaril le okorelo sekto oboževalcev, ki se ni odlikovala v nobenem pogledu. Grün pojasnjuje to razliko s tem, da je Fourier izoblikoval dokončen, do podrobnosti izdelan sistem, medtem ko je Saint-Simon zapustil svojim učencem le rahlo povezan snopič velikih idej. Čeprav se nam zdi, da je Grün v danem primeru premalo upošteval notranjo, *vsebinsko* razliko med teorijami obeh

klasikov utopičnega socializma, lahko rečemo, da je njegovo opazanje v splošnem pravilno. Ni namreč dvoma, da sistem idej, ki je zasnovan samo v poglavitnih potezah, vpliva mnogo spodbudneje kot zaokrožena simetrična zgradba, kateri ni več kaj dodati, na kateri razgiban duh ne more preizkusiti svojih moči.

Ali naj bi bil to vzrok, zaradi katerega v Marxovem nauku že več let lahko sledimo dokajšnjemu zastoju? Če izvzamemo nekaj samostojnih stvaritev, ki jih lahko imamo za teoretični napredek, smo namreč po izidu zadnjih zvezkov »Kapitala« in zadnjih Engelsovih del dobili sicer nekaj lepih popularizacij in razlag Marxove teorije, toda v temelju smo teoretično prav tako daleč, kot sta nas pustila oba ustvarjalca znanstvenega socializma.

Je to zato, ker je Marxov sistem potisnil samostojno gibanje duha v preveč določene okvire? Nedvomno se ne da zanikati določen Marxov pritisk na teoretično svobodo gibanja marsikaterega njegovih učencev. Čeprav sta se že Marx in Engels odrekla odgovornosti za duhovna odkritja vsakega »marksista«, je bil lahko tesnobni strah, da v mišljenju ostanemo za vsako ceno »na tlu marksizma«, v posameznih primerih za miselno delo prav tako usoden kot drugi ekstrem — zagrizeno prizadevanje, da za vsako ceno dokažemo »samostojnost svojega mišljenja« tako, da popolnoma zavržemo Marxov način mišljenja.

Toda o bolj ali manj izdelani znanstveni zgradbi lahko pri Marxu govorimo samo na ekonomskem področju. Nasprotno pa pomeni tisto, kar je največ vredno v njegovem nauku, namreč materialistično-dialektično pojmovanje zgodovine, le *raziskovalno metodo*, nekaj genialnih vodilnih idej, ki dovoljujejo razgled v čisto nov svet, ki odpirajo neskončno perspektivo samostojne dejavnosti, ki dajejo duhu krila za najdrznejše izlete v še neraziskana področja.

In vendar je tudi na tem področju — če izvzamemo maloštevilna dela — ostala Marxova dediščina nedotaknjena, to učinkovito orožje je ostalo neizkoriščeno, in sama teorija zgodovinskega materializma je tudi danes prav tako neizdelana in shematična, kot je prišla iz rok svojih utemeljiteljev.

V togosti in izoblikovanosti Marxove znanstvene zgradbe torej ne moremo iskati vzroka za to, da ni doživela nadaljnjega napredka.

Pogosto se pritožujejo nad pomanjkanjem intelektualnih sil v našem gibanju, ki bi lahko razvijale Marxovo teorijo. Takšno pomanjkanje se je res pojavilo že zdavnaj, vendar pa samo zahteva, da ga pojasnimo, in ne moremo z njim pojasniti vprašanja, o katerem razpravljamo. Kajti vsaka doba ustvarja svoj lastni človeški material; in kjer obstoji pristna potreba časa po teoretičnem delu, tam bo ta potreba sama ustvarila tudi sile za svojo zadovoljitev.

Toda ali imamo zares *potrebo*, da razvijemo teorijo preko Marxa? V članku o nasprotju med Marxovo in Jevonsovo šolo¹ v Angliji se Bernard Shaw, duhoviti zastopnik fabijanskega polsocializma, roga Hyndmanu, ker je ta že na temelju prvega zvezka »Ka-

pitala« trdil, da Marxa »popolnoma« razume, in ni zasledil nobene praznine v Marxovi teoriji, medtem ko je Engels v predgovoru k drugemu zvezku nato sam izjavil, da je prvi zvezek s svojo teorijo vrednosti postavil temeljno ekonomsko uganko, ki naj bi jo razrešil šele tretji zvezek. Shaw je tukaj zasačil Hyndmana dejansko v zelo komičnem položaju, toda Hyndman se je lahko tolažil s tem, da je v takšnem položaju skupaj s celotnim socialističnim svetom.

Zares! Tretji zvezek »Kapitala« z rešitvijo problema profitne mere — temeljnega problema Marxove ekonomske zgradbe — je bil objavljen šele leta 1893. In vendar so v Nemčiji kakor v vseh drugih deželah agitirali že na podlagi nepopolnega gradiva, ki ga je nudil prvi zvezek, Marxov nauk kot celoto so popularizirali in sprejemali že na temelju prvega zvezka, da, ta agitacija na podlagi delne Marxove teorije je dosegla sijajne uspehe in nikjer niso zasledili nobene teoretične praznine. Še več. Ko je bil tretji zvezek končno objavljen, je zbudil najprej nekaj pozornosti v le ozkih krogih strokovnjakov, sprožil je nekaj komentarjev in obrobni opazki, kar pa zadeva socialistično gibanje v celoti ni tretji zvezek v širokih krogih, v katerih je že gospodoval miselni tok prvega zvezka, zbudil nobene odmeva. Medtem ko teoretični sklepi tega zvezka doslej niso sprožili niti enega edinega poskusa popularizacije in dejansko niso še nikjer prodrli v širši krog ljudi, smo lahko, nasprotno, tudi v naj-novejšem času naleteli na posamezne glasove, ki so med socialdemokrati zvesto ponavljali »razočaranje« meščanskih ekonomistov nad tretjim zvezkom, s čimer so samo razkrivali, kako zelo so zrasli z »nedokončano« predstavo teorije vrednosti, ki jo nudi prvi zvezek.

Kako naj pojasnimo tako nenavaden pojav?

Shaw, ki se — kakor se je sam izrazil — rad »hilita« drugim, bi lahko našel tukaj vzrok za to, da bi se norčeval nad celotnim socialističnim gibanjem, kolikor temelji na Marxu. Vendar bi se tukaj »hilita« nad nekim zelo resnim pojavom našega socialnega življenja. Nenavadne prigode s prvim in tretjim zvezkom se nam zdijo namreč drastičen primer za usodo teoretičnega raziskovanja v našem gibanju sploh.

Tretji zvezek »Kapitala« je treba z znanstvenega gledišča nedvomno razumeti kot dovršitev Marxove kritike kapitalizma. Brez tretjega zvezka ne moremo razumeti dejansko vladajočega zakona profitne mere, ne moremo razumeti cepitve presežne vrednosti v profit, obresti in rento, ne moremo razumeti delovanja zakona vrednosti znotraj konkurence. Toda — in v tem je glavna stvar — vsi ti problemi, kakorkoli so že pomembni s teoretičnega stališča, so vendar dokaj ravnodušni s stališča praktičnega razrednega boja. Zanj je bil veliki teoretični problem: *nastanek presežne vrednosti*, tj. znanstvena pojasnitev *izkoriščanja*, kot tudi *tendenca podružbljanja* produkcijskega procesa, tj. znanstvena pojasnitev *objektivne podlage socialističnega prevrata*.

Na oba problema odgovarja že prvi zvezek, ki je napovedal »razlastitev razlaščevalcev« kot nujen končni rezultat proizvodnje presežne vrednosti in čedalje večje koncentracije kapitala. S tem je bila v grobem posebna teoretična potreba delavskega gibanja zadovoljena. Kako se presežna vrednost deli med posamezne skupine izkoriščevalcev in kakšne premike povzroča v produkciji konkurenca ob tej delitvi, to ni bilo za razredni boj proletariata neposredno zanimivo.

In zato je ostal tretji zvezek »Kapitala« za socializem doslej na splošno nebrano poglavje.

In kar velja v našem gibanju za Marxov ekonomski nauk, velja za teoretično raziskovanje sploh. Nič drugega kot iluzija je misliti, da lahko vzpenjajoči se delavski razred z vsebino svojega razrednega boja svobodno (aus freien Stücken) neomejeno ustvarjalno deluje na teoretičnem področju. Delavski razred je danes edini, kot je dejal Engels, ki je ohranil smisel in interes za teorijo. Žeja po znanju v delavskem razredu je eden najpomembnejših pojavov v kulturnem življenju sodobnosti. In moralno pomeni boj delavcev kulturno obnovo družbe. Toda *aktivno* učinkovanje proletarskega boja za napredek znanosti je odvisno od čisto določenih socialnih pogojev.

V vsaki razredni družbi je duhovna kultura (znanost, umetnost) stvaritev *vladajočega* razreda in ima nalogo, da deloma zadovolji potrebo družbenega procesa, deloma pa duhovne potrebe pripadnikov vladajočega razreda.

V zgodovini dosedanjih razrednih bojov so lahko tudi *vzpenjajoči* se razredi — kot tretji stan v novejšem času — *pred* svojim političnim gospostvom izoblikovali intelektualno premoč, ko so še kot tlačeni razred postavili nasproti zastareli kulturi razpadajočega razdobja svojo lastno, novo znanost in umetnost.

Proletariat je glede tega v popolnoma drugačnem položaju. Kot razred, *ki nima nič*, ne more v svoji težnji po vzponu svobodno ustvariti duhovne kulture, dokler ostane v okvirih meščanske družbe. Znotraj te družbe in dokler obstajajo njeni gospodarski temelji, ne more biti nobene druge kulture razen *meščanske*. Delavski razred kot takšen je — čeprav različni »socialni« profesorji občudujejo že uporabo kravat, vizitk in koles pri proletarcih kot odločilno udeležbo v kulturnem napredku — *zunaj* današnje kulture in čeprav ustvarja z lastnimi rokami materialno podlago in celotni socialni temelj te kulture, ga k njenemu uživanju prepuščajo samo toliko, kolikor to zahteva zadovoljivo izvrševanje funkcij v gospodarskem in družbenem procesu meščanske družbe.

Svojo lastno znanost in umetnost bo delavski razred lahko ustvaril šele po emancipaciji, ko se bo osvobodil svojega sedanjega razrednega položaja.

Vse, kar danes zmore, je to, da varuje kulturno buržoazijo pred vandalizmom meščanske reakcije in da ustvarja družbene *pogoje* za svoboden razvoj kulture. Sam se lahko na tem področju v sedanji

družbi le toliko udeležuje, kolikor si ustvarja *duhovno orožje za svoj osvobodilni boj*.

S tem pa so delavskemu razredu, tj. njegovim duhovno vodilnim ideologom, že vnaprej postavljene zelo ozke meje v intelektualni dejavnosti. Področje njihovega ustvarjalnega delovanja je lahko le določen odsek znanosti — družboslovje. Ker je bilo namreč zaradi »posebne zveze ideje četrtega stanu z našim zgodovinskim obdobjem« za proletarski razredni boj nujno razsvetliti zakone družbenega razvoja, je ta boj plodno deloval na družbene znanosti. Spomenik te proletarske duhovne kulture je Marxov nauk.

Toda Marxova stvaritev, ki je kot znanstveno dejanje velikanska celota zase, presega neposredne potrebe razrednega boja, zaradi katerega je bila ustvarjena. Tako v obsežni in zaključeni analizi kapitalističnega gospodarstva kot v zgodovinski raziskovalni metodi z njenim neizmernim uporabnim območjem je Marx dal mnogo več, kot je neposredno nujno za praktični razredni boj.

Samo kolikor naše gibanje stopa v naprednejše etape in postavlja nova praktična vprašanja, spet posežemo v Marxovo miselno zakladnico, da bi obdelali in uporabili nove posamezne dele njegovega nauka. Ker pa naše gibanje — kot vsak praktični boj — še dolgo lahko živi s starimi vodilnimi mislimi, potem ko so te že zgubile svojo veljavnost, napreduje teoretična uporaba Marxovih spodbud le zelo počasi.

Če zato zdaj čutimo v gibanju teoretični zastoj, to ni zaradi tega, ker bi bila Marxova teorija, s katero se hranimo, nesposobna za nadaljnji razvoj ali ker bi se »preživela«, marveč narobe, ker smo najpomembnejše duhovno orožje, ki je bilo nujno za boj v dosedanjem stadiju, že vzeli iz Marxove orožarne, ne da bi jo s tem izpraznili; ne zaradi tega, ker naj bi bili v praktičnem boju Marxa »prehiteli«, marveč narobe, ker *nas* je Marx v svojem znanstvenem delu kot praktično stranko boja vnaprej prehitel; ne, ker Marx ne bi zadoščal več za naše potrebe, marveč ker naše potrebe še ne zadoščajo za uporabo Marxovega miselnega kompleksa.

Tako se danes maščujejo pogoji socialnega obstoja proletariata v današnji družbi, ki jih je teoretično odkril Marx, usodi same Marxove teorije. Kot nepresegljivo orodje duhovne kulture se ne uporablja, ker je za meščansko razredno kulturo neprimerno, daleč pa presega potrebo proletariata po bojnem orožju. Šele ko se bo delavski razred osvobodil sedanjih pogojev obstoja, bo z drugimi produkcijskimi sredstvi podružbil tudi Marxovo raziskovalno metodo, da bi jo v korist vsega človeštva v celoti uporabili in razvili vse njene notranje potenciale.

Prevedel D. B.

Anton Bebler

**IX. svetovni
kongres
mednarodnega
združenja
za politične vede**

prikazi, recenzije

P

Vsako tretje leto prireja IPSA — mednarodno združenje za politične vede — občne zборе svojih kolektivnih, pridruženih in posameznih članov. Organizacija teh zborovanj, ki jih imenujejo svetovni kongresi, je namreč ena poglobitvenih dejavnosti IPSA. Če hočemo biti natančnejši, bi morali ta zborovanja imenovati mednarodni kongresi, zakaj politične vede še vedno niso univerzalno uveljavljena in priznana znanstvena disciplina. Zadnji, tj. IX. kongres IPSA, s katerega ravno prihajam, je še enkrat potrdil omenjeno dejstvo, čeprav so tako IPSA kakor organizatorji kongresa storili korak naprej pri širjenju političnih ved po svetu.

IX. kongres IPSA v Montréalu je bil prvi mednarodni kongres naše stroke, organiziran zunaj zahodne Evrope. Kongres sta priredili dve združenji za politične vede, ki delujeta v Kanadi. Prvo je angleško govoreče Canadian Political Science Association, osnovano leta 1913, drugo je veliko mlajše francosko govoreče Société Canadienne de Science Politique, ustanovljeno leta 1963. Obe združenji štejeta okoli 1300 članov, od tega je 350 študentov, 400 članov »amaterjev« in okoli 550 visokošolskih učiteljev politologije. Vsega skupaj v Kanadi, ki ima približno toliko prebivalcev kot Jugoslavija, poučuje po-

litične vede okoli 700 visokošolskih učiteljev. Združenji imata vrsto skupnih dejavnosti, med drugim izdajata skupen strokovni časopis.

IPSA je imela več razlogov, da je IX. kongres organizirala v Kanadi, pri čemer je bil finančni razlog nedvomno eden najpomembnejših. Kanadske oblasti — federalna vlada v Ottawi in provincijska vlada v Quebecu — so samo za neposredno podporo kongresu odbrile 62.000 \$. Zaradi primerjanja naj omenim, da redni letni proračun IPSA znaša okoli 45.000 \$. Razen uradne podpore so kongresu nudile pomoč 4 univerze mesta Montréal (mesto ima okoli 1,4 milijona prebivalcev) v obliki brezplačne uporabe njihovih zmogljivosti, tehničnih uslug, prireditev za udeležence itd. Bogati Kanadi in še posebej nepotolaženemu ponosu francosko govorečega Quebeca je dal kongres IPSA priložnost za mednarodno uveljavljanje. Takoj moram dodati, da so kanadski organizatorji svoje delo skoraj brezhibno opravili, bolje kot nemški organizatorji VIII. kongresa v Münchnu. Ena izmed posrečenih okoliščin je bila v tem, da so prireditelji kongresa imeli v Montréalu na razpolago velikansko 15 nadstropno stavbo univerze Sir George Williams. Stavba se nahaja v središču Montréal (s tem je bil olajšan

problem prevoza delegatov in namočanja), ima zadostno število večjih in srednjih sejnih dvoran, salone, restavracije, tehnične naprave itd. V teh prostorih je od 20—26. VII. delalo okoli 1100 udeležencev kongresa. Sodeč po statističnih podatkih je montrealški kongres presegel vse dosedanje kongrese IPSA. Tako so v primerjavi z 42 državami, zastopanimi v Münchnu, v Montréal dopotovali politologi iz 56 držav. Temu je veliko pripomogla neposredna subvencija kanadskih prirediteljev v znesku 36.000 \$, saj so družboslovcem iz oddaljenih držav, posebno iz dežel v razvoju, plačali letalske vozovnice na podlagi pravočasno pripravljenih referatov. Bolj omejeno pomoč so kanadski prireditelji ponudili 2 meseca pred začetkom kongresa tudi piscem referatov iz nekaterih drugih držav, med njimi tudi avtorjem iz Jugoslavije.

Težko je na kratko opisati večdnevno srečanje tako velikega števila znanstvenikov. Še posebej zato, ker je v Montréalu bil poudarek na bolj poglobljenih strokovnih razpravah v manjših skupinah. Razen dokaj kratke uvodne in sklepne seje ter obvez v »svoji« komisiji je bil vsak udeleženec kongresa vsak dan pred dilemo, katero izmed petnajstih hkratnih razprav naj obišče. Odločitev ni bila zmeraj lahka. Naj navedem samo glavne teme razprav v treh temeljnih delih sproveda:

I. Politika med gospodarstvom in kulturo.

1. Ekonomski modeli in politična analiza.
2. Kulturna analiza politične akcije.
3. Alternativni modeli politične družbe.
4. Center, periferija in teritorialni spopadi.

5. Ekonomski razredi in kulturna identiteta.

6. Politika jezikovnih spopadov.

7. Vera kot dejavnik razvoja osebnosti.

8. Ekonomija in kultura v deželah v razvoju.

9. Politika regionalne integracije.

10. Politična vloga nasilja.

11. Sredstva množičnega obveščanja v politiki.

12. Politika in generacijski spopadi.

II. Ključni problemi mednarodnih spopadov in raziskave o miru.

1. Spopadi med družbenimi sistemi.

2. Imperializem in mednarodna neenakost.

3. Družbeni razvoj med notranjimi in mednarodnimi spopadi.

4. Odločitve o vojni in miru.

5. Nacionalna suverenost ali nadnacionalna integracija?

6. Nadzorovana oborožitev in razorožitev.

7. Pomen mednarodnega prava.

8. Svetovni red po letu 1980.

III. Posebne teme (v raziskovalnih komitejih in strokovnih skupinah).

1. Konceptualna in terminološka analiza.

2. Politične elite.

3. Evropsko združevanje.

4. Politika v Latinski Ameriki.

5. Lokalna oblast in politika.

6. Politična sociologija (Skupaj z mednarodnim združenjem sociologov).

7. Kvantitativni in matematični pristopi k politiki.

8. Proces odločanja v cerkvah.

9. Eksperimentiranje v političnih vedah.

10. Politični odmev ustavnih sodišč.

11. Politizacija uprave.

12. Znanstvena politika.
13. Delavci in politika.
14. Biologija in politika.
15. Primerjalne študije zakonodaje.
16. Javne finance in politika.
17. Politika zaščite okolja.
18. Problemi informiranja v političnih vedah.

Ta seznam priča o tematski razsežnosti kongresa. Organizatorji so uradno razmnožili okoli 180 referatov, medtem, ko je skupno število ocenjeno na okoli 260. V taki obilici pisane besede je težko pričakovati, da vsak referat pove nekaj trajnega in tehtnega. Po znanstvenih rezultatih montréalski kongres ni dosegel visoke ravni. Toda splošni vtis kvalificiranih opazovalcev je bil, da rast naše panoge od leta 1970 ni bila le količinska, temveč tudi kakovostna. Na kongresu v Montréalu se je pokazalo, da politologija nemara res ni tako univerzalna kot fizika, vendar pa je v njej premoč razvitega dela sveta zdaj manj izrazita, kot je bila pred letom 1970. Relativna teža severnoameriške politologije je še zmerom zelo pomembna, toda je manjša, kot je bila pred leti. Res je, da je udeležba politologov iz dežel v razvoju bila bilj simbolična kot tehtna in učinkovita. Več je bilo strokovnjakov, ki so rojeni v deželah v razvoju in ki danes delajo v Severni Ameriki in Zahodni Evropi. Toda močnejša zavest o mejah evropocentrizma se je kazala v velikem deležu referatov, v katerih so razpravljali o problemih tretjega sveta. Na prihodnjem kongresu IPSA se obeta večja udeležba politologov iz Latinske Amerike, Bližnjega Vzhoda, Severne in tropске Afrike. Upamo, da se bodo IPSA nekega dne pridružili tudi družboslovci iz LR Kitajske.

Poleg razvoja k večji univerzalnosti IPSA bi rad poudaril še nekaj značilnosti montrealskega kongresa.

Na zborovanju ni bilo opaziti referatov in razprav, v katerih bi opravičevali obstoj in »znanstvenost« političnih ved kot discipline. Tam, kjer so politične vede primerjali z drugimi znanstvenimi disciplinami (recimo v razpravah o uporabi matematike in ekonomskih modelov), so udeleženci omenjali različne stopnje znanstvene strogosti tudi v naravoslovnih vedah. Videti je, da je politologija vsaj v svojih razvitih središčih presegla manjvrednostni kompleks in resne dvome o svoji identiteti.

Na taki bolj enakopravni podlagi se je razmahnilo meddisciplinsko proučevanje kompleksnih družbenih problemov. Poleg že »tradicionalnega« sodelovanja z zgodovinarji, pravniki, ekonomisti ter sociologi je zbudilo na kongresu precejšnjo pozornost delo skupine, ki je razpravljala o »biologiji in politiki«. Pod tem naslovom so namreč razpravljali o problemih hitro rastoče politične antropologije in politične psihologije. Reševanje nekaterih perečih družbenih problemov (problem ekonomske demokracije, urbanih središč, manjših, marginalnih skupin itd.) bo nedvomno zahtevalo še bolj intenzivno povezovanje politologije z drugimi, predvsem družboslovnimi disciplinami.

Glede ozračja v politologiji je montrealski kongres pokazal večjo strpnost v medsebojnih odnosih, višjo stopnjo kolegialnosti in nazadovanje »žargonu«. Nekoč zaostreno razmerje med »tradicionalisti« in kvantifikatorji — behavioristi je preraslo v sožitje in, bolj pogosto kot prej, v sodelovanje. Podlaga za tak razvoj sta bila višja strokovna raven discipline (npr. manj »novinarstva« in juridičnega formalizma, trdnjši pojmovni aparat, bolj razvita metodologija itd.) in spoznanje o omejenosti vase zaprtih »šol«.

Na kongresu je vidno mesto splot dobil poglavljeni in modernizirani politološki historicizem, predvsem v obliki večstranskih posamičnih študij (»case study«). Bolj široko je prodrlo spoznanje, da statistične korelacije same na sebi ne kažejo vzročno-posledičnih vezi.

Spoznanje o omejenosti znanstvenih možnosti nekaterih do pred nekaj leti vplivnih šol zahodne politologije je povečalo prostor za širše uveljavljanje marksizma. Njegova navzočnost se je v Montréalu okrepila tako vsebinsko (skoz makrosociološko in makroekonomsko analizo političnih procesov), pa tudi s tem, da so več uporabljali marksistično izrazoslovje in pojmovni aparat. Slednji je postal celo dokaj moden. Razen pri udeležencih iz socialističnih držav Evrope (prisotne so bile vse države razen NDR in Albanije) so bile marksistične tradicije najbolj izrazite v nastopih latinskoameriških politologov. Vendarle lahko rečem, da politologija, ki izhaja iz marksističnih tradicij, doslej ni znala v večji meri izkoristiti znanstvenih možnosti in bogastva Marxove misli. Tako številčno kot kakovostno je bila marksistična politologija v Montréalu preslaba, da bi občutno vplivala na razvoj discipline na mednarodni ravni. To ne pomeni, da prvine Marxovega izročila niso po drugih kanalih prodrle in postale »legitimni« del uradne politologije v razvitih kapitalističnih državah. Toda to je druga stran problema, ki nikakor ne zmanjšuje moralne obveznosti politologov marksistov, da se bolj intenzivno, kakovostno in učinkovito uveljavljajo v razvoju politologije na mednarodni ravni.

Kakor se vidi iz kongresnega sporeda, so v Montrealu kot temeljno temo prvič uradno vključili raziskave o miru (»peace research«). To kaže na večjo pripravljenost

IPSA, da se aktivno vključi v reševanje perečih svetovnih problemov. V nasprotju z na Zahodu razširjenimi normativnimi teorijami o dozdevni vrednosti in politični »neutrnosti« politologije je montréalski kongres pokazal večjo osveščenost politologov o njihovi objektivni družbeni odgovornosti. Tudi če se aktivno ne udeležujejo politike, politologi posredno vplivajo na politično prakso.

Naslednja značilnost kongresa je bila, da spopadov, prenesenih iz politike same, skorajda ni bilo. Poleg že dokaj utrjene kolegialnosti med pripadniki discipline je k temu nedvomno prispevalo popuščanje (in relativna popuščanost) v odnosih med dvema največjima blokoma.

Kolikor mi je znano, sta bila v komisijah le dva politično motivirana spopada — prvi v zvezi s kvalifikacijo Izraela, ki ga je eden od referatov imenoval rasistično državo; drugi pa je bil posledica političnega napada na našega predsednika, ki ga je zagrešil jugoslovanski emigrant, zdaj profesor v Kanadi.

Nazadnje bi omenil povečano vlogo, ki jo je v delu kongresa imela francoščina. IX. kongres se je v veliki meri iz spoštovanja do gostiteljev, zaradi vpliva Francije v sami organizaciji IPSA in v UNESCO (ki daje IPSA 13.750 \$ letne podpore) in iz drugih vzrokov približal angleško-francoski dvojezičnosti. V komisiji o Latinski Ameriki so razpravljali tudi v španščini.

Ker so me kooptirali v svet IPSA, lahko posredujem tudi nekaj organizacijskih novic. V svetu je zastopanih vseh 33 kolektivnih članov IPSA, med katerimi ima 7 največjih nacionalnih združenj po dva člana sveta. Doslej smo bili več let zastopani tudi v ožjem izvršnem odboru in smo imeli tu podpred-

sodnike IPSA. Tak dokaj privilegiran položaj nalaga na nas posebne obveznosti, če mu hočemo biti kos. V Montréalu je svet izvolil nove organe IPSA. Na položaju predsednika IPSA je predsednik kanadskega združenja prof. Jean Laponce zamenjal norveškega znanstvenika prof. Steina Rokkana. Predvideno je, da bo drugi Kanadec prof. John Trent postal novi generalni tajnik IPSA. V organih IPSA še naprej prevladujejo politologi iz razvitih kapitalističnih držav, predvsem iz Severne Amerike in Zahodne Evrope. Naš dosedanji član Izvršnega odbora prof. Najdan Pašić je izvoljen za še en (in zadnji) termin treh let. Do naslednjega kongresa mu moramo najti primerno zamenjavo, kar ni lahka naloga.

Svet je sklenil povečati članarino kolektivnih, pridruženih in individualnih članov IPSA, da bi prebrodil finančno krizo organizacije. Uvedli so sistem avtomatičnega preračunavanja deleža vsake nacionalne organizacije glede na inflacijo in svetovne monetarne spremembe. Po dolgih razpravah je ameriški dolar ostal temeljna obračunska enota, toda zdaj s korekcijami evropskih valut. Ker sodimo v najnižjo skupino z dosedanjo letno članarino 100 \$, nas te spremembe ne bodo občutno prizadele. Svet je potrdil prekinitev pogodbe IPSA z britansko založbo Basil Blackwell, ki je doslej tiskala in razpečavala *International Political Science Abstracts*. IPSA oziroma francoska fundacija za politične vede je prevzela popolni nadzor nad to dejavnostjo.

Na predlog britanskega združenja je svet IPSA sklenil, da bo prihodnji X. kongres septembra 1967 v Edinburghu. V času do kongresa so predvidene tri mednarodne konference »za okroglo mizo«, med katerimi bodo sestanki izvršnega odbora. Teme teh konferenc bodo:

»Politično predstavništvo v sodobni državi« (Rio de Janeiro, april 1974); »Politična integracija« (Jeruzalem, september 1974) in na naš predlog »Samoupravljanje, participacija in politični sistem« (Jugoslavija, 1975). Zadnja pobuda nalaga tudi slovenskemu politološkemu društvu posebne obveznosti.

Naša udeležba na montréalskem kongresu je bila nezadovoljiva, čeprav so nekatera republiška združenja politologov (npr. slovensko politološko društvo) pravočasno storila potrebne organizacijske ukrepe. Kongresa smo se udeležili trije politologi iz Beograda — prof. dr. Najdan Pašić, Ljubivoje Aćimović (inštitut za mednarodno politiko in gospodarstvo IMPP), dr. Radivoje Marinković (inštitut za družbene vede) — in jaz. S tem so bili nominalno zastopani vsi trije pridruženi člani IPSA iz Jugoslavije — fakultet političnih nauk v Beogradu, IMPP in FSPN. Našo udeležbo moramo primerjati z udeležbo 14 politologov iz Poljske. Gledano z našega notranjega zornega kota je težko sprejeti odsotnost kolegov iz SR Hrvaške, BiH in tudi iz drugih republik. Poleg koristi, ki bi jih sami imeli, bi z bolj množično in tehtno udeležbo nedvomno obogatili sam kongres. To posebno velja za razprave o federalizmu, participaciji, delavcih v politiki, večnacionalnih državah, vojaških blokkih itd. Poleg tega moramo biti pozorni na možnost zlorabljanja podobnih zborovanj za nam sovražne politične smotre, s čimer je imel opravek avtor tega poročila.

Velik del odgovornosti za slabe in nepovezane priprave jugoslovan-
skih politologov za kongres v Montréalu zadene zvezo združenj za politične vede Jugoslavije, ki ni storila dovolj, da bi ob sodelovanju z republiškim združenji sestavila ekipo politologov, v kateri bi bili strokovnjaki iz vseh najpomemb-

nejših politoloških središč v Jugoslaviji in iz vseh disciplin in področij, ki so bila predmet obravnave. Menim, da se bo moralo poklicno združenje jugoslovanskih politologov do prihodnjega kongresa veliko bolj zavzeti tudi za koordinacijo in spodbujanje udeležbe naših politologov na mednarodnih posvetovanjih, predvsem na triletnih kongresih IPSA.

K naši nezadostni udeležbi so nedvomno prispevale tudi objektivne materialne težave, pa tudi nezadostno razumevanje organov na zveznih in republiških ravneh za mednarodno znanstveno sodelovanje.

Jugoslovansko združenje in republiške organizacije bi morali že v prihodnjem letu začeti z energičnimi pripravami za okroglo mizo 1975 in naslednji kongres IPSA. V Edinburghu je pričakovati večjo udeležbo politologov iz dežel tretjega sveta in iz socialističnih držav. Ne smemo se znajti na repu dogodkov.

Boštjan Markič

Ob zbirki »Ideje«

V Beogradu je pri časopisnem podjetju »Radnička štampa« pričela izhajati zbirka »Ideje«. Uredniški odbor zbirke Ideje sestavljajo akademik dr. Jovan Đorđević, prof.

dr. Stanislav Grozdanić in doc. dr. Borislav Stanovčić.

V zbirki Ideje bodo izšla dela jugoslovanskih in tujih avtorjev. Dela bodo prispevala k oživljanju marksizma in k širjenju zanimanja za marksistično literaturo. Ideje bodo posebno pozornost posvečale razpravam o razvoju samoupravne družbe in revolucionarnim procesom osvoboditve dela. Dela tujih avtorjev bodo predstavljena s studioznimi in kritičnimi predgovori.

Kot prvo delo iz zbirke Ideje je izšla razprava dr. Jovana Đorđevića »Ideje in institucije«, ki obravnava mimo drugega koncept in vlogo idej ter institucij v družbi in tipologijo institucij samoupravljanja. V bližnji prihodnosti bodo med drugim izšla v zbirki Ideje sledeča dela: dr. Najdan Pašić, *Razredni pristop k nacionalnemu vprašanju*; dr. Rudi Supek, *Družbeni predsodki*; dr. Vučina Vasović, *Politika in demokracija*; Edvard Kardelj, *Socializem in samoupravljanje*; dr. Stanislav Grozdanić, *Samoupravljanje in participacija*; dr. Milan Matić, *Politično predstavljanje*; dr. Anton Vratuša, *Napredek in mir*.

Širši krog del, ki naj bi izšla v naslednjih letih, pa obsega sledeče razprave: dr. Dušan Bilandžić, *Problem orientacije v jugoslovanskem socializmu*; dr. Aleksander Fira, *Ustavnost*; Che Guevara, *Socializem in osebnost*; dr. Miladin Korać, *Dohodek v socializmu*; Vojislav Koštunica, *Politična opozicija*; Roza Luxemburg *Politični spisi*; dr. Vuko Pavičević, *Religiozna zavest*; dr. Branko Pribičević, *Socializem kot svetovni proces*; dr. Radoslav Ratković, *Politična oblast*; dr. Vojislav Stanovčić, *Politična ideologija*; dr. Milan Šahović, *Novo mednarodno pravo*; dr. Stojan Tomić, *Profesionalizem v politiki*; dr. Balša Špadijer, *Moč izvršene oblasti*.

Kot kaže, je program uredništva zbirke Ideje zelo ambiciozen in

naravnani tudi k preseganju zaprtosti nasproti novim in naprednim idejam. Z zadovoljstvom lahko ugotovimo, da se politološka literatura v Jugoslaviji nenehno širi kar je brez dvoma tudi odsev razvoja političnih ved pri nas.

Neda Brglez

Mala marksistična knjižnica

Za sedanje obdobje v slovenskem založništvu je značilno, da vsi tarnajo zastran prodora potrošništva, značilnosti in grozot potrošniške družbe v sfero kulture, v posebno jasni obliki pa prav v založništvo, kjer je knjiga postala blago in je teko nenadoma precej težko še kaj reči o posebnem, vzvišenem poslanstvu tako kulture kot knjige, razen seveda v zapoznelo romantičnem sentimentalnem pomenu. To je tudi obdobje kritike »profitarskega založništva«, ki je knjige tiskalo zato, da bi zaslužilo, ne pa iz »čistih namenov« — da bi razširjalo kulturo. Če pustimo v nemar sicer popolnoma nezanemarljiva vprašanja neurejenosti slovenskega založništva, prevelike številčnosti založb, neuskladenosti njihovega dela in številna vprašanja, ki pa se jih založniki sami v zadnjem času tudi lotevajo, potem je vendarle vprašanje bolj v tem, kaj je družba storila za razširjanje knjige (mimo tega, da je založbe »vzpostavila«

kot gospodarske ustanove posebne-ga pomena, pri čemer je ta posebni pomen vse tisto, česar v založništvu ni bilo, zaradi česar zdaj založbe kritiziramo), za to, da bi ljudje kupovali knjige. Blago samo na sebi ne more biti naglavni greh; če je tej družbi uspelo, da nas je nepopisno hitro, uspešno in vsestransko »zainteresirala« za vsakršno trošenje, za nakupovanje vsakršnega blaga ne glede na ceno, skratka, če smo se znali tako imenitno vključiti v potrošniški način življenja, je malo verjetno, da je knjiga ostajala na policah samo zato, ker je blago. Očitno je, da knjiga ni potrošno in torej tudi ne donosno blago zato, ker ni potrebe po njej. To pa je stvar, ki je žal ne more rešiti samo založba, ki mora živeti, in ne morje založnikov, ki vsi hkrati (ali v kratkih presledkih) izdajo, denimo, »kuharice« ali »zdravilne rastline« — očitno zato, ker je tej družbi le uspelo, da je »zainteresirala« svoje samoupravljalce za to, da jih zanima dobra hrana in zdravje itn. Ljudje torej kupujejo knjigo, če jo potrebujejo, potreba pa je, se ve, nekega dne navada, navade pa se privzgapajo, tudi to se ve.

Knjiga kot blago torej sploh ni problem, če se prodaja in jo ljudje berejo. Problem je, kadar je ljudje nočejo kupovati. In zdaj bi morali začeti čisto pri osnovni šoli in ugotoviti, da bi morali ljudje, ko zapuščajajo osemletko, imeti privzgapeno navado branja, kupovanja knjig in da te navade ne bi smeli nikoli več opustiti. Družbena skrb za knjigo se začne že davno prej, preden je knjiga naprodaj: začne se pri osveščenem človeku in pri tem, da je družba veliko premalo storila za osveščanje, za kulturno rast ljudi.

Kakor je znano, gre prvo mesto med »nekulturnim blagom« na knjižnih policah družboslovnim

knjigam. Tudi zato je naš fundus prevedene klasične in sodobne marksistične literature pomanjkljiv, zato imamo razmeroma malo izvirnih del, predvsem pa skoraj da nimamo poljudno, privlačno napisanih tekstov, ki bi morda le pritegnili kakšnega bralca več. Nemara se ljudje res ne zanimajo kar množično za družboslovne probleme, težko pa je verjeti, da v tako polnih časih in sredi tako pomembnih družbenih dogajanj ne bi želeli in hoteli prebrati poljudno napisanih del, ki bi bila dostopna po jeziku, slogu in ceni. Nemara so v ne tako davni zgodovini le vedeli, zakaj so izdajali tako imenovane brošure — in morda tudi ne bi bilo škode, če bi se ob dragocenih in dragih izdajah spet pojavile.

Zaradi takšnih razlogov in zaradi doslednejše in bolj zavzete odločnosti družbenopolitičnih dejavnikov, da se da družbeni in marksistični knjigi mesto, ki ji v naši družbi posebej gre, se je založba Komunist odločila, da bo svoje dosedanje založniško delo dopolnila in razširila z nekaterimi novimi izdajami in zbirkami. V sodelovanju z marksističnim centrom pri CK ZKS je zato izdelala program za izdajanje drobnih knjižic — brošur, ki naj spet pridejo do ljudi, katerim so namenjene in ki naj jih privadijo na potrebo, da berejo tudi družboslovne tekste.

V zbirki brošur Temelji so za prvi niz pripravili tekste klasikov marksizma, ki po svojem pomenu in aktualnosti misli segajo še močno v naš čas in so res temelj za vzgajanje v duhu marksizma; ti teksti naj bi bili namenjeni predvsem začetnikom, ki se seznanjajo z marksistično mislijo. Glede na nalogo, ki naj jo opravijo te knjižice, so vsa dela opremljena s predgovori in opombami, da bi tako zagotovila kar čimbolj razumljivo branje. Dela Marxa, En-

gelsa in Lenina bodo ponatisnili iz izbranih del Cankarjeve založbe, ki so v tako obsežni obliki gotovo dostopna manj širokemu krogu bralcev. Prva knjižica v tej zbirki je »Manifest komunistične stranke«, sledile pa ji bodo v kratkem »Spomini in Manifest Antonia Labriole (prvič v slovenščini), »Nemška kmečka vojna«, »Nemška ideologija«, »Razredni boji v Franciji« in druga dela, nato izbrani teksti o komuni, izbrani Leninovi teksti iz obdobja NEP-a in drugi spisi.

V nadaljevanju te zbirke bodo izhajali še teksti drugih tujih in jugoslovanskih avtorjev, teksti, ki so temeljnega pomena za marksistično znanje. Vzporedno ob tej zbirki pa marksistični center in založba Komunist pripravljata še posebno zbirko brošur o aktualnih vprašanih družbenega življenja, ki bodo namenjene predvsem mladini, ter zbirko »zbornikov«, katerih namen je, da v eni knjigi združijo dela različnih avtorjev v eni temi (razredi, razredna zavest, diferenciacija itd.). Cene teh brošur so nizke; morda bosta nizka cena in to, da gre za temeljna dela, ki so opremljena z razlagami in opombami, pomagalo prebiti led, o katerem pravimo, da prekriva željo in potrebo po družboslovni knjigi. Seveda pa je vsako takšno dejanje povezano z vrsto vprašanj, med njimi gotovo z vprašanjem distribucije knjige. Primer Partizanske knjige in njene potujoče knjigarne, predvsem pa uspehi, ki jih dosega (se pravi uspešna prodaja), kažejo, da ni dovolj, da knjiga pride v knjigarno, da je vsekakor treba iskati tudi drugih načinov za popularizacijo knjige. Kažejo se torej nove možnosti za uveljavljanje knjige, tako družboslovne kot vsake druge, treba jih je znati uporabiti; in kaže se tudi nujnost, da začno založniške hiše med seboj sodelovati. Prav pri družboslovni knjigi, pri

brošurah je pomembno povezovanje med različnimi ustanovami, denimo povezovanje z delavskimi univerzami, šolskimi knjižnicami itd., ki lahko veliko storijo za privzganje potrebe po branju, kar pomeni posredno tudi — posebno pri družboslovni knjigi — odpravljanje politične indiferentnosti, družbene resigniranosti.

Bibliografija o ustavnih spremembah (Izbor)

1. ADEMOVIĆ Fadil: Na novoj društvenoj poziciji, Odjek, Sarajevo, 1.—31. 8. 1973, št. 15-16, str. 10.
2. BALOG Nikola: Ustavno regulisanje udruženog rada — pravni odnosi, Privreda i pravo, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 16—30.
3. BROZ Josip-Tito: Ekspoze na opštem saboru federacije, Jugoslovenski prehled, maj 1973, št. 5, str. 15—20 (151—156).
4. CACA J. Đorđi: Političko-izvršna i upravna funkcija u ustavnim promjenama, Socijalizam 1973, št. 6, str. 646 do 657.
5. CICOVIĆ Jovan: Društvena i rukovodeća funkcija direktora u uslovima primene ustavnih promena, Reforma, Beograd 1973, št. 160, str. 3—9.
6. Đurovski Lazar: Opština u nacrtu Ustava SFRJ, Opština, Beograd 1973, št. 8, str. 29—43.
7. ERAK Melkior: Problematika minulog rada, Naša zakonitost, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 658—665.
8. FILIPOVIĆ Nikola: Socijalistički samoupravni federalizam u nacrtu novog saveznog ustava, Naša zakonitost, Zagreb, št. 7-8, str. 626—632.
9. FIRA Aleksandar: Ustavnost i zakonitost, Socijalizam 1973, št. 6, str. 657—669.
10. JUG Gabrijel: Samoupravni pravobranitelj i javno pravobranilaštvo, Naša zakonitost, 1973, št. 7-8, str. 686—693.
11. GASPARI Milan: Človekove svobode in pravice, dolžnosti in odgovornosti v osnutku nove ustave, Teorija in praksa, Ljubljana, 1973, št. 5-6, str. 447—452.
12. GERŠKOVIC Leon: Ustavno regulisanje udruženog rada — društveno ekonomski odnosi, Privreda i pravo, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 4—16.
13. GLOBEVNIK Josip: Značaj in struktura zvezne ustave, TiP, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 378—390.
14. GRBIĆ Čedo: Ustav i slobodna razmjena rada, Socijalizam 1973, št. 6, str. 637—646.
15. HRLE Smajo: Ostvarivanje prava, Transformacija izvršene oblasti u krugu isključivih prava, Oslobođenje, Sarajevo, 3., 4. in 5. 8. 1973, št. 9039-9041, str. 8., 6. in 8.
16. HRZENJAK Juraj: Društveno-političke organizacije, društva i udruženja u uvjetima ustavne reforme, Naše teme, Zagreb 1973, št. 6., str. 1055/73
17. HRZENJAK Juraj: Mjesne zajednice u nacrtu ustava SRH i drugih socijalističkih republika, Naša zakonitost, Zagreb 1973, št. 7-8, 632—644.
18. IVANOVIĆ Branislav: Organiziranje osnovnih organizacija udruženog rada, Privreda i pravo, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 30—40.
19. JOGAN Savin: Delegatski sistem in pariška komuna, Problemi, Ljubljana 1973, št. 121-122, str. 1—9.
20. JOGAN Savin: Položaj in vloga občine in krajevne skupnosti v osnutkih novih ustav, TiP, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 452—457.
21. KARDELJ Edvard: Temeljni vzroki in smeri ustavnih sprememb, ČZP »Komuniste«, Ljubljana 1973, str. 94.
22. KOVAČEVIĆ Milivoje: Samoupravni pravobranilac u nacrtima novih ustava, Opština, Beograd 1973, št. 8, str. 23—29.

23. KOVAČEVIĆ Milivoje: Osnovna obeležja nacrtu novih ustava, *Pravni život*, Beograd 1973, št. 5-6, str. 457 do 462.
24. KOROSEC Janez: Ustava in delovanje verskih skupnosti, *Komunist*, Ljubljana 1973, št. 34, str. 3.
25. KOŠIR Martin: Medobčinsko sodelovanje, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 457-462.
26. KRISTAN Ivan: Federalizem v luči nove ustave SFRJ, *Naši razgledi*, Ljubljana 16. 8. 1973, št. 16, str. 407.
27. KRISTAN Ivan: Skupščinski sistem v federaciji, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 390-408.
28. KUSEJ Gorazd: O nekaterih novostih v temeljih naše družbene ureditve SFRJ, *Pravnik*, Ljubljana 1973, št. 4-6, str. 87-99.
29. LOVRIC Ivan: Predloženim ustavnim rešenjima određenije se naglašava klasni karakter državne vlasti i njena uloga u zaštiti socijalističkog samoupravnog sistema, »13. maj«, Beograd 1973, št. 6, str. 3-17.
30. MALI Milan: Problemi revolucionarne avangarde u svetlu novih ustavnih (i društvenih) promena, *Naše teme*, Zagreb 1973, št. 6, str. 1073-1084.
31. MARKIČ Boštjan: Nova ustava in mednarodna odmevnost, *Delo*, Ljubljana 8. 9. 1973, št. 244, str. 15 in 16.
32. MARKIČ Boštjan: Ustava in družba, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 369 do 378.
33. MARKIČ Boštjan: Delegatski odnosi in ustava, *Naši razgledi*, Ljubljana 14. 9. 1973, št. 17, str. 432/33.
34. MADAKOVIĆ Dragan: Političke slobode i prava građana u nacrtima ustava, *Naša zakonitost*, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 665-680.
35. MILIČEVIĆ Nedo: Ustavno-pravno regulisanje minulog rada i neki problemi njegove realizacije, *Pregled*, Sarajevo 1973, št. 6, str. 673-687.
36. MLADENOVIC Marko: Reforma porodičnog zakonodavstva u Srbiji, *Pravni život*, 1973, št. 6-7, str. 3-27.
37. MLADENOVIC Marko: Od zatvorene do otvorene porodice, *Politika*, Beograd 7. in 8. 8. 1973, št. 21494 in 21495, str. 6.
38. MRATOVIĆ Veljko: Problemi konstituiranja delegatskog sistema, *Naša zakonitost*, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 609-621.
39. MRATOVIĆ Veljko: Neprekidna aktivnost birača — bit delegatskog sistema, *Vjesnik*, Zagreb 21. in 22. 8. 1973, št. 9440 in 9441, str. 4.
40. NIKOLIĆ Pavle: Radnici, država, vlast, *NIN* Beograd 12. 8. 1973, št. 1179, str. 37/38.
41. OREČ Mate: Informativna djelatnost u ustavnoj reformi, *Oslobođenje*, Sarajevo 12. 8. 1973, št. 9079, str. 8.
42. OREČ Mate: Pravo na obavještenost, *Oslobođenje*, Sarajevo 13. 8. 1973, št. 9080, str. 8.
43. OVSENIK Jože: Izvršilni ali poslovni organi? — eden ali več? *Komunist*, Ljubljana 10. 9. 1973, št. 36, str. 21.
44. PANTOVIĆ Radovan: Idejno-politička suština, osnovni ciljevi i karakter ustavnih promena, *Opština*, Beograd 1973, št. 8, tr. 5-23.
45. PERENČEVIĆ Nikola: Neka pitanja pravosudne reforme u nacrtima ustava, *Naša zakonitost*, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 653-658.
46. PEROVIĆ Mirko: Ko vrši sudsku funkciju, *Politika*, Beograd 31. 7., 2. in 3. 8. 1973, št. 21487-21490, str. 6.
47. POZDERAC Hamdija: (intervju): U funkciji ravnopravnosti, *Odjek*, Sarajevo 1-31. 8. 1973, št. 15-16, str. 1. in 2.
48. RAZPRAVE o osnutku ustave SR Slovenije, *Delo*, Ljubljana 31. 7. 1973, št. 205, str. 4 in 5.
49. SADIKOVIĆ Čazim: Delegatsko načelo z vidika interesov, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 408-414.
50. SEKULIĆ Nikola: Promjena ustava i ustavno sudstvo. *Naša zakonitost*, Zagreb 1973, št. 7-8, str. 603-609.
51. SEKULOVIĆ Aleksandar: Novi značaj izvršnih svetov, *Komunist*, Ljubljana 10. 9. 1973, št. 36, str. 23.
52. STANKOVSKI Boško: Ustavni položaj socijalistične zveze — izraz avtentičnosti in kontinuitete naše revolucije, *Komunist*, Ljubljana 10. 9. 1973, št. 36, str. 22.
53. STOJANOVIĆ Petar: Jugoslavija sutra, *NIN*, Beograd 5. 8. 1973, št. 1178, str. 34-36.
54. STROBL Majda: Družbena ureditev v Ljubljani, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 462-471.
55. RIBIČIĆ Ciril: Samoupravne interesne skupnosti, *TiP*, Ljubljana 1973, št. 5-6, str. 429-439.

56. TOMAC Zdravko: Znatne razlike u odredbama o mjesnoj zajednici, Vjesnik, Zagreb 23. in 24. 8. 1973, št. 9441 in 9442, str. 4.
57. TOMINSEK Fedor: Kje in kako uresničuje delavec po novi ustavi svoj materialni interes, TIP, Ljubljana 1973, št. 5—6, str. 439—447.
58. VLAJKI Emil: Informisanje i socijalizam, Oslobođenje, Sarajevo 6., 7. in 8. 8. 1973, št. 9042—9044, str. 6. in 8.
59. ZABEL Bojan: Pravnoorganizacijske oblike družbenega dela v ustavnih spremembah, TIP, Ljubljana 1973, št. 5—6, str. 421—429.
60. ZARIĆ Ljubiša: Skupštinski sistem u opštini, Opština, Beograd 1973, št. 8, str. 414—421.
62. WOHINZ Miha: Sodstvo in javno tožilstvo v osnutku besedila ustave SR Slovenije, TIP, Ljubljana 1973, št. 5—6, str. 471—476.

solucija knjige (Veljko Radović); GLIGORIJE ZAJEČARAVOVIĆ: Filozofija marksizma (Miloš Mijanović); ERNST KASIRER: Jezik in mit (Predrag Protić); HERBERT MARCUSE: Pet predavanj (Vladimir Milanović).

NASE TEME, Zagreb, št. 7—8/1973

Članki: ANTUN PETAK: Nekateri problemi kulturne situacije Hrvatske; MILAN BOŽIĆ: Materialna osnova za razvoj kulture; ANDRIJA MUTNJAKOVIĆ: Predlog družbenega programa izgradnje osnovne mreže difuzije kulture v SR Hrvatski; *Razprave*: ZORAN PETROVIĆ: Ekonomski in pravni pomen »puffera« — funkcije ekonomskih emigrantov; *Pogledi* IVAN JAKOPOVIĆ: Nekatera bistvena vprašanja strategije socialistične preobrazbe zahodnonemške družbe; *Izložba knjig*: HRVOJE MATKOVIĆ: Svetozar Pribičević in Neodvisna demokratska stranka do šestojanuarske diktature (Savo Pešić); STANKO LASIĆ: Poetika kriminalističnega romana (N. Čačinović-Puhovski); JELENA BERBEROVIĆ: Znanje in resnica (Vladimir Premec); EMIL M. SIORAN: Kratak pregled razpadanja (N. Čačinović-Puhovski); *Iz domačih in tujih revij*.

OPREDELJENJA, Sarajevo, št. 1/1973

Uvodnik: Ob prvi številki; *Aktualni politični trenutek*: Krepitev razredne vsebine in družbene vloge Zveze komunistov Jugoslavije; *Partija in teorija*: FRANJO KOŽUL: Zveza komunistov v razvoju samoupravne družbe; FUAD MUHIĆ: O nekaterih interpretacijah marksizma pri nas; ANTO FILIPOVIĆ: Zveza komunistov in druge razredne organizacije; NIKOLA BABIĆ: Večnacionalna skupnost in zveza komunistov; *Razprava*: Revije v razvijanju teoretične misli; *Konfrontacije*: FUAD MUHIĆ: Novolevičarska kritika ZKJ; *Skušnje*: JOSIP FINCI: Delavske partije v ZDA; *Prikazi*: MILO-RAD MURATOVIĆ: Samoupravljanje kot enotnost etosa in polisa; HASAN TAHMAZ: Projekcija dolgoročnega razvoja SR Bosne in Hercegovine; RISTO TUBIĆ: V krogu marksistične etike; VLADIMIR SULTANOVIĆ: Sociologija dela; NIJAZ MESIHOVIĆ: Le salaire socialiste; AZRA KOZARČANIN: O delitvi družbenega dela.

Iz domačih revij

SOCIALIZAM, Beograd, št. 7—8/1973

Zveza komunistov in teorija: NAJDAN PAŠIĆ: Aktualni problemi naše marksistične teorije in družbenih ved ter politika zveze komunistov; FRANJO KOŽUL: Zveza komunistov v razvoju samoupravne družbe; Odnos med življenjskimi razmerami delavskega razreda, položajem in vlogo zveze komunistov ter stanjem teoretične misli; ALEKSANDER TODOROVIĆ: Zveza komunistov in delavska zavest; MILORAD MURATOVIĆ: Zveza komunistov Jugoslavije kot djavnik kohezije in socialne integracije; MILAN MALI: Avantgarda in ustavne spremembe; GLIGORIJE ZAJEČARANOVIĆ: Marksizem v današnjih razmerah in zveza komunistov; NIKOLA BABIĆ: Večnacionalna skupnost in zveza komunistov; *Študije in članki*: AUGUSTIN PAPIĆ: Od Lusake do Alžira; STEVAN MAJSTOROVIĆ: Delavski razred in kultura; *Prikazi*: ROBERT ESCARPIT: Re-

Članki, razprave: ANTE PAŽANIN: Fakulteta za politične vede univerze v Zagrebu in razvoj politične znanosti pri nas; FRANCE VREG: Komunikacijski sistemi: avtonomnost in odprtost; FIR-DUS DŽINIĆ: Javnost družbenega in političnega življenja kot nujni pogoj oblikovanja samoupravnega javnega mnenja; LJILJANA BAČEVIĆ: Problemi odpiranja jugoslovanskega komunikacijskega sistema proti drugim komunikacijskim sistemom; MUHAMED MUHIĆ: Odprtost komuniciranja prek množičnih medijev (poskus opredelitve problema); PAVLE ZRIMSEK: Odprtost komunikacijskega prostora kot družbena norma; BREDA PAVLIĆ: Razmišljanje o položaju informacijsko-komunikacijskega podsistema in kulturnega podsistema v jugoslovanski družbi; SLAVKO SPLIČAL: Vrednotenje subjektov v mednarodnih odnosih —

vrednostna analiza zunanjepolitičnih vesti v »Delu«; PAVAO NOVOSEL: Samoupravljanje in veliki kitajski zid komunikacije; SMILJA AMON: Sodobni tisk in njegova časovna dimenzija; PAVLE ZRIMSEK: Izobraževanje novinarjev; SMILJA AMON: Nekateri problemi ocenjevanja znanja v visokošolskem študiju novinarstva; *Aspekti:* ŠTEFICA DEREN: Nastanek in razvoj Jeffersonovih republikancev; ZDRAVKO POSAVEC: Ideja Dobrega; *Mednarodni odnosi:* RADOVAN VUKADINović: Ameriška zunanja politika in evropska varnost; BOŽICA BLAGOVIĆ: Konferenca o evropskem sodelovanju in varnosti — interesi in dileme; *Recenzije:* FRANCE VREG: Teoretični modeli mnenjskih in komunikacijskih procesov v družbenem sistemu (Pavao Novosel); ZORAN VIDAČKOVIĆ: Korak nazaj, dva koraka naprej (Zoran Malenica); *Informacije.*

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

WAEHLENS Alphonse de: La philosophie de Martin Heidegger. 7. éd. Louvain & Paris, Nauwelaerts 1971. X+379+(I) str. (Bibliothèque philosophique de Louvain, 2. — sign. II/6457-2.

III. SOCIOLOGIJA

- ABRAMS Philip: The Origins of British Sociology: 1834—1914. An essay with selected papers. (2. impress.) Chicago & London, Univ. of Chicago Press (1972). X+304 str. (Phoenix Books, 472). — sign. 11. 932—472.
- ARGYRIS Chris: The Applicability of Organizational Sociology. Cambridge, The University Press 1972. IX+(I)+138 str. — sign. II/13.021.
- ARON Raymond: (Eighteen) 18 Lectures on industrial Society. London, Weidenfeld Goldbacks, 19.) sign. II/11. 153-19.
- BROOM Leonard & Philip Selznick: Sociology. A text with adapted readings. 5 ed. New York itd.), Harper & Row (1973). (XVIII)+650 str. 80.
- BUSH Dirk W.: Berufliche Wertorientierung und berufliche Mobilität. Stuttgart, Enke 1973. VIII+176 str. —sign. II/13.017.
- COLLINS Randal & Michael Makowsky: The Discovery of Society. New York, Random House (1972). VIII+(I)246 str. — sign. II/13.018.

- DRESSLER David** with Donald Carns: *Sociology. The study of human interaction.* 2. ed. New York, Knopf (1973). XV+635+(I) str. — sign. III/2899.
- DUNCAN Hugh Dalziel**: *Symbols in Society.* London, Oxford Univ. press (1972). (X)+262 str. (A Galaxy Book, 369.) — sign. 8094-369.
- EHRlich Paul R.**: *Die Bevölkerungsbombe. (The Population Bomb. Aus dem Amerikanischen von Juliane Zuech.)* (Frankfurt/M.), Fischer Vlg (1973). 154+(I) str. (Fischer Bücherei-Bücher des Wissens, 6188.) — sign. I/1404—6188.
- FETSCHER Iring**: *Grossbritannien. Gesellschaft, Staat, Ideologie.* (Frankfurt/M.). Fischer Vlg (1968). 310 str. (Fischer Athenäum Taschenbücher. — Sozialwissenschaften, 4010.) — sign. 13. 128—4010.
- FROMM Erich**: *Social Character in a Mexican Village. A Sociopschoanalytic study.* (By Erich Fromm & Michael Maccoby. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (1970). XV+303 str. — sign. II/13.034.
- GLASER Wilhelm**: *Soziales und instrumentales Handeln. Probleme der Technologie bei Arnold Gehlen und Jürgen Habermas.* Stuttgart (itd.), W. Kohlhammer (1972). 214 str. — sign. 13.153.
- GURVITCH Georges**: *The Social of Knowledge.* Transl. from the French by Margaret A. Thompson and Kenneth A. Thompson. With an introd. essay by Kenneth A. Thompson. New York, Harper & Row Publ. (1972). XXXVIII+292 str.
- HODGES Harold M. Jr.**: *Conflict and Consensus: Readings Toward a Sociological Perspective.* New York, Harper & Row (1973). X+(III)+570 str. — sign. II/13.043.
- : **INDUSTRY and Labour in the USSR.** Ed. by G. V. Osipov. With an Introd. by Maurice Hookham. (London), Tavistock Publ. (1966). VIII+297 str. (Studies in Soviet Society, 1). Social Science Paperbacks, 7). — sign. II/11. 251-77/1.
- KELLY Kevin D.**: *Youth, Humanism and Technology.* New York, Basic Books (1972). VI+(II)+182 str. (Basic Books, 465). — sign. 12. 906—465.
- KUNCZIK Michel**: *Führung. Theorien und Ergebnisse.* (Hrsg. von Alphons Silbermann.) Düsseldorf & Wien, Econ (cop. 1972). 312 str.. — sign. II/13.022.
- MÄTTHEs Joachim**: *Einführung in das Studium der Soziologie.* (Hrsg. von Ernesto Grassi). Reivek bei Hamburg, Rowohlt (1973). 348 str. (Rororo-Studium-Sozialwissenschaft, 15). — sign. 13. 194-15.
- MEAD Margaret**: *Der Konflikt der Generationen. Jugend ohne Vorbild. (The Culture and Commitment.)* Deutsch von Thomas M. Höpfner. 3. Aufl.) Olten-Freiburg, Walter Vlg (1972.) 136 str. — sign. 13.185.
- PERRY John and Erna**: *The Social Web. An introduction to sociology.* San Francisco, Canfield Press (1973). XIV +575 str. — sign. III/2903.
- PIRTLE Wayne G.**: *The Social Sciences. An integrated approach.* (By) Wayne G. Pirtle and John J. Grant. New York, Random House (1972). XI+(II)+845 str. — sign. II/2900.
- : **POPULATION and Social Change.** Ed. by D. V. Glass and Roger Revelle. (London), Arnold (cop. 1972). VII+520 str. — sign. III/2905.
- SAVY Robert**: *Social Security in Agriculture and Rural Areas.* Geneva, ILO, 1972. XII+268 str. (Studies and Report of the International Labour Office, N. S. 78). — sign. II/2941-78.
- SCHERER Jacqueline**: *Contemporary Community. Sociological Illusion or Reality?* (Londno), Tavistock Publ. Co. (cop. 1972). XIII+155 str. — sign. II/13.024.
- : **SOCIAL Sciences in the USSR.** Paris-The Hague, Mouton & Co. 1965. XII+297 str. — sign. III/2904.
- : **SOZIOLOGIE der Stadt.** (Von) Herman Korte, idr., (München), Juventa Vlg (1972). 206 str. (*Grundfragen der Soziologie*, 11). — sign. 12.373-11.
- : **SOZIOLOGIE für Pädagogen.** Beiträge zum erziehungswissenschaftlichen Studium. (Avt.): Ingrid Girscher-Woldt, idr. Stuttgart, Enke 1973. VIII+229 str. — sign. 13.171.
- TJADEN K. H.**: *Soziales System und sozialer Wandel. Untersuchungen zur Geschichte und Bedeutung zweier Begriffe. Mit einem Nachwort über gesellschaftswissenschaftliche Entwicklungstheorie.* Stuttgart, Enke 1972. VIII+288 str. — sign. 13.159.

—: TOWN, Country and People. Ed. by G. V. Osipov. With introduc. by Maurice Hookham. (London), Tavistock (1972). VIII+260 str. (Studies in Soviet Society, 2). Social Science Paperbacks, 98). — sign. II/11.251-89/2.

LEVINE Robert A.: Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior. (By) Robert A. LeVine, Donald T. Campbell. New York, Wiley & Sons (1972). IX+310 str. — sign. II/13.056.

IV. PSIHOLOGIJA

LIUNGMAN Carl G.: Der Intelligenzkult. Eine Kritik des Intelligenzbegriff und der IQ-Messung. (Aus dem Schwedischen übertragen von Herbert Bartholmes.) (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt (1973). 207 str. (Rororo-Sachbuch, 6792). — sign. 12.887-6792.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

—: ANTWORTEN der Strukturalisten: Roland Barthes, Michel Foucault, François Jacob, Roman Jakobson, Claude Levi-Strauss. Adelbert Reif, Hrsg. (Hamburg), Hoffman & Campe (1973). str. — sign. 13.161.

BECKER Egon — Gerd Jungblut: Strategien der Bildungsproduktion. Eine Untersuchung über Bildungsökonomie, Curriculum — Entwicklung und Didaktik im Rahmen Systemkonformer Qualifikationsplanung. (Frankfurt/M.), Suhrkamp (1972). 263+(IX) str. Edition Suhrkamp, 556). — sign. I/2272-556.

—: CHALLENGE for Survival. Land, Air, and water for man in megapopolis. Ed. by Pierre Dansereau with the assist. of Virginia A. Weadock. Foreword by William Campbell Steere. (5. print.) New York, & London, (Columbia Univ. Press (1971). XII+235 str. (Columbia Paperback. 109) — sign. 11.062-109.

EMERY Fred E. — E. L. Trist: Towards a Social Ecology. Centextual appreciation of the future in the present. London—New York, Plenum Press 1972. XV+239 str. — sign II/12.997.

—: The FUTURISTS. Ed. by Alvin Toffler. New York, Random House (1972). XVI+321 str. — sign. 13.182.

GOODLAND J. S.: Science for Non-Scientists. An Examination of objectives and constraints in the presentation of science to non-specialists. (London), Oxford Univ. Press 1973. X+169 str. — sign. II/13.051.

GUSDORF Georges: Del' histoire des sciences a l'histoire de la pensée. Paris, Payot 1966. 336+(II) str. (Gusdorf, G.: Les sciences humaines et la pensée occidentale, 1.) — sign. II/13.041-1.

—: KNOWLEDGE, Education, and Cultural Change. Papers in the sociology of education. Ed by Richard Brown. (London), Tavistock (1973). XII+410 str. (Explorations in Sociology, 2.) — sign. II/11.419-2.

TAYLOR James: The Scientific Community. London, Oxford Univ. Press 1973. VIII+79 str. — sign. II/13.052.

VI. POLITICNE VEDE

1. Splošna dela:

—: KOMMUNE 2. Versuch der Revolutionierung des bürgerlichen Individuums. Kollektives Leben mit politischer Arbeit verbinden. Köln, Klepenheuer & Witsch (1971). 320 str. (Pocket, 27). — sign. I/2758-27.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

ADISEZ Ichak: Industrial Democracy: Yugoslav Style. The effect of decentralization on organizational behavior. New York—London, The Free Press & Collier-Machillan (1971). XXI+297 str. — sign. II/13.027.

3. Politični sistemi in organizacije:

BUKOVSKIJ Vladimir: Vladimir Bukovsky: Une nouvelle maladie mentale en URSS: L'opposition. Trad. du russe François Simon. Présentation et notes de Jean-Jacques Marie. Paris, Edit du Seuil (1971). 237+(III) str. — sign. II/13.047.

CAUTE David: The Left in Europe since 1789. (Repr.) London, Weidenfeld (1971). 256 str. s sl. (World University Library, 3). — sign. 12.737-3.

5. Mednarodni odnosi:

—: MINORITY Problems. 2. ed. (Ed. By): Arnold Rose and Caroline B. Rose. New York (itd.), Harper & Row (1972). X+483 str. — sign. III/2902.

MEDVEDEV Roj Aleksandrovič: Faut-il réhabiliter Staline? Trad. et annot. par François Olivier. Paris, Edit. du Seuil (1969). 89+(VI) str. — sign. II/12.990.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

MEDVEDEV Roj Aleksandrovič: Knjiga o socialistički demokrati. (On socialist Democracy.) Izd. (Grasset & Fasquelle). Amsterdam—Paris, Fond im. Gercena 1972. 401 str. (cir.) — sign. 13.129.

—: MITBESTIMMUNG. Ausweg oder Illusion? (Von) Jochen Anthes, (idr.)... (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt 1972. 158 str. (Rororo-Tele, 50). — sign. 12.385-50.

Pojasnilo in popravek

Pisca razprave »Slovenska narodnostna skupnost v Italiji (II)«, objavljene v TiP št. 5—6, 1973 nisva dobila na vpogled korekturnih odtisov in tako nisva mogla izločiti napak, ki jih je v besedilu precej. Med njimi so tudi take, ki so bistvenega značaja in izkrivljajo posamezne misli ali navedbe.

V tem popravku se bova omejila na vsebinsko pomembnejše primere:

str. 480, 2. odstavek, 3. vrsta... določb mirovanje pogodbe... (pravilno — določb mirovne pogodbe z Italijo);

na isti strani v opombi 2. odstavka 5. vrsta... da bo Italija sklenila z Avstralijo... (pravilno — da bo Italija sklenila z Avstrijo sporazum);

str. 482, 2. odstavek, 6. vrsta... v ulici Petronino (pravilno — v ulici Petronio);

na isti strani 4. odstavek, 6. vrsta... ter v dejavnosti... (pravilno — ter v

javnosti);

str. 485, 1. odstavek, 7. vrsta... naj bi poleg društva sprejeli... (pravilno — naj bi poleg drugega sprejeli);

na isti strani, 3. odstavek, 11. vrsta... da bo slovensko etnično skupino... (pravilno — da bo s slovensko etnično skupino);

str. 488, 2. odstavek, 5. vrsta... urejeno tisto slovensko društvo... (pravilno — urejeno tisto slovensko žolstvo);

str. 490, 1. odstavek, 15. vrsta... ustanovi zakon... (pravilno — ustavni zakon);

na isti strani 2. odstavek, 14. vrsta... je izpuščena cela vrsta... (pravilno — da se »ratio« obravnavanja posebne avtonomije Furlanije — Julijske krajine razlikuje od tistega v Dolini Aoste);

str. 491, 2. odstavek, 5. vrsta... šestega člena ustavne republike... (pravilno — šestega člena ustave republike);

str. 493, 5. vrsta... 23. člena tega odstavka... (pravilno — 23. člena tega poslovnik);

str. 494, 2. odstavek, 8. vrsta... in vzdrževanje tabel v jeziku nemščine... (pravilno — in vzdrževanje tabel v jeziku manjšine);

str. 496, 5. vrsta... ukrepi pripisovala k resnični... (pravilno — ukrepi prispevala k resnični);

na isti strani 14. vrsta... koalicije centra... (pravilno — koalicije centra);

na isti strani 2. odstavek, 1. vrsta... novejša težnja celovitejši... (pravilno — novejša težnja po celovitejši);

na isti strani v istem odstavku, 13. vrsta... vrsto izvedenih državnih zakonov... (pravilno — vrsto izvedbenih državnih zakonov);

str. 497, 2. odstavek, 1. vrsta... bodenska pokrajina... (pravilno — bozenska pokrajina);

str. 498, 7. vrsta... poslovanje sodobnih in... (pravilno — poslovanje sodnih in);

str. 501, 2. odstavek, 16. vrsta... da se izbira in... (pravilno — da se zbira in);

str. 503, 5. vrsta... nikakor ne zagotavljajo kakega... (pravilno — nikakor ne pomenijo kakega);

na isti strani v 2. odstavku, 11. vrsta... po 11. členu ustave... (pravilno — po 116. členu ustave);

str. 504, 14. vrsta... v ustavnorevizijskem postopku, ki bo seveda pomenilo... (pravilno — u ustavnorevizijskem postopku, bi to seveda pomenilo);

na isti strani 2. odstavka, 5. vrsta... zakon, ki opravlja... (pravilno — zakon ki odpravlja).

V opombah je citiran »idem« namesto pravilno — ibidem.

Ti popravki pa ne zajemajo še nekaterih očitnih tiskovnih napak (zamenjane, izpuščene črke in podobno).

Janko Jeri Gorazd Kušej

UDC 328(497.1)

KUSEJ, dr. Gorazd: Changes in the Conception of Constitutionalism
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 7—8, p. 655—665, Ljubljana 1973

The article speaks about the development of the constitution and constitutionalism. First it describes the nature of both in the time of the classical bourgeois constitutions and then their characteristics in the time of the so-called »social state«. Against bourgeois constitutionalism it places the development of constitutionalism in the Soviet Union as expressed in the constitutions of 1918 (RSFSR) and 1924. It analyses also the »Stalinist« constitutions of 1936 and its actual political nature. The author comes to the conclusion that the latter constitution had formal influence upon the Yugoslav constitution of 1946, which adjusted it to the specific circumstances of »revolutionary etatism« in our country. Among other reasons criticism of bureaucratic etatism contributed to the constitutional laws of 1953 and constitutional charters of 1963, which — though constitutional amendments of 1967, 1968-9 and 1971 — are getting such a form in the present drafts of the federal constitution and the constitutions of republics which should make sure that the working class and the working man in general become the actual holder of social and political power.

UDC 328.1(497.12)

RIBARIČ, dr. Miha: Delegate and Assembly System in the Draft of the Constitution of the Republic
Teorija in praksa, Vol. 10, No. 7—8, p. 665—675, Ljubljana 1973

The author discusses specific features of the draft of the constitution of the Socialist Republic of Slovenia with regard to the constitution drafts, or rather constitutional laws of other republics and provinces. The delegate and assembly system should make sure that the state actually mean proletariat organized as the governing class. The task of the assemblies of socio-political communities is to manage above all common social matters and in a smaller degree the matters of true political power. In this connection the author speaks also about the changed nature of the general electoral right. Delegate system does not need delegates as general political representatives, but rather needs delegates who do not represent but have interests. The author discusses also the structure of assemblies, equally valued co-deciding of self-management interest groups, the position of the political executive council, some special features of the presidium of the republic and of the presidium of the general assembly of communes.

UDK 328(497.1)

KUSEJ, dr. Gorazd: Premiki v pojmovanju ustavnosti
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 7—8, str. 655—665

Članek obravnava razvoj ustave in ustavnosti. Najprej opiše naravo obeh v času klasičnih meščanskih ustav, nato pa oriše njene značilnosti v dobi tako imenovane »socialne države«. Nasproti meščanski ustavnosti postavlja razvoj ustavnosti v Sovjetski zvezi, kakor se je izrazil v ustavah iz leta 1918 (RSFSR) in 1924. Posebej analizira tudi »stalinsko« ustavo iz leta 1936 in njen stvarni politični značaj. Avtor ugotavlja, da je slednja ustava vplivala tudi po formalni strani na jugoslovansko ustavo iz leta 1946, ki jo je prilagodila specifičnim razmeram »revolucionarnega etatizma« v naši deželi. Kritika birokratskega etatizma je med drugimi vzroki spodbudila ustavne zakone iz leta 1953 in ustavne listine 1963, ki dobivajo prek ustavnih sprememb iz leta 1967, 1968/69 in 1971 v sedanjih osnutkih zvezne in republiških ustav obliko, ki naj bi zagotovila, da postane delavski razred in delovni človek sploh dejanski nosilec družbene in politične moči.

UDK 328.1(497.12)

RIBARIČ, dr. Miha: Delegatski in skupščinski sistem v osnutku republiške ustave
Teorija in praksa, Ljubljana 1973, let. 10, št. 7—8, str. 665—675

Avtor razpravlja o specifičnostih v osnutku ustave SR Slovenije glede na osnutke ustav oziroma ustavne zakone drugih republik in pokrajin. Delegatski in skupščinski sistem naj zagotovi, da bo država dejansko pomenila proletariat, organiziran kot vladajoči razred. Naloga skupščin družbenopolitičnih skupnosti je opravljati predvsem skupne družbene zadeve, v manjši meri pa zadeve prave politične oblasti. V tej zvezi razpravlja avtor tudi o spremenjenem značaju splošne volilne pravice. Delegatski sistem ne potrebuje več poslanca kot splošnega političnega predstavnika, marveč delegata, ki interesov ne predstavlja ampak jih ima. Avtor obravnava tudi strukturo skupščin, enakopravno soočanje samoupravnih interesnih skupnosti, položaj politično izvršilnega sveta, nekatere posebnosti pri predsedstvu republike ter pri predsedstvu splošnega zbora občine.

V oceno smo prejeli

Društvo za filozofijo in sociologijo SR Makedonije:

- Marksizmot denes (Zbornik)

Založba KOMUNIST, Ljubljana:

- ANTONIO LABRIOLA: Spomini na Komunistični manifest

iz vsebine naslednjih števil

- **Danica Purg:** Francoska politična in teoretična misel o samoupravljanju
- **Anton Vratuša:** Neuvrščenost v sodobnem svetu
- **Boris Majer:** Vloga kulturnih skupnosti v izgradnji kulture samoupravne družbe
- **Jokica Hadži Vasileva:** Socialistične usmeritve v Afriki
- **Vlado Benko:** Mednarodni odnosi kot predmet znanstvenega proučevanja
- **Stane Južnič:** Družbeno-politični procesi v Latinski Ameriki
- **Vladimir Sultanović:** Tehnokracija in samoupravljanje
- **Andrej Kirn:** Staranje znanosti
- **Jože Doblehar:** Naši delavci na tujem

teorija in praksa

t